14152

STUDIA ACADEMICA SLOVACA

8

PREDNÁŠKY XV. LETNÉHO SEMINÁRA SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY

BRATISLAVA 1979

Vedecký redaktor Jozef Mistrík

Recenzent Šimon Ondruš

Účelová publikácia Odboru školských stykov so zahraničím
Ministerstva školstva SSR
Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej
literatúry, n. p., Bratislava
Redakcia interných publikácií - vedúci redaktor
Juraj Koutný

© ALFA, Bratislava 1979

Zborník Studia Academica Slovaca 8 obsahuje prednášky, ktoré odzneli na XV. seminári slovenského jazyka a kultúry, konanom v čase od 29. júla do 25. augusta 1979 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Venovaný je 35. výročiu Slovenského národného povstania. Tematicky i žánrovo nadväzuje na predchádzajúcich sedem zväzkov, ktoré vychádzali od roku 1972. Doteraz sa v zborníkoch SAS publikovalo 277 prednášok, pričom sa žiadna téma neopakovala. Texty v SAS 8 sú usporiadané abecedne podľa autorov. Základné údaje o autoroch a ich najvýznamnejších knižných publikáciách sa uvádzajú na konci zborníka.

Cieľom zborníkov Studia Academica Slovaca je poskytovať zahraničným slavistom a slovakistom študijný materiál o slovenskom jazyku, o slovenskej kultúre v širokom zmysle, ako aj o slovenských reáliách.

Program a výraz mladšej slovenskej poézie

Albín Bagín

V súčasnej slovenskej poézii prebieha prestavba poetiky. Výrazne sa tento proces odráža v tvorbe mladšej, formujúcej sa generácie básnikov, kde popri sebe existujú oba základné typy poézie: starší, mélicko-metaforický, a novší, analyticko-metonymický. Takéto členenie možno, pravda, vystopovať už v tvorbe päťdesiatnikov /Mihálik, Turčány a sčasti Rúfus na jednej, Válek na druhej strane/; u štyridsiatnikov začína metonymický prúd naberať na intenzite /Stacho, Buzássy, Kováčik, Mihalkovič, Strážay; s tou poznámkou, že u Buzássyho hrá úlohu metafory často perifráza/. Rieši sa tu v podstate skrytá otázka, či poézia má svet poetizovať alebo poznávať. Oba typy sú v súčasnej lyrike potrebné, no zdá sa, že druhý je momentálne aktuálnejší.

Oproti plynulému rozvíjaniu motivických línií charakterizuje básnikov analytického typu výrazová úspornosť, rapsodickosť a uplatnenie montáže, ktoré rodí svojské významové súzvuky. Oproti šírke či extenzite výrazu tu stojí hĺbka a intenzita, často nepoetická v rámci doterajšieho lyrizmu. "Metaforici" zalievajú svet svojím poetickým videním, analytici nachádzajú krásu v detailoch; vynášajú ich z prózy života do tkaniva veršov. Deliaca čiara medzi oboma typmi prebieha v zhode s odpoveďou na otázku, či metafora pokrýva celú plochu básne alebo sa stáva len jedným výrazovým komponentom, ktorý spoluznie s neobraznými sekvenciami textu. Pre objasnenie vzťahu medzi analytickosťou a metonymickosťou si pripomeňme školskú definíciu metonymie: podľa nej táto spočíva na prenášaní významu

na základe vecnej spojitosti javov. Orientácia na spomínaný typ podmieňuje do značnej miery aj de-parnasizáciu poézie; jej sňatie z koturnov a umiestnenie doprostred života. Treba ešte pripomenúť, že niektorí autori vyjadrujú mélickou poéziou v podstate analytickú skúsenosť /Mihálik/; tu sa potom téma a výraz dostávajú do určitého napätia, ktoré - pravda - môže byť básnicky produktívne.

Vcelku ide o všeobecnejší pohyb v súčasnej slovenskej poézii, aj keď nie ešte o formovanie nového slohu v pravom zmysle slova. Príslušnosť autora k určitému typu poézie nemusí mať a priori hodnotový dosah. Pre hodnotu básne je skôr relevantné, či autor v procese zvládnutia témy o svoje prostriedky zápasí, alebo ich berie ako hotové; to je rozdiel medzi tvorivosťou a manierou. S tým súvisí aj vôľa obnovovať sa od verša k veršu, od básne k básni, od zbierky k zbierke.

Je zaujímavé /a stalo sa to hádam po prvý raz v dejinách slovenskej poézie/, že prestavbu poetiky nesprevádza výron manifestov a programov. Celý proces, ktorý možno situovať do sedemdesiatych rokov, prebieha takmer výlučne v básnickej praxi. I programatických básní je u mladších autorov obochorientácií pomerne málo. Sú príznačné skôr pre tvorcov metaforického typu /Mihálik, Turčány, Buzássy; niekoľko ich má Miroslav Válek v ranej, nie ešte natoľko analytickej fáze svojej tvorby/. Zlom v tomto smere nastal niekde medzi generáciami päťdesiatnikov a štyridsiatnikov; tí druhí - s výnimkou Buzássyho - prakticky nemajú svoje "ars poetiky". U mladších nachádzame stopy tohto druhu v poézii Daniela Heviera /1955/, naznaky v príležitostnej lyrike Michala Chudu /1946/, kým zbierky Františka Lipku /1946/ a Jána Zambora /1947/ sú v podstate bez metapoetických prvkov. Dá sa v tom vycítiť tiež príznak de-parnasistického postoja.

Mladších básnikov charakterizuje rozptyl prostriedkov - akoby ešte len hľadali svoj výraz, akoby ich nateraz pritahovala skôr mnohosť postupov. Chcú napísať každú knihu inak a demonštrovať tým otvorenosť voči skutočnosti i poetike, ako aj rozsah vlastných možností. Podujali sme sa ukázať tvár mladšej slovenskej poézie /zhruba autorov-tridsiatnikov/ cez analýzu štyroch básnických knižiek: Michal Chuda: Bieliť plátno /1976/, Ján Zambor: Zelený večer /1977/, Daniel Hevier: S otcom v záhrade /1976/ a František Lipka: Zem na jazyku /1978/.

V centre básnického výrazu Michala Chudu sa nachádza epiteton, metafora, prirovnanie a elipsa. Typickým znakom tejto poézie je ďalej eufonickosť a jej zodpovedajúce figúry /aliterácia, zvukové inštrumentácia, opakovania rôzneho druhu/. Autor využíva "generálnu metaforu", ktorá prechádza celou básňou /Priadka/, pokúša sa o metaforické synestézie a oxymorony. Týmito prostriedkami obohacuje významové možnosti základných trópov. Vo figuratívnej výstavbe básne majú okrem spomenutých dôležitú úlohu lineárny kontrast a hromadenie. Chudov výraz neprilieha tesne na pomenovanú skutočnosť: ostáva medzi nimi "symbolistický" priestor, ktorý vypĺňa a konkretizuje príjemca. Jeho nositeľom sú viacmenej tradičné poetizmy /zvrásnená, ostne, uzlík, čierny havran, zvony, slovo, pahreba, čepeľ, sestrička bolesť, čnieť, slzy, rosa, sen .../. Syntaktický sú pre tento typ poézie príznačné konštrukcie so sponovým slovesom, polovetné konštrukcie a jednočlenné vety. Korešpondujú s pevnou organizáciou verša, so sonetovou formou a korektným rýmom. Všetky tieto prostriedky slúžia v Chudovej poézii na vyjadrenie ustáleného, takmer definitívneho sveta. Básnický subjekt si nekladie za cieľ jeho premenu. Vyhľadáva scenérie ticha, samoty a pokoja. Pri statickom poňatí lyrického hrdinu sa i svet tejto poézie

javí ako stály, nemenný a nemeniteľný. Stiera sa v ňom hranica medzi jedinečnosťou a opakovateľnosťou. Hodnotou tejto poézie je impresionistická krása jednotlivého obrázku. Chuda sa v mnohom poučil u Jesenina, no treba pripomenúť, že u ruského básnika bol agresívnejší už samotný básnický obraz.

Výraz Chudovej poézie a jej dedinská tematika sú spojitými nádobami. Mesto, technika a moderná civilizácia sa bez dynamiky nedajú zachytiť. Preto Chuda tematicky inklinuje k láske a prírode, ktoré prepája vzájomnými súvislosťami. Ľúbostná báseň býva uňho rozčlenená do dvoch meteforických línií podľa vzorca "je a ty". "Ja" vyjadruje pokoru, očarovanie, bázeň, pocit viny; "ty" určitú záhadnosť. Niekedy tento model nahrádza štylizácia "my dvaja". Dialogizované forme vyvoláva k životu apostrofy a apely /zvolania/.

V niektorých rozsiahlych básňach zo záveru zbierky sa spetrifikovaný výraz uvoľňuje. Napríklad v básni Vlaky sú prírodné obrazy vykrúžené do epického príbehu, uzavretého osobne ladenou pointou. Iný spôsob ozvláštnenia predstavujú skladby Starec premožený spánkom a Smrť v poli. V týchto číslach sa do Chudových veršov derie próza života a miestami aj dramatickosť, ktoré ešte nestihol zvládnuť poetizačnými prostriedkami - na prospech veci.

Hoci lyrický svet Jána Zambora je takmer totožný s Chudovým /východoslovenská dedina/, vo výraze sa približuje skôr Hevierovi a Lipkovi. Má napríklad veľmi aktívne sloveso, ktoré mu pomáha evokovať dynamiku života. V oblasti pomenovania ho charakterizuje funkčná slovotvorba /smutňava, sviatostný, súmračnieť, priezračistý, tichosnežné, šíravná, zátišné, dížava .../. Podobne novátorsky si počína v práci s rýmom, kde rozohráva experimenty s useknutým a neúplným rýmom, s asonanciou a s asimiláciou v rýmovej dvojici. Vo sfére trópov zaujme príznakové využitie epite-

ta, ktoré vystupuje v podobe obraznej /"zelený večer"/, metaforickej /"gagotavý jarok"/, ale i konštantnej. Zambor sa usiluje o synestézie zmyslových metafor, aby nimi vyjadril čo najpresnejšie pocit plnosti a intenzívnosti života, aký poznal v rokoch detstva na rodnom Zemplíne. Druhým dôvodom pre toto riešenie je túžba navodiť predstavu kontinuity bytia /Zlatý dážď/. Stretnutie človeka a prírody sa uskutočňuje priamo v obraze /"Oziminy ma rozvlnili"/. V pozadí teda cítiť folklórne základy, ale autor ich rozvíja a prepodstatňuje, takže spojitosť s východiskom tu spravidla nebýva bezprostredne daná. Zdá sa, že Zambor postupne smeruje k širšiemu rozklenutiu základných metaforických obrazov; potrebuje ich na báseň čoraz menej. V druhej časti zbierky sa básnikova metaforická agresivita koncentruje na spodobenie ženy, na jej eroticky podfarbený portrét. Zmyslová konkrétnosť a materiálnosť autora sa však v tejto zbierke prejavujú ešte aj inak: v evokáciách štyroch základných živlov /slnce, vietor - vzduch, voda - more, zem/, ako ich prináša napríklad báseň V zelenom večere úsvit.

Spomedzi figúr zaujíma význačné miesto pleonazmus, pričom však autor nevytvára súbory jednotlivých pomenovaní, ale celých obrazov. Popri tom tu v sekundárnej úlohe nachádzame pozičné opakovanie /anaforu, epizeuxu/ a zvukové figúry /Liptovské motívy/.

Zastavme sa pri pleonazme. Tento prostriedok má v spojitosti s expresívnym ladením niektorých veršov, s rozsiahlou vetou a litanickou formou pri zacielení na čitateľa útočný charakter a podieľa sa na pátose výrazu v Zamborovej lyrike. Takéto vyznenie podporuje aj občasná inverzia. Pátos je v poézii vecou hodnotenia, zvýznamnenia určitých životných faktov. Súvisí so subjektívnosťou autora, s jeho priamym vstupom na pôdu básne. A naopak: Zambor je

viac než ostatní spomínaní lyrici vpojený do organizmu básne ako jej subjekt. Je v nej osobne prítomný a bytostne zaangažovaný.

U Jána Zambora sa okrem folklórneho východiska okrajovo uplatňuje aj symbolistická poetika a dokonca Jesenin /Smútňava/; všetko podnety, ktoré si osvojil pri prekladateľskej činnosti. Rozhodujúci je však jeho vlastný prínos. Autor v niektorých veršoch poodhalil významový pôdorys svojej lyrickej tvorby. Spočíva podľa nášho názoru na troch obrazných motívoch: na plynutí času, na pokuse o jeho zastavenie vo chvíľach intenzívneho pocitu bytia /"Ó, vyšplechnutá vlna,/ ktorá nám dávaš zabudnúť/ na tok rieky,/ neopadávaj"/, ako aj na momentoch tichého spočinutia, krátkeho rozplynutia v bezčasí. Rieka je tu - ako u Horova - metonymickým označením času.

Aj Daniel Hevier sa z hľadiska našej typológie zaraďuje k autorom mélicko-metaforického typu, najmä ak berieme do úvahy celé jeho básnické dielo. V posledných zbierkach /S otcom v záhrade, Vták pije z koľaje/ však akoby už smeroval k inému lyrickému horizontu. V centre výrazového systému sa nachádza prirovnanie a metafora, ktorá má bližšie k rovnakému trópu u Zambora než u Chudu, najmä vďaka zmyslovej konkrétnosti a naliehavosti. S prihliadnutím na prvotinu Motýlí kolotoč možno povedať, že je to pretavená metafora "poetistickej" proveniencie: stavia na nečakaných spojeniach slov. Pretavenie súvisí so skutočnosťou, že Hevierova metafora sa rozbieha do rôznych smerov a nadobúda bohaté konotácie. Aj prirovnanie u tohto básnika objavuje realitu: "A Šimonova strecha leží bokom/ ako cibuľa nechaná na semeno".

V kontexte figúr vystupuje do popredia pleonazmus, ktorý má za cieľ obohacovať alebo zjemňovať východiskovú predstavu. Navodzuje sa ním tiež dojem syntaktickej plynulosa-

tí, monologického prúdu. Medzi centrálne prostriedky možno ďalej zaradiť opakovania /anafory: víno, hory, kde/. Pomerne častý je protiklad a paradox. Pleonazmy, apostrofy a zvolania s iniciálovým "ó" zvýrazňujú aj u Heviera pátos výrazu.

Hevierov pleonazmus je šírka na úrovni obrazu. Hevier má však i šírku na úrovni pomenovania, o čom svedčí rozsah jeho lexiky. Báseň Štúdium vína upúta orgiami adjektív, inde autor rozohráva podstatné mená, príslovky a slovesá, ba dokonca spojky /Hory/. Šírku výrazu podkladá expresívnosťou v obrazoch, zvolaniach a otázkach. Nevyhýba sa ani prostým prozaickým konštatovaniam, zaraďuje ich však do odlišného - obrazného kontextu básne. Tým aj ony nadobúdajú určitú metaforickú energiu. Je to spôsob, ako upozorniť na závažnosť tzv. obyčajných vecí.

Témou básne sa tu môže stať chémia vína alebo zákony rastu /Štúdium vína, Kôpor/; to znamená, že tejto poetike je dostupný širší sektor skutočnosti než iným - vrátane skrytých procesov a technologických podrobností.

V skúmanej zbierke si Hevier osvojoval novú poetiku a skúšal jej nosnosť. K poetistickému školeniu pribudlo stachovské /expresivita, šírka výrazu/, no autor ho využil disciplinovane a k zmyslom pridal myšlienku. "Je tu poriadok ako v každej dobrej básni", aby sme citovali jeho slová o otcovej záhrade. Inak, Hevierova poézia pripomína francúzsku záhradu, v ktorej sa dbá na čistotu a presnosť línií a priezračnosť celku. Zdá sa, že autorovým ideálom je novoklasicizmus, ktorý by však bol schopný objať v novej syntéze aj ne-klasicistické a niekedy priam anti-klasicistické prvky. Kvalitou, najviac hodnou obdivu, je pre Heviera tvar.

František Lipka sa v lexike usiluje prepájať civilistické slová s kultúrnymi, súčasnosť s minulosťou. To na

jednej strane otvára v jeho veršoch dvere pre autobusy, pneumatiky, ľadničky, autá, hotely, motory, inflóciu, krízu nafty a ocele, ekonomické poučky a projekty, na druhej strane pre kopuly kostolov, minarety, mozaiky, kláštory, fresky na klenbe, hrobky na skalách, slovanské slová, hradby a brány miest. Tomu istému cieľu slúži i jeho metafora: "A myšlienka je ešte stále sťahovavý vták,/ ktorý odlieta z juhu na sever/ a zo severu na juh,/ všade je doma/ a nikde nemá domov,/ halúzku pre svoje éterické nôžky" /Kláštor sv. Nauma/. Lipkova metafora chce spájať vzdialené v priestorovom i časovom zmysle. V mnohých prípadoch ide o vizuálne metafory, ktoré majú sprostredkovať zážitok z cudzej krajiny.

Významnú úlohu v Lipkovej poézii plní prirovnanie. Autor ho rozpisuje pomocou spojky "akoby" do dvoch epických minipríbehov: reálneho a metaforického. V prirovnaní sa u Lipku nekladie k sebe predmet a predmet, ale dva obrazy, resp. príbehy: "Vtom na okamih,/ ako ožiarený bleskom,/ zazrel som tvoju tvár,/ schody domu, deti/ a akúsi neznámu, pustú ulicu -/ ale všetko bolo už spomalené a cudzie,/ akoby som z veľkej diaľky sledoval/ nemý film". Zdá sa, že tento typ prirovnania sa čoraz výraznejšie presadzuje v súčasnej slovenskej poézii.

Pravda, metafora a prirovnanie, nech už sú v Lipkovej básni akokoľvek dôležité, nenadobúdajú v nej platnosť dominanty. Delia sa o túto funkciu s neobraznými, referujúcimi pasážami, ktoré svoju významovú energiu získavajú až v širšom kontexte básne. Poetické sa tu stále viac presúva do neobrazného, je produktom zvláštnej konštelácie obrazov či veršov; je výsledkom výboja, ktorý vzniká na ich švíkoch.

Podobne ani figúram nepripisuje tento autor rozhodujúcu úlohu, hoci v prípade potreby využíva paradox a pro-

tiklad, pleonazmus a opakovania, otázky a zvukové figúry a v druhej časti zvyšuje frekvenciu paralelizmov, ktoré majú navodiť dojem naliehavej výzvy. Zdá sa, že funkčne stojí v popredí elipsa a kompozičná technika montáže ako spôsob viazania veršov do celku básne.

Hlavnou kvalitou Lipkovej poézie je zmyslovosť: jeho poézia nám umožňuje nanovo zažiť farby, tvary, chute a vône sveta, takže ho s autorom vnímame priam milenecky. V rámci zbierky, v jej oddieloch mení básnik svoj prednes. Listy leta pôsobia ako výraz pozitívnej zmyslovosti, Hlasy úzkosti stavajú na negatívnej zmyslovosti v súvislosti s odumieraním telesných funkcií a s motívom smrti, kým Rodinná slávnosť je možno začiatkom novej cesty. Spoločným menovateľom výrazu je hmotnosť evokovanej skutočnosti. Dobre to vidno v druhom oddieli knihy: v ňom sa Lipka díva na chradnúce ľudské telo "mechanisticky", ako to zodpovedá jeho autorskému zámeru, ktorému je cudzia metafyzická špekulácia.

Vecnosťou svojej lyriky nadväzuje Lipka na tradície Novomeského, čo potvrdzujú aj niektoré námetové koincidencie /Jarmok - Centrálne trhovisko/. Autora vzrušuje predmetný svet a jeho metaforická potencionalita. Tento postup kríži s metonymickým, v ktorom sa život javí ako divadlo /Hlasy úzkosti 11, 12; Rodinná slávnosť/. Svoju knižku sotva mohol uzavrieť výrečnejšou pointou, než je tá, ktorú vložil do posledného dvojveršia: "Zatiaľ však všetko vidíme v detailoch/ a telesne".

Naše interpretácie mali za cieľ ukázať, že napriek spoločným črtám poetiky má už na tejto úrovni každý zo štyroch autorov individuálnu tvár: u Chudu ju možno vidieť v symbolistickej metaforike a impresívnosti, u Heviera vo vývinovom oblúku od poetizmu k novoklasicizmu, u Zambora v zmyslovej konkrétnosti vyúsťujúcej do výrazového páto-

su, pričom u všetkých troch dominuje metafora. Naproti tomu Lipka akoby prebojúval metonymický, menej obrazný princíp. V hre sú teda tri tradície novodobej slovenskej poézie: folklórna /Zambor/, symbolistická /Chuda/ a poetistická /Hevier/, aktivizované v rôznom stupni túžbou po inovácii /Lipka/, ktorá prináša a iste ešte prinesie plodné podnety pre vývoj lyriky.

Výskum textovej syntaxe v slovenskej jazykovede

Eugénia Bajzíková

Textové syntax sa dostáva do okruhu výskumu lingvistov najmä v posledných rokoch. Tento zvýšený záujem vychádza jednak zo všeobecne prijímaného konštatovania, že najvyššou výpovednou jazykovou jednotkou nie je veta, ale text, a jednak z mimolingvistických príčin, ku ktorým patrí súčasný prudký rozvoj jazykovej komunikácie, rozvoj strojového prekladu a pod.

Literatúru k uvedenej problematike v slovenskej lingvistike treba uviesť dvoma štúdiami E. Paulinyho /1948, 1955/, ktoré sú teoretickými východiskami pri skúmaní prehovoru. Autor v nich nastoľuje úlohu riešiť nadvetné jednotky. Odlišuje prehovor ako významovo úplný jazykový prejav, pri ktorom sa významová úplnosť nedosahuje len jazykovými znakmi, ale aj inými znakmi /gestom, zdeľnosťou vonkajšej situácie atď. /1948, 1955/, od jazykového prejavu, pri ktorom sa všíma len jazyková stránka oznamovania. Za prehovor pokladá E. Pauliny aj jednu vetu, ak sa analyzuje ako semiologická jednotka.

Začiatky výskumu nadvetnej problematiky v slovenskej jazykovede nachádzame v prácach zaoberajúcich sa otázkou aktuálneho členenia vety. Jej súvislosť s textovou syntaxou vidíme v tom, že skúma otázky presahujúce rámec jednej vety, resp. výpovede.

V našej literatúre teóriu aktuálneho členenia vety, vychádzajúc z českého lingvistu V. Mathesiusa, aplikoval E. Pauliny /1950-51/. Aktuálne členenie /v intenciách V. Mathesiusa/ chápe ako nadväzovanie nasledujúcej vety

na predchádzajúcu, pričom sa dotýka významovej stránky nadväzovania. V konštatovaní o zámennom podmete, že sa spravidla vo východisku výpovede nevyslovuje, lebo "sa v takýchto prípadoch zreteľne javí na slovesnej osobnej prípone: spievam, píšeš" /s. 175/, je vyslovený poznatok o gramatickom nadväzovaní. Pôsobenie aktuálneho vetného členenia na slovosled aplikuje v zmysle V. Kathesiuse E. Pauliny ako moment významový, a teda štylistický /s. 177/. Isté prvky tematickej nadväznosti, ktoré nachádza pri aktuálnom členení vety /nadväznosť dvoch jadier na jedno východisko výpovede/, hodnotí ako kompozičný jav.

Odlišne ako E. Pauliny chápe aktuálne členenie J. Horecký /1959/ a za vhodnejší pokladá termín kontextové členenie, lebo ono "umožňuje označiť veľmi široké kontextové vztahy, ktoré majú značný vplyv na poriadok vety" /s. 55/. I keď si J. Horecký všíma len otázky slovosledu, širšiu platnosť pre výstavbu celého textu má jeho konštatovanie, že "vety vo väčšom celku nie sú viazané iba jedna na druhú, ale často tvoria súvislú reťaz, rozvíjajúcu tému celého odseku" /s. 61/. Tým autor rozširuje pojem viazanosti v texte nielen na viazanosť jednej vety na predchádzajúcu, ale aj na vzdialenejšiu vetu, resp. aj na celý odsek. J. Horecký zaraďuje kontextové členenie do gramatiky, a to do syntaxe.

Podrobnejšie realizáciou aktuálneho členenia sa zaoberá J. Mistrík /1959/. Pri skúmaní vychádza z výpovede ako súčasti väčšieho jazykového prejavu a ako cieľ určuje: skúmať, ako východisko nadväzuje na situáciu, akými prostriedkami sa spája so známou časťou textu, ako sa začleňuje do kontextu /s. 194/. Takýmto vymedzením cieľa autor pracuje v oblasti nadvetnej, textovej syntaxe. V štúdii sa autor venuje rôznym spôsobom nadväznosti východiska výpovede na predchádzajúcu výpoveď, text alebo

situáciu. K nadväzovacím prostriedkom zaraďuje prosté opakovanie výrazu * lexikálne opakovanie, gramatické prostriedky, fonetické /v ústnom prejave/,aj nejazykové /mimika, gesto/. Podľa neho patrí sem aj logická, časová a asociatívna postupnosť.

Z príkladov uvádzaných autorom vyberáme využívanie zámen v nadväzovacej funkcii, napr.:

Hoci netreba zavierať oči pri skoku cez deliacu čiaru. Treba ich len poriadne otvoriť. /Mináč/

Zámeno ich v úlohe východiska výpovede nadväzuje na pomenovanie známej časti z predchádzajúcej výpovede /oči/. Celý výskum J. Mistrík zaraďuje do štylistiky: "Spôsob, akým sa začleňuje nová výpoveď do kontextu a pritom alebo iba vecne vypovedá o skutočnosti, alebo vytvára aj umelecké obrazy, je štylistický charakterizačný prostriedok" /s. 194/. Výklad aktuálneho členenia z hľadiska slovosledu ďalej rozpracoval autor v monografii Slovosled a vetosled v slovenčine /1966/, ktoré prináša veľa podnetov pri výskume textovej syntaxe, pretože aktuálne členenie v istých aspektoch sa prelína s výskumom výstavby textu.

Druhú skupinu prác tvoria výsledky tých výskumov, ktoré sa priamo zaoberajú nadvetnou problematikou. V slovenskej ako aj v zahraničnej lingvistike ide o rôzne prístupy pri sledovaní textovej výstavby.

K najproduktívnejším autorom v oblasti textovej syntaxe patrí J. Mistrík. Pri sledovaní mikrokompozície /nazývanej aj textovou výstavbou/ zisťuje spôsob spájania samostatných viet alebo súvetí do vyšších celkov na základe iniciálových jazykových prostriedkov na začiatku vety /1969/. Tento spôsob výstavby nazýva glutináciou textu /radenie viet za sebou/. Silu nadväznosti viet na predchádzajúce vety určuje podľa toho,či je na čele vety: 1 podmet

2. predmet
3. určenie okolnosti
4. určité sloveso
5. konektor

Stupeň stesnenia sa zvyšuje od 1 k 5. Konektory sa hodnotia ako najsilnejší glutinačný prostriedok na začiatku vety. K takému prostriedku patrí napríklad glutinácia pomocou konektora s, tvoriaceho 5. stupeň stesnenia:

Pozrime sa, povedal kapitán Labuda. A spomenul si v okamihu na všetko. /Mináč/

Príklad na stesnenie 2. stupňa pomocou predmetu:

Tento posledný spôsob prirovnávania často používal Hviezdoslav. Prirovnaniami vyniká napríklad jazyk Timravinej umeleckej prózy. /Šmatlák/

J. Mistrík sa vo viacerých prácach zaoberal otázkami výstavby textu. Spomenieme aspoň jeho dve posledné práce, v ktorých je uvedená aj ďalšia literatúra.

V knihe Štruktúra textu /1975/ autor pripúšťa, že okrem štylistického hľadiska /kompozícia/ "otázka spájania viet do väčších celkov sa môže traktovať z gramatického hľadiska /hypersyntaxe/" /s. 19/. Spôsob spájania viet do uceleného textu nazýva konexiou a spájacie prostriedky konektormi. Konektívne prostriedky podľa smeru nadväznosti rozdeľuje na rekurzívne a prospektívne. Vo vnútri obidvoch typov rozlišuje konektory: lexikálne, syntaktické a paralingvistické. K lexikálnym konekotorom patria hlavne typy opakovaní. Ak sa konexia realizuje napríklad synonymom, ide o lexikálne opakovanie, napr.:

Hovorí sa, že hlavné mesto Ukrajiny je najkrajšie na jar, keď kvitnú gaštany. Kyjev sa vtedy utápa v bielych kvetoch kvitnúcich stromov.

Ak však v druhej vete vynecháme pomenovanie Kyjev, konexia sa bude realizovať slovesným tvarom, resp. jeho

príponou /utápa sa/ ku ktorej je podmet vyjadrený v predchádzajúcej vete. V tomto prípade ide o syntaktický konektor. K paralingvistickým konektorom patria najmä zvukové a grafické prostriedky, mimika, gestikulácia.

Súhrnné chápanie výstavby textu, vysvetlené vo viacerých štúdiách, podáva J. Mistrík v Štylistike slovenského jazyka /1977, s. 383 n./, kde rozlišuje pojem konexia, glutinácia a rekurencia. Konexiou chápe "pripájanie novej textovej jednotky pomocou konektorov", a hodnotí ju ako kompozičný jav. Pod glutináciou rozumie silu, s akou sa nová veta pripája na bezprostredne predchádzajúcu vetu pomocou iniciálového slova. Rekurenciu vysvetľuje ako "spôsob včleňovania vety do kontextu s uplatňovaním jej aktuálneho členenia" /s. 384/. Glutináciu textu rozširuje v porovnaní s prvou verziou /1968/ o 6. typ glutinujúcich slov, ku ktorým zaraďuje atributívne slová, konštrukčné slová a citoslovcia.

Teóriu textu ako osobitnú disciplínu žiada vyčleniť aj F. Miko /1970/. Jej predmetom skúmania je jazykový prejav ako sled elementárnych jazykových jednotiek a sled motívov. Vzájomné súvislosti vznikajúce v texte nazýva - vychádzajúc z českého lingvistu J. Firbsa - komunikatívnou perspektívou vety. Text chápe ako dynamickú jednotku vytváranú sukcesívnym sledom viet, pričom tematická nadväznosť vety /S_i/ na predchádzajúcu vetu /S_{i-1}/, alebo na ínú vetu predchádzajúceho kontextu /S_{i-x}/ sa deje tak, že jedno slovo z vety /S_i/ sa svojím významom rovná alebo synonymicky podobá slovu z predchádzajúcej vety /s. 33/. Autor pri rozbore textu vychádza z teórie o výrazových kategóriách textu, v ktorých spája obsahovú i jazykovú zložku. Teóriu textu postupne hlbšie rozpracúva a dopĺňa. Najnovšie v práci The Programme of the Text /1978/, kde pri tvorbe textu rozlišuje päť postupných fáz.

Na rozširovanie teórie textu z iného hľadiska upozorňuje J. Horecký /1973/. Za východisko pri skúmaní hĺbkovej štruktúry textu určuje predikačné štruktúry, ktoré vyjadrujú vzťah medzi slovesami a ich argumentami, resp. aktantmi v texte. Ide o štruktúru VERB-a, pričom VERB sa chápe ako sloveso a "a" je jeho množina argumentov. V Základoch jazykovedy /1978/ zaraďuje autor k slovesu ako funktoru štyri základné elementy: 1. agens, pôvodca deja, 2. objekt nejako zasiahnutý, dotknutý dejom, 3. nástroj, 4. adresát. Na verbálny predikát sa však viažu aj iné elementy, napr. určenie času, miesta, príčiny a pod. Ako funktory sa hodnotia všetky slovesné tvary. Napr. vo vete: Vychádzajúc zo schváleného plánu dosiahli naši pracujúci výsledky vyzdvihované partnerskými podnikmi vyčleňuje J. Horecký 3 funktory: vychádzajúc z plánu, dosiahli výsledky, vyzdvihované výsledky.

Ďalej uvedieme vlastnú teóriu textovej syntaxe, ktorej prvá verzia je vysvetlená v práci Výstavba hovorového textu /1973/. Pri skúmaní výstavby textu z hľadiska textovej syntaxe sme vytýčili ako predmet výskumu text čiže komplexnú textovú jednotku, ktorá sa skladá z elementárnych textových jednotiek /TJ/. Cieľom výskumu je zistiť výstavbu textu na základe vzájomných vzťahov, nadväznosti čiže konexie v texte. Medzi TJ túto nadväznosť sa realizuje obsahovými, jazykovými i mimojazykovými prostriedkami - konektormi. V súčasnej etape výskumu si všímame jazykové prostriedky ako konektory.

Pod pojmom textová jednotka sme najprv chápali samostatné vety /Bajzíková 1973/ a neskôr sme vyčlenili textovú jednotku nezávisle od syntaktických konštrukcií segmentovaním textu /Bajzíková 1977/. Z takto vymedzených textových jednotiek sa text vytvára pomocou zovšeobecneného vzorca:

$$T = TJ_1 + TJ_2/K_1/ + TJ_3/K_2/ + \ldots + TJ_n/K_{n-1}/,$$

pričom T-text, TJ-elementárne jednotka textu, K-symbol pre akýkoľvek typ konektora /Bajzíkové 1977/.

Konexia v texte sa realizuje anaforicky /dozadu/, kataforicky /dopredu/ a mimotextovo /1979/. Jazykové prostriedky vo funkcii konektorov tvoria tieto typy /Bajzíkové 1979/: A. gramatické konektory: 1. kategória kongruencie
2. zámená a zámenné príslovky
3. elipsa
4. častice a časticové výrazy
B. lexikálne konektory: 1. doslovné opakovanie
2. iné typy opakovania /synonymické, antonymické atď./

Realizácia konexie v konkrétnom texte:

[1] A Imro, ozaj, čo robil medzitým Imro? /[2] Musíme mu niečo vymyslieť. /[3] Už to aj mám. /[4] Sedel na otesanom tráme /[5] a myslel na Vilmu. Už sa s ňou zblížil. /[6] Zblížil sa i s jej rodinou. /[7] Zaumienil si, že jej bude robiť ochrancu, rád by jej nahradil otca. /[8] Vilmin otec odišiel totiž ešte pred rokmi za prácou do Ameriky. /[9] Spočiatku sa o rodinu staral, /[10] posielal domov peniaze, /[11] ale potom prestal posielať, /[12] prestal i písať. /

/V. Šikula, Majstri/

V uvedenom texte je 9 syntaktických konštrukcií, ale 12 textových jednotiek, ktoré sú vymedzené segementovaním textu. Prevláda v ňom anaforické nadväzovanie, ktoré pokladáme za základný postup pri výstavbe textu.

K anaforickým jazykovým prostriedkom /jedenkrát podčiarknuté/ patria: uvádzacie častice /a, ale/, zámená /mu, jej/, osobné prípona slovies /sedel, zaumienil si, staral sa/, opakovanie /Vilmin otec/ a i.

Ku kataforickým prostriedkom patria v texte /dvakrát podčiarknuté/ zámená /čo, niečo, to/ a nejazykový, zvukový prostriedok /stúpavá kadencia/.

K mimojazykovým prostriedkom v tomto texte /označené vlnovkou/ zaradíme odkazovanie zahrnuté v slovesných tvaroch musíme /tento slovesný tvar zahŕňa autor textu, subjekt rozprávania a predpokladaného percipienta/ a mám /odkazuje len na subjekt rozprávania/. Obidva tieto subjekty sú v texte nepomenované.

Kataforické prostriedky sú osobitné v porovnaní - s anaforickými prostriedkami v tom, že "nútia" pokračovať v texte, vyžadujú si riešenie nedokončenosti textu. Výnimku tvorí štylistické využívanie neukončenosti textu, keď autor necháva dotvárať a domýšľať text percipientovi. K takýmto nedokončeným textom patria napríklad neukončené kapitoly v Námestí svätej Alžbety od R. Jašíka.

Ak porovnáme nadväznosť zámena mu v 2. textovej jednotke na pomenovanie Imro v 1. textovej jednotke so slovesom sedel vo 4. textovej jednotke, ktoré tiež nadväzuje na pomenovanie Imro v 1. textovej jednotke, vidíme rozdiel v tom, že v prvom prípade ide o bezprostrednú nadväznosť - kontaktnú a v druhom o vzdialenejšiu nadväznosť - dištantnú. Dištantná nadväznosť, najmä pri nadväzovaní na vzdialenejšie textové jednotky, je pre sledovanie výstavby textu náročnejšia. Dištantné nadväzovanie býva základným spôsobom nadväznosti najmä v umeleckých textoch. Napríklad v básni. V. Mihálika Dievča nad vodou zámenné konektory a osobné prípony slovies vzťahujúce sa na pomenovanie dievča v celej básni nadvä-

zujú iba na toto pomenovanie v nadpise /Bajzíková 1978/.

Sledovanie výstavby rôznych typov textov z hľadiska textovej syntaxe má za cieľ na základe zovšeobecnených konštatovaní určiť základné modely štrukturovania textu. Takto chápaná problematika výstavby textu patrí do oblasti gramatiky.

Literatúra

Bajzíková, E.: O daktorých konektoroch v hovorových textoch. Slovenská reč 38, 1973;

Bajzíková, E.: Vymedzenie textovej jednotky. Jazykovedný časopis 1977, 28, 2;

Bajzíková, E.: Príspevok k výstavbe textu. In: Jazykovedné štúdie XIII, Ružičkov zborník, red. J. Horecký. Bratislava 1977;

Bajzíková, E.: Úvod do textovej syntaxe, skriptá /1979/;

Bajzíková, E.: Využitie jazykových prostriedkov pri výstavbe textu. Kultúra slova 12, 1978;

Horecký, J.: Gramatickí činitelia poriadku slov. Jazykovedné štúdie IV, 1959;

Horecký, J.: Poznámky k metóde textu. Slovo a slovesnost XXXIV, 1973;

Miko, F.: Text a štýl. Bratislava 1970;

Miko, F.: The Programme of the Text. Nitra 1978;

Mistrík, J.: K realizácii aktuálneho členenia. Slovenská reč 24, 1959;

Mistrík, J.: Kompozícia jazykového prejavu. Bratislava 1968;

Mistrík, J.: Štruktúra textu. Bratislava 1975;

Mistrík, J.: Štylistika slovenského jazyka. Bratislava 1970;

Pauliny, E.: La phrase et l'Énonciation, Recueil linguistique de Bratislava 1948;

Pauliny, E.: O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka. Slovo a slovesnost XVI, 1955;

Pauliny, E.: Slovosled a aktuálne vetné členenie. Slovenská reč XVI, 1950-51, 6.

O vzťahoch českej a slovenskej literatúry po roku 1945

Zdeněk Beran

Máme pred sebou otázku vzťahu dvoch národných literatúr, relatívne samostatných duchovných celkov. Obe sa začali približne pred dvesto rokmi - spolu s prudkým vývinom v ostatných oblastiach života našej oblasti - rozvíjať na nových ideových základoch, a medzi nimi mal princíp národnej diferenciácie popredné miesto. Pritom politická a do značnej miery i hospodárska stránka osamostatňovacieho procesu zostávala pre nepomer síl s panujúcimi národmi tlmená, skryté, ale o to výraznejšie sa tieto tendencie manifestovali vo viac tolerovanej oblasti kultúry a najmä v literárnej činnosti.

Politické i kultúrne vzťahy českého a slovenského národa nadobudli osobitnú podobu, v mnohom odlišnú od vzťahov s ostatnými národmi. Prispieval k tomu podobný údel v rámci Rakúska, neskôr Rakúsko-Uhorska, kmeňová, slovanská blízkosť, vzájomná zrozumiteľnosť jazyková, aj to, že čeština dlhý čas fungovala v slovenskom prostredí ako spisovný jazyk a rad iných historických skutočností. To všetko poznačilo zákonitý diferenciačný proces dvoch formujúcich sa moderných národov zvláštnou delikátnosťou. Českí kultúrni a politickí dejatelia, ktorí zväčša nepoznali skutočný stav slovenského etnika a považovali spoločenstvo spisovného jazyka za dostatočný dôkaz samozrejmosti spoločenstva národného, odmietli - podporovaní najmä takou autoritou, akou bol Ján Kollár - pokusy o uzákonenie spisovnej slovenčiny ako prejav trieštenia síl a akéhosi sektárstva. Taký postoj, sprevádzaný pocitmi "nevďačnosti"

a "zrady" spoločnej cesty na českej strane vyvolával obranné reflexy zo strany slovenskej, a to viedlo k dlhodobým nedorozumeniam, ktoré podlamovali prirodzené kultúrne a citové väzby a výrazne stažovali vytváranie spoločného programu a postupu v závažných dobových otázkach. Počas celého novšieho dejinného obdobia vzniklo tak množstvo resentimentov z oboch strán popri množstve cenných a statočných úsilí prekonať individuálnou či skupinovou aktivitou, podloženou raz ideovo, inokedy citovo, nahromadené rozpory.

Podstatná zmena vecí je spojená s uplatnením Marxových a Leninových teoretických východísk v národnostnej politike Komunistickej strany Československa a s ich postupným uskutočňovaním. Míľnikmi na tejto ceste boli prijatie Košického vládneho programu roku 1945 a uzákonenie Československej federácie roku 1968. Celý proces nebol jednoduchý, bez ťažkosti a chýb, ale už dnes môžeme jeho výsledky považovať za jeden z najcennejších ziskov nášho pomerne nedlhého socialistického vývinu.

Súčasťou týchto úsilí je aj snaha o kultivované rozvinutie literárnych vzťahov, ktoré majú významné a nezastupiteľné miesto pri vytváraní duchovnej klímy spoločnosti. O ich význame sa v celom novodobom období vývinu našich národov zväčša nepochybovalo. Aspoň nie v pokrokovo orientovaných vrstvách. Pociťovali sa ako existujúci jav, žiaduci a perspektívny, ako prirodzená súčasť národného povedomia na obidvoch stranách. Najmä v obdobiach, keď literatúre vo zvýšenej miere reprezentovala národ utláčaný v politickej a ekonomickej sfére, vedomie spolupatričnosti vystupovalo do popredia tak v literárnej tvorbe ako aj v jej literárnovedných reflexiách. Odtiaľ sa nám uchovala tradícia pripomínania vzájomnej pozornosti, ktorú venovali literárni pracovníci jedného národa druhému, včítane "kádrových výpožičiek" od Kollára a Šafárika až po Ji-

lemnického. Najmä na túto stránku veci sa zužovala v bežnom poňatí náplň literárnych vzťahov. A oni tam, pravdaže, aj patria. Sú to často veľmi úctyhodné, viditeľné prejavy blízkosti a spoločných úsilí vzdelancov oboch národov. Ukazuje sa však, že pocit akejsi samozrejmej blízkosti a mnohostranných stykov skrýval naliehavosť potreby dať si otázku povahy, hĺbky a rozsahu týchto vzťahov aj ako teoretický problém s nemalým praktickým dosahom. Takéto otázky sa pociťovali ako zbytočný luxus, priamoúmerne k predsudkom, ilúziám alebo sebeckým záujmom, ktoré v jednotlivých obdobiach panovali vo vládnúcej ideológii.

Nie je preto náhodné, že sa tieto otázky dostali do popredia v posledných desaťročiach a úsilie o ich primerané zodpovedanie sa prejavilo výraznejšie na slovenskej strane aj ako súčasť snaženia o dôsledné uplatnenie leninských princípov v národnostnej otázke, ku ktorému podstatnou mierou prispel prudký vývin slovenskej národnej spoločnosti. Česká literatúra napríklad prestala po druhej svetovej vojne hrať pre slovenskú literatúru úlohu prostredníka styku so svetovou literatúrou a ocitla sa spolu s ňou tvárou v tvár nevyhnutnosti revolučných premien cieľov, metód a funkcií, čím sa do istej miery zredukoval náskok jej diferencovanosti a tradície. V prvých rokoch po oslobodení a najmä po Februári 1948 sa vytvorila vcelku analogická situácia hľadania ďalšej cesty, znížila sa váha nerealistických tradícií a istý liberalizmus vo voľbe tém, s dôrazom na meštiacke prostredie, sa podstatne obmedzil. Slovenská tvorba v týchto časoch si prebojovala dokonca vedúce a podnecujúce postavenie a v dielach Kostru, Horova, Hečku a iných úspešne napĺňala úsilie o socialistický realizmus. Značne sa posilnil aj vplyv slovenskej literatúry v Čechách. Ale až okolo roku 1960, najmä v súvislosti s úvahami o prvých marxistických dejinách slovenskej a českej literatúry

sa nástojčivejšie objavila potreba sformulovať aj spomenuté otázky československých literárnych vzťahov a po Mukařovského Úvode k Dějinám českej literatúry, aj v súvislosti s oživením záujmu o komparatistickú problematiku v socialistických štátoch /napr. Neupokojeva, u nás Ďurišin ai./, sa objavila v slovenských literárnych a literárnovedných orgánoch séria článkov Šmatláka, Bakoša a iných autorov o československých literárnych vzťahoch.

Bolo tu na čo nadväzovať: v pozadí boli úvahy davistov už z čias trenčianskoteplického zjazdu /1936/ slovenských spisovateľov, tradícia stykov pri práci v U-bloku, niektoré myšlienky Milana Pišúta, Mila Urbana, Alexandra Matušku, Andreja Mráza i spomenutého Mikuláša Bakoša už spred vojny a z čias tesne po nej, ktoré práve na začiatku 60. rokov začali najmä v dotváraní Stanislava Šmatláka dostávať podobu teoretického systému. Východiskovým pojmom bola myšlienka "československého literárneho kontextu", čo je synonymom pre "nepretržitú dejinnú súvislosť českej a slovenskej literatúry", ktorú chápe ako "jav vnútorne protirečivý, ako vzťah nesený dynamikou ustavičného dialektického napätia medzi týmito literatúrami, napätia, ktoré pôsobí nielen na premenlivosť samého československého literárneho kontextu, ale aj na vnútornú vývinovú dynamiku každej z oboch literatúr osobitne."[1] Stanislav Šmatlák ukázal členenie funkcií /spoločensko-politických i užšie literárnych/, ktoré tento kontext na seba berie a odmietol preceňovanie tematiky v tvorbe našich spisovateľov. Lebo téma spracúvajúca prostredie druhého národa je iba podnetom pre také otázky, ako: aké je miesto a funkcia napr. slovenskej tematiky v diele českých autorov, či a ako zasahuje cez tvorbu do vývinového toku českej literatúry a či a ako sa pri prípadnom takomto zasahovaní prejavuje aj vedomie súvislosti so slovenskou literatúrou a jej

zobrazením slovenskej skutočnosti. Došiel k záveru, že pre československý literárny kontext má význam iba taký jav, ktorý je významný z hľadiska vlastnej literatúry. Nejde tu o nejakú "nadnárodnú" literatúru: "československý literárny kontext existuje a uskutočňuje sa len v rámci dvoch samostatných národných literatúr, českej a slovenskej, ako súbor a sústava konkrétnych literárnych javov, vyplývajúcich z nepretržitej historickej súvzťažnosti obidvoch týchto literatúr. Je to abstrakcia, ale reálna abstrakcia, pretože jej podkladom je jestvovanie a spoludejstvovanie /pravdaže, dialekticky protirečivé/ dvoch osobitných, konkrétnych národných literatúr, medzi ktorými sa vyvinuli a udržiavali celkom špecifické vzťahy."[2] Dodáva, že nestačí len zisťovať a registrovať, ale treba zároveň aj triediť a dôsledne hierarchizovať podľa ich konkrétnej spoločensko-historickej a literárnej dôležitosti. Kontextu, v ktorom sa prejavuje dialektika zhody a rozdielu, prisudzuje tri základné funkcie: integračnú, diferenciačnú a komplementárnu, ktoré sú v ňom vždy potenciálne prítomné a uplatňujú sa podľa situácií simultánne alebo sukcesívne.

Pre obdobie po roku 1918 považuje Šmatlák za príznačnú integračnú funkciu v procese formovania českej a slovenskej socialistickej literatúry. Zaujímavé bude podľa neho sledovať aj funkciu komplementárnu v súvislosti so sprostredkujúcou funkciou českej literatúry vo vzťahu svetová - slovenská literatúra.

Až na základný termín československého literárneho kontextu, ktorý navrhoval M. Bakoš nahradiť pojmom spoločenstvo, a používajú sa alternatívne, boli výklady S. Šmatláka základom väčšiny ďalších seriózných úvah a štúdií na túto tému.

V posledných rokoch sa vzťahom našich literatúr venovala sústredená pozornosť na viacerých konferenciách a

z niektorých sú materiály aj vydané knižne alebo časopisecky. Spomeniem tu sympózium k výročiu SNP, ktoré usporiadala pražská filozofická fakulta v roku 1974 a konferenciu Vzťahy českej a slovenskej literatúry v 20. storočí Literárnovedného ústavu SAV a iných inštitúcií v Smoleniciach v júni minulého roku. Bilancujúci zmysel pre popularizačné potreby mala potom konferencia Socialistickej akadémie SSR v Trenčíne koncom júna minulého roku na tému Vzťahy českej a slovenskej kultúry v období budovania socializmu. Žiaľ, zatiaľ sa nepodarilo na základe všetkých spomenutých prác a podujatí vytvoriť publikáciu či niekoľko publikácií, ktoré by plnili úlohu základnej príručky teoretického a metodologického charakteru.

Napriek dôležitosti témy a značnej kumulácii úsilí o jej zvládnutie treba však konštatovať, že v jej systematickom a organizovanom naplnení sme iba na začiatku. Viac-menej je zmapovaný kultúrno-politický aspekt veci, tradícia priamych prejavov na tému československých vzťahov /externé kontakty/, ale podstatné medzery sú v zvládnutí užšej literárnej problematiky v komparatívnom osvetlení. Nejde tu totiž tiež o záležitosť evidentných analógií či výpožičiek a prekladov z druhej literatúry, ale o zvažovanie subtilnejších polôh spomínaných troch funkcií - integračnej, diferenciačnej a komplementárnej - na základe mnohostranného literárnovedného vyhodnotenia materiálov oboch literatúr.

Ale aj vyhodnocovanie tradícií, len čo prekročí hranice jednoduchého zbierania faktov smerom k ich triedeniu a hierarchizácii, prestáva byť jednoduchým problémom. Do hry vstupuje potom celý spoločenskohistorický kontext so svojou protirečivosťou a často aj dvojtvárnosťou, a rozdielnosťou podmienok a motivácie na jednej i na druhej strane. To spôsobuje mimoriadnu náročnosť výskumu aj inter-

pretácie zistených faktov. Napokon netreba zabúdať ani na zvláštnosť aktuálnej situácie, ktorá tiež istým spôsobom vplýva na akcenty a odtiene vecí. Na smolenickej konferencii kládli preto oprávnene Karol Rosenbaum a Stanislav Šmatlák dôraz na diferencovaný prístup k tradícii. Nejde nám o hociaké tradície, ale len o tie, ktoré povzbudzujú, o tie prejavy, v ktorých bol prvok uvedomelosti a kultivovanosti vzťahu, o prejavy, v ktorých je náležitá úcta k druhému národu, zmysel pre "bratský vzťah dvoch hrdých etnických individualít". /L. Štoll/

Z povedaného azda dostatočne zreteľne vyplýva náročnosť programu štúdia československých literárnych vzťahov v minulosti a závažnosť a rozsah úloh pri príprave mladej generácie na jej budúce úlohy, na jej orientovanosť v týchto otázkach. Neraz aj dnes sme k týmto vecism liberálne lahostajní alebo zaujato podráždení, čo nie je určite dobré. Rád by som pri tejto príležitosti pripomenul menovite svetlý príklad Ladislava Novomeského, ktorý vedel s udivujúcou zrelosťou formulovať presné a prezieravé marxistické názory a postoje už v dramatických časoch okolo Mníchova a aj pri iných príležitostiach a prejavil vzácnu dôslednosť a vyrovnanosť pri ich obhajobe i rozvíjaní v povojnovom období. Často a oprávnene sa cituje najmä jeho článok Nelúčenie z čias po prenesení redakcie Elánu z Prahy do Bratislavy. S myslitelskou racionálnosťou, ale aj s hlbokým citom, primeraným tragike čias, vyslovuje dôveru v nezrušiteľnosť hlbokých vzťahov slovenskej a českej literatúry, pokým zostanú verné samy sebe.

Niet pochybnosti, že vzťahy českej a slovenskej literatúry po roku 1945 boli živé a mnohostranné, hoci pochopiteľne nie bez problémov. Komplikácie spôsoboval nedobojovaný zápas o socialistický charakter republiky a nerovnaké rozloženie triednych síl v Čechách a na Slovensku, ale aj

silné prežitky čechoslovakistických názorov z minulosti v Čechách. Zmenu v tomto smere podstatne ovplyvnil stranou prijatý program socialistickej industrializácie Slovenska a program postupného a historicky rýchleho vyrovnávania úrovne oboch častí štátu. Podstatnou štátnopolitickou zmenou, ktorá pozitívne ovplyvňuje súčasný stav, bolo uzákonenie československej federácie pred desiatimi rokmi.

Oblasti česko-slovenských literárnych vzťahov sa tento pozitívny trend i jeho rozpory pochopiteľne dotýkali. Pozitívne v narastajúcej sebadôvere a diferenciácii slovenskej literatúry, v rešpekte, ktorý si v prevratných obdobiach získala na českej strane i v medzinárodnom kontexte, v šírke inštitucionálneho zabezpečenia a publikačných možností, jednoducho životom vo všetkých dimenziách modernej, socialistickej literatúry. Záporne v postihnutí viacerých kultúrnych pracovníkov na základe krivého obvinenia z buržoázneho nacionalizmu, čo dlhšie znerožnilo ich účasť na kultúrnom živote. Iným záporným javom bolo voluntaristické a autokratické obmedzovanie práv slovenských národných, a teda aj kultúrnych orgánov. Na českej strane sa pre trocha rozpačitý dôraz na dôslednosť v marxistickom postoji k Slovensku u mnohých ľudí živil pocit "ústupu z pozícií" pri narušení akéhosi protektorského vzťahu k slabšiemu partnerovi. Ale napriek tomu sa podarilo v priebehu uplynulých desaťročí, vďaka presadzujúcej sa dôslednosti v stranníckej politike v celom rozsahu, aj v oblasti kultúry, vďaka prehlbujúcemu sa poznaniu skutočného stavu vecí a styku so slovenskými pracovníkmi, zmeniť rezervovanosť nielen v oficiálnych, ale aj v osobných vzťahoch a postojoch na stav prehlbujúcej sa dôvery a vzájomného porozumenia.

Vo všetkých oblastiach literárnej práce, od kultúrnej politiky až po začínajúcich autorov, sa ukazuje ako základ-

ná podmienka budovania zdravého vzťahu všestranný vzájomný styk a poznanie, na základe ktorého sa môže z vcelku inertnej súvislosti vybudovať skutočný kultivovaný vzťah. Naivná predstava namyseleného šovinizmu v akejkoľvek podobe o sebestačnosti v kultúre je príznakom nekultúrnosti, ktorá škodí samotnému nositeľovi vo všeobecnosti tým, že ho zbavuje možnosti sebauvedomenia, akéhosi zrkadlenia sa v druhom, nehovoriac aj o iných nebezpečenstvách.

Bohatá frekvencia externokontaktových vzťahov medzi našimi literatúrami často spôsobuje, najmä v popularizačných prácach, ako už bolo povedané, tendenciu k redukcii foriem styku medzi českou a slovenskou literatúrou najmä na ne. Interné kontakty sa dlhé desaťročia - ako napokon aj medzi inými literatúrami - interpretovali ako vplyvy a príznak menejcennosti prijímajúcej literatúry či autora. Situácia po druhej svetovej vojne /v seriózných prácach už aj pred ňou/ sa však aj v tomto smere výrazne zmenila. Slovenská literatúra dotvorila svoj areál s vnútornými organickými zväzkami a vývinovými podnetmi i rytmom. Nedviazala bezprostredné kontakty so svetovým literárnym dianím. Mohla sa oprieť o medzivojnovú davistickú generáciu a keď hľadala podnety v čase orientácie na socialistický realizmus, volila si - analogicky s českou - ako metodický inšpiračný vzor literatúru sovietsku. Akosi paradoxne pri tomto oslabení bezprostredných kontaktov vskutku začala fungovať integračná funkcia socialistickej ideológie ako základnej dispozície. Ján Števček na smolenickej konferencii ukázal, ako sa v ideovo-umleckom systéme päťdesiatych rokov uplatňoval v próze zreteľ diachronický /osvojovanie si literárnych hodnôt minulosti pre prítomnosť/ a prevaha tematického aspektu /zdroje umeleckej tvorivosti sa pri dôraze na ideovú náplň hľadali predovšetkým v téme/. Práve stotožnenie obsahových a žánrovo tvarových prvkov považuje za

signál "prvého vážnejšieho, literárne pôsobiaceho odlíšenia slovenskej literatúry vzhľadom na českú".

Viacerí autori referátov a príspevkov na smolenickej konferencii uviedli celý rad prípadov skutočného interne literárneho vyrovnávania sa českých autorov so slovenskou literatúrou /Kostra - Závada a ďalší/ a pochopiteľne aj naopak, čo svedčí o tom, že sa slovenská literatúra ako kultúrny celok dostala do plodnej zhody a opozície, skrátka, do plnohodnotného a prehlbujúceho sa vzťahu, obojstranne prospešného českej aj slovenskej literatúre. Ako to presne definoval Ján Števček, "diferenciácia v literatúre a špeciálne vo vzťahu literatúr českej a slovenskej sa ako zmysluplné pociťuje vtedy, keď je obohatením".[3]

Zdá sa, že sme na dobrej ceste zintenzívňovania vzťahov, ktoré nemajú iba oficiálny, ale už často celkom spontánny charakter a v mladej generácii básnikov a prozaikov sa začínajú vytvárať aj potrebné citové putá k životu a problémom susedov.

Poznámky

[1] Smatlák, S.: O vzájomných vzťahoch českej a slovenskej literatúry. Slovenské pohľady 78, 1962, 10, s. 15;

[2] Tamtiež, s. 18;

[3] Ševček, J.: Nedávne a dnešné. Slovenské pohľady 94, 1978, 10, s. 5.

Divadlo na Slovensku od stredoveku do novoveku

Milena Cesnaková-Michalcová

V najstaršom období slovenských dejín rovnako ako inde v Európe prebiehal vývin divadla v dvoch základných líniách: cirkevnej a svetskej. Obidve tieto oblasti sa preplietali a vzájomne ovplyvňovali, lebo stredovek nepoznal čistotu žánrov. O divadelných prejavoch najstarších čias máme iba veľmi málo správ. V 11. a 12. storočí cirkev zakazovala vystúpenia ľudových spevákov, hudobníkov a tanečníkov v kostoloch. Činnosť potulných muzikantov a spevákov, tzv. jokulátorov, ktorých volali v Uhorsku aj igricmi, usiloval sa zamedziť kráľ Béla IV. roku 1244 a budínska synoda roku 1279. Igrici zabávali panstvo na hradoch a boli nepostrádateľní v stredoveských mestách. Z ich šašovských výstupov sa zrodila stredoveká fraška.

Neskoršie sa igrici objavovali ako herci v mystériách spolu s vagantmi, t.j. potulnými žiakmi-klerikmi. V Bratislave zabával roku 1449 akýsi muzikant hrou na harfe radných pánov a roku 1477 tu obveseľoval šašo spoločnosť zhromaždenú na voľbu nového richtára.

Zdá sa, že na cirkevnej pôde sa u nás divadlo podstatnejšie nerozvinulo. Nové dramatické formy k nám prenikali zo západnej Európy, najmä z Nemecka, kde sa stredoveká náboženská dráma vyvinula z dialogického trópu, ktorý bol súčasťou introitu veľkonočnej omše. Obsahoval udalosti po Kristovej smrti podľa evanjelia. Veľmi blízky variant pôvodného resurekčného trópu, začínajúceho sa slovami "Quem quaeritis in sepulchro ..." /Koho hľadáte v hrobe .../, sa u nás zachoval v Sacramentariu z konca

12. storočia, v tzv. Prayovom kódexe, aj s opisom slávnostného ceremoniálu.

O tom, že sa veľkonočné mystériá na Slovensku hrávali, svedčí zachovaný drevený neskorogotický Boží hrob asi z 15. storočia, ktorý používali benediktíni v Svätom Beňadiku /dnes Hronský Beňadik/ pri ich predvádzaní. Vyrezávané reliéfy na truhle znázorňujú scény z mystériovej hry. Súčasťou Božieho hrobu je drevená socha Krista s pohyblivými remennými zhybmi, akýsi prototyp divadelných bábok.

Cirkev nemohla zadržať prenikanie svetského živlu do liturgických obradov. Liturgická dráma sa postupne oslobodzovala od ceremónií kultu, pribúdali v nej dramatické postavy a nové výstupy a prenikal do nej každodenný život a svetský duch. Nastal čas, keď opustila kostol. Predstavenia sa stali masovejšími a latinčinu vystriedal ľudový jazyk, lebo diváci chceli hre rozumieť. Na Slovensku to bola nemčina, ktorou hovorili najmä prisťahovalecké vrstvy patricijov. Zosvetštenie drámy súviselo so všeobecným procesom laicizácie kultúry v 13. a 14. storočí v rozvíjajúcich sa mestách. V 15. storočí vyvrcholil hospodársky a politický vývin miest, ale hoci mestá začali postupne upadať, ostalo mešťanstvo po celé nasledujúce obdobie humanizmu a renesancie tvorcom a usmerňovateľom kultúrneho vývinu. O veľkonočnej hre máme správu z roku 1439 v Bratislave a v prvej polovici 15. storočia zahrali mystérium aj v Bardejove. Zachovala sa listina, na ktorej je zoznam vystupujúcich postáv hry a ich predstaviteľov. Bolo ich 54. Dej hry sme približne rekonštuovali a zistili sme, že obsahoval aj veselú medzihru, tzv. mastičkársku scénu, ktorá bola dielom laikov.

Pašiové a popri nich aj vianočné a fašiangové hry sa hráli v Bardejove ešte na začiatku 16. storočia a tiež máme o nich viaceré záznamy v účtovných knihách mesta

Bratislavy. Podľa názvu poznáme hru o desiatich vekoch ľudského života /"das spil fon den zehen altern"/ z roku 1536, pravdepodobne od Pamphila Gengenbacha. V rokoch 1544 a 1545 predviedli biblické drámy o Judite a o piatich múdrych a nemúdrych pannách /"de quinque virginibus, fatuis et prudentibus"/. Popri veľkonočných hrách, ktoré sa niekedy rozrastali do rozsiahlych pašiovo-resurekčných cyklov, boli obľúbené aj vianočné a trojkráľové hry. Ako ľudové divadlo ich po nemecky hrali v Prievoze /Oberufer/ pri Bratislave ešte v 18. storočí.

Mystériá, v ktorých sa dramaticky predstavovalo utrpenie a zmŕtvychvstanie Krista, boli typickým stredovekým divadelným žánrom, ktorý doznel v prvej polovici 16. storočia. Nastupujúci humanizmus spolu s reformačným hnutím priniesli zmeny o. i. aj v oblasti dramatickej tvorby a jej javiskového predvedenia. Charakteristickým znakom humanizmu bol na jednej strane záujem o tie druhy umenia a vedné disciplíny, ktoré sa zaoberali človekom a jeho životom na zemi, a na druhej strane záujem o antickú kultúru, ktorá mu bola bohatým inšpiračným zdrojom. Hlavnými ohniskami humanistickej vzdelanosti boli mestské reformačné školy. Ich rektori k nám priniesli z protestantského Nemecka nový dramatický žáner, školské hry. Latinská školská dráma bola produktom humanizmu, rozvíjala sa najprv na protestantských školách, ale rýchlo si získala významné miesto aj vo vyučovaní jezuitskej a piaristickej rehole, keď si ich pedagógovia uvedomili význam a vplyv školského divadla nielen v pedagogike, ale najmä ako prostriedku na šírenie protireformácie.

Humanisti nacvičovali hry starovekých dramatikov, najmä Terentia a Plauta preto, aby sa žiaci cvičili v latinskom jazyku a rétorike. Čítanie Terentia odporúčal Erasmus Rotterdamský a Melanchton, Luther priamo vyzýval

hrať na školách divadlo. Na jeho myšlienky o poslaní školského divadla neskôr nadviazal a rozvinul ich Jan Amos Komenský.

Azda prvé predstavenie Plauta u nás sa konalo v Prešove roku 1518. Terentiovho Eunucha hrali roku 1553 v Bardejove za rektorátu Leonarda Stöckela. Školský repertoár však čoskoro ovládli biblické hry a hrali sa cez celé 17. a 18. storočie. Stöckel bol autorom nemeckej školskej hry Historia von Susanna /Príbeh o Zuzane/, ktorú napísal podľa latinskej predlohy Sixta Bircka a vydal tlačou vo Wittenbergu 1559. Viackrát sa hrala v Bardejove a v Kremnici. Bola to prvá školská hra na uhorskej pôde.

Divadlo humanistov, uzavreté do škôl, nebolo už natoľko masové ako divadlo stredoveké. Pokiaľ išlo o jazyk, bolo zväčša latinské. Pre vznik divadelných hier v slovenskej reči neboli priaznivé podmienky, lebo meštianstvo, ktoré bolo vedúcim kultúrnym činiteľom, bolo nemecké. Viacerí slovenskí vzdelanci našli však v období humanizmu a renesancie druhý domov v predbielohorských Čechách alebo na Morave, kde mohli písať aj po česky. Čeština bola v 16. storočí spisovným jazykom Slovákov, a tak sa stala aj vzdelanosť prístupnejšou ľudovým vrstvám. Predstaviteľmi po česky píšúcich dramatikov v tomto období sú Pavel Kyrmezer a Juraj Tesák Mošovský. Kyrmezer, žijúci na Morave, zložil tri biblické hry, z ktorých najmä Komedia nové o vdově z roku 1573 prezrádza autorov dramatický talent. Tesák vydal roku 1604 v Prahe Komediu z knihy Zákona božího, jenž slove Ruth, v duchu reformácie silne moralizujúcu, avšak zaujímavú najmä pre ľudové prvky zakomponované do deja. Kyrmezerove hry ako aj Tesákova komédia boli nedávno znovu vydané a dva z nich dokonca novoinscenované.

Na protestantských školách na Slovensku sa hralo di-

vadlo až do víťazstva profireformácie na začiatku 18. storočia. Za zmienku stojí predstavenie vianočnej a novoročnej hry Ein zweifacher poetischer Act /Dvojitá básnická hra/, ktoré roku 1651 usporiadal v Prešove Peter Eisenberg s malými deťmi predškolského veku. Text vydal tlačou, doplnil režijnými poznámkami a cennými rytinami znázorňujúcimi scénické premeny. Je to ojedinelý výtvarný dokument, ktorým zachoval podobu barokového javiska nielen u nás, ale v celej strednej Európe.

Významné divadelné centrum vzniklo na prešovskom evanjelickom kolégiu, kde sa v pedagogickej praxi čoskoro prejavil vplyv J. A. Komenského. Jeho vzor nasledovali v školských drámach Izák Caban, najmä v didakticko-symbolickom cykle piatich drám s názvom Labarum triumphale victrici Palladi Fragariae solenne /Víťazoslávna zástava obetovaná každoročne víťaznej prešovskej Minerve, Levoča 1665/, Eliáš Ladiver, Ján Schwarz a Ján Rezík. Školské drámy s biblickou tematikou, s mravno-náučným alebo vedecko-popularizujúcim obsahom písali učitelia evanjelických škôl aj v mnohých ďalších mestách. V Bratislave otvorili nové gymnázium roku 1657 hrou Jána Rahlina. Hralo sa v osobitnej sále so stálym javiskom dobre vybaveným po technickej stránke. Pri jednom predstavení zmenili až sedemkrát dekorácie. Text prvého zachovaného slovenského dialógu pochádza z evanjelickej školy v Necpaloch v Turci. Napísal ho Ladislav Juath roku 1694 a má titul Agon, aneb Potýkání čtvoro Sveta, Tela, Smrti, Spravedlivosti boží a Dušičky vernej. Na začiatku 18. storočia pôsobil na škole v Kežmarku Juraj Buchholtz ml., ktorý tu prednášal Terentia, azda prvý u nás čítal Moliéra a rozvinul v Kežmarku čulý divadelný a hudobný život. Slovenskí evanjelici písali a nacvičovali divadelné hry aj vo vyhnanstve v Prusku, Sasku, Sliezsku a v Sedmohradsku.

Veľký význam divadla v školskej praxi si čoskoro uvedomili aj katolíci, predovšetkým jezuiti. Divadlo používali ako výchovný a nábožensko-propagačný prostriedok v službách protireformácie. Prvý záznam o jezuitskej školskej hre v Uhorsku je z roku 1601, kedy v Šali nad Váhom zahrali Josephus triumphans /Triumfujúci Jozef/. Toto predstavenie otvára dlhý rad školských hier, ktorých zahrali jezuiti na Slovensku v 17. a 18. storočí na stovky rovnako ako v iných európskych krajinách. Najintenzívnejšiu činnosť vyvíjali v Trnave, lebo ich tu podporoval priamo arcibiskup Peter Pázmány. Na trnavskej univerzite mali jezuiti aj prvú divadelnú sálu, ktorú roku 1692 zriadil a vybavil dekoráciami palatín Pavel Esterházy. Ďalšie divadlo bolo v budove Mariánskeho seminára. Dramatizovali sa príbehy z biblie a životy svätcov, niekedy aj historické udalosti. Hralo sa prevažne po latinsky. Správy o slovenských predstaveniach máme napr. zo Spišskej Kapituly a z Trenčína. Éra jezuitských predstavení sa skončila zrušením rehole roku 1773. Piaristi nacvičovali školské hry na svojich školách v Podolinci, Prievidzi, Nitre, Krupine, Trenčíne a i. Venovali veľkú starostlivosť aj hudobnej výchove. Pri predstaveniach školských hier hrala hudba, spev a často aj tanec významnú úlohu. Záľuba v hudbe, zborovom i sólovom speve a v tanci viedla ku kvantitatívnemu narastaniu týchto sprievodných prvkov v školských drámach a neskôr aj k vzniku barokovej opery. Aj javisko a scénická výprava sa vyvíjali. Ak spočiatku stačili na dekorovanie pokrovce a závesy, v 17. storočí sa začali používať iluzionistické dekorácie a zložitejšie technické prostriedky, scénické triky, laterna magica a lietajúce stroje. Z prepadliska riadili napr. vlnenie mora a pohyb lodí /napr. v hre o sv. Kataríne v Skalici roku 1701/. V 17. a 18. storočí nahradzovalo školské

divadlo na Slovensku chýbajúce svetské predstavenia. Najintenzívnejšie žilo v menších mestách, kde sa iba zriedka objavovali kočovné spoločnosti nemeckých hercov.

V druhej polovici 18. storočia nadobudli opäť význam mestá ako centrá hospodárskeho a kultúrneho života. Hlavným a korunovačným mestom Uhorska bola v tom čase Bratislava. O jej rozkvet sa zaslúžila najmä cisárovna a uhorská kráľovná Mária Terézia. Prvé kočovné divadelné spoločnosti prichádzali do Bratislavy už v 17. storočí /prvý údaj je z roku 1609/. Hrali v tzv. Weitenhofe /Široký dvor/ a po jeho vyhorení v roku 1733 v hostincoch. Pri príležitosti korunovácie Márie Terézie roku 1741 postavil pred Rybárskou bránou drevené divadlo Pietro Mingotti, impresário talianskej opernej spoločnosti. Jeho zásluhou sa udomácnila opera v divadelnom živote Bratislavy, lebo k nám popri neapolskom žánri opera seria uviedol aj novoneapolskú operu buffo. Po skončení korunovačných slávností a snemu strhli drevené divadlo a ďalej sa hralo v budove snemovne a v divadle postavenom v Streleckej priekope. Na začiatku sedemdesiatych rokov zriadili divadlo v dome zvanom Grünes Stübel /Zelený dom/, ktoré slúžilo až do otvorenia novej budovy Mestského divadla roku 1776.

V Bratislave neraz vystupovali súčasne činoherné skupiny rakúskych a nemeckých hercov a talianske operné spoločnosti. Improvizované frašky, tzv. bernardoniády, na ktorých sa rád zabával sám cisár, tu hrával Jozef Felix von Kurz ml., tvorca komickej figúry Bernardona. Spoločnosť Hellmanna a Koberweina uviedla v sezóne 1770/71 po prvý raz v Bratislave Lessingovu Mínu z Barnhelmu a Moliérovho Zdravého nemocného. Hanswurstiády a frašky odstránil z javiska Mestského divadla až riaditeľ Karl Wahr. Jeho pôsobenie v rokoch 1773-1779 zvýšilo umeleckú úroveň divadla a zlepšilo vkus publika. Diváci

po prvý raz videli Shakespearove hry, ktoré iniciatívny a vzdelaný Wahr uvádzal v niektorých prípadoch ešte skôr ako iné nemecké javiská. Na konci 18. storočia pôsobili v Bratislave známi divadelní riaditelia J. Schmallögger, Emanuel Schikaneder, Ludwig Christoph Seipp alebo Friedrich Zöllner. Nakladateľ J. M. Landerer začal roku 1798 ako prílohu novín Presburger Zeitung vydávať divadelný časopis Allgemeine deutche Theaterzeitung /Všeobecné nemecké divadelné noviny/. Bol to prvý divadelný časopis v Uhorsku, zanikol však už po druhom ročníku. Za napoleónskych vojen, keď aj Bratislavy sa dotkli vojnové udalosti, divadelný život v meste upadol. Až v dvadsiatych rokoch 19. storočia sa situácia zmenila a s príchodom iniciatívneho divadelného riaditeľa Stögers začalo divadlo opäť prosperovať.

V metropole východného Slovenska, v Košiciach, postavila stále mestské divadlo šľachta s pomocou mesta v rokoch 1789-1790. Jeho prvým nájomcom bol pražský rodák František Jindřich Bulla. Riaditelia sa však v Košiciach spravidla dlho neudržali, lebo divadlo bolo priveľké a obecenstva málo, dlžoby narastali a podnikatelia odchádzali s deficitom.

Popri mestských divadlách jestvovali v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia aj početné súkromné šľachtické divadlá v mestských palácoch alebo vo vidieckych kaštieľoch. Na Slovensku boli takéto divadlá v Bratislave a na jej okolí. Na šľachtických scénach dosiahla talianska opera u nás svoje posledné úspechy. Popri opere serii a opere buffe hral sa už aj nemecký singspiel. Obdobie klasicizmu prinieslo rozkvet opery vo feudálnom aj v meštianskom prostredí. Šľachta sústreďovala okolo seba najlepších hudobníkov tých čias. Joseph Haydn dlhé roky pracoval pre knieža Mikuláša Eszterházyho. U Antona Grassal-

kovicha bol kapelníkom Johann Hummel, otec Johanna Nepomuka Hummela. Primáš Batthyány zamestnával bratislavského skladateľa Antona Zimmermanna. Osobitné divadelné budovy si šľachta stavala v parkoch pri svojich kaštieľoch, napr. Pálffyovci pod bratislavským hradom, Károlyiovci v Tótmegyeri /dnes Palárikovo/, Braunschweigovci v Dolnej Krupej a Erdödyovci v Hlohovci. Najvýznamnejšou šľachtickou scénou v Bratislave bolo divadlo grófa Jána Erdödyho v rokoch 1785-1788. Z Viedne pozval speváka Huberta Kumpfa a poveril ho zostavením opernej spoločnosti. Dirigentom sa stal Bratislavčan Jozef Chudý, neskorší skladateľ prvej maďarskej opery. Repertoár Erdödyho opernej spoločnosti odzrkadľuje vtedajšiu situáciu vo vývine operného umenia. V krátkom čase svojho jestvovania naštudovala 53 operných diel. Na repertoári mala diela Giovanniho Paisiella, Giuseppe Sartiho, Antonia Salieriho, Domenica Cimarosu, Josepha Haydna, Karla Dittersa z Dittersdorfu, W. A. Mozarta a i. súvekých skladateľov.

Pôsobenie profesionálnych divadelných spoločností znamenalo u nás krok vpred, lebo do štyridsiatych rokov 18. storočia poznala naša krajina takmer len školské divadelné hry a vystúpenia potulných skupiniek kočovných hercov. Profesionálne spoločnosti priniesli ozajstné divadelné umenie. Najprv talianske a nemecké, potom aj maďarské spoločnosti križovali Slovensko od západu na východ, rozbili hegemóniu feudálneho a školského divadla a čiastočne ovplyvnili aj vznik slovenského ochotníckeho divadla, najmä žo stránky inscenačnej a repertoárovej. Pre svoj kozmopolitizmus a neskôr odnárodňovaciu misiu ostali však cudzím prvkom v našej divadelnej kultúre, ktorá vychodiac z ľudu išla vlastnou cestou, slúžiac jeho záujmom a potrebám.

Slovenská dráma vznikala skromne a nenápadne z dia-

lógov, výstupov a scénok. Školské hry sa u nás pevne zakorenili a v slovenskom prostredí ich začali napodobňovať rektori a učitelia v slovenskej reči. Od konca 18. storočia sa objavovali slovenské dialógy a hry, ktoré vyrastali z tradície školského divadla, avšak spolu s ľudovým jazykom do nich pronikal svetský duch a vtedajšia životná problematika. Po formálnej stránke nadväzovali na ľudovú slovesnosť a pod jej vplyvom uvoľnila sa aj forma týchto skladieb. S obrodenským hnutím ich viaže úsilie autorov tvoriť v jazyku ľudu a nájdeme v nich aj ohlasy osvietenských myšlienok. Typické sú dialógy medzi remeselníkmi a sedliakmi o prednostiach ich stavu alebo medzi bohatým a chudobným o výhodách a nevýhodách majetku a chudoby, ktoré si zapísal na prelome 18. a 19. storočia žškovský rektor Ján Bruk. Osvietenský boj proti tmárstvu a poverám obsahuje žiacky výstup od Leopolda Bruka v tom istom zborníku. Veľmi cenný je napr. tzv. Mikuláššky zborník z druhej polovice 18. storočia, ktorý obsahuje dialóg pranierujúci príživníctvo a nemravný život mníchov a tri svadobné scénky, ktoré sa hrali pri svadbách.

Osvietenci vydávali slovenské drámy aj tlačou. Bernolákovec Michal Klimko, farár v Čachticiach, vydal v bernoláčtine preklad tragédie Gottfrieda Uhlicha Krizant a Daria roku 1793. Šesť biblických drám Pietra Metastasia preložil do bernoláčtiny kanonik Juraj Palkovič a vydal ich roku 1801. Prvú samostatnú slovenskú svetskú hru napísal Juraj Palkovič, profesor na evanjelickom lýceu v Bratislave. Svojou aktovkou Dva buchy a tri šuchy, ktorej námet čerpal z dedinského prostredia, sa stal priekopníkom slovenskej svetskej dramatiky. Vyšla v dvoch vydaniach /1800 a 1810/ a hrala sa v Hodruši a potom aj v Čechách. Dlho nik nenasledoval Palkovičov príklad. Až v dvadsiatych rokoch napísal hornolehotský farár Štefan

Petruš rozsiahlu historickú drámu Rajnoha, zbojnícky hajtman. Ostala v rukopise. Jej dej čerpal z jánošíkovských a predjánošíkovských zbojníckych tradícií. Je to prvá veľká slovenská svetská dráma pred Chalupkovým Kocúrkovom. Veľa drobných dialógov obsahujú rukopisné zborníčky, ktoré čakajú na vydanie. Je to tvorba ľudová, poloľudová aj umelá. Napríklad jasovský premonštrát Jozef Perter napísal pre žiakov roku 1802 Slovenský rozhovor o voľbe povolania. Dialóg Ponosuvání sedlácke, ktorý napísal piarista Jozef Szakállos asi roku 1817, hrali na škole v Trenčíne. Výstup je zameraný ostro protifeudálne a verne odzrkadľuje osvietenského ducha doby. Tieto zväčša drobné a nenáročné dramatické pokusy v slovenskom jazyku vytvárali podmienky, z ktorých mohol vyrásť prvý úspešný dramatik Ján Chalupka.

Slovenské dramatické texty, ktoré vznikli na konci 18. a v prvej tretine 19. storočia, neprezrádzajú výraznejší talent. Sú to iba pokusy, prvé nesmelé krôčiky slovenskej dramatiky, ktoré sa vyvíjala so značným oneskorením za ostatnými európskymi krajinami, aj za Čechami. Školské divadlo iba postupne s váhavo ustupovalo modernejším divadelným formám. Postupne priberalo svetské a realistické prvky a čiastočne splývalo s ochotníckym divadlom. Pri nevyvinutosti slovenskej meštianskej triedy slovenská dráma dlho nemala predpoklady získať výraznejší úspech. V prvej tretine 19. storočia sa iba vytvárali základy pre budúcu slovenskú drámu a divadelný život na Slovensku.

Historicky cenné drevené konštrukcie na Slovensku

Pavel Dutko, Pavel Ferjančik

Drevo je jeden z prvých stavebných materiálov, ktoré človek používal už v najstarších dobách. Vlastnosti dreva, najmä jeho nízka objemová hmotnosť, vysoká pevnosť, ľahká opracovateľnosť, výhodné tepelnofyzikálne vlastnosti a estetický vzhľad spôsobili, že v stavebných konštrukciách drevo zaujíma dodnes popredné miesto. V dnešnom industrializovanom svete treba predovšetkým oceniť najmä estetický vzhľad dreveného materiálu; jeho prirodzenú anizotropickú štruktúru, špecifické sfarbenie, diferencované podľa jednotlivých druhov drevín, mnohotvárnosť obmien jeho tvarového a konštrukčného zvládnutia v objekte ako celku i v jeho detailoch. Tým sa stáva drevo, vychádzajúc z tisícročnej tradície jeho používania v celej ľudskej spoločnosti, nepostrádateľným prvkom v komplexe životného prostredia.

Ako sa vyvíjali drevené konštrukcie na území Slovenska? Prvé zmienky sa týkajú mostov a obydlí. Most cez rieku Váh pri Hlohovci postavili Rimania. Vo zvolenskej vedute z roku 1599 je náčrtok dreveného mosta cez Hron.

Most cez Hron na vedute z roku 1599

Takéto kryté mostné stavby sa na území Slovenska, najmä východného, objavovali neskôr v širšom rozsahu. Hodno spomenúť aj pontónové mosty cez Dunaj v Bratislave, ktoré zabezpečovali dopravu tovarov po dôležitej obchodnej trase, známej pod názvom Jantárová cesta.

V roku 1954 sa Katedra kovových a drevených konštrukcií na Stavebnej fakulte SVŠT podujala preskúmať drevené kryté mosty na Slovensku. Hlavnou úlohou prieskumu bolo zistiť, koľko takýchto mostov na Slovensku máme, preskúmať ich históriu a dokumentovať ich technický stav. Na rozdiel od prieskumu prof. J. Kolářa, ktorý bol uverejnený v roku 1926 v knihe Dřevěné mosty kryté a ktorý na Slovensku zaznamenal 22 drevených krytých mostov, náš prieskum zistil, že ich bolo až 29. Technickým riešením vyniká najmä most cez rieku Hornád pri Kluknave a most cez rieku Hnilec v Gelnici.

Most cez rieku Hornád pri Kluknave sa zachoval dodnes a je priam pýchou našich drevených krytých mostov. Postavila ho spoločnosť Waldbürgergesellschaft zo Spišskej Novej Vsi roku 1832; prevážal sa po ňom stavebný materiál na stavbu továrne v Štefánskej hute. Keď továreň na konci storočia prestala pracovať, o most sa nikto viac nestaral. Neskôr ho prevzala správa Spišských železnorudných baní, odbočka Márishute. Nikdy sa vážnejšie nepoškodil, ani vo väčšom rozsahu neopravoval. Len roku 1932 sa obnovilo šindľové zastrešenie a bočné debnenie. Je zaujímavý tým, že ako jediný z našich drevených krytých mostov má klátikovú vozovku. Hlavný nosný systém tvorí kombinovaná sústava lichobežníkového vešadla s priehradovým trámom zloženej sústavy. Toto riešenie nosného systému ho zaraďuje medzi technicky najvyspelejšie drevené kryté mosty.

Most cez Hnilec v Gelnici pochádza z roku 1831; bol to náš najdlhší drevený krytý most /rozpätie 35,79 m/, v roku 1957 ho demontovali. Hlavný nosný systém pôvodne tvorili priehradové nosníky zloženej sústavy, ktoré sa postupne doplňovali, aby sa celé mostná konštrukcia zosilnila.

Most cez rieku Hnilec v Gelnici

Nosné konštrukcie týchto mostov boli najčastejšie zo smrekového dreva, iba na niektoré sa použili aj pevnejšie, resp. trvanlivejšie dreviny, napr. na bardejovskom moste dub a na kluknavskom moste smrekovec.

Niektoré z drevených krytých mostov /i tie, ktoré sme spomínali/ sa používali, alebo používajú viac ako sto rokov. Svedčia o bohatej tradícii, vysokej úrovni a samostatnosti našej technickej tvorby. Pre ich technické spracovanie a pri niektorých i pre originalitu nosnej sústavy ich možno pokladať za pozoruhodné i dnes, hoci ich stavitelia pracovali bez teoretického vzdelania.

Okrem mostných konštrukcií sa drevo vo veľkom rozsahu používalo na pozemných stavbách. Vrcholnou pamiatkou ľudovej architektúry je drevený kostol v Palúdzi, zaradený medzi štátne kultúrne pamiatky na Slovensku.

Objekt v Palúdzi - najvýznamnejšia historická pamiatka z dreva v ČSSR

Pretože sa nachádzal na zátopovom území priehrady Liptovská Mara, bolo rozhodnuté objekt rozobrať a premiestniť na územie obce Liptovský Kríž. Ide o jednu z najväčších a najmonumentálnejších drevených ľudových stavieb u nás. Vnútorná úžitková plocha je 1150 m^2 a plocha pôdorysu je 657 m^2. Začiatky tejto konštrukcie siahajú vyše dve storočia dozadu. V roku 1773 postavili prednú časť hlavnej lode. Na dostavbu celého objektu bola uzavretá zmluva s J. Langom, tesárskym majstrom, 5. marca 1774, ktorý stavbu riadil priamo na stavenisku, využívajúc svoje bohaté skúsenosti a zdravý tesársky cit. Stavba objektu bola dokončená v súlade so zmluvou, ktorá bola uzavretá 11. novembra 1774. Drevená zvonica bola postavená neskoršie, v roku 1781. Hlavný objekt kostola má zrubové steny, zhotovené z otesaných hranolov prierezu približne 16/16 cm. Steny sú obojstranne odebnené doskami hrúbky 1,9 cm. Zvislé škáry debnenia sú prekryté latami prierezu 3/6 cm. Pred rozobraním objektu sa zistilo, že v dôsledku zlého založenia stavby boli hranoly zrubových stien v spodnej časti napadnuté drevomorkou a že v dôsledku nedostatočného priestorového vystuženia objektu sa zvislé steny na severnej strane vychýlili o 10 cm. Nosné väzby strechy sú riešené ako vešadlá rozličného konštrukčného usporiadania. Skružové oblúky vnútorných klenieb sú pripojené k nosným väzbám strechy. Sú zhotovené z fošien 8/22 cm, postavených na stojato /typu de l'Orme/. Značná časť krovu bola postupne pri opravách vymenená, pôvodná konštrukcia ostala iba vo východnej časti hlavnej lode. Podľa záznamov objekt opravovali roku 1899, 1901, 1953 až 1955. V rokoch 1972 až 1975 objekt demontovali a v rokoch 1975 až 1978 znovupostavili pri obci Liptovský Kríž.

Demontáž objektu z Paludze

Návrh premiestnenia objektu spracovala Katedra kovových a drevených konštrukcií Stavebnej fakulty SVŠT v Bratislave, práce realizoval Pamiatkostav, n. p. Žilina, Stavebná správa v Liptovskom Mikuláši. Aby sa prvky konštrukcie pri prenose nezamenili, boli všetky vopred označené a jednotlivé časti objektu zdokumentované výkresmi i fotografiami. Pred zabudovaním sa nosné prvky konštrukcie napustili ochrannou látkou Pentor 70 proti hnilobe a živočíšnym škodcom. Poškodené časti sa nahradili novými, zhotovenými podľa pôvodného vzoru zo smrekovcového dreva.

Znovuvýstavba objektu z Paludze pri obci Liptovský Kríž

Veľké množstvo drevených strešných konštrukcií a celodrevených stavieb sa vybudovalo na rozhraní 19. a 20. storočia. Z dreva je napríklad nosná konštrukcia strechy na budove Slovenského národného divadla v Bratislave, ktorá pochádza z roku 1886. Jej hlavné nosníky sa riešili ako lichobežníkové vešadlá s rozpätím 22,8 m, niektoré z nich sa dodatočne zosilnili oceľovými lichobežníkovými vzpínadlami.

Treba spomenúť i to, že drevo sa v širokom rozsahu používalo i vo vodnom staviteľstve a na banských stavbách. Napríklad v Banskej Štiavnici sa na rozhraní 17. a 18. storočia postavili konštrukcie drevených kolies veľkého

priemeru ako súčasť zariadenia na odčerpávanie banských vôd podľa návrhu konštruktérov M. K. Hella a jeho syna J. K. Hella.

Znovuvýstavba objektu z Paludze pri obci Liptovský Kríž

Z uvedeného krátkeho prehľadu našich najstarších drevených konštrukcií na Slovensku vyplýva, že používanie dreva v oblasti stavebných konštrukcií má u nás bohatú tradíciu a výrazne dokumentuje našu technickú vyspelosť.

Bohatá tradícia používania dreva na Slovensku spolu s existujúcou surovinovou základňou vytvára vhodné podmienky pre ich ďalší rozvoj. Preto sa zvyšuje úsilie vo výskume, v navrhovaní i vo výrobe drevených konštrukcií všade tam, kde z ekonomického, funkčného a estetického hľadiska predčia konštrukcie z iných stavebných materiálov.

A tak je paradoxným, no pozitívnym javom dnešná re - generácia dreva ako stavebného materiálu. Využíval ho človek už v najstarších dobách na primitívne stavby a dnes sa k nemu znova vracia pri výstavbe moderných konštrukcií.

Spoločná lexikálna báza slovenských nárečí

Anton Habovštiak

Pre poznávanie dejín nášho jazyka nie sú dôležité iba údaje o rozmanitom členení slovenských nárečí, ale aj tie jazykové osobitosti slovenčiny, ktoré sú spoločné pre celé územie Slovenska. Sú to jazykové javy, ktoré svedčia o spoločnom pôvode a jednotnom základe všetkých slovenských nárečí.

Jazykové javy spoločné pre celé územie Slovenska súvisia - vo väčšom či menšom rozsahu - aj s ostatnými slovanskými jazykmi. Preto vo viacerých prípadoch možno hovoriť aj o oblastiach, ktoré odrážajú staré i novšie susedstvo týchto jazykov.

V tomto texte poukážeme najmä na niektoré zvláštnosti z oblasti slovnej zásoby, ktoré sa z lexikálno-sémantického hľadiska nediferencujú. Sú to slová známe a rozšírené vo všetkých slovenských nárečiach, ale zároveň aj v susedných jazykoch. Ich výskyt sa viaže na väčšie i menšie areály, pričom práve pre slovnú zásobu je príznačné, že sa v nej výraznejšie ako v ostatných oblastiach jazyka odráža susedstvo nielen slovanských ale aj neslovanských jazykov. Pri výskume slovnej zásoby sa zistilo, že v slovenských nárečiach je výrazné nielen skupina slov, ktoré sa v slovenských nárečiach rozmanite členia, ale že sú pre ne príznačné aj slová lexikálno-sémanticky nediferencované. Sú to slová z rozmanitých okruhov hospodársko-spoločenského života, svedčiace o ich spoločnom slovanskom i slovenskom pôvode. Pre poznanie dejín nášho jazyka sú dôležité najmä preto, že sú to slová zo staršej vrstvy

a že sa s nimi v rozmanitých hláskových obmenách stretáme aj v iných slovanských jazykoch.

Na území Slovenska sú pre všetky nárečia spoločné:

1. botanické názvy, ako napr. a/ názvy stromov, krov a rastlín: breza, buk, dub, javor, jaseň, jelša, lipa, osika, smrek, strom, topoľ, vŕba; čerešňa, hruška, jabloň, višňa; hrozno, lieska, šíp, tŕň; b/ domácich plodín, kvetov a poľných rastlín: cesnak, cibuľa, cvikla, hrach, chren, konvalia, konope, ľan, ľalia, list, ruža;

2. názvy zo sveta prírody, ako napr. a/ pomenovania terénu: breh, dolina, hora, pole, lúka, vrch; b/ názvy kovov a nerastov: meď, olovo, striebro, zlato, železo, hlina, piesok, zem; c/ názvy, ktoré súvisia s oblohou a počasím: hviezda, mesiac, nebo, slnko, blesk, búrka, dážď, hmla, ľad, sneh, voda;

3. názvy zvierat: baran, cap, hus, jahňa, kačka, kačer, kobyla, kôň, koza, krava, pes, aviňa, zajac; jeleň, líška, medveď, ryba, srna, tchor, vlk, had, jašterica;

4. názvy vtákov a hmyzu: kukučka, lastovička, slávik, škovránok, straka, vrana, vrabec; bleha, húsenica, chrúst, mucha, osa, pavúk, ploštica, voš, včela;

5. názvy častí ľudského a živočíšneho tela: hlava, brada, jazyk, nos, oko, ucho, ďasno, zub, vlasy, hrdlo, krk, brucho, prsia, pľúca, rebro, srdce, žlč, žalúdok, chrbát, kosť, ruka, dlaň, laket, noha, koleno, päta, plece, krv, cecok, chvost, kopyto, krídlo, pazúr, roh, vemä;

6. názvy osôb, a to a/ príbuzenské názvy: brat, bratranec, mať, macocha, nevesta, otec, sestra, sesternica, syn, dieťa, rodičia, svokor, vdova, vdovec, zať; b/ názvy zamestnania: drotár, kováč /východoslov. kovaľ/, mlynár, notár, stolár, učiteľ;

7. názvy z rozličných oblastí spoločenského života, ako chlap, dievka, cigáň, panna, sirota, sused, žena;

klietka, lavica/lávka, most, studňa, ulica, mesto, priekopa;

8. názvy potravín, jedál a nápojov: cesto, chlieb, maslo, mäso, mlieko, med, múka, klobása /klbása/, koláč, ocot, soľ, slanina, víno, pivo, pena, voda;

9. názvy odevu, obuvi a ich častí: čiapka, kabát, košeľa, nohavice, topánky, rukáv, golier, plátno, brdo, krosná, podnože, cievka, člnok, niť;

10. názvy chorôb: chrípka, kašeľ, suchoty, osýpky, rana, jazva;

11. názvy rozmanitých nástrojov: brány, cepy, hrable, kosa, motyka, lopata, dláto, nôž, píla, sekera, topor;

12. názvy domu, jeho častí a príslušenstva: dom, dvere, dvor, múr, tehla, stena, prah, pec, obraz, posteľ, stôl, sviečka, sito, kutáč, tanier, miska, nôž;

13. rozmanité abstraktné názvy, ako svetlo, tma, hlas, spev, krik, chvála, ticho, zdravie, radosť, šťastie, žiaľ, bolesť, hriech, hnev, posmech, duch, múdrosť, rozum, pravda, sila, nádej, strach, krivda, obyčaj, začiatok, koniec, život, mladosť, staroba, smrť;

14. mnohé prídavné mená, ktorými sa vyjadrujú vlastnosti a pomenúvajú najrozličnejšie vzťahy, a to a/ neodvodené prídavné mená: biely, čierny, červený, zelený, žltý; veľký, malý, nízky, široký, mäkký, tvrdý, sladký, kyslý ap.; b/ prídavné mená utvorené od podstatných mien a slovies jednotnými príponami, ako napr. bradatý, pyskatý, zubatý, zlostný, pieskovitý, krvavý, kvietkavý, bodkavý, otcov, bratov, sestrin ap.;

15. viaceré slovesá, ktoré sa vzťahujú a/ na pomenovanie rozmanitých biologických, fyziologických činností človeka i živočíchov, ako jesť, piť, žiť, rodiť, zomrieť, chodiť, behať, utekať, letieť; b/ na pomenovanie pracovných procesov, ako orať, siať, brániť, kopať, kosiť, žať,

mlátiť, voziť, tkať, šiť, viť, strihať, rúbať, sekať, lámať;

16. mnohé príslovky, ako málo, napravo, naľavo, vlani, dávno, dnes, nabok, načas, naspamäť, kadiaľ, pokiaľ, kedy, vtedy, vždy, potom;

17. takmer všetky rodové i bezrodové zámená a číslovky;

18. spojky, častice a modálne slová, ako napr. a, ani, ale, len, lebo, však, aby, hádam, azda, asi, keby, bodaj.

Niektoré slová /rozšírené na celom území Slovenska/ sa však členia z hláskového hľadiska. Tak napr. pri slove škovránok sme zistili aj znenia škovránek, škrovánok i škrovánek, škorvánok i škorvánek, škobránek, skorvánok, skrovánok, skrivanok i skrivanek. Známe sú aj slovotvorné obmeny ako skrvan /škrvám/, škovránko i škobrnák.

Značnú časť slov, ktoré sa v slovenčine lexikálne nečlenia, tvoria staré slovanské slová známe v slovanských jazykoch od najstarších čias, napr. slovo javor, čes. javor, poľ. luž. jawor, rus. jávor, brus. jávar, ukr. javir, slovin. jávor, srb. chorv. javór, mac. a bulh. javór, alebo slovo zlato, čes. zlato, luž. a poľ. złoto, rus. a ukr. zólota, brus. zólatá, slovin. zlatô, srb. chorv. zlato, mac. a bulh. zlato. V uvedených dokladoch je zreteľná iba hláskova diferenciácia.

Niektoré slová rozšírené na celom území Slovenska v jednotnej podobe sa v iných slovanských jazykoch členia zo slovotvorného hľadiska. Tak napr. slovo osika /populus tremula/ známe v tejto podobe na celom Slovensku sa vyskytuje na slovanskom území vo viacerých hláskových a slovotvorných obmenách /porov. čes. osika, hor.luž. wosyca, dol. luž. wosa, wosyca, wosyna, rus. osína, brus. asína, ukr. osýka/osýna, slovin. jesika, srb. chorv. jésika,

mac. jasika, bulh. jasíka/osíka.

V slovenčine sa vyskytuje značné množstvo cudzích slov rozličného pôvodu. Prenikli aj do nárečí a niektoré z nich sú rozšírené na menšej i na veľkej zemepisnej oblasti. Väčšina z nich sa zo zemepisného hľadiska veľmi bohato člení, najmä slová, ktoré sa na území Slovenska rozšírili neskôr. Zistili sme však viaceré slová cudzieho pôvodu, ktoré sa nečlenia a ktoré sa všade používajú v rovnakom význame. Sú to napr. slová prevzaté

a/ z latinčiny, ako apatieka /východoslov. apatika/, atrament, árenda, cintorín/cmiter, doktor, família, kalamár, koleda, konvalinka, kostol, nátura, notár, porcia /= deň/, pivonia /lat. Paeonium/, rechtor, tabuľa;

b/ z nemčiny, ako farba, fašiangy, firhang /záclona/, fruštik, grunt, jarmok, luft, majster, mašina, kosť /strava/, pilier, pigľovať, klajbas, rašpeľ /= pilník/, stružliak, šindol /šingel/, šífa, šína, štreka, štrof, urláb, špitál;

c/ z maďarčiny, ako bantovať, dereš, čardáš, guláš, koš, oldomáš.

Pre súčasné nárečia sú príznačné aj niektoré europeizmy, ktoré sa v nárečiach rozšírili v posledných desaťročiach, ako napr. slová agronóm, elektrika, kino, motor, rádio, rentgen, traktor, televízia.

V nárečiach sú známe aj iné slová cudzieho pôvodu, ktoré sa však zvyčajne udomácnili iba na menšej zemepisnej oblasti. Ide napr. o slová, ktoré do slovenských nárečí prenikli rumunským prostredníctvom v čase tzv. valašskej kolonizácie. Sú to slová, ktoré súvisia s chovom oviec a so spracúvaním ovčieho mlieka /slová ako podišiar, hutira, urda, komárnik, žinčica ap./.

Slová z tohto okruhu boli známe obyčajne iba na tej oblasti, kde sa udomácnil chov oviec a kde sa spracúvalo

mlieko salašníckym spôsobom. Prostredníctvom spisovného jazyka sa však rozšírili aj do ostatných nárečí /napr. slová brindza, žinčica/.

Pre slová cudzieho pôvodu je príznačné, že sa na území Slovenska vyskytujú zvyčajne iba na menšej zemepisnej oblasti. Ako príklad možno uviesť južnostredoslovenské slovo sapún /= mydlo, maď. sappan z fr. savon/, garadiče /= schody z lat. gradus známe v Šariši a Zemplíne/, šerk /rozšírené v južnej časti zsl. nárečí/.

Slovná zásoba, ktorá sa na území Slovenska geograficky nečlení, zasluhuje si pozornosť aj s ohľadom na ostatné slovanské jazyky. Pri výskume sme zistili, že v slovenčine je neraz iba jeden názov, ale v susednej češtine, poľštine alebo aj v ukrajinčine je veľká nárečová pestrosť. Ako ilustráciu uvedieme aspoň pár príkladov.

Na pomenovanie pestrofarebného oblúka na oblohe vznikajúceho lomom slnečných lúčov na dažďových kvapkách máme vo všetkých slovenských nárečiach jednotný názov dúha /v obciach bez kvantity duha/. V susedných poľských nárečiach je už bohatá členitosť. V Malom atlase poľských nárečí sa uvádzajú napr. tieto podoby: tęcza, tęcz, tedza, cedza; tensza, tyinca, teica, teinca, taima; tonš, tąž, tęž; dęga, dąga, tęnga; prynga, pręga; pijawka, pijawa, luna. /Mały Atlas Gwar Polskich VI, mapa č. 262/.

Z dokladov vidno, že lexikálna členitosť tohto názvu je veľká.

V slovenských nárečiach je takmer na celom území známy názov chvost /iba na Záhorí je ocas/. V niektorých jazykoch /napr. v slovanských jazykoch na Balkáne/ je však diferenciácia tohto názvu výraznejšia /porov. slovin. rep, repac; srb. chorv. rep, opaš, opaška, mac. opaš, opaška, paška, bulh. opaška, upaška/. Celoslovenský názov chvost súvisí s východoslovanskými jazykmi, kde sa vyskytuje

tiež iba jeden názov /rus. chvost, ukr. chvist, brus. chvost/. V češtine a juhoslovanských jazykoch sa slovo chvost nepoužíva.

Na celom území Slovenska je vo význame samec kozy rozšírený jednotný názov cap. V iných slovenských jazykoch je podľa materiálu pre Slovenský jazykový atlas bohatá lexikálna variabilnosť, a to znenia slovin. kozol, kozlič, prč, pok, bak, boc, koset; srb. chorv. jarac, jarub, prč, prčak, prčevit, kozel, kozan, ovan, praz, prazni jarec, jarac prazovit, kapreto, puk, baka, kozji baka, mac. cap, jarec, prč, erkeč /z tur./; bulh. prč, jarec, kozel, tika; čes. kozel, kozlík, pukl, puk, prk, cap; luž. kozol, bok; poľ. kozel, cap, bok, bonek, kožon; ukr. cap, kozel /kozol/, kuzuk, kozar; brus. kazol /kozol/; rus. kozol /kazol/, knoras.

Niektoré v slovenských nárečiach nediferencované zvláštnosti poukazujú na súvislosť so západoslovanskými jazykmi, ako napr. slovo pāsť, čes. pěst, hor. luž. pjacs, dol. luž. pěsc, poľ. pięść, ale srb. chorv. šaka, pesnica, mac. tupanica, bulh. jumruk, pestnik, brus. kulak, ukr. kulok, rus. kulak. Západoslovanský je aj názov sýkorka /čes. sýkorka, luž. sykorka, poľ. síkorka, ale rus., brus., ukr. sinica, srb. chorv. senica, mac. sinka, sinica, bulh. siniger/ alebo aj slovo brucho /čes. břicho, poľ. brzuch/brzucho, luž. brjuch, slovin. trebuch, srb. chorv. trbuch, mac. mev, trbuška, bulh. korem, rus. a brus. život, ukr. červo.

Iné na Slovensku nediferencované slová súvisia so západoslovanskými a juhoslovanskými jazykmi, ale vo východoslovanských jazykoch je pre ne iný názov, napr. slov. a čes. čelo, hor. luž. čoło, dol. luž. coło, poľ. czoło, sln.,srb. chorv., mac. a bulh. čelo, ale rus., ukr. a brus. lob. Niektoré slová, ktoré sa používajú na celom území

Slovenska, sú známe iba na malej zemepisnej oblasti. Tak napr. slovo posteľ sa udomácnilo iba v slovenčine, češtine /postel/, dol. luž. /postola/ a v slovinčine /postelja/. V ostatných slovanských jazykoch už tento názov nie je známy /porov. poľ. łóżko, hor. luž. łožo, srb. chorv., mac. krevet, bulh. leglo, brus. ložak, ukr. ložko, rus. krovať/. Aj slovo husle je známe iba na menšej oblasti /porov. slov.,hor. luž. husle, čes. housle, dol. luž. fidle, poľ. skrzypce, sln. violina,›rus., ukr. skripka, brus. skrypka, srb. chorv., mac. violina, bulh. cygulka.

Niektoré zo slov sú rozšírené iba v slovenčine a v slovinčine. Takýmto slovom je napr. názov hrča, slovin. grča, ale čes., luž., ukr., brus., rus. suk, poľ. sęk, srb. frž, mac. glužď, bulh. s7k i čvor.

Aj slovo potkan je známe iba v slovenčine a slovinčine /porov. slov. potkan, slovin. počgana, maď. patkán z lat. ponticana, čes., rus. krysa, poľ. ščur, hor. luž. ščura, dol. luž. wjelawa, ukr. štur, brus. pacuk, srb. chorv. štakor, mac. staor, staorec, bulh. pl7ch /nár. aj poganec/.

Iba v slovenčine a slovinčine je známe slovo brázda /porov. slov. brázda,slovin.brázda, ale čes. hrouda, poľ., luž., ukr., brus. skiba, srb. chorv. razor, bulh. past7t zemja.

Doklady zo slovenských nárečí poukazujú na ich spoločnú bázu. Tieto spoločné nediferencované javy sa však vyskytujú aj v oblasti tvorenia slov, hláskoslovia a tvaroslovia. Tým sme však na tomto mieste nevenovali bližšiu pozornosť.

V súvislosti so skúmaním javov, ktoré sa na našom území nediferencujú, možno uviesť niektoré uzávery:

. Doterajšie historické výskumy svedčia o tom, že na

terajšie územie Slovenska prichádzali obyvatelia slovanského pôvodu už v 5. a 6. storočí. V tomto období sa u nás, v Panónii a Potisí udomácňuje praslovančina, t. j. jazyk, ktorým hovorili naši predkovia v pravlasti. Tento jazyk sa začal členiť ešte pred rozchodom slovanských kmeňov do nových sídel a členil sa aj neskôr, až sa napokon vyvinuli samostatné slovanské jazyky. Ich vzájomná príbuznosť je taká výrazná, že ju netreba ani osobitne zdôvodňovať.

Výskumy slovnej zásoby slovenských nárečí v posledných rokoch ukázali, že ich lexikálna diferenciácia súvisí už s príchodom Slovanov na slovenské územie a s pohybom obyvateľstva v čase pred utvorením Veľkomoravskej ríše. Dokazuje to napr. tzv. dichotomické členenie slovenských nárečí na dva makroareály, a to na juhozápadnú a severovýchodnú oblasť /Habovštiak 1978, s. 53-54/.

Ďalšia nárečová členitosť na Slovensku je výsledkom vývinu v čase utvárania Veľkej Moravy. V tomto období vznikajú už západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské nárečia /tzv. trichotomické členenie/ a to v dôsledku nerovnomerného presunu stredoslovenského obyvateľstva z nížinných oblastí v Zadunajsku a medzi Dunajom a Tisou do hornatejších krajov stredného Slovenska /Pauliny 1963, s. 17-20/.

Stratifikácia izolex /a izosém/ na rozhraní základných nárečových celkov sa neukončila presunmi obyvateľov z hustejšie osídlených krajov do hornatých krajov, ktoré boli osídlené redšie. Tento proces prebiehal od pádu Veľkej Moravy celé stáročia. Všeobecne sa však usudzuje, že formovanie základných čŕt slovenských nárečí sa zavŕšilo v 15. stor. /Pauliny 1963, s. 286, Krajčovič 1974, s. 370/. V jednotlivostiach však proces vnútornej diferenciácie doznieval takmer až do dnešných čias. Základná vrstva slovnej zásoby však tomuto diferenciačnému tlaku odolala,

a práve preto je v súčasných nárečiach viac slov, ktoré sú spoločné pre všetky nárečia, ako tých, ktoré ich rozdeľujú na menšie skupiny.

V slovnej zásobe slovenských nárečí sa rozličným spôsobom odrážajú aj kontakty s inými slovanskými a neslovanskými jazykmi. Táto intenzita vzájomných stykov v jednotlivých stáročiach nebola vždy rovnaká /Doruľa 1977, s. 12/ a netýkala sa rovnomerne celého slovanského i slovenského územia. A práve preto môžeme dnes hovoriť o väčších a menších jazykovozemepisných areáloch, ktoré sa utvárajú nielen v rámci jedného národného jazyka, ale v širších slovanských súvislostiach.

Literatúra

Doruľa, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava 1977;

Habovštiak, A.: K otázke genézy slovenských nárečí. Slavica Slovaca 13, 1978, s. 43-56;

Krajčovič, R.: Problém praslovanskej genézy slovenčiny. Slavia 42, 1974, s. 268-377;

Mały Atlas Gwar Polskich. Wrocław - Warszawa - Kraków 1963, Tom VI;

Pauliny, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. Bratislava 1963.

Rodné mená v slovenčine

Katarína Habovštiaková

Pri pomenúvaní osôb v slovenčine uplatňuje sa - podobne ako vo väčšine slovanských a európskych jazykov - dvojmenná sústava: rodné /krstné/ meno a priezvisko. Teda na rozdiel napríklad od ruštiny nevyužíva sa na pomenovanie osôb aj meno po otcovi /tzv. otčestvo/.

V každom národe, ba neraz i v rozličných krajoch istého národného spoločenstva alebo aj v rozdielnych spoločenských vrstvách istého etnika je v istom čase istý dosť špecifický okruh rodných mien. Paleta najobľúbenejších rodných mien v istom spoločenstve býva dosť obmedzená, pričom výber rodných mien býva determinovaný - ako na to poukážeme ďalej - rozmanitými činiteľmi.

Najstaršie záznamy rodných mien predkov dnešných Slovákov máme zachované v prípiskoch na okrajoch tzv. Cividalského evanjeliára z konca 8. a z 9. storočia. Do severotalianskeho mestečka Cividale chodievali slovanskí pútnici, v spomínanom evanjeliári je zaznačených takmer 300 mien pútnikov. Zo západoslovanskej oblasti sú tam zapísané mená ako Svätopluk /szuenticpulc/, Radoslav /radozlau/, Bedoslav /bedoslau/, Sebeteh /sebateh/, Mstislav /misticlau/, Zdislav /zidislau/, Sebedrah /sebedrac/, Pribina /pribina/, Kocel /quocili/ a iné.

Iné významné svedectvo o menách našich predkov máme zachované v spise De conversione Bagoariorum et Coruntanarum z r. 871. V súvislosti s vysviackou Pribinovho kostola na Blatenskom jazere r. 850 spomínajú sa tam mená 16 Pribinových veľmožov, medzi inými aj Chotemír

/Chotemir/, Kocel' /Chezil/, Ľutemir /Liutemir/, Hojimer /Goimer/, Vitemír /Witemir/, Žilic /Siliz/ a i.

Zo spomenutých a iných starých slovenských mien sa v súčasnosti používa na pomenovanie osôb iba niekoľko /Radoslav, Svätopluk, Mojmír a i./. Ich frekvencia je však v pomere k iným rodným menám zarážajúco nízka.

Výber rodných mien našich slovenských predkov bol silne poznačený po páde Veľkomoravskej ríše kresťanstvom propagovanou sériou mien grécko-latinského pôvodu. Spočiatku síce bola tu aj tendencia prekladať tieto mená /porov. napr. Bohuslav, Bohumil, Bohumer, Bohurad/, ale postupne sa slovanské mená nahrádzali adaptovanými formami kresťanských mien, zväčša grécko-latinského pôvodu. Do staršej vrstvy kresťanských mien na Slovensku patrili mená ako Benedikt, Gregor, Martin, Mikuláš, Vavrinec, Štefan, Katarína, Barbora, Dorota, Margaréta a iné. V období reformácie sa staršia vrstva kresťanských mien rozšírila o starozákonné mená ako Ábel, Abrahám, Adam, Daniel, Dávid, Eliáš, Izák, Jonáš, Samuel, Saul, Šalamún, Tobiáš, Zachariáš, Eva, Judita a iné. Tieto mená boli rozšírené najmä v evanjelickom prostredí. Mnohé z týchto mien /napr. Eva, Adam, Samuel, Daniel/ si udržali popularitu dodnes.

Vo voľbe mien badať aj v minulosti preferovanie istých mien. Napríklad od 17. storočia sa dostávajú do popredia kresťanské mená ako Anton, Karol, Krištof, Jozef, Mária, Zuzana, Helena, Terézia, Karolína, Jozefína, Antónia.

Hoci spomenuté a mnohé iné rodné mená boli cudzieho /zväčša gréckolatinského alebo aj hebrejského/ pôvodu, a preto boli aj významovo nepriezračné, jednako sa pod tlakom dobovej kresťanskej ideológie stali základným repertoárom rodných mien. Postupne sa aj hláskovo adaptovali a utvárali sa od nich domácke hovorové podoby /napr. od mena Vavrinec používaného v predspisovnom období - v sloven-

ských jazykových pamiatkach zo 16. - 18. stor. - zvyčajne v neadaptovanej podobe Laurentius, Lavrentius i Lauritius i v čiastočne zdomácnených zneniach Lavrinec, Laurinc, Laurenc, Levrinc, Leurinc, Lorenc máme aj domácke podoby Lauro, Lavčo, Lavko, Vavrinec, Vavrinc i Vavro, z ktorých sa dnes už viaceré nepoužívajú, resp. zachovali sa iba v slovenských priezviskách.

Pre predspisovné obdobie vyznačujúce sa dominantným postavením latinčiny v mnohonárodnostnom feudálnom uhorskom štáte i v katolíckej cirkvi bolo však charakteristické, že latinské podoby rodného mena používané v matrikách sa neraz vyskytovali i v súvislých slovenských kontextoch. Často sa využívali latinské podoby rodného mena najmä v urbároch. Napríklad v Urbári hradného panstva Likava z r. 1625 sa pravidelne uvádzajú rodné mená v latinskej podobe, teda Andreas, Georgius, Jonas, Peulus, Joannes, Philippus, Martinus atď. /Porov. Urbár II. 125-152/ No v Urbári hradného panstva Orava z toho istého roku 1625 sa rodné mená uvádzajú v domácej slovenskej podobe, tak ako sa používajú dodnes /porov. z obce Malá Lehota, Urbár II, 160: Stanio, Mišo, Martin, Ondro, Pavel, Adam, Janko .../. Nie sú ojedinelé ani prípady používania latinskej podoby rodného mena v súvislých slovenských kontextoch, i keď nejde o prípady časté. Vari najvýraznejšie sa prejavilo používanie latinskej východiskovej podoby pri mene Andreas.

Osobné mená z predspisovného obdobia dokumentujú i jazykové kontakty slovenčiny s maďarčinou. V pomaďarčených alebo z maďarčiny prevzatých podobách mena /nielen rodného, ale aj priezviska/ prejavuje sa dobové úsilie v spoločenskej /šľachtickej i zemianskej/ triede a v istej mieře i odraz skutočnosti, že Slováci žili s Maďarmi v spoločnom štáte. Prostredníctvom priamych kontaktov zaužívali sa niektoré maďarské podoby rodného mena, ako Baláž, Er-

žika, Ferenc, István, Istók, Janči, Miklóš a iné. Pri niektorých menách sa maďarská podoba mena stala v istom období základnou, napríklad rodné meno Blažej /lat. Blasius/ je doložené v udomácnenej podobe Blažko, Blažek, Blažej približne desaťnásobne zriedkavejšie ako v podobe Baláž, prevzatej z maďarčiny. Podobne je to aj pri mene Ferenc, ktoré sa stalo východiskom adaptovaných poslovenčených podôb Ferienc, Ferenc, ktoré sa podnes zachovali len pri priezviskách, no v minulosti sa používali i ako rodné mená. O rozsahu zaužívanosti podoby Ferenc svedčí i to, že Bernolák ju v Slovári hodnotí ako ľudovú.

Nemecké podoby rodných mien sa nezaužívali v širšom rozsahu i na označovanie osôb slovenskej národnosti, ale viažu sa na príslušníkov nemeckej národnosti /mešťanov, remeselníkov a pod./. Z nemeckých mien sa v mestských kinách /napr. zo Žiliny, z Nemeckej Ľupče, z Bánoviec, z Trnavy a iných miest/ najčastejšie vyskytujú najmä mená Hans, Hanzel, Hanes, Hanus a Franz.

Na podobe rodných mien z predspisovného obdobia zanechala isté stopy aj čeština, ktorá ako vyspelý spisovný jazyk /používaný od konca 14. storočia, resp. vo väčšom rozsahu od polovice 15. storočia i na Slovensku vo funkcii domáceho jazyka v protiklade k latinčine/ vtlačila istú pečať i na vývin slovenského kultúrneho jazyka. Najzreteľnejšie sa vari odrazilo jej pôsobenie na podobu rodného mena Juraj, ktoré sa v tom období najčastejšie vyskytuje v znení Jiřík, t.j. v podobe hláskovo sčasti poslovenčenej /Jiřík < Jiřík/. Slovenské písomnosti z predspisovného obdobia /od polovice 15. storočia/ poukazujú na to, že táto pôvodom deminutívna podoba mena Juraj nepredstavuje v zápisoch výslovnú hypokoristickú podobu rodného mena, ale vtedajšie základné znenia občianskeho rodného mena Juraj. Paralelne popri z češtiny prevzatej

podobe Jirík existuje aj slovenské znenie Juríc, Ďurík /doložené však oveľa zriedkavejšie ako Jirík/, ktoré možno hodnotiť ako domáce znenie od slovenského základu Jur-/Ďur-, nielen ako slovenskú paralelu k českému Jirík.

Pri iných rodných menách nie je už vplyv češtiny taký zreteľný, a to najmä preto nie, že slovenská a česká podoba mena sa buď celkom formálne zhodujú /Alžbeta, Michal/, alebo je medzi nimi rozdiel len v kvantite samohlásky, ktorý sa vo vtedajšej grafike nezaznačuje.

Dozvuky týchto medzijazykových kontaktov z predspisovného obdobia sú ešte aj v prvej kodifikácii spisovnej slovenčiny. Podáva nám o tom svedectvo aj Bernolákov Slowár slowenskí, česko-latinsko-německo-uherskí z r. 1825 - 1828, v ktorom sa uvádzajú pri niektorých frekventovaných rodných menách popri menách domáceho pôvodu i niektoré také, čo mali pôvod v maďarčine, v nemčine alebo aj v niektorom inom jazyku, napr.: Ilona, Róža, Rozália, Lena. Takmer všetky hypokoristiká cudzieho pôvodu /okrem Ilonka/, i keď boli značne rozšírené a udomácnené, označujú sa však v Slovári ako ľudové. Sú to mená ako Karči, Manca, Mancika, Líza, Lízka, Miklóš, Ondráš, Ondrášek, Pišta, Istók, Istótska, a aj Wogtek /poľského, goralského pôvodu; Bernolák ho pravdepodobne poznal z hornooravských nárečí/.

V súčasnej spisovnej slovenčine sa pri vlastných menách odzrkadľujú medzijazykové kontakty najmä s maďarčinou, menej s nemčinou a v období od skončenia prvej svetovej vojny aj s ruštinou. Najvýraznejšie sa prejavuje pôsobenie maďarčiny na tzv. domáckych podobách rodného mena. Tu je pomerne rozšírené /najmä v mestskom a bilingvistickom prostredí/ domácka podoba mena na -i /známa v nemčine/, a to tak pri mužských ako aj pri ženských menách, napr. Ali /od mien Aladár, Albert, Alexander, Alfonz i ženského mena Alina/, Bandi /od mena Andrej/, Karči /od

Karol/, Nandi /od Ferdinand/, Osi /od Oskár/, Rudi /od Rudolf/, Tibi /od Tibor/, Viki /od Viktor aj Viktória/; Ági /od Agáta i Agnesa/, Beti /od Alžbeta/, Gabi /od Gabriela/, Gizi /od Gizela/, Klári /od Klára/.

Z domáckych podôb rodného mena sú rozšírené aj mená maďarského pôvodu, ako Šaňo /od Alexander/, Béla, Belo /od Vojtech/, Pišta /od Štefan/, Piština /od Štefánia/, Aranka, Ilon/k/a a iné. Nevýrazný je v súčasnej slovenčine podiel nemeckých rodných mien. Nemecké podoby mien ako Elizabeta, Eliza, Ingeborg, Ingrid, Lora, Johana, Gertruda, Erich, Ludvig sú zriedkavé.

Po prvej svetovej vojne, v ktorej sa mnohí Slováci zúčastnili na ruských frontoch a prišli do styku s ruským obyvateľstvom, začali sa obľubovať niektoré mená často používané v Rusku, napríklad Nadežda, Tatiana, Nina, Denisa, Alexandra /Saša, Šura/, Ivan, Boris, Igor a iné; po druhej svetovej vojne aj mená Zoja, Zina, Žeňa a ďalšie.

Používanie niektorých iných rodných mien cudzieho pôvodu donedávna v slovenčine nepoužívaných /Iveta, Ivona < Yveta, Yvona; Claudia < Klaudia/ je skôr podmienené módnosťou ako výraznejšími medzijazykovými kontaktmi.

Naznačili sme, že základnú bázu slovenských rodných mien tvoria mená udomácnené u nás pôsobením kresťanstva. Je pozoruhodné, že staršie slovanské mená a preklady gréckych a latinských rodných mien nezapustili u nás hlbšie korene. Ani svojrázne národno-buditeľskými ideami inšpirované hnutie štúrovskej mládeže pridávať si k rodnému menu ešte jedno symbolické významovo priehľadné slovanské meno /typu Miloslav, Horislav/ neprinieslo zlom v tradícii najpoužívanejších rodných mien.

Z doterajších výskumov o rodných menách vychodí, že popularita jednotlivých mien bola v priebehu stáročí rozmanitá, i keď obľuba niektorých mien, ako Ján, Juraj, Michal

pretrváve.

Napríklad meno Ján patrilo v 16. - 18. storočí jednoznačne na prvé miesto, kým v tom čase druhé najčastejšie meno Juraj, zriedkavejšie aj Ondrej alebo Michal, bolo až o dve tretiny menej časté. Meno Ján si podnes zachovalo na Slovensku popredné miesto: pri voľbách v Bratislave roku 1964 bolo na druhom mieste; pri tých istých voľbách malo meno Ján v obci Krnišov až 49% mužov. Meno Ján je v poradí druhým najfrekventovanejším menom i v obciach Tekovskej stolice /Brodzany, Podlužany, Hul/, i v obciach na hornej Orave /Lomná, Krušetnica, Oravské Jasenica, Ťapčovno, Vavučka, Klin, Zubrohlava/ Popredné miesto si udržiava meno Ján i v generácii dvadsiatnikov a v najmladšom doraste.

V minulosti v poradí druhé najfrekventovanejšie meno Juraj dnes už nepatrí medzi najpopulárnejšie. Medzi voličmi v Bratislave roku 1964 sa nedostalo do prvej desiatky najfrekventovanejších mien.

Niektoré dnes mimoriadne časté mená sa však dostali na popredné miesto vo frekvencii iba neskôr. Napríklad meno Jozef stalo sa obľúbeným až koncom 18.storočia, za čias osvietenského panovníka Jozefa II. V našej staršej a strednej generácii je dnes na prvom mieste. Roku 1964 bolo na prvom mieste medzi voličmi v Bratislave. U chlapcov narodených v roku 1971 v šiestich slovenských najväčších mestách /Bratislava, Košice, Žilina, Banská Bystrica, Martin, Nitra/ však už nepatrilo medzi prvých päť najfrekventovanejších mien.

Z mužských mien, ktoré v dávnej minulosti i v súčasnej staršej generácii nepatrili na prvé miesta /v skúmaných prameňoch zo 16. - 18. storočia, ani vo voľbách v Bratislave roku 1964/, dostalo sa v súčasnosti do popredia meno Peter. U detí narodených roku 1971 bolo už v spo-

menutých šiestich slovenských mestách na prvom mieste a na prvom mieste ostáva vo väčšine miest u chlapcov narodených roku 1975.

Ak porovnáme päť najfrekventovanejších mien voličov roku 1964 v Bratislave /Jozef, Ján, Štefan, František, Pavol/ s frekvenciou piatich najčastejších mien chlapcov narodených roku 1975, vidíme, že na prvé miesto sa takmer jednoznačne dostáva Peter a na ďalšie štyri popredné miesta sa dostávajú Marián, Martin, Marek, Vladimír, Juraj, Róbert, Rastislav, Jaroslav, v slovensko-maďarských mestách aj Zoltán, Erik a Norbert.

Pri ženských rodných menách v 18. storočí a v dnešnej strednej i staršej generácii jednoznačne zaujímajú prvé miesta mená Mária /v Trnave v r. 1701-1705 26%, v Modre 1701-1705 26%, v Bratislave pri voľbách r. 1964 15,2%/ a Anna /v 18. storočí v Trnave 17%, v Modre 18%, v Bratislave roku 1964 8,09%/. Tieto mená si udržiavajú prvenstvo aj v spomínaných oravských obciach /Mária 16,86%, Anna 10,12%/, ale už medzi dievčatami narodenými roku 1971 nie sú medzi prvými piatimi najčastejšími menami. V najmladšej generácii dievčat zreteľne víťazí Jana /roku 1971 bola na prvom mieste vo všetkých šiestich najväčších slovenských mestách, roku 1975 sa delila Jana o prvenstvo s Andreou a miestami s Monikou a Silviou/.

Z ďalších veľmi častých mien v minulosti a ešte aj v dnešnej strednej a staršej generácii treba uviesť mená Alžbeta a Zuzana. Alžbeta a Zuzana sú na treťom mieste v poradí v skúmaných matrikách z Trnavy po 9% a z Modry v roku 1701-1705 po 7%. Alžbeta je na treťom mieste medzi voličkami v Bratislave roku 1964, ale v skúmaných súboroch mien z mladšej generácie sa už nevyskytuje medzi prvými piatimi najčastejšími menami. Meno Zuzana je na treťom mieste v Modre a v Trnave v r. 1701-1705 a na piatom mieste

medzi dievčatami narodenými roku 1971 a roku 1975 v niektorých mestách na 3., 4., 5. mieste.

Oproti stavu v roku 1964 v Bratislave, kde vtedy prvých päť najfrekventovanejších mien u žien vyše 18-ročných reprezentovali mená Mária, Anna, Helena/Elena, Alžbeta, Margita, je u dievčat narodených roku 1975 zo spomenutých piatich mien iba v niektorých mestečkách na prvých miestach iba Mária a Helena, za to pribudli do prvej pätice najfrekventovanejších mien mená Andrea, Martina, Monika, Žaneta, Beata, Silvia a i.

Z uvedených zistení o niektorých najfrekventovanejších rodných menách v minulosti a v súčasnosti vidno, že popri istej dlhodobej obľúbenosti niektorých mien /Ján, Jozef, Mária, Zuzana/ je v súčasnosti výrazná tendencia po bohatšej škále rodných mien. Zreteľná je aj zmena v štruktúre piatich najobľúbenejších mien u staršej a strednej generácie oproti menám najmladšej generácie. Medzi dievčenskými menami najmladšej generácie sa v poslednom desaťročí /pri niektorých menách už skôr/ v značnej miere uplatňujú mená odvodené od základnej mužskej podoby mena /Jana, Andrea, Martina, Žaneta, Michaela, Daniela, Petra a i./.

Popri tendencii nadväzovať na tradičné rodné mená a popri tendencii voliť pre dieťa módne meno, javí sa u jednotlivcov úsilie dať dieťaťu exkluzívne, u nás nepoužívané meno. Napr. roku 1975 sa v pôrodnici v Bojniciach narodili aj chlapci Virgil, Oliver, Bruno, Mário, René a dievčatá Vanda, Nikola, Dália. V Šuranoch sa roku 1975 narodili dokonca aj Romulus a Remus a dievčatá Innes, Scarlet a Rigoletta.

Podľa istého výskumu, ktorý sa na Slovensku uskutočnil v posledných rokoch, používa sa na Slovensku až 2000 rodných mien. V Slovníku častejšie používaných rod-

ných mien uverejnenom v Zdravovede pre manželov I /1975/ sa uvádza 709 častejšie používaných rodných mien /z toho 354 chlapčenských a 355 dievčenských mien/. Podľa výskumu rodných mien voličov v Bratislave v roku 1964 malo 170 951 voličov 1338 rôznych rodných mien /625 mužských a 713 ženských mien/, z toho však 526 mužských a ženských mien pomenúvalo iba jednu osobu, teda viac ako jednu osobu pomenúvalo roku 1964 v Bratislave 812 rôznych mužských a ženských mien.

Počet používaných rodných mien sa na Slovensku postupne zväčšuje. Kým v Bernolákovom Slovári z r. 1825-1828 sa uvádza iba 34 mužských a 25 ženských rodných mien, v Slovníku slovenského jazyka /VI, s. 127-151/ je ich 625. V zoznamoch obyvateľov Slovenska sa však vyskytuje až 2000 rodných mien /pravda, takmer dve tretiny z nich tvoria mená zriedkavé, často iba ojedinele použité/.

Z obmedzeného súboru mien používaných v minulosti, zo záznamov v matrikách /z mien detí, ich rodičov/ vidno, že v minulosti pri voľbe mena značne zaťažila rodinná tradícia. Až pri väčšom počte detí sa meno vyberá podľa kalendára, podľa svätého, v ktorého sviatok sa dieťa narodilo alebo bolo pokrstené, prípadne aj podľa patróna miestneho farského kostola. V súčasnosti je pri voľbe mena dieťaťa menšia závislosť na rodinnej a cirkevnej tradícii, viac tu zaváži módnosť istého mena v istom prostredí. Kým dnešná generácia dvadsaťročných má mená ešte zväčša podľa rodinnej tradície, dnešní dvadsiatnici chcú pre svoje deti vyberať mená, ktoré sa im páčia, ktoré pekne znejú, sú módne, a len máloktorí by volili aj meno po rodičoch alebo starých rodičoch dieťaťa. Niektorí by vybrali pre svoje dieťa aj meno po svojej dobrej priateľke, podľa prvej lásky, podľa populárneho speváka, filmového alebo románového hrdinu.

V triedne a spoločensky diferencovanej spoločnosti sa neraz i na výbere rodného mena odzrkadľuje spoločenský pôvod jeho nositeľa. Túto okolnosť brali do úvahy i slovenskí spisovatelia. Napríklad mená postáv v diele G. Z. Laskomerského sú v súlade so sociálno-spoločenskou diferenciáciou týchto postáv: postavy z nižších vrstiev, z ľudu /sluhovia, paholkovia/ sú pomenúvaní iba jedným rodným menom neutrálneho hovorového charakteru /Jano, Paľo, Ďuro; Dora, Zuza, Tereza/; postavy z chudobnejších ľudových vrstiev /dedinskí mládenci a dievky/ sú označovaní dvojčlennými /resp. trojčlennými/ ľudovými podobami rodného mena a priezviska /napr. Ľudo Filipovie, Miško Kovślovie, Dora Babulovie, Pauka od Medveďov, Zuzka od Bruchajov a pod./. Postavy dospelých dedinských ľudí /gazdov, bačov, uhliarov a i./ mávajú rodné meno v ľudovej podobe, ale priezvisko v úrednej podobe /napr. Jano Opálený, Maco Otčenáš, Mišo Zajac a i./. Na rozdiel od týchto postáv z ľudu postavy z vyšších spoločenských vrstiev sa pomenúvajú rodným menom a priezviskom v úrednej podobe.

Slovná zásoba slovenčiny v kontexte cudzích systémov

Ján Horecký

V stredoeurópskom priestore žijú národné jazyky v mimoriadne silnom kontakte. Je to dôsledok nielen ich genetickej príbuznosti /ak ide o slovanské jazyky/, ale aj rovnakých kultúrnych a politických situácií. V bývalej Habsburskej monarchii boli vedľa seba nemčina, čeština, slovenčina a maďarčina /popri niekoľkých iných/; nositelia týchto jazykov prežívali vo väčšej alebo menšej miere obdobie silného národného obrodenia, a to malo veľký vplyv najmä na rozvoj slovnej zásoby týchto jazykov.

Slovná zásoba jazyka sa v kontakte s inými jazykmi rozvíja spravidla dvoma smermi: jednak sa preberajú potrebné slová z iných jazykov, jednak sa podľa vzoru iných jazykov tvoria slová z domácich slovotvorných zdrojov a prostriedkov /kalkovanie/. Práve tento druhý spôsob sa ukázal ako najproduktívnejší pri úsilí dokázať schopnosť národného jazyka vyjadriť všetky potrebné bežné i odborné pojmy v období národného obrodenia.

Cudzie slová sa obyčajne vymedzujú /Dvonč, 1976/ formálne svojou fonematickou a morfematickou i morfologickou štruktúrou. V cudzích /prevzatých/ slovách sa napr. vyskytujú fonémy ó, é, f, g /filológia, séria, farba, futbal, geleta, groš/. Ďalej sú tu príznačné isté skupiny foném, napr. ia, iá, ie, ié, io, ió, iu, eo, oí, ui, oa, oo, ei /fiála, ión, heroín/. Sú to heterosylabické skupiny, ktoré sa nezhodujú s domácimi tautosylabickými diftongami ia, ie, iu. Ďalej napr. skupiny hlások d+e sa vyslovujú tvrdo na rozdiel od domácich skupín ďe /ďevón - Devín/. Na kon-

ci slov sa vyskytujú nie bežné skupiny foném, ako rd /lord/, mf /triumf/, kt /defekt/, nc /financ/, lf /elf/, lm /film/, rg /borg/, rk /telemark/.

Treba však povedať, že rozvojom slovnej zásoby aj cestou preberania sa vlastne mení aj fonologický systém. Aj pôvodne cudzie fonémy fungujú ako rozlišovacie prvky pri jazykovej komunikácii. Napr. objavil sa vo fraku - vo vraku, trén - trón, talón - galón /Horecký, 1975/.

To isté platí aj o morfematických obmedzeniach. Prevzaté slová sa spočiatku nedajú segmentovať na morfémy, ale postupne sa aj v nich vyčleňujú isté morfémy, najmä derivačné. Niekedy sa dokonca takéto morfémy pripájajú k domácim základom /infralúče, miniaukňa/.

K morfologickým ukazovateľom cudzosti sa počíta spravidla nezhoda s domácimi paradigmami, nápadné najmä pri podstatných menách. Preto mnohé cudzie slová ostávajú nesklonné /kuli, etašé, kenguru/, mnohé sa však postupne adaptujú /bufet, bufetu/.

Pokiaľ ide o pôvod, obyčajne sa v slovníkoch uvádza pôvodný jazyk. Ale už aj tam sa často naznačuje sprostredkujúci jazyk. Toto sprostredkovanie má však oveľa väčší rozsah, než ako sa v slovníkoch predpokladá. Priame prevzatie totiž možno predpokladať len pri takých slovách, ktoré sa preberali zo susedného jazyka, resp. v novších obdobiach pri takých, ktoré sa vyskytujú v jazyku medzinárodného dorozumievania /angličtina, ruština/. V prvom prípade ide v slovenčine o slová prevzaté z nemčiny /najmä mnohé dnes už slangové, resp. ľudové/, z rumunčiny /pastierstvo/ a maďarčiny. Predpokladať priame prevzatie slov z orientálnych jazykov, z austrálskych jazykov a pod. je málo pravdepodobné. V takých prípadoch sa síce určuje pôvod slova, ale nie cesta jeho prevzatia do slovenčiny.

Osobitné miesto majú v tejto súvislosti grécko-latin-

ské slová, lebo tie prenikali rozličnými cestami v oblasti vedy a kultúry, často sa tvoria v novoveku. Teda tiež nejde o priame prevzatie z gréčtiny alebo latinčiny, lež obyčajne cez príslušnú odbornú literatúru písanú v niektorom živom jazyku.

Cudzie slová tvoria síce neoddeliteľnú zložku slovnej zásoby slovenčiny, ale ich miesto nie je dosiaľ dostatočne vymedzené. Frekvenčné údaje /Mistrík, 1969/ ukazujú, že nie sú ani zďaleka také časté ako domáce slová. Vo frekvenčnom slovníku má prvé cudzie slovo - forma až rang 125, ďalej nasledujú socialistický - 278, situácia - 308, organizácia - 312. V prvých 500 slovách sú takto len štyri slová. Je to menej ako v češtine - tam je v prvej päťstovke 11 cudzích slov; ale ešte výraznejší rozdiel je medzi češtinou a slovenčinou na jednej strane a poľštinou a ruštinou na druhej strane: v ruštine je v prvej päťstovke 34, v poľštine až 38 cudzích slov. Akokoľvek sú tieto údaje približné a do veľkej miery závislé od výberu prameňov, predsa aj z nich vidieť zrejmý rozdiel, vyplývajúci predovšetkým z rozdielneho historického vývinu: poľština a ruština neprekonali obdobie novotárenia v časoch národného obrodenia.

Treba povedať, že v tomto ohľade nie sú ani čeština a slovenčina v rovnakej situácii. Kým v češtine zanechalo obrodenské obdobie výraznejšie stopy, v slovenčine nemohlo zanechať, lebo v tomto období spisovná slovenčina v dnešnej formácii ešte nejestvovala /Horecký, 1975/. V Bernolákovom slovníku je pomerne málo novotvarov /skôr dotvára jestvujúce slová/, u Hollého ide o básnické novotvary, u M. M. Hodžu o individuálne útvary.

Pozoruhodné rozdiely medzi češtinou a slovenčinou v tomto smere možno zistiť ešte začiatkom tohto storočia. V strojníckom slovníku nemecko-česko-slovenskom /1935/ sa

napr. popri českých slovách odvojnice, odvitnice, evolventa uvádza len slovenský ekvivalent evolventa. Podobne proti regulátor, nářidník, řididlo, úpravník pole je len regulátor poľa, proti osamník, izolátor je len izolátor, proti přetvorník, transformátor len transformátor.

Už pri obrodenskom rozvíjaní slovnej zásoby sa často postupovalo tak, že sa nové slová tvorili kalkovaním, t.j. imitovaním morfematickej a slovotvornej štruktúry cudzích slov, prekladali sa jednotlivé zložky, a tým sa zachovala celková motivácia. Viac ako v jednotlivých slovách možno tento jav sledovať vo viacslovných združených pomenovaniach. Už dávnejšie sa tak postupovalo napr. pri tvorení slovenských názvov rastlín /Buffa, 1964/. Veľká väčšina technických názvov je kalkovaná z nemčiny. Napr. Keilriemen - klinový remeň, Kunststoff - umelá látka, Luftdruck - tlak vzduchu, Hausanschluss - domová prípojka, Rohrreibungsverlust - strata trením v potrubí, Rückmeldung - spätné hlásenie, Schutzleiter - ochranný vodič. Vo väčšine prípadov je tu rovnaká podoba ako v češtine.

O tom, či sa niektoré pomenovanie preberie alebo kalkuje, rozhoduje niekoľko činiteľov. Predovšetkým existencia vhodných domácich ekvivalentov. Potom ťakt, či ide o apelatívum alebo proprium. Napokon aj okolnosť, aká tradícia je v tom-ktorom vednom alebo výrobnom odbore /Horecký, 1977/. Vo všeobecnosti možno povedať, že sa preberajú, teda nekalkujú medzinárodné názvy rozličných mier, najmä ak sú utvorené podľa mena niektorého vedca. Patria sem slová ako meter, kilogram, sekunda, kandela, radián, steradián, lúmen, lux, parsek, resp. ampér, kelvin, coulomb, farad, henry, weber.

Nekalkujú sa a ostávajú v pôvodnej grafickej podobe mnohé módne slová z angličtiny: stress, trend, western, bestseller, telerecording, big beat, soul, country beat.

Pravda, niektoré sa rýchlejšie adaptujú: computer - komputer, komputerizácia, scooter - skútor, oskútrovať, container - kontejner, kontejnerizácia, weekend - víkend, víkendovať. Je to spravidla vtedy, keď sa od základného slova tvorie už v oblasti nášho jazyka potrebné odvodené slová.

Inštruktívna situácia je v tých vedných odboroch, ktoré sú viazané na latinčinu, v ktorých jestvuje tzv. vedecké názvoslovie, t.j. v anatómii, botanike a zoológii.

Anatomická nomenklatúra /viacero vydaní Nomina anatomica/ patrí v slovenčine k tým odborom, ktorý sa prvý stal predmetom odborného záujmu už v tridsiatych rokoch tohto storočia, v období rodiacej sa slovenskej národnej vedy a slovenského odborného jazyka /J. Ledényi-Ladziansky/. V oficiálnom súpise anatomických názvov /1962/ sa veľmi výrazne prejavuje úsilie kalkovať všetky latinské vedecké názvy. Ostali však také latinské názvy ako acinus, análny, anus, apofýza, báza, bazálny, centrum, cisterna, dentín, diafýza, email, endosteum, endotel, epifýza, epitel, fascia, ganglion, hypofýza, inion, kanál, krypta, lymfa, mezotel, mezotendineum, nerv, neuroepitel, orgán, parenchým, penis, perimýzium, peritendíneum, pól, pyramída, stróma, systém, pričom len niektoré sa uvádzajú ako synonymá k domácim slovám /napr. riť - anus, obvodová nervová sústava - periférny nervový systém, podmozgové žľaza - hypofýza, nádržka - cisterna/. Upustilo sa od staršieho názvu čuv.

V odborných textoch i v učebniciach sa však často používajú adaptované latinské podoby: kostálny, femorálny, okciput, okcipitálny.

Zložitejšia je situácia v klinickom názvosloví, lebo jednak nie je tak sústavne spracované a normalizované, jednak sa častejšie opiera aj o grécke korene.

V botanickej a zoologickej nomenklatúre nie je také

priama súvislosť /kalkovanie/ od vedeckých názvov. Je to preto, že pre bežné rastliny a živočíchy spravidla jestvujú domáce, ľudové názvy a tie sa hojne využívali aj pri ustaľovaní slovenských oficiálnych názvov. Aj v takej špeciálnej oblasti, ako je názvoslovie hmyzu /Ferianc, 1975/, sa prejavuje silná tendencia uvádzať domáce názvy, a to jednak ľudové, jednak kalkované z latinčiny. Tak popri domácich názvoch ako sršeň, bzdocha, mravec, mucha sa tu objavujú aj kalky ako hydrometra - vodomerka, necrophorus - hrobárik, thanatophilus - zdochlinár, cryptofagus - krytohlod. Zriedkavejšie sa vyskytujú aj adaptované latinské názvy, napr. termit, méra, fyloxéra, skarabeus, herkules, chalcidka.

Dôraz na domáce tradície, na využívanie domácich názvov je prirodzene veľký v takých vedných odboroch, ktoré sa dávnejšie pestovali v národnom jazyku. K takým odborom patrí predovšetkým jazykoveda. Značný počet jazykovedných termínov v slovenčine je kalkovaný z latinčiny: subjekt - podmet, predikát - prísudok, pronomen - zámeno, praepositio - predložka, consonans - spoluhláska, diftong - dvojhláska a pod. Bez priamej opory v latinčine sú napr. veta, slovo, doplnok, dĺžeň. V novších disciplínach prenikajú cudzie slová: fonéma, fonematický, bifonematický, sémantika, onomaziologický, onomatológia, morféma, morfematika. Pre jazykovednú terminológiu je - podobne ako v iných vedných odboroch - prílišná spätosť s domácou tradíciou na prekážku dorozumenia. Porov. rozdielne motivácie názvu pre substantívum v slovanských jazykoch: podstatné meno, poľ. rzeczownik, rus. suščestvitelnoje, ukr. imennik, bielorus. nazaunik, maked. imenka, slovin. samostalnik.

Veľmi podobná je situácia aj v niektorých prírodných vedách. Napr. názvoslovie kysličníkov v češtine a sloven-

čine je vybudované na domácich zásadách, na princípe valentnosti tak, že každá valencia sa vyjadruje osobitnou príponou, napr. kysličník sodný, kysličník dusičitý, kysličník sírový.

Inak napr. základné názvy prvkov sú niektoré v národnej podobe /zlato, striebro, olovo, draslík, meď/, ale novšie názvy už ostávajú v adaptovanej podobe, napr. fosfor, cézium, vanádium. Týka sa to najmä názvov najnovšie objavených prvkov, ako napr. mendelevium, curium, fermium. Aj v ostatných typoch názvov sa používajú domáce, kalkované a adaptované podoby základných slov celkom voľne, napr. kysličník uhoľnatý, ale kysličník vanadičný, sírovodík proti selenovodík, hydroxid hlinitý - hydroxid cézny, hexakarbid stroncia, ale aj fosfín, silán, difosfín, plumbán, hydrodifluorid draselný.

Ako vidieť, vznikajú tu pomenovania pomerne voľným skladaním názvov prvkov, s častým použitím číslovkových výrazov. Ešte častejšie a dôslednejšie sa takáto hybridizácia vyskytuje v organickej chémii. Tu vznikajú často názvy, ktoré sa vlastne nedajú ani vysloviť. Nie sú to slová, ale symboly, v ktorých sa ani číslovkové výrazy nepíšu slovne, lež príslušnými arabskými číslicami. Okrem toho sa tu využívajú rozličné písmenkové symboly. Napr. 1, 2, 3, 4-tetrakisacetaminobenzén, 1, 2-dimetyl- Δ^2-pyrolón-5, α-chlórbutyrylchlorid.

Zaujímavá je situácia v matematike. Svojimi základmi sa matematická terminológia pevne opiera o domáce slová ako bod, číslo, čiara, guľa, miera, obdĺžnik, ale prenikajú aj domáce slová používané v trocha prenesenom význame, napr. cesta, dráha, hrana, vzor. V takýchto prípadoch ide často o kalkovanie. Ale popri tom sú bežné gréckolatinské termíny typu cifra, báza, faktor, graf, ako aj umele vytvorené slová typu deltoid, dodekaéder, elipsograf, homoló-

gia a homotetia, kovariancia, kolineácia, bijekcia - surjekcia, suprémum. Popri sebe sa vyskytujú synonymné termíny ako hlavná veta - teoréma, pomocná veta - lema, rozmer - dimenzia, uhlopriečka - diagonála, ortogonálny - kolmý, komplement - doplnok, desiatkový - dekadický, číselný - numerický.

V novších vedných odboroch, ktoré nemajú tak vypestovanú národnú tradíciu, sa ochotnejšie preberajú slová z cudzích jazykov, prípadne sa kalkujú. Napr. v terminológii informačných a operačných systémov možno uviesť cudzie slová ako systém, objekt, štruktúra, statický, systém, informácia. Domáce, ale zrejme kalkované z angličtiny sú napr. užívateľ /user/, koncový užívateľ /end user/, práca /job/, sebestačný /self-contained/, rozvrhovanie /scheduling/.

Podobne aj základné termíny výpočtovej techniky /Bako, 1978/: čas, čiarka, číslice, dĺžka vety, dĺžka slova /word length/, hlava, jazyk /language/, pamäť /memory, ale aj store, storage device/, nadbytočnosť /redundancy/, počítač /computer/. Ale bežné sú aj gréckolatinské slová: algoritmus, diagnostický program, emulátor, entropia, impulz, index, inštrukcia, signál. Pozoruhodné sú umelé slová: algol /algorithmic oriented language/, baud, cobol /Common business oriented language/, databanka, kilobyte, modem /modulátor-demodulátor/, bit a pod.

Záverom treba zdôrazniť, že vo svetovom jazykovom procese /v ktorom hlavnú úlohu majú angličtina a ruština a v ktorom sa vlastne z hľadiska nie svetových jazykov nadväzuje na tradíciu priameho preberania slov a kalkovania termínov/ má slovenčina, v našom prípade jej slovná zásoba primerané miesto, že sa dobre adaptuje na nové požiadavky moderného vyjadrovania a že tak vhodne rozvíja svoje výrazové možnosti.

Literatúra

Bako, M.: Automatizácia knižníc. Bratislava 1978;

Dvonč, L.: Formálna stránka prevzatých slov v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca 5. Red. J. Mistrík, Bratislava 1976, s. 63-80;

Ferianc, O.: Slovenské mená hmyzu. Bratislava 1975;

Horecký, J.: Postoj k cudzím slovám v slovenčine a češtine. In: Acta Universitatis Carolinae. Philologica 3-4. Slavica Pragensia 18. Praha 1975, s. 207-210;

Horecký, J.: Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník 4, 1975, s. 5-41;

Horecký, J.: Kalkovanie v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca 6. Red. J. Mistrík, Bratislava 1977, s. 151-160;

Horecký, J.: O internacionalizácii a unifikácii terminológie. Kultúra slova 12, 1978, s. 321-324;

Matematická terminológia. Bratislava 1975;

Mistrík, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava 1969;

Nomina anatomica. Anatomické názvoslovie. Bratislava 1962;

Zikmund, M.: Názvoslovie anorganických látok. 3. vyd. Bratislava 1965.

Medzinárodná účasť v Slovenskom národnom povstaní

Jozef Hrozienčík

Keď sa zamýšľame nad odkazom Slovenského národného povstania, zdôrazňujeme predovšetkým vlastenecką zložku tohto revolučného činu slovenského ľudu. To je prirodzené. Všetky, akokoľvek silné a veľké myšlienky a ideály ostávajú vo vzduchoprázdne, ak si ich neosvoja masy, ak sa nedostanú do historického pohybu, národného organizmu spoločnosti, ak sa nestanú materiálnou silou. Slovenské národné povstanie riešilo predovšetkým otázky národné a sociálne, otázky ďalšej existencie slovenského národa, jeho miesto v budúcej Československej republike, vo svete a otázky jeho vnútornej sociálnej štruktúry. Slovenské národné povstanie bolo preto začiatkom národnej a demokratickej revolúcie v Československu. Avšak charakter povstania, v ktorom sa kládli základy ľudovodemokratického Československa, znamenal prínos do celkového svetového procesu riešenia národných a sociálnych problémov. Slovenský ľud týmto svojím bojovým, revolučným vystúpením prispel k medzinárodnému boju proti fašizmu. Tak sa navzájom prelína vnútropolitický význam s medzinárodným významom SNP.

Bez akejkoľvek pochybnosti ostáva skutočnosť, že Slovenské národné povstanie by sa nebolo uskutočnilo bez národných más na Slovensku, že nebolo a nemohlo byť nejakým revolučným "importom", ale že vzniklo z vlasteneckých a revolučných síl a historických tradícií slovenského národa. Bolo celkom prirodzené, že slovenskí povstalci si na svoje bojové zástavy, revoluční novinári na ti-

tulné listy povstaleckých novín a časopisov a politickí pracovníci na letáky písali heslá, verše a výroky štúrovských básnikov a Hviezdoslava, pokrokových českých myslitelov, ale i ruských klasických básnikov a boľševikov. Bola v tom vnútorná zákonitosť vývoja, kontinuita vlasteneckých snáh a cieľov, ktorou je predchnutý celý vývoj našich národných dejín. Ako z hľadiska stratégie druhej svetovej vojny, tak z hľadiska rozvoja národnooslobodzovacieho hnutia českého a slovenského ľudu malo Slovenské národné povstanie hlboký vlastenecký zmysel. Zasadilo hitlerovskej armáde nový, nečakaný úder z tyla, urýchlilo proces demoralizácie hitlerovského okupačného režimu a ľudáckej vlády na československom území, ukázalo veľkú vnútornú silu hnutiu odporu slovenského národa, položilo základy riešenia nového, spravodlivého vzťahu dvoch najbližších národov Čechov a Slovákov, výrazne posunulo vývoj našich národov na najvyšší stupeň pokroku. Tu je práve vlastenecká stránka tohto činu úzko spätá s internacionálnym začlenením povstania do celkového procesu protihitlerovského boja v druhej svetovej vojne, a to subjektívne i objektívne. Povstanie ako významná zložka boja proti hitlerovskému fašizmu samo posilňovalo a podporovalo internacionálny charakter tohto boja a samo bolo jeho produktom.

Vrcholný orgán SNP Slovenská národná rada vo svojom prvom dokumente, v Deklarácii z 1. septembra 1944 okrem iného hovorí: "... Dnešným dňom sa slovenský národ manifestačne pripojuje k spojeneckým národom, ktoré svojím bojom a veľkými obeťami zabezpečujú slobodný a demokratický život národom celého sveta, a tak i nášmu malému národu. Všetkými silami chceme prispieť k rýchlemu ukončeniu tohto zápasu o slobodu".

V týchto slovách sa neodráža len zmysel a podstata spojenectva protihitlerovských síl, ale i vedomie podmie-

nenosti nášho boja s bojom ostatných národov protihitlerovskej koalície. V uvedených slovách sa však odráža predovšetkým skúsenosť medzinárodného robotníckeho hnutia, ktoré jasne ukazuje internacionálny charakter každého revolučného hnutia v ktorejkoľvek krajine. Bez internacionálnej pomoci a solidarity si ťažko môžeme predstaviť víťazstvo a ďalší trvalý rozvoj pokrokových síl v niektorej krajine. Slovenskí povstalci si túto revolučnú skúsenosť hlboko uvedomovali a situácia na sovietsko-nemeckom fronte ich v tom upevňovala.

Slovenským povstalcom bolo jasné, že jedným zo základných objektívnych faktorov, ktoré hlboko ovplyvňovali národnooslobodzovacie hnutie, bol boj a víťazstvo Sovietskej armády proti hitlerovskému Nemecku. Na druhej strane svoj boj - i keď ho nijako nepreceňovali - pokladali za príspevok v tomto zápase.

Slovenské národné povstanie svojím politickým a vojenskostrategickým významom prekročilo československý rámec a stalo sa dôležitou súčasťou veľkého zápasu národov proti fašistickej tyranii. Z tohto hľadiska je pochopiteľná aktívna účasť v SNP všetkých tých, ktorí bez ohľadu na národnosť, štátnu, často i politickú a triednu príslušnosť, vzdialení od svojej vlasti spolu so slovenskými partizánmi a povstaleckými vojakmi začali otvorený ozbrojený boj za definitívne odstránenie fašistickej hrôzovlády, a tak prispeli k oslobodeniu európskych národov.

Slovenské národné povstanie sa stalo jedným z príkladov bojovej medzinárodnej solidarity a internacionálnej jednoty demokratických a revolučných protifašistických síl. Pri tomto konštatovaní treba vidieť skutočnosť, že hnutie odporu proti hitlerovskému fašizmu nebolo len slovenskou zvláštnosťou. V priebehu druhej svetovej vojny vznikali na mnohých miestach okupovanej Európy povstania

a môžeme povedať, že takmer celá oblasť hitlerovským Nemeckom okupovanej Európy bola zachvátená partizánskou činnosťou. Partizánska činnosť mala rôznu intenzitu a dynamiku podľa vnútorných podmienok rozvoja hnutia odporu. Na niektorých miestach okupovaných častí ZSSR a Juhoslávie partizánske oddiely oslobodzovali a kontrolovali veľké územia, v mestách vznikali povstania. SNP je neoddeliteľnou súčasťou tohto mohutného hnutia proti fašizmu v období druhej svetovej vojny, pritom svojou intenzitou, formami boja a svojím vznikom na jednom z najcitlivejších miest hitlerovského tylu patrí medzi najúčinnejšie údery, ktoré zasadili pokrokové sily hitlerovskému fašizmu. Z toho, čo sme uviedli, vyplýva, že SNP má okrem svojich špecifických rysov i rysy všeobecné, ktoré sú charakteristické pre celé protifašistické hnutie.

V boji proti fašizmu v rokoch druhej svetovej vojny sa prejavovala medzinárodná solidarita v najrozmanitejších formách. Vznikala za ostnatými drôtmi koncentračných táborov a nezanikala ani na pokraji masových hrobov a v plynových komorách. Bola nezničiteľná. Najvýraznejšie sa však prejavila v spoločných bojových akciách partizánskych oddielov vo všetkých okupovaných krajinách Európy. Významnú úlohu pri rozvoji odporu a partizánskeho hnutia zohrala skutočnosť, že sovietski občania sa zúčastňovali národnooslobodzovacieho boja v partizánskych oddieloch v Juhoslávii, v Československu, vo Francúzsku, v Taliansku, v Poľsku, v Bulharsku, v Rumunsku a inde. Sovietski ľudia, ktorí sa rôznymi cestami dostali na územie ovládané hitlerovským fašizmom, či už ako zajatci, internovaní alebo odvlečení na práce, alebo ako výsadkári, vysadení so zvláštnymi úlohami na okupované zázemie hitlerovského Nemecka, nadväzovali všade styky s pokrokovými protifašistickými skupinami, aktívne sa zúčastňovali na protifašistickom

boji, pomáhali ľudu okupovaných krajín organizovať oslobodzovacie hnutie. Táto aktivita sovietskych ľudí bola tmelom medzinárodnej solidarity protifašistických síl európskych národov.

Medzi rôznymi prejavmi bojovej solidarity, ktoré sa v priebehu druhej svetovej vojny rozvíjala, má svojrázny charakter nová slovenská vzájomnosť, solidarita slovanských národov v boji proti fašizmu. Táto výrazná forma slovanského vlastenectva v obrannom boji proti fašistickej agresii bola vnútorne protikladná, ale nebola v rozpore s národnými záujmami ostatných národov a vo svojom vlasteneckom obsahu nebola v rozpore ani s ideami proletárskeho internacionalizmu. Na týchto princípoch sa utvoril v auguste 1941 v Moskve Všeslovanský výbor, ktorého práca a výzvy mali veľmi pozitívny dosah v našom národnooslobodzovacom boji.

Vznik Všeslovanského výboru v Moskve v období druhej svetovej vojny podmieňovalo niekoľko objektívnych faktorov. Charakteristickou črtou hitlerovskej argesie, ako je všeobecne známe, bol krutý teror voči slovanským národom. Slovanskú solidaritu, ktorá sa v rôznych formách a špecifických podmienkach rozvíjala v jednotlivých slovanských krajinách, determinovali lokálne podmienky vývoja. Po útoku hitlerovskej armády proti Sovietskemu zväzu, keď do vojny proti hitlerovskej agresii vstúpila najväčšia slovanská veľmoc, s veľkými etnickými celkami - ruským, ukrajinským a bieloruským -, dostala myšlienka slovanskej vzájomnosti a solidarity veľkú podporu morálnopolitickú, ale i obrovský potenciál vojenský a materiálny.

Slovanská solidarita, ako ukazuje priebeh druhej svetovej vojny, nebola v protiklade s proletárskym internacionalizmom, pretože plnila hlavnú dobovú pokrokovú úlohu - urýchlenú porážku hitlerovského fašizmu ako naj-

väčšieho nepriateľa pokroku a slobody národov.

Predstavitelia jednotlivých slovanských národov, ktorí pracovali vo Všeslovanskom výbore v Moskve a vystupovali na zjazdoch, vychádzali každý z daných historických podmienok svojho národa a zo súčasného stavu vo svojej krajine. Jednoznačné odsúdenie panslavizmu ako reakčnej ideológie a proklamovania neobmedzenej slobody pre všetky národy - to boli základné princípy, na ktorých bolo možné rozvíjať ideu jednoty slovanských národov v súčasnom boji proti fašizmu. Solídnou zárukou úspešného rozvoja tejto jednoty bol Sovietsky zväz so svojou mierovou zahraničnou politikou v medzivojnovom období a svojou plnou angažovanosťou vo vojne proti hitlerovskému Nemecku. To všetko dávalo perspektívy víťazstva týchto princípov, hoci bolo pozitívnou alternatívou, pre ktorú sa mohli slovanské národy v danej situácii rozhodnúť.

Cez všetky diferencie a antagonizmy, v ktorých sa ocitli slovanské národy a slovanské emigrantské menšiny v období druhej svetovej vojny, slovanské hnutie a slovanská solidarita vykonali značný kus práce pri mobilizovaní a zjednocovaní slovanských síl v boji proti hitlerovskej agresii a okupácii. V našich podmienkach myšlienky slovanskej solidarity a jednoty zohrali objektívno-pokrokovú úlohu. Boli v úplnom súlade a boli neoddeliteľnou súčasťou vlasteneckých prejavov. Otázku slobody slovanských národov, ich samostatného politického, sociálneho a kultúrneho vývoja sme chápali ako problém dôsledného spojenectva so ZSSR, v ktorom sme právom videli maximálne zabezpečenie požiadaviek a cieľov, ktoré sme si vytýčili v boji. Myšlienka slovanskej jednoty a solidarity bola významnou ideologickou zložkou utvárania a upevňovania národného frontu boja proti hitlerovskému fašizmu.

Aj pokrokové sily slovenského národa a všetkého

českého a slovenského ľudu zasiahli v určitej miere do revolučného protifašistického prúdu a solidarity. V partizánskych oddieloch na Ukrajine, v Bielorusku, na Kryme, v Juhoslávii, v Poľsku, vo Francúzsku, v Belgicku, v Bulharsku, v Maďarsku a v Taliansku bojovali stovky slovenských a českých antifašistov za slobodu týchto krajín a ich ľudu, súčasne však za slobodu svojho národa, za obnovenie československého štátu. Na druhej strane sa asi sedem tisíc bojovníkov - antifašistov, príslušníkov dvadsiatich siedmich rôznych národov a národností - zúčastnilo SNP od jeho začiatku až do spojenia s oslobodzujúcou Sovietskou armádou. Do SNP sa zapájali nielen príslušníci slovanských národov a krajín protihitlerovskej koalície, ale i nemeckí a maďarskí antifašisti. Počet zahraničných bojovníkov, ktorí sa so zbraňou v ruke zúčastnili SNP, bol rôzny. Najpočetnejšie boli v povstaní zastúpení českí vlastenci, ďalej sovietski občania, Maďari a nemeckí antifašisti.

Ako sme už zdôraznili, v SNP sa výrazne prejavili spoločné záujmy českého a slovenského národa na porážke nemeckého imperializmu i v boji proti domácim zradcom. Požiadavka obnovenia jednotného, spoločného štátu Čechov a Slovákov vyplývala zo skúseností, ktoré získal slovenský ľud s nemeckým imperializmom. V celej svojej doterajšej histórii neprišiel do takého blízkeho styku s nemeckou agresiou ako v období druhej svetovej vojny. Poznanie, že fašizmus ohrozuje samotnú existenciu národov, predovšetkým slovanských, o čom sa presvedčili českí a slovenskí robotníci na prácach v Nemecku, ale najmä československí vojaci na východnom fronte, viedlo široké vrstvy slovanského ľudu k záveru, že tisovsko-tukovský režim je nielen protiľudový, ale i protinárodný. Vyhlásenie Československej republiky v SNP bolo preto zákonitým dôsledkom celého pred-

väčšieho nepriateľa pokroku a slobody národov.

Predstavitelia jednotlivých slovanských národov, ktorí pracovali vo Všeslovanskom výbore v Moskve a vystupovali na zjazdoch, vychádzali každý z daných historických podmienok svojho národa a zo súčasného stavu vo svojej krajine. Jednoznačné odsúdenie panslavizmu ako reakčnej ideológie a proklamovanie neobmedzenej slobody pre všetky národy - to boli základné princípy, na ktorých bolo možné rozvíjať ideu jednoty slovanských národov v súčasnom boji proti fašizmu. Solídnou zárukou úspešného rozvoja tejto jednoty bol Sovietsky zväz so svojou mierovou zahraničnou politikou v medzivojnovom období a svojou plnou angažovanosťou vo vojne proti hitlerovskému Nemecku. To všetko dávalo perspektívy víťazstva týchto princípov, hoci bolo pozitívnou alternatívou, pre ktorú sa mohli slovanské národy v danej situácii rozhodnúť.

Cez všetky diferencie a antagonizmy, v ktorých sa ocitli slovanské národy a slovanské emigrantské menšiny v období druhej svetovej vojny, slovanské hnutie a slovanská solidarita vykonali značný kus práce pri mobilizovaní a zjednocovaní slovanských síl v boji proti hitlerovskej agresii a okupácii. V našich podmienkach myšlienky slovanskej solidarity a jednoty zohrali objektívno-pokrokovú úlohu. Boli v úplnom súlade a boli neoddeliteľnou súčasťou vlasteneckých prejavov. Otázku slobody slovanských národov, ich samostatného politického, sociálneho a kultúrneho vývoja sme chápali ako problém dôsledného spojenectva so ZSSR, v ktorom sme právom videli maximálne zabezpečenie požiadaviek a cieľov, ktoré sme si vytýčili v boji. Myšlienka slovanskej jednoty a solidarity bola významnou ideologickou zložkou utvárania a upevňovania národného frontu boja proti hitlerovskému fašizmu.

Aj pokrokové sily slovenského národa a všetkého

českého a slovenského ľudu zasiahli v určitej miere do revolučného protifašistického prúdu a solidarity. V partizánskych oddieloch na Ukrajine, v Bielorusku, na Kryme, v Juhoslávii, v Poľsku, vo Francúzsku, v Belgicku, v Bulharsku, v Maďarsku a v Talianaku bojovali stovky slovenských a českých antifašistov za slobodu týchto krajín a ich ľudu, súčasne však za slobodu svojho národa, za obnovenie československého štátu. Na druhej strane sa asi sedem tisíc bojovníkov - antifašistov, príslušníkov dvadsiatich siedmich rôznych národov a národností - zúčastnilo SNP od jeho začiatku až do spojenia s oslobodzujúcou Sovietskou armádou. Do SNP sa zapájali nielen príslušníci slovanských národov a krajín protihitlerovskej koalície, ale i nemeckí a maďarskí antifašisti. Počet zahraničných bojovníkov, ktorí sa so zbraňou v ruke zúčastnili SNP, bol rôzny. Najpočetnejšie boli v povstaní zastúpení českí vlastenci, ďalej sovietski občania, Maďari a nemeckí antifašisti.

Ako sme už zdôraznili, v SNP sa výrazne prejavili spoločné záujmy českého a slovenského národa na porážke nemeckého imperializmu i v boji proti domácim zradcom. Požiadavka obnovenia jednotného, spoločného štátu Čechov a Slovákov vyplývala zo skúseností, ktoré získal slovenský ľud s nemeckým imperializmom. V celej svojej doterajšej histórii neprišiel do takého blízkeho styku s nemeckou agresiou ako v období druhej svetovej vojny. Poznanie, že fašizmus ohrozuje samotnú existenciu národov, predovšetkým slovanských, o čom sa presvedčili českí a slovenskí robotníci na prácach v Nemecku, ale najmä československí vojaci na východnom fronte, viedlo široké vrstvy slovenského ľudu k záveru, že tisovsko-tukovský režim je nielen protiľudový, ale i protinárodný. Vyhlásenie Československej republiky v SNP bolo preto zákonitým dôsledkom celého pred-

chádzajúceho vývoja, bolo neoddeliteľnou súčasťou národnooslobodzovacieho úsilia slovenského ľudu.

Predovšetkým tieto momenty a požiadavky zohrali rozhodujúcu úlohu v ohlase Povstania v českých krajinách a v účasti českých povstalcov v SNP. Priama účasť Čechov v partizánskych oddieloch alebo v povstaleckých jednotkách armády bola najpresvedčivejším dôkazom spoločného boja Čechov a Slovákov za obnovenie Československej republiky. Povstanie slovenského ľudu malo tak veľký vplyv na rast odbojového hnutia v českých krajinách, ktoré sa od jesene 1944 rozrastalo a dynamizovalo. Prirodzene, že tu mala vplyv predovšetkým celková medzinárodná politická a vojenská situácia, víťazný postup Sovietskej armády a blížiaci sa nevyhnutný krach hitlerovského Nemecka.

I keď okupačné úrady v Čechách a na Morave hermeticky uzavreli moravsko-slovenské hranice protektorátu, stovky Čechov - robotníkov, roľníkov, remeselníkov, študentov, úradníkov a inteligencie - ilegálne, s nasadením života prechádzali cez hranice na Slovensko. Českí antifašisti sa na Slovensku zapájali do partizánskych oddielov a do jednotiek slovenskej povstaleckej armády. Českí partizáni bojovali na východnom i západnom Slovensku. Boli príslušníkmi mnohých partizánskych oddielov a brigád, často i vo veliteľských funkciách. Početne boli zastúpení v II. československej partizánskej brigáde Ján Žižku z Trocnova, v brigáde Jána Švermu, v brigáde Za slobodu Slovanov, ďalej v oddieloch Pugačov, Gottwald, Kirov, Za víťazstvo, Smrť fašizmu a v ďalších. Organizovali sa však i niektoré skupiny, v ktorých sa sústreďovali českí partizáni s tým, že budú neskoršie premiestení zo Slovenska na Moravu a do Čiech spoločne s ďalšími partizánskymi oddielmi, ako to predpokladali i plány moskovského vedenia KSČ a Ukrajinského štábu partizánskeho hnutia v Kyjeve v súvislosti

s prehlbovaním národnooslobodzovacieho boja v týchto oblastiach ČSR.

Priama pomoc českých antifašistov a ich bojová účasť v Slovenskom národnom povstaní bola prejavom a dôkazom nových vzťahov, ktoré vznikali medzi obidvoma bratskými národmi. Okrem vojenského významu mala veľký politický význam v ďalšom priebehu národnooslobodzovacieho boja a najmä v povojnovom vývoji Československa a jeho ľudu. Bratstvo Čechov a Slovákov sa zakaľovalo i v bojoch 1. československého armádneho zboru v ZSSR, kde českí a slovenskí vojaci pod vedením generála Svobodu po boku hrdinskej Sovietskej armády niesli cez Duklu na bojových sústavách slobodu našim národom.

Na utváraní medzinárodnej solidarity v boji proti fašizmu v rokoch druhej svetovej vojny sa v rozhodujúcej miere zúčastňovala Sovietska armáda. Vyplývalo to z bojových cieľov Sovietskej armády, ktorá si okrem oslobodenia sovietskej krajiny od začiatku kládla za úlohu oslobodiť i ostatné krajiny ujarmené fašistickou diktatúrou.

Organizovanie partizánskeho hnutia na Slovensku s účasťou sovietskych občanov, ktorí utiekli z hitlerovských koncentračných táborov alebo z nútených prác, spadá už do roku 1943. V tomto roku vznikol oddiel Pugačov, ktorý vytvoril G. Jemeljanov na východnom Slovensku. Vzápätí v tejto oblasti Slovenska zorganizoval Slovák nadporučík Ľudovít Kukorelli v spolupráci s komunistami brigádu Čapajev, s ktorou sa spojila Kokinova sovietska výsadková skupina. Už v máji 1944 existovalo na Slovensku niekoľko partizánskych základní, ktoré vybudovali spoločné československo-sovietske partizánske oddiely pod velením občanov ZSSR. Vzhľadom na priaznivé politické podmienky na Slovensku a na úspešný rozvoj partizánskeho hnutia na strednom a západnom Slovensku pristúpilo sa v júni 1944

k systematickému a rozsiahlemu organizovaniu partizánskej činnosti na Slovensku, a to v úzkej spolupráci s vedením KSČ v Moskve a hlavným štábom partizánskeho hnutia na Ukrajine. Spoločné československo-sovietske výsadkové skupiny v počte pätnásť až dvadsať mužov pristávali postupne na strednom a východnom Slovensku, na Morave a v Čechách, ale i v iných oblastiach Ukrajiny a Poľska. Velitelia uvedených výsadkových skupín,aj mnohí ich príslušníci mali už za sebou školu bohatých organizačných, politických i bojových skúseností z partizánskeho hnutia - najmä na Ukrajine, v Bielorusku alebo v Poľsku. S týmito skúsenosťami prišli pomáhať slovenskému ľudu v jeho spravodlivom boji. Slovenský ľud ich vítal ako predvoj osloboditeľskej armády, poskytol im všestrannú podporu a pomoc, ako to urobil aj predtým mnohým sovietskym, juhoslovanským, francúzskym a iným zajatcom alebo robotníkom, ktorí utiekli z nacistických koncentračných táborov alebo vojenských závodov.

O vzájomnej a úzkej bojovej spolupráci medzi slovenským ľudom a partizánskymi výsadkami, ktoré umožnili v júli a auguste 1944 široký rozmach partizánskeho hnutia, svedčia tieto údaje: Výsadok Valjanského, ktorý mal 6. augusta pätnásť ľudí, vzrástol do 28. augusta na 500 mužov. Výsadková skupina Veličku, ktorá 26. júla nebola početnejšia ako predchádzajúca skupina, mala v krátkom čase 1073 mužov - a to Slovákov, sovietskych občanov a Francúzov. Výsadok Sadilenka sa pred povstaním rozrástol na niekoľko skupín, výsadok Martynova na tri oddiely atď. Výsadkové oddiely s malým počtom ľudí sa v krátkom čase rozrástli na silné partizánske oddiely a brigády, už pred Povstaním mali viac než osem tisíc bojovníkov. Neskoršie, po vypuknutí Slovenského národného povstania vzrástol počet partizánskych oddielov a brigád, ktoré mali spolu

okolo 20 000 príslušníkov. Takmer 20 000 partizánov spolu s 60 000 vojakmi a dôstojníkmi I. československej armády na Slovensku tvorili ozbrojené sily protifašistického boja slovenského ľudu v Slovenskom národnom povstaní.

Pomoc ZSSR SNP sa neobmedzovala iba na vyslanie výsadkárov na Slovensko. Zo Sovietskeho zväzu noc čo noc prilietali nad povstalecké územie desiatky sovietskych lietadiel, ktoré v nepriaznivých poveternostných podmienkach, v búrkach a dažďoch dopravovali zbrane, strelivo, lieky a iný materiál. Do hlavného štábu partizánskych oddielov v Banskej Bystrici poslalo sovietske velenie skúseného veliteľa A. N. Asmolova, ktorý svojimi skúsenosťami a húževnatosťou poskytol obrovskú pomoc partizánskemu hnutiu v Československu. Slovenského národného povstania sa celkove zúčastnilo okolo 3 000 sovietskych občanov, ktorí aktívne bojovali v partizánskych oddieloch a brigádach. V záverečných fázach partizánskych bojov víťazne postupujúca Sovietska armáda a I. československý armádny zbor v ZSSR pomáhali partizánskym oddielom prejsť cez frontovú líniu, a tak sa zachrániť pred ustupujúcim nepriateľom. Sovietski ľudia zaujímali v partizánskych oddieloch a brigádach funkcie veliteľov, stovky ich bojovali i ako radoví partizáni. Bojovali na všetkých úsekoch frontu povstaleckého Slovenska, často plnili i obranné funkcie spoločne s povstaleckou armádou. Bojovali so zbraňou v ruke, ale pracovali i organizačne medzi obyvateľstvom. Boli príkladom skromnosti, odhodlania, sebaobetovania, vynaliezavosti, nesmiernej a nezištnej obetavosti a bojového priateľstva. Tak ich poznal slovenský ľud, a tak mu ostali v pamäti. Boli to oni, ktorí vytvárali v medzinárodných partizánskych brigádach ovzdušie internacionálnej solidarity, bojového priateľstva. Tak si ich vo svojich predstavách a v pamäti zachovali ostat-

ní príslušníci partizánskych oddielov a brigád zo strednej i západnej Európy.

Väčšina francúzskych antifašistov - účastníkov Slovenského národného povstania - prichádzala ilegálne na Slovensko z internačného tábora v Maďarsku. V povstaní sa aktívne zúčastnili i francúzski robotníci, ktorí utekali z nútených prác z Dubnice nad Váhom, rovnako aj jednotlivci, ktorí ušli z nacistických táborov na Ukrajine a v Poľsku. V auguste 1944 bolo už vo Veličkovej I. československej partizánskej brigáde 138 francúzskych antifašistov. Francúzsky oddiel v tejto brigáde dostal oficiálny názov "Détachement français des combattants en Tchéchoslovaquie" /Francúzska légia v Československu/. Veliteľom oddielu sa stal poručík Lannurien. Bojová cesta francúzskeho oddielu, ktorý sa 5. októbra sformoval v prápor, bola spätá s hrdinskou bojovou cestou I. československej partizánskej brigády. V rámci tohto zväzku sa francúzski partizáni spoločne so slovenskými, sovietskymi a ďalšími bojovníkmi zúčastnili na bojových akciách od 28. augusta 1944 do 23. novembra 1944, kedy jednotlivé skupiny prechádzali k Sovietskej armáde.

Francúzski partizáni sa vyznamenali najmä pri obrane Strečnianskej úžiny, kde už 29. augusta 1944 zaujali bojové pozície s ostatnými príslušníkmi I. československej partizánskej brigády a s jednotkami povstaleckej armády - s vojakmi martinskej posádky. Boje pri Strečne boli veľmi ťažké a trvali celý týždeň - od 29. augusta do 4. septembra 1944. Po strate Strečnianskej úžiny preukázali francúzski partizáni statočnosť a bojovú odvahu i pri obrane Turca i na iných úsekoch stredného Slovenska, ktoré bránili proti fašistickej presile a rovnako aj ich krajania - antifašisti, ktorí sa zúčastnili na bojoch v oddieli Pugačov, v brigáde Za slobodu Slovanov, v Nit-

rienskej partizánskej brigáde, v brigáde Karaseva Stepanova a inde.

Na Slovenskom národnom povstaní sa zúčastnilo približne 400 francúzskych vlastencov, z ktorých 107 položilo život za francúzsku a československú slobodu.

V partizánskych oddieloch a brigádach na Slovensku boli v značnom počte zastúpení i maďarskí antifašisti. Oblasť Slovenského národného povstania mala význam ako základňa pre rozvoj partizánskeho hnutia v susednom Maďarsku. Ako príklad možno uviesť 70-člennú partizánsku skupinu podplukovníka Imre Nógrádyho, zorganizovanú v okolí Lučenca v rámci brigády Za slobodu Slovanov. Brigáda pôsobila v robotníckom prostredí v oblasti Salgotariánu. Celkove sa na SNP zúčastnilo 800 maďarských antifašistov. Okrem toho stovky príslušníkov maďarskej armády prebehli k partizánom s cieľom prejsť k sovietskym vojakom.

Významnú kapitolu v dejinách československo-nemeckých vzťahov tvorí účasť nemeckých antifašistov v SNP. Už v septembri 1944 operoval v rámci jednotky Martynova na východnom Slovensku 80-členný oddiel Ernst Thälmann. Oddielu velil mladý nemecký komunista Müller. S nemeckými antifašistami sa stretávame i v iných partizánskych brigádach. Meno Ernsta Thälmanna prijalo niekoľko nemeckých partizánskych jednotiek, ale i oddiely, v ktorých neboli nemeckí antifašisti alebo v nich tvorili len menšiu časť mužstva. Okrem nemeckých antifašistov žijúcich na Slovensku, z ktorých treba vyzdvihnúť činnosť ilegálnej organizácie komunistov v obci Cach /dnešná Malinová/, sa v Slovenskom národnom povstaní zúčastnilo niekoľko jednotlivcov, ktorí prebehli k partizánom z nemeckej fašistickej armády. Celkový počet nemeckých antifašistov v SNP prevyšuje 200. Účasť nemeckých antifašistov v SNP

ukázala, že v nemeckom národe boli sily, ktoré boli pripravené bojovať proti fašizmu a hitlerovskému nacizmu.

Už pred Slovenským národným povstaním, ale najmä po jeho vzplanutí boli slovensko-poľské hranice v oblastiach,kde sa rozvíjala čulá partizánska činnosť. Poľskí partizáni zo svojich základní na poľskom území zasahovali i do severného a východného Slovenska v oblasti Vysokých Tatier a východných Karpát. Cez poľské územie za podpory miestneho poľského obyvateľstva sa premiestnilo na Slovensko sedem veľkých partizánskych brigád pod sovietskym velením. V týchto partizánskych brigádach a oddieloch bojovali aj poľskí vlastenci. Desiatky poľských antifašistov prenikli na stredné Slovensko, kde vstupovali do partizánskych oddielov. Na bezprostredných bojoch v SNP sa zúčastnilo viac ako 100 poľských partizánov. Poľskí antifašisti pomáhali slovenskému partizánskemu hnutiu aj neskôr, začiatkom roku 1945, keď poskytovali všestrannú pomoc raneným slovenským partizánom, ktorí sa ukrývali vo Vysokých Tatrách.

Do partizánskeho hnutia na Slovensku sa zapojilo viac ako 100 juhoslovanských bojovníkov-antifašistov. Väčšinou to boli utečenci z nacistického zajatia alebo vlastenci, ktorí opustili svoju vlasť po okupácii Juhoslávie a predsavzatím pokračovať v boji proti nacizmu na našom území. S aktívnou činnosťou juhoslovanských partizánov sa stretáme už v prvých dňoch SNP, kedy sa ako príslušníci brigády zúčastnili na krvavých bojoch pri Strečne. Skupiny juhoslovanských vlastencov bojovali aj v iných povstaleckých oddieloch.

Do hrdinských stránok SNP sa zapísali aj bulharskí antifašisti. Boli to predovšetkým vysokoškoláci, ktorí študovali v Bratislave a záhradníci usadení na Slovensku. Jednotlivo bojovali bulharskí antifašisti v niekoľ-

partizánskych oddieloch a brigádach. V nitrianskej partizánskej brigáde bojovala kompletná čata pod velením Stojana Stojanova a Bulharská čata, ktorá sa vyznamenala najmä v bojoch vo februári 1945 pri prechode brigády cez Hron na stranu sovietskej armády. Bulharskí partizáni ukázali v tomto boji odvahu a statočnosť. Mnohí z nich položili životy za slobodu Bulharska a Československa.

Do partizánskych oddielov SNP sa rôznymi cestami dostávali aj rakúski antifašisti, americkí letci /zostrelení nad povstaleckým územím nemeckými stíhačkami/, členovia americkej vojenskej misie, menší počet Belgičanov, Holanďanov, Talianov, Španielov, Grékov, ktorých bolo viac ako 100. Slovenský ľud pomáhal týmto antifašistom, skrýval ich pred fašistami a sprevádzal ich k partizánskym oddielom. Je pravda, že nie všetci pochopili zmysel a ciele boja slovenského ľudu, i keď väčšina z nich vstúpila do partizánskych oddielov a bojovala na strane slovenského ľudu.

Medzinárodná solidarita, ktorá vznikala v boji proti fašizmu v celej Európe, bola výsledkom objektívneho procesu vo vývoji udalostí na frontoch druhej svetovej vojny, ale najmä na Východnom fronte. Mala však svoje historické korene už v minulosti. Tento objektívny proces bol úzko spätý s revolučnými silami reprezentovanými komunistami, ktorí cieľavedome bojovali za nové vzťahy pokrokových síl medzi národmi. Medzinárodná solidarita v boji proti fašizmu bola prehlbovaná aktívnou účasťou sovietskych ľudí v tomto boji. Sovietski ľudia okrem veľkého hrdinstva a dôsledného boja proti fašistickému temnu vnášali do tohto boja idey rovnosti, dávali boju hlboký zmysel internacionalizmu. Presadzovali myšlienku úplnej rovnoprávnosti, ktorá prislúcha každému národu a každej rase. Myšlienky internacionalizmu sa prejavovali aj v náz-

voch brigád a oddielov, ktoré mali väčšinou mená popredných predstaviteľov národnooslobodzovacích bojov v minulosti a popredných činiteľov medzinárodného revolučného robotníckeho hnutia.

Jednou z významných foriem medzinárodnej solidarity bolo utváranie internacionálnych oddielov tak, ako ich poznáme z dejín občianskej a intervenčnej vojny v sovietskom Rusku a z občianskej vojny v Španielsku. V oddieli Za víťazstvo boli napríklad okrem Slovákov Česi, Rusi, Ukrajinci, Maďari, Juhoslovania, Azerbajdžanci, Armenci, Rumuni, Poliaci, Belgičania, Uzbeci, Nemci, Francúzi a Bulhari. V brigáde Jánošík bojovali popri sebe Slováci, Česi, Rusi, Francúzi, Nemci a Poliaci. V oddieli Smrť fašizmu nachádzame v spoločnom boji Slovákov, Čechov, Ukrajincov, Rusov, Maďarov, Juhoslovanov, Francúzov, Nemcov. Obraz pestrého národnostného zloženia poskytuje takmer každý partizánsky oddiel alebo brigáda v SNP.

V procese ozbrojeného boja proti fašizmu dochádzalo aj na Slovensku medzi príslušníkmi jednotlivých národov k odstraňovaniu vzájomnej nedôvery, ktorú vnášali vládnúce triedy v celom medzivojnovom období, dochádzalo k upevňovaniu vzájomného porozumenia a priateľstva. Vytvárali sa objektívne predpoklady pre rozvíjanie a upevňovanie týchto vzťahov v povojnovom období.

Pozitívny vplyv na formovanie medzinárodnej solidarity v partizánskom boji mala aj existencia protihitlerovskej koalície, ktorá vytvárala objektívnu základňu pre jej praktické uplatňovanie. Skutočnosť, že sa na Slovenskom národnom povstaní po boku slovenského ľudu v boji proti fašizmu zúčastnili príslušníci 27 národov, svedčí o veľkej zjednocujúcej sile myšlienok medzinárodnej solidarity a internacionalizmu, ktorá dokáže preklenúť aj mnohé rozpory a diferencie v záujme spoločného úsilia. SNP svojím

odkazom ostáva i po rokoch stále živým a hlbokým prameňom internacionalizmu a vlastenectva v nezničiteľnom úsilí všetkých revolučných a demokratických síl ľudstva po trvalom mieri, vzájomnej spolupráci a priateľstve národov.

Medzinárodná solidarita, ktorá sa tak výrazne prejavila v SNP, bola zákonitým javom. Bola výrazom odporu proti fašistickému násiliu a bezprávíu. Bola súčasne výrazom snáh pokrokových síl národov zjednocovať sa v zápase proti imperializmu, proti vojne a za mierový život. Poučenie z druhej svetovej vojny, skúsenosti pokrokových síl v tejto krvavej tragédii sú živé a aktuálne aj v prítomnosti. Mierumilovné sily na svete sa môžu i dnes opierať o tieto draho zaplatené skúsenosti formovania a pôsobenia širokého protifašistického boja v období posledného svetového vojnového konfliktu. V dnešnom veľkom úsilí pokrokových síl na čele so ZSSR za zachovanie mieru a odstránenie vojnových stretnutí aktívne pôsobia aj skúsenosti medzinárodnej solidarity v boji proti fašizmu. Aj v tom spočíva veľký morálno-politický význam a odkaz Slovenského národného povstania.

Účasť ČSSR v spolupráci krajín RVHP

Miroslav Jirges

Vďaka víťazstvu predovšetkým hrdinských armád Sovietskeho zväzu nad fašizmom, mohla spolu s ostatnými socialistickými krajinami naša republika, vedená svojou komunistickou stranou, nastúpiť cestu historicky novú - cestu socialistickej výstavby ako predpokladu vybudovania komunizmu aj v našej vlasti. Ekonomické výsledky tejto doterajšej cesty sú mimoriadne úspešné, pričom doba, za ktorú boli dosiahnuté, dynamika, s akou sa uskutočňovali, nám ukazujú, že bez vzájomnej spolupráce socialistických krajín a predovšetkým Sovietskeho zväzu by sme ich nikdy neboli mohli dosiahnuť.

Ak chceme pri príležitosti 30. výročia činnosti RVHP ukázať na históriu ekonomického vývoja Československa ako jej člena a v tom zmysle zvýrazniť dosiahnutý stupeň rozvoja súčasnej socialistickej československej ekonomiky, ktorý pre budúcnosť je odrazovou platformou pre jej ďalšie perspektívy, chceme dosiahnuté výsledky porovnávať predovšetkým s niektorými základnými údajmi hospodárskeho rozvoja na konci obdobia dvojročného plánu /povojnovej obnovy/ československého národného hospodárstva /r. 1948/.

Rýchla obnova spustošeného hospodárstva v priebehu prvého dvojročného plánu bola výsledkom entuziazmu pracujúceho ľudu Československa, opierajúceho sa o existenciu a pomoc novozrodenej socialistickej svetovej sústavy na čele so Sovietskym zväzom. V podmienkach, kedy imperialistické krajiny sa snažili už v samých počiatkoch

hospodárskym nátlakom a embargom ovplyvňovať a brzdiť ekonomický rozvoj všetkých socialistických krajín, vrátane Československa, začína sa rodiť a rozvíjať ich vzájomná spolupráca. Mimoriadny význam pre Československo v tomto smere mala spolupráca so Sovietskym zväzom, založená na Zmluve o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci medzi ČSR a ZSSR, podpísanej 12. 12. 1943, a Zmluve o vedeckotechnickej spolupráci medzi ZSSR a ČSR z decembra 1947.

Pre Československo, ako aj pre ostatné socialistické krajiny, sa otvárajú nové perspektívy nebývalého ekonomického rozvoja.

Dôsledné uplatňovanie marx-leninských zásad v oblasti vlastníctva výrobných prostriedkov, organizácie direktívnej povahy plánovania, medzinárodná spolupráca v oblasti deľby práce v rámci RVHP, boli jednými z rozhodujúcich metód a nástrojov rozmachu československej ekonomiky v období medzi VIII. a XI. zjazdom Komunistickej strany Československa, t.j. v podstate od roku 1949 do roku 1960.

Štruktúra ekonomiky starej kapitalistickej republiky, ktorá vznikla z chaotičnosti a bezplánovitosti, bola zdedená a nevyhovujúca, a preto bola podrobená v priebehu prvého a druhého 5RP prestavbe, a to v intenciách potrieb novej socialistickej ekonomiky, založenej na zavádzaní novej techniky a tomu zodpovedajúcom raste produktivity práce. Išlo o program obrovského významu, o program socialistickej industrializácie krajiny. V tomto období orientuje sa prestavba československej ekonomiky na rozvoj kľúčových odvetví priemyslu, predovšetkým na energetiku, hutníctvo a ťažké strojárstvo. Štrukturálne premeny nám názorne charakterizuje rozvoj strojárskej výroby, ktorej podiel na celkovej priemyselnej výrobe vzrástol z 11,8% v r. 1948 na 22,6% v r. 1960, teda sa zdvojnásobil.

V priemysle sa výrazne zvýšila váha odvetví vyrábajúcich výrobné prostriedky, keď ich podiel vzrástol zo 40,8% v roku 1948 na 53,3% v roku 1960.

V priebehu prvej a druhej päťročnice sa začínajú vyrábať nové, technicky nenáročné výrobky, ako chemické zariadenia, osobné lode, lokomotívy, kovoobrábacie stroje, guličkové ložiská, farebné kovy, umelé hmoty, vlákna atď.

Ak teraz retrospektívne hodnotíme fakty celého československého hospodárskeho vývoja, možno konštatovať, že obdobie výstavby socializmu v našej krajine do roku 1960 predstavuje svojimi výsledkami také úspechy, aké v histórii našich národov dovtedy zaznamenané neboli. Tým sa naplnili i slová referátu predneseného na IX. zjazde KSČ, že "treba dovršiť politické víťazstvo hospodárskymi úspechmi" - skutkom.

Napriek určitým stagnačným prvkom nasledujúcej tretej päťročnice, ale už pri tendencii obnovenia dynamiky národného hospodárstva založenej Ústredným výborom KSČ, mohol VIII. zjazd našej strany /r. 1966/ uviesť bilanciu budovania československej ekonomiky za celé obdobie /už do r. 1965/ ako celkove úspešnú. V porovnaní s r. 1937 vzrástla priemyselná výroba v Československu na päťnásobok a národný dôchodok dva a polkrát.

Jednako vnútorná i zahraničná reakcia využila naše ekonomické problémy ku generálnemu útoku na socializmus, ktorý vyústil do známeho krízového obdobia v Československu - do kontrarevolúcie. Toto relatívne krátke obdobie kontrarevolučných útokov zanechalo vážne stopy na našej ekonomike i politickom živote toho obdobia a iba vďaka plneniu záväzkov proletárskeho internacionalizmu Sovietskeho zväzu a ostatných socialistických krajín československej robotníckej triede a všetkým pracujúcim, bolo umožnené našej strane znovu riešiť ekonomickú výstavbu

v socialistických intenciách.

Nové vedenie strany na čele so s. Gustávom Husákom uskutočnilo zásadné zhodnotenie krízového obdobia v známych dokumentoch a vychádzajúc z analýz a najmä z ekonomickej podpory Sovietskeho zväzu, prijalo akčný program na konsolidáciu ekonomických a politických pomerov. Známy je postoj Sovietskeho zväzu z tohto obdobia, keď v čase nacionálnej hystérie a jeho osočovania, si plnil svoje závázky dodávateľa surovín pre náš priemysel, potravín pre obyvateľstvo, ba dokonca často vo zvýšenej miere. Bez takéhoto postoja proletárskeho internacionalizmu Sovietskeho zväzu by sme problémy vzniknuté v tomto období nikdy nevyriešili.

Dôsledná orientácia Československa na spoluprácu v rámci RVHP, ktorú nové vedenie KSČ po jeho zvolení v apríli 1969 zdôraznilo ako základnú metódu ďalšieho rozvoja československého národného hospodárstva, umožnila nielen udržať dynamiku československej ekonomiky, ale dostať ju na ešte vyššiu úroveň. Generálny tajomník ÚV KSČ s. Gustáv Husák na XIV. zjazde zdôraznil, že "... jediný, ako preklenúť obmedzenosť nášho vnútorného trhu i vnútorných zdrojov pri riešení nových úloh, je rozvoj medzinárodnej socialistickej deľby práce ... Preto má nenahraditeľnú úlohu pri prechode k intenzívnemu rozvoju."

Dosiahnuté výsledky ekonomického rozvoja Československa v spoločenstve členských krajín RVHP i v ďalšom období dokazujú nezmeniteľný fakt a platnosť poučky o rýchlejšom tempe rozvoja oproti rozvinutým kapitalistickým krajinám i v hospodársky rozvinutých krajinách v podmienkach socializmu.

V období od roku 1966 /prvý rok 4.5RP/ do roku 1977 v rozvoji československej ekonomiky sme dosahovali také-

to tempá rastu:

Priemerné tempo prírastku niektorých základných ukazovateľov rozvoja národného hospodárstva /v %/

Ukazovateľ	1966-1970	1971-1975	1976-1977
národný dôchodok	6,9	5,5	4,2
priemyselná výroba	6,7	6,7	5,5
objem investícií	7,3	8,0	3,2
základné výrobné fondy v národnom hospodárstve	4,3	5,2	6,4
produktivita práce v priemysle	5,4	6,0	5,1

Ak sa pozeráme na tento v histórii búrlivý rozvoj československej ekonomiky, musíme vidieť, že s ohľadom na jej súčasný charakter mimoriadne dôležitým pre ďalší vývoj nášho národného hospodárstva sa stáva súčasný proces prehlbovania spolupráce s krajinami RVHP. Preto i naša účasť na tvorbe Komplexného programu ďalšieho prehlbovania a zdokonaľovania spolupráce a rozvoja socialistickej ekonomickej integrácie, ktorý bol prijatý na XXV. zasadaní RVHP v roku 1971, bola taká iniciatíva. Ide o to, že naša ekonomika je charakteristická na jednej strane vysoko rozvinutým priemyslom, na druhej strane však nekomplexnou surovinovou základňou, pomerne malým pôdnym fondom a obmedzeným trhom.

Je len prirodzené, že pre našu krajinu v týchto podmienkach má mimoriadny význam zahraničný obchod, ktorý vo svojich výsledkoch predstavuje stupeň a kvalitu napojenia sa na medzinárodnú deľbu práce, predovšetkým v oblasti výroby, ktorá jedine môže zabezpečiť ďalší efektívny, na vysokej úrovni produktivity práce založený dyna-

mický rast ekonomiky. Zahraničný obchod má u nás trend neustáleho rastu, pričom rastie rýchlejšie ako národný dôchodok, alebo priemyselná výroba. To dokazuje ten fakt, že sa prehlbuje prepojenie našej ekonomiky /výroby/ na integračné procesy.

Československá ekonomika v rozvoji medzinárodnej deľby práce je zameraná, a na to ukazuje v časovom rade teritoriálna štruktúra zahraničného obchodu, na spolupráca predovšetkým so socialistickými krajinami, i keď v poslednom období sa presadzuje ako dôsledok mierovej politiky rýchlejší rast zahraničného obchodu s kapitalistickými krajinami. To nám dokumentujú nasledujúce údaje:

Zahraničný obchod ČSSR /v%/

	1965	1970	1975	1976	1977
so socialistickými krajinami	73,2	70,0	70,6	72,0	71,6
s rozvinutými kapitalistickými krajinami	17,9	22,4	22,4	21,7	21,1
s rozvojovými krajinami	8,8	7,6	7,0	6,3	7,3

Viac ako polovicu celkového objemu nášho obratu so socialistickými krajinami pokrýval a pokrýva Sovietsky zväz. Tento historický fakt predurčuje i koncepciu zamerania československej ekonomiky pri rozvíjaní spolupráce so všetkými socialistickými krajinami a orientuje ju predovšetkým na ťažiskovú oblasť našej ekonomickej stability a dynamiky, ktorou je spolupráca s naším najväčším a ekonomicky najdôležitejším partnerom - Sovietskym zväzom.

Vzhľadom na spomínaný charakter našej ekonomiky dô-

ležitým predpokladom jej bezporuchového fungovania a dynamického rozvoja je zabezpečovanie potrieb výroby dovozom, a to tak nevyhnutných surovín a materiálov, ako aj modernej výrobnej techniky.

V roku 1977 participovali tieto dve skupiny komodít rozhodujúcim spôsobom na celkovom našom dovoze: 41,1% predstavoval dovoz v skupine palivá, suroviny a kovy; 39,0% stroje, zariadenia a dopravné prostriedky; spolu teda 80,1% celkového dovozu.

Na jednej strane ide o surovinové a energetické zabezpečenie predovšetkým priemyselovej výroby /priemysel sa zúčastňoval na tvorbe národného dôchodku 62,0%-ami/, na druhej strane, vzhľadom na charakter a rozsiahlosť materiálno-technickej základne nášho celého hospodárstva ide o nevyhnutnosť neustále obnovovať a modernizovať technickú úroveň strojového zariadenia celého rozšíreného reprodukčného procesu. Takúto úlohu nemôže riešiť žiadna krajina iba svojimi silami, a tým menej malá krajina ako je Československo.

Aké dôležité je materiálno-technické zabezpečenie priemyslu, napr. surovinami, pre bezporuchové fungovanie celej ekonomiky, ukazuje aj súčasná energetická a surovinová kríza v kapitalistických štátoch /ktorá zrejme má už trvalý charakter/ s ďalekosiahlymi následkami na životnú úroveň pracujúcich. Naša ekonomika v svojej socialistickej histórii krízy takéhoto druhu nepoznala iba preto, že jej základ má svoje korene predovšetkým v tradícii zahranično-ekonomických vzťahov so Sovietskym zväzom, v jeho dodávkach surovín, pohonných hmôt a energie a v rozvoji vedecko-technickej spolupráce, čo však neznamená, že nimi nemusíme šetriť a ich využívanie zintenzívňovať.

V súčasnej svetovej situácii nedostatku ropy a naftových výrobkov vôbec, treba na prvom mieste uviesť, že

Sovietsky zväz už roky je prakticky výlučným dodávateľom ropy pre československý priemysel. Spoľahlivosť dodávok a úroveň cien dodávanej ropy je jedným zo základov rozvíjajúcej sa našej ekonomiky v súčasnej šiestej päťročnici.

Podobne Sovietsky zväz je naším výlučným dodávateľom železnej rudy; napríklad v roku 1976 podiel na celkovom našom dovoze predstavoval 82,4%. V dodávkach plynu dosiahli dodávky zo Sovietskeho zväzu v roku 1976 vyše 4,6 mld m^3. Vyše polovice nášho dovozu tvoria i ďalšie dôležité položky, ako železná ruda, celulóza, azbest, síra, bavlna; významné sú dodávky cementu, reziva, farbených kovov, vlny atď.

Význam Sovietskeho zväzu pre československú ekonomiku má však omnoho širšiu platnosť, než ako dodávateľa surovín pre náš priemysel. Charakter spolupráce a pomoci Sovietskeho zväzu zasahuje prakticky celú oblasť modernizácie, zvyšovania technickej úrovne našej ekonomiky, a to tak priamymi dodávkami najmodernejšej techniky, ako aj najrôznejšími formami pomoci pri riešení vedeckých a technických otázok nášho priemyslu.

Mnohé stavby, známe u nás ako stavby socializmu, boli realizovateľné iba vďaka dodávkam a priamej spolupráci Sovietskeho zväzu. Bez dodávok strojárenského priemyslu Sovietskeho zväzu si dnes nemôžeme rozvoj nášho národného hospodárstva ani predstaviť. V tomto smere mimoriadny význam majú dodávky strojárskych výrobkov z oblasti leteckej techniky, obrábacie stroje, poľnohospodárske stroje, banské kombajny, rôzne druhy rýpadiel a buldozérov, osobných áut, ako aj zariadenia pre ľahký priemysel, polygrafiu, zdravotníctvo, potravinársky priemysel a ďalšie odvetvia.

Veľkou prednosťou spolupráce so Sovietskym zväzom, ako výrazu vzájomnej deľby práce, je i ten faktor,

že Sovietsky zväz ako dôležitý dodávateľ je aj naším najdôležitejším odberateľom priemyslových výrobkov, a i v tomto smere je svojou ekonomikou veľmi vítaným partnerom pre ďalšie vzájomné prehlbovanie deľby práce. Štruktúra záujmu o dodávky našich výrobkov zodpovedá nielen súčasným našim možnostiam a vývozným záujmom, ale ďalej podporuje štrukturálny rozvoj našej ekonomiky v intenciách našich dlhodobých predstáv o nosných výrobných programoch. Aj v tomto smere partnerstvo so Sovietskym zväzom ako najväčším odberateľom má pre nás rozhodujúci význam. Na jednej strane nám umožňuje rozvíjať z hľadiska odbytu našej výroby rozhodujúce ekonomické odvetvia, na druhej strane nám vytvára prostriedky na zabezpečovanie krytia dovozných potrieb.

Rozhodujúca skupina vývozu strojov a zariadení a spotrebného tovaru z celkového československého vývozu zo Sovietskeho zväzu predstavuje v súčasnosti 3/4 jeho objemu.

V rámci vývozu strojov a zariadení do Sovietskeho zväzu, ktorého podiel činí takmer 65% celkového vývozu, dodávame také výrobky, ako sú obrábacie stroje, lisy a kovacie zariadenia, diesel motory a agregáty, nákladné automobily, električky, trolejbusy, motocykle, technické plavidlá a pod. Podobne je Sovietsky zväz najväčším odberateľom aj výrobkov nášho spotrebného priemyslu. V tomto smere vo vzájomnej spolupráci Sovietskeho zväzu a Československa sa úspešne premietajú tendencie k ekonomickej integrácii, k rozvoju kooperácie, plne sa uplatňujú programové zamerania Komplexného programu prijatého na XXV. zasadaní RVHP. Výrazom toho je ďalšie prehlbovanie spolupráce v kľúčových oblastiach rozvoja ekonomiky obidvoch krajín i ostatných členských štátov RVHP.

Využitie zdrojov Sovietskeho zväzu, pri účasti so-

cialistických krajín na budovaní spoločných priemyselných objektov, je významným integračným prvkom ekonomiky krajín RVHP, zabezpečenie stability a dynamiky ekonomického rozvoja jednotlivých socialistických štátov i ich celku - socialistickej hospodárskej sústavy. Už vošli do histórie také stavby, ako ropovod Družba, plynovod Bratstvo, spoločný energetický systém Mier a pod. Do histórie vchádzajú ďalšie spoločné stavby - veľký plynovod z oblasti Orenburgu, výstavba Usť-Ilimského kombinátu na výrobu celulózy, Kijembajevského kombinátu na ťažbu a úpravu azbestu, rozpracúvanie výstavby závodu na ťažbu a spracovanie železnej rudy v Kurskej magnetickej anomálii atď.

Nové formy spolupráce, prehlbovanie ekonomickej integrácie, kooperácie a špecializácie výroby so Sovietskym zväzom ako hlavným hospodárskym partnerom našej krajiny, ako aj prehlbovanie spolupráce s ostatnými členskými krajinami viedli v poslednom období k podstatnému rastu produktivity práce v Československu. Tak napr. ak priemerný ročný prírastok produktivity práce v roku 1951-1970 činil 5,8%, v rokoch 1971-1975 prírastok produktivity práce činil 6,0%. Ekonomická efektívnosť vedecko-technickej spolupráce medzi Sovietskym zväzom a Československom za 20 rokov sa oceňuje pre národné hospodárstvo Československa na niekoľko miliárd Kčs, pričom prínos tejto spolupráce hodnotou prevyšuje 18-krát vynaložené náklady.

V celkovej stratégii rozvoja našich vonkajších ekonomických vzťahov vychádzame z toho, že ich trvalou základňou ostáva rozvíjanie ekonomickej integrácie a všestrannej spolupráce s členskými krajinami Rady vzájomnej hospodárskej pomoci. Významná úloha pripadá rozpracúvaniu dlhodobých cieľových programov spolupráce, zameraných na rozhodujúce oblasti národného hospodárstva. Aktívne sa zúčastňujeme na konkretizácii ich základných

zámerov pri príprave medzinárodných dohôd, ktoré zabezpečujú jednotlivé integračné akcie na mnohostrannom i dvojstrannom základe. K najvýznačnejším opatreniam v dvojstrannej spolupráci patrí najmä príprava dlhodobej koncepcie špecializácie a kooperácie medzi Československom a Sovietskym zväzom vo vybraných odboroch. Už pred prijatím Komplexného programu medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie patrilo Československo /vzhľadom na charakter svojej ekonomiky/ medzi tie krajiny RVHP, ktoré relatívne skôr a silnejšie než iné začali pociťovať nutnosť medzinárodnej špecializácie a kooperácie výroby. Už v šesťdesiatych rokoch sa stalo Československo iniciátorom a partnerom niekoľkých dvoch i viacstranných kooperačných a špecializačných dohôd s inými socialistickými krajinami.

V priebehu piatej päťročnice uzavrelo Československo s členskými krajinami RVHP celkom 274 zmlúv o špecializácii a kooperácii, z toho 61 mnohostranných. Podiel špecializovanej produkcie na československom vývoze sa zvýšil zo 4,9% roku 1970 na 11% roku 1975.

Sústavný rozvoj špecializačných prác a aktívne zapojenie československého strojárstva do tohto procesu zvýšil aj podiel špecializovaných výrobkov na československom strojárskom vývoze. Kým v roku 1973 činil tento podiel 12,7% a v roku 1975 16,6%, dosiahne v období 1976-1980 viac ako 20%.

Vymenovať všetky kooperačné a špecializačné väzby v československom strojárstve by si vyžiadalo veľmi dlhý zoznam o 2 094 položkách.

ČSSR sa aktívne zúčastňuje na mnohostrannej dohodnutej výstavbe nových kapacít chémie a petrochémie, na špecializácii v odbore výroby syntetických materiálov, chemických prostriedkov na ochranu rastlín a pod.

Zapojenie Československa do vedeckotechnickej spolupráce s krajinami RVHP bolo vyzdvihnuté na XIV. zjazde KSČ ako jedna zo základných úloh, pretože pomáha vytvárať podmienky pre ďalší rozvoj národného hospodárstva, najmä pri riešení otázok špecializácie i kooperácie výroby.

V súlade s tzv. svodným plánom vedecko-technickej spolupráce krajín RVHP v období 5. 5RP riešili vedecko-výskumné pracoviská v ČSSR asi 3 000 výskumných a vývojových úloh. Prínos tejto spolupráce pre ČSSR odborníci odhadujú na cca 500 miliónov Kčs ročne, pokiaľ sa týka úspory nákladov na výskum a vývoj, projektovanie, investície do vedy i výroby, úsporu vlastných nákladov výroby v dôsledku zavádzania nových poznatkov získaných v spolupráci so socialistickými krajinami atď. V skutočnosti je však prínos oveľa vyšší, lebo do odhadu nie sú zahrnuté položky, ktoré možno ťažko finančne vyčísliť, ako je napríklad dosiahnutie špičkovej vedeckej úrovne, možnosť využívania bohatých dokumentačných materiálov vedeckých pracovísk v ZSSR atď.

Aj výmena vedecko-technickej dokumentácie je veľmi bohatá. V rokoch 1971-1975 odovzdali československé organizácie ostatným členským krajinám RVHP asi 8 000 kompletov vedecko-technickej dokumntácie a dostali viac ako 6 000 kompletov. Výsledky spolupráce priniesli mnohomiliónový zisk a mali značný vplyv na úspešný rozvoj československej ekonomiky.

V rokoch 1976-1978 sa ČSSR zúčastňuje na rozpracúvaní skoro všetkých problémov zahrnutých do Súhrnného plánu vedecko-technickej spolupráce členských krajín RVHP na roky 1976-1980 /je ich viac ako 260/ a v realizácii približne 80 dohôd mnohostranných a 130 dvojstranných dohôd s krajinami socialistického spoločenstva. Relatívne najväčší záujem má ČSSR na riešení problematiky pali-

vovoenergetických zdrojov, vývoja lekárskych prístrojov, ochrany kovov proti korózii, racionálneho využitia drevnej hmoty, ochrany prírody a správnej výživy. Náklady na výskum tejto skupiny problémov, z hľadiska ČSSR kľúčových, sú odhadnuté na pol miliardy prevoditeľných rubľov a Československo sa tu zúčastňuje 80 miliónami rubľov.

Celý predchádzajúci vývoj v rozvoji spolupráce so socialistickými krajinami RVHP mal za následok ten fakt, že v priebehu 5. päťročného plánu, ako to hodnotil XV. zjazd KSČ, vzrástol ekonomický potenciál Československa približne o jednu tretinu.

Aj sociálnemu programu sa venovala mimoriadna pozornosť; v tejto oblasti si treba zvlášť ceniť dosiahnuté výsledky už i preto, že obdobie po krízových udalostiach v našej spoločnosti neposkytovalo na realizáciu sociálneho programu veľké nádeje. Bolo postavených o 114 000 bytov viac, než stanovila smernica XV. zjazdu, zvýšila sa starostlivosť o rodiny s deťmi, prekonal sa dlhotrvajúci populačný pokles, zlepšilo sa dôchodkové zabezpečenie obyvateľstva, čím sa zabezpečila pokojná staroba všetkým občanom. To všetko sa u nás dosiahlo v období, keď sa na Západe prehlbovala všeobecná kríza kapitalizmu, ktorá mala hlboký dopad na životnú úroveň pracujúcich.

Prijatím 6. päťročného plánu, na základe smernice XV. zjazdu KSČ, sme vstúpili do novej etapy, v ktorej sa naše ekonomika rozvíja v náročnejších vnútorných aj vonkajších podmienkach. Avšak nezvýšila sa len náročnosť a zložitosť našich úloh, ale vzrástli aj naše sily a zdroje, ktoré sú potrebné na to, aby sme tieto úlohy zvládli. Na tomto základe pracuje sa už na rozpracúvaní úloh blížiacej sa 7. päťročnice, ktorej úspešné plnenie bude významným prínosom pri výstavbe našej rozvinutej socialistickej spoločnosti. Prehlbovanie socialistickej eko-

nomickej integrácie v tomto procese zohrá rozhodujúcu úlohu.

Literárne časopisy a zborníky

Miloš Kovačka

Výberový inventár slovenských tlačou vydávaných literárnoumeleckých a literárnovedných časopisov, resp. periodických a poloperiodických zborníkov

BIOGRAFICKÉ ŠTÚDIE Literárnohistoricky orientovaný zborník Matice slovenskej pre otázky biografistiky. Ročnica. Vychádza od roku 1970.

BOHEMA Literárnoumelecká revue. Mesačník. Vychádzal v roku 1926.

BRATISLAVA Časopis Učenej spoločnosti Šafárikovej. Nepravidelný štvrťročník. Vychádzal v rokoch 1927-1937.

ČERNOKŇAŽNÍK Týždenník pre humor a beletristiku. Vychádzal v rokoch 1861-1864.

ČERNOKŇAŽNÍK Humoristicko-satirický časopis. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1876-1910.

DAV Mesačník pre literatúru, vedu, politiku a umenie. Vychádzal v rokoch 1924-1937.

DENNICA Literárne orientovaný časopis pre slovenskú mládež. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1871-1872.

DENNICA Ženský literárny časopis. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1898-1914.

DUNAJ Slovenský zábavník. Mesačník. Vychádzal v roku 1874.

ELÁN Časopis pre literatúru a umenie. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1930-1947.

HLAS Mesačník pre literatúru, politiku a otázku sociálnu. Vychádzal v rokoch 1898-1904.

HRONKA Podtatrnská zábawnice - časopis krasomilného a užitečného čtení. Vychádzala po česky trikrát do roka v rokoch 1836-1838.

HVIEZDOSLAVOV KUBÍN Príležitostné periodikum Hviezdoslavovho Kubína. Vychádzalo v rokoch 1959-1970.

JAS Almanach literárnej družiny JAS-u. Vychádzal v rokoch 1941-1942.

JEŽIBABA Humoristický ilustrovaný časopis. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1871-1872.

JUNOŠ Mravnozábavný mládeži venovaný časopis. Vychádzal obyčajne každý 4.-5. týždeň v školských rokoch 1865-1866.

KOCÚR Humoristický ilustrovaný časopis. Vychádzal spravidla mesačne v rokoch 1919-1945.

KRÁSNA LITERATÚRA Bulletin Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry. Vychádzal v rokoch 1959-1964.

KRITIKA Literárnokritická ročnica. Vychádzala v rokoch 1964-1966.

KROK Časopis pre literatúru a umenie. Vychádzal štvrťročne a dvojmesačne v rokoch 1966-1967.

KULTÚRA Časopis pre literatúru, umenie, vedu a život. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1926-1944.

KULTÚRNY ŽIVOT Kultúrnoliterárny týždenník. Vychádzal v rokoch 1946-1968.

LETNÝ SEMINÁR SLOVENSKÉHO JAZYKA A LITERATÚRY Ročnica Univerzity Komenského. Vychádzala od roku 1965.

LETOPIS MATICE SLOVENSKEJ Zborník Matice slovenskej. Vychádzal dva razy ročne v rokoch 1864-1875.

LETOPIS PAMÄTNÍKA SLOVENSKEJ LITERATÚRY Zborník Matice slovenskej pre slovenské literárne múzeá. Ročnica. Vychádzala v rokoch 1968-1972. Od roku 1973 vychádza pod názvom LITERÁRNOMÚZEJNÝ LETOPIS.

LETOPIS ŽIVENY Vychádzal nepravidelne v rokoch 1896-1928.

LIPA Národný zábavník. Literárny almanach. Vychádzal v rokoch 1860-1864.

LITERÁRNE LISTY Periodická príloha časopisu Kazateľňa. Vychádzali každý druhý mesiac v rokoch 1891-1908.

LITERÁRNE LISTY Periodická príloha Katolíckych kázní. Vyšli v štyroch zošitoch v roku 1930.

LITERÁRNE ZPRÁVY Knihkupecký literárny časopis. Vychádzal v roku 1927.

LITERÁRNE ZVESTI Bibliografický mesačník. Vychádzal v roku 1944.

LITERÁRNOHISTORICKÝ SBORNÍK Časopis Literárnohistorického odboru Matice slovenskej. Vychádzal ako štvrťročník v roku 1943, neskôr s rozličnou periodicitou do roku 1954. Pokračuje ako SLOVENSKÁ LITERATÚRA.

LITERÁRNOMÚZEJNÝ LETOPIS Zborník Matice slovenskej pre literárne múzejníctvo. Ročnica. Vychádza od roku 1973. Predtým ako LETOPIS PAMÄTNÍKA SLOVENSKEJ LITERATÚRY.

LITERÁRNY ARCHÍV Zborník Matice slovenskej pre literárnohistorickú dokumentografiu. Ročnica. Vychádza od roku 1964.

LITERÁRNY OZNAMOVATEĽ Knihkupecký propagačný časopis. Vychádzal štvrťročne v rokoch 1931-1933.

LITERÁRNY ŽIVOT Literárnopolitický týždenník. Vychádzal v roku 1969.

LITTERARIA Zborník Slovenskej akadémie vied pre vedu a literárnohistorickú dokumentografiu. Vychádza s rozličnou periodicitou od roku 1958.

LITTERARIA HISTORICA SLOVACA Literárnohistorický orientovaný zborník. Vychádzal v rokoch 1946-1947.

LUK Časopis pre literatúru, umenie a kritiku. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1930-1932.

MATIČNÉ ČÍTANIE Kultúrnospoločenský dvojtýždenník. Vychádzal v rokoch 1968-1977.

MERIDIÁNY Bulletin - propagačne a literárnobibliograficky orientovaná ročnica Zväzu slovenských spisovateľov. Vychádza v troch jazykových mutáciách od roku 1977.

MLADÁ TVORBA Časopis slovenskej mládeže. Vychádzal dvojtýždenne v rokoch 1947-1951.

MLADÁ TVORBA Časopis pre literatúru a umenie. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1956-1970.

MLADÉ SLOVENSKO Časopis slovenskej mládeže. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1919-1929.

MLADÉ SLOVENSKO Časopis mladej slovenskej generácie. Vychádzal v školskom roku 1932-1933.

NITRA Almanach slovenskej literatúry. Ročnica. Vychádzala nepravidelne v rokoch 1842-1877.

NOVINY MALÝCH Časopis pre deti. Vychádzali každý 6.-7. týždeň v rokoch 1900-1914.

NOVÁ CESTA Spoločensko-kultúrny mesačník. Vychádza od roku 1979.

NOVÁ LITERATÚRA Mesačník pre propagáciu knižnej a umeleckej tvorby. Vychádzal v rokoch 1957-1958.

NOVÉ KNIHY Dvojjazyčný československý týždenník pre knihkupeckú a literárnokritickú propagáciu krásnej literatúry.

NOVÉ SLOVO Týždenník pre politiku, kultúru a hospodárstvo. Nadviazal na časopis PREDVOJ. Vychádza od roku 1968.

NOVÉ SLOVO MLADÝCH Periodická príloha Nového slova pre mladú literatúru a literárnu kritiku. Vychádza štvrťročne od roku 1978.

NOVÝ ROD Literárnokritický časopis slovenskej ev. študujúcej mládeže. Vychádzal v rokoch 1921-1949.

OHNÍK Literárny dvojtýždenník pre deti. Vychádza

od roku 1948.

O INTERPRETÁCII UMELECKÉHO TEXTU Nepravidelne vydávaný literárnoteoretický zborník pre otázky literárnej komunikácie vydávaný Kabinetom literárnej komunikácie pri Pedagogickej fakulte v Nitre. Vychádzal v rokoch 1968-1976.

O KNIHÁCH A AUTOROCH Propagačný dvojmesačník. Vychádzal v rokoch 1959-1960.

ORIEŠKY Literárne orientovaný časopis pre deti. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1919-1929.

OROL Literárny časopis. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1870-1880.

OROL TATRÁNSKI Príloha Slovenských národných novín. Dvojtýždenník. Vychádzal v rokoch 1845-1848.

OZVENA Obrázkový, spoločenský a literárny časopis. Dvojtýždenník. Vychádzal v rokoch 1931-1934.

PERO Literárny časopis na riešenie praktických a vedeckých otázok. Prevažne mesačník. Vychádzal v rokoch 1932-1938.

PIONIER Literárny, beletristický a populárny mesačník. Vychádzal v rokoch 1958-1960. Pokračuje ako ABC PIONIEROV.

POD LIPOU Periodická príloha časopisu Obzor. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1891-1899.

PODANIE Periodický bulletin Martinských kultúrnych slávností. Vychádzal ako príležitostný literárnotextový zborník od roku 1968.

POSTUP Revue pre literatúru, umenie a kritiku. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1934-1935.

PRAMEŇ Revue pre literatúru, umenie a kritiku. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1936-1937.

PRAMEŇ Časopis pre ev. školskú mládež. Dvojtýždenník, resp. mesačník. Vychádzal v rokoch 1939-1948.

PREDVOJ Týždenník pre politiku, kultúru a hospodárstvo. Vychádzal v rokoch 1965-1968.

PRI KOZÚBKU Zábavná príloha časopisu Obzor. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1891-1899.

PRIATEĽ DIETOK Časopis pre mládež. Vychádzal mesačne v rokoch 1887-1890.

PRIATEĽ DIETOK Časopis pre ev. mládež. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1898-1900.

PRIATEĽ DIETOK Časopis pre deti. Vychádzal v školských rokoch 1906-1908 mesačne.

PRIATEĽ DIETOK Poučno-zábavný časopis pre deti. Vychádzal v rokoch 1925-1949 s rozličnou periodicitou.

PRIATEĽ ŠKOLY A LITERATÚRY Príloha k časopisu Cyrill a Method. Dvojtýždenník. Vychádzal v rokoch 1859-1861.

PRÚDY Revue mladého Slovenska. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1909-1914.

PÚČKY Študentský literárny časopis. Vychádzal v rokoch 1913-1914.

RARACH Humoristicko-satirický časopis. Mesačník. Vychádzal v roku 1875.

RARÁŠEK Humoristicko-satirický mesačník. Vychádzal v rokoch 1870-1875.

RARÁŠEK Humoristicko-satirický mesačník. Vychádzal v rokoch 1908-1914.

REVUE SVETOVEJ LITERATÚRY Literárnoumelecké revue. Vychádza ako štvrťročník, resp. dvojmesačník od roku 1965.

ROHÁČ Humoristický ilustrovaný týždenník. Vychádza od roku 1948.

ROMBOID Literárnokritický mesačník. Vychádza od roku 1967.

ROZKVET Zborník literárnych prác autorov Stredoslovenského kraja. Vychádzal v rokoch 1961-1964.

ROZVOJ Časopis stredoškolskej mládeže. Vychádzal s rozličnou periodicitou v rokoch 1923-1938.

SBORNÍK FILOZOFICKEJ FAKULTY UNIVERZITY KOMENSKÉHO PHILOLOGICA Literárnovedne orientovaná filologická ročnica. Vychádza od roku 1958. Predchádzajúci - podľa odborov nečlenený - od roku 1922.

SBORNÍK LITERÁRNOVEDNÉHO ODBORU SSV Vychádzal v rokoch 1933-1939.

SBORNÍK MATICE SLOVENSKEJ Pre jazykospyt, národopis a literárnu históriu. Vychádzal štvrťročne v rokoch 1922-1937.

SBORNÍK MATICE SLOVENSKEJ Literárna história. Ročnica. Vychádzal v rokoch 1938-1942.

SLAVICA SLOVACA Časopis pre slovanskú filológiu. Vychádza štvrťročne od roku 1966.

SLÁVIK Časopis pre deti. Dvojmesačník. Vychádzal v rokoch 1864-1865.

SLNIEČKO Literárny ilustrovaný časopis pre deti. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1927-1950.

SLNIEČKO Literárny ilustrovaný časopis pre deti. Nadväzuje na rovnomenný časopis Matice slovenskej. Vychádza od roku 1969.

SLOVENSKÁ LITERATÚRA Literárnovedný dvojmesačník. Revue pre literárnu históriu a teóriu literatúry. Vychádza od roku 1954.

SLOVENSKÉ DIELO Revue pre literatúru a umenie. Vychádzalo v roku 1929.

SLOVENSKÉ POHĽADY Revue pre literatúru, umenie, literárnu vedu a kritiku. Vychádzajú od roku 1889 s rozličnou periodicitou a prestávkami, od roku 1918 ako mesačník v Matici slovenskej, naposledy ako oficiálny orgán Zväzu slovenských spisovateľov. Najstarší slovenský literárny časopis.

SLOVENSKÉ SMERY UMELECKÉ A KRITICKÉ Literárnoumelecká a literárnokritická revue. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1933-1938.

SLOVENSKJE POHĽADI na vedi, umeňja a literatúru Vychádzali v rokoch 1846-1852.

SLOVENSKÝ JAZYK A LITERATÚRA V ŠKOLE Pedagogicky orientovaný mesačník. Vychádza od roku 1955.

SLOVESNOSŤ Literárna a kritická príloha časopisu Orol. Mesačník. Vychádzal v roku 1873.

SLOVESNOSŤ Príloha časopisu Cyrill a Method. Vychádzala ako dvojtýždenník v rokoch 1863-1865.

SLUŽBA Časopis Štúrovej ev. spoločnosti. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1937-1938.

SOKOL Časopis pre krásne umenie a literatúru. Vychádzal trikrát mesačne v rokoch 1860-1861. /Tzv. Dobšinského Sokol./

SOKOL Časopis pre zábavu, krásne umenie, vedy a literatúru. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1862-1869. /Tzv. Paulinyho Sokol./

SRŠEŇ Humoristický dvojtýždenník. Vychádzal v rokoch 1945-1951.

STARÉ NOWINY LITERNÍHO UMĚNÍ Časopis pre literatúru. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1785-1786.

STROM Revue literatúry. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1927-1928.

STUDIA ACADEMICA SLOVACA Zborník prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ročnica. Vychádza od roku 1972.

SVĚTOZOR Príloha Slovenských novín. Vychádzala mesačne v rokoch 1855-1857.

SVĚTOZOR List pro zábavu a literaturu. Vychádzal dvakrát mesačne v rokoch 1858-1861.

SVOJEŤ Literárny časopis mladej generácie. Dvojme-

sačník. Vychádzal v roku 1922.

SVOJEŤ Časopis slovenskej stredoškolskej mládeže. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1925-1938.

ŠIBENICA Satirický časopis. Vychádzal v rokoch 1922-1927.

ŠÍP Časopis študentov a pracujúcej inteligencie. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1934-1936.

TATRANKA Literárny časopis s rozličnou periodicitou Vychádzala v rokoch 1832-1847.

TATRANSKÝ OROL Spoločenský a beletristický časopis. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1920-1932.

TVORBA Mesačník pre literatúru a kultúrny život. Vychádzal v rokoch 1940-1950.

TÝDENNÍK aneb cýsařské králowské národní nowiny ... Vychádzal v rokoch 1812-1818.

VATRA Časopis slovenského študentstva. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1919-1925.

VČELKA Časopis pre školskú mládež. Mesačník. Vychádzala v rokoch 1880-1883.

VČELKA Časopis pre deti. Vychádzala mesačne v rokoch 1925-1927.

VEDY O UMENÍ A LITERATÚRE Bibliografické periodikum ŠVK v Košiciach. Vychádzalo v polovici 50-tych rokov.

VESELÉ LISTY Humoristický časopis. Vychádzal trikrát mesačne v roku 1877.

VESELÉ NOVINY Humoristický mesačník. Vychádzali v rokoch 1912-1914.

VESNA Beletristický mesačník. Vychádzal v rokoch 1927-1933.

ZÁPISNÍK HVIEZDOSLAVOV KUBÍN predtým Hviezdoslavov Kubín. Vychádza príležitostne od roku 1971.

ZLATÝ MÁJ Československý dvojjazyčný časopis pre teóriu, dejiny a kritiku literatúry pre deti a mládež.

Vychádza od roku 1956.

ZORA Literárny almanach. Vychádzal v rokoch 1835-1840.

ZORNIČKA Zábavník pre dietky. Vychádzal v rokoch 1846-1847.

ZORNIČKA Dvojmesačník. Vychádzal v roku 1864.

ZORNIČKA Časopis pre deti. Vychádzal dvakrát mesačne v rokoch 1908-1914.

ZORNIČKA Dvojtýždenník pre deti. Vychádza od roku 1948.

ZRKADLO MALUČKÝCH Príloha Slovenského národného učiteľa. Vychádzala mesačne v rokoch 1863-1864.

ŽIVENA Beletristický časopis. Orgán Živeny, spolku slovenských žien. Mesačník. Vychádzal v rokoch 1910-1949.

Podrobnejšie údaje možno nájsť v týchto dielach slovenskej národnej bibliografie: M. Potemra: Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918; M. Kipsová: Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919-1938; M. Fedor: Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939-1944; M. Janó: Bibliografia slovenských novín a časopisov 1961-1965.

O stabilizácii vo fonologicko-fonickom vývine slovenčiny

Rudolf Krajčovič

1. V doterajších výskumoch fonologicko-fonického vývinu slovenčiny /ale aj iných slovanských jazykov/ sa spravidla sústreďuje pozornosť na jeho dynamickú stránku, t. j. na kvalitu a priebeh zmien, o ktorých sa predpokladá, že v istom čase prezentovali pohyb vnútri fonologicko-fonickej roviny jazyka. Takýto postup je bezpochyby opodstatnený. Z teoretického hľadiska má oporu vo všeobecne uznávanej téze o nepretržitom vývine jazyka, o postupnosti zmien v jeho systéme, v čiastkových štruktúrach alebo aj zmien jednotlivých prvkov inventára. Navyše dôraz na dynamickú stránku histórie jazyka umožňuje bádateľom ľahšie sa dostať k podstate zmien jazykového systému, k poznaniu ich príčin. No hoci závažnosť takto zacieleného výskumu je nepochybná, predsa sa núka otázka, či takýto výskum vývinu jazyka je komplexný, t. j. či sa takouto orientáciou výskumu nezanedbáva iný, rovnako závažný aspekt jazykového vývinu /v našom prípade fonologicko-fonického vývinu/. Táto pochybnosť je odôvodnená. O vývine jazyka totižto platí aj téza o pôsobení tendencií k stabilite v ňom. To znamená, že pre existenciu a vývin jazykového systému v každom časovom úseku sú popri variantných prvkoch /vzťahoch, súboroch/ rovnako dôležité aj prvky /vzťahy, súbory/ invariantné, relatívne stabilné. S ohľadom na túto skutočnosť možno teda povedať, že výskum jazykového vývinu môže byť komplexný len vtedy, keď popri prvkoch /vzťahoch, súboroch/ variantnej povahy sa rovnako podrobia výskumu aj prvky /vzťahy, súbory/ invariantnej povahy, resp. keď sa budú

skúmať aj stabilizačné tendencie, ich intenzitu, rozsah pôsobenia a príčiny ich vzniku.

V našom príspevku chceme venovať pozornosť práve tejto stránke fonologicko-fonického vývinu. Pokúsime sa v ňom na pozadí prvkov invariantnej povahy o stručnú charakteristiku tých faktorov, ktoré viedli k stabilite vokalického a konsonantického systému slovenčiny v jeho staršej i dnešnej podobe. So zreteľom na to, že tento príspevok má mať predovšetkým praktické zameranie /má poskytnúť hlbšie poznatky o spisovnej slovenčine/, pozornosť sústredíme na severozápadnú oblasť stredoslovenských nárečí, s ktorými spisovná slovenčina geneticky súvisí /ďalej nárečový substrát spisovnej slovenčiny alebo len skúmaný substrát/.

Pravda, uplatnenie aspektu stability a invariantnosti pri charakteristike fonologicko-fonického vývinu si vyžaduje stanoviť primerané vecné východiská a teoretické postuláty. Zo skutočnosti, že pre zisťovanie relatívne stabilného, invariantného vo vývine jazyka je potrebné poznať to, čo sa menilo, čo bolo variantné, vyplýva, že pre charakteristiku relatívne stabilného, invariantného, je nevyhnutné mať vedomosti o výsledkoch výskumu dynamickej stránky jazykového vývinu. To je jeden zo základných predpokladov. Iným takýmto predpokladom je mať poruke dobré poznatky o súčasnom systéme jazyka či nárečí /v našom prípade o fonologicko-fonickej rovine/, pretože len také poznatky môžu poskytnúť obraz o tom, čo bolo a ostalo stabilné, resp. invariantné v systéme, či už sa rozhodneme pre postup retrospektívny alebo genetický. Len mimochodom poznamenávame, že dnes u nás v jednom i druhom prípade máme k dispozícii poznatky na dobrej úrovni, takže môžeme na nich budovať. Z teoretických postulátov uvedieme aspoň požiadavku v postupe uplatniť princíp konfrontácie fonematického a fonického inventára. Pokladáme za potrebné

urobiť tak nielen preto, že v historickom výskume jedno od druhého ťažko oddeliť, ale najmä preto, že invariantnosť i tendencie k stabilite charakterizujú fonologicko-fonickú rovinu ako celok, t. j. v jej zvukovej i odrazovo-abstraknej realite. V tejto súvislosti je potrebné upozorniť, že uplatnenie tohto princípu si žiada spresniť terminológiu. V našom príspevku na rozdiel od domácej tradície nebudeme používať na úrovni fonickej /realizácie foném/ termíny "základný variant fonémy", "variant fonémy", ale termíny "fón", "alofón". Robíme tak jednak preto, že termín "variant" v našom poňatí problematiky má iný význam /je pendantom termínu invariant/ a jednak preto, lebo termíny "fonéma", "fón", "alofón" adekvátnejšie vystihujú pomer medzi fonologickými a zvukovo realizovanými hodnotami /fonéma - realita zafixovaná abstrakciou, fón - základná realizácia fonémy, alofón - variácia základnej realizácie/, ktoré máme konfrontovať. A napokon to, že teoreticky nestotožňujeme systém a štruktúru v jazyku, žiada si operovať takými termínmi, ktoré vzťah k týmto hodnotám vyjadrujú výstižnejšie, zomknutejšie. Medzi také termíny patrí termín "mäkkostná štruktúra v konsonantizmu" /ide o vzťahy typu d - ď, t - ť, z - ź atď./, resp. aj termín "znelostná štruktúra v konsonantizme" /ide o vzťahy typu b - p, d - t, dz - c atď./. Iné termíny, ktoré v príspevku používame, sú viac-menej známe.

V ďalšej časti sa pokúsime o stručnú charakteristiku vývinu fonologicko-fonického systému slovenčiny /najmä nárečového substrátu spisovnej slovenčiny/ z tých hľadísk, o ktorých sme uvažovali. Najprv si všímame vokalizmus a potom konsonantizmus. Takto členiť predmet sme sa rozhodli kvôli prehľadnosti s vedomím, že obe tieto zložky vo vývine zvukovej roviny slovenčiny /a pravdaže, aj v iných slovanských jazykoch/ sa v niektorých aspektoch ovplyvňova-

li.

2. Vývin vokalizmu slovenčiny z hľadiska stabilizačných tendencií najvhodnejšie je sledovať v troch súboroch: vývin zadných vokálov /a, o, u/, predných vokálov /ä, e, i/ a vokálov, ktoré so zreteľom na to, že v pomere k zadným a predným vokálom mali medzistupňovú hodnotu, možno označiť ako stredné /také boli vokály ě, y/.

2. 1. O krátkych zadných vokáloch a, o, u možno povedať, že vo vývine fonologicko-fonickej roviny nárečového substrátu spisovnej slovenčiny vystupovali ako pevné členy systému a že teda z fonologického hľadiska mali hodnotu invariantov. Z fonického hľadiska v najstaršom období mali dvojakú realizáciu: po tvrdých konsonantoch mali hodnotu fónov a po mäkkých konsonantoch mali hodnotu alofónov /a.á, o.ó, u.ú/. Pravda, to bol stav prechodný. Po rozpade mäkkostnej štruktúry v konsonantizme alofóny splynuli s fónmi /dati, medźá, dnes dať, medza/. Inou zvláštnosťou týchto vokálov bolo, že sa zvyšovala ich frekvencia. Frekvenciu zvýšil najmä vokál a, a to po rozštiepení pôvodného ä na ä po perniciach a na a po ostatných konsonantoch /päta, źäť, dnes päta, zať/. Po individuálnych zmenách e na o /napr. služebný, tajemný, dnes služobný, tajomný/ čiastočne sa zvýšila aj frekvencia vokálu o.

Podobný zástoj v stabilizačnom procese krátkeho vokalizmu skúmaného substrátu mali aj predné vokály ä, e, i. Po splynutí ä s a po iných konsonantoch ako perniciach, ale najmä po strate mäkkosti perníc v tomto substráte sa stabilizoval vokál ä vo fonologickom i fonickom zmysle. Vokály e, i mali charakter invariantný /od zániku jerov/, a to ako fonémy i fóny. Po splynutí ě s e a y s i ich frekvencia sa značne zvýšila.

Najmenej stabilné boli vokály ě, y, ktoré sme nazvali strednými. Stará slovenčina, ako iné slovanské jazyky,

ich zdedila z praslovančiny. V nárečovom substráte spisovnej slovenčiny vokály ě, y stratili fonologickú platnosť už niekedy v 12. storočí. Je možné, že ľatý čas z fonického hľadiska mali hodnotu alofónov a potom splynuli s fónmi e, i /teplo, gněw, dnes teplo, hněw, resp. klin, syn, dnes klin, sin a pod./. O tom, že týmto splynutím sa výrazne zvýšila frekvencia foném i fónov e, i, sme sa už zmienili.

Stabilizačné procesy i faktory vo vývine krátkeho vokalizmu v nárečovom substráte spisovnej slovenčiny názorne zobrazuje táto schéma:

A. Fonematický plán po zániku jerov

a - ä	>	a - ä
o - e : ě		o - e
u - i : y		u - i

B. Fonický plán po zániku jerov

a.ȧ	ä		>	a.ȧ	ä		>	a	ä
o.ȯ	e	ě		o.ȯ	e.ě			o	e
u.ṳ	i	y		u.ṳ	i.y			u	i

Poznámka: bodom nad vokálom sa naznačuje, že ide o alofón.

Názorné schémy ukazujú na tieto základné črty vývinu krátkeho vokalizmu v skúmanom substráte: /1/ súbor fonematických i fonických prvkov sa postupne redukoval, a to vo fonologickom pláne z 8 na 6 prvkov, vo fonickom pláne z 11 na 6 prvkov, /2/ redukcia sa uskutočnila na úkor stredných vokálov a alofónov, čiže vo vývine krátkeho vokalizmu v skúmanej oblasti vystupovali ako stabilizačné faktory tie vokály, ktoré mali invariantný charakter, /3/ redukcia smerovala k vyváženiu počtu foném a fónov v tom zmysle, aby jedna foném sa realizovala jedným fónom.

V spisovnej slovenčine, ktorá už skôr skúmaný súbor

foném a fónov prevzala, v súčasnosti nie je stabilným iba vokál ä. Dnes sa tento vokál častejšie realizuje ako e /napr. peta/ alebo v polohe koncovkovej morfémy ako a /napr. žrieba/.

2. 2. Vývin dlhého vokalizmu v nárečovom substráte spisovnej slovenčiny popri črtách spoločných s vývinom krátkeho vokalizmu /splynutie dlhého ě a y s é a í, zánik dlhých alofónov v prospech dlhých fónov a pod./ z hľadiska stabilizačných tendencií má aj niektoré odlišnosti.

Najdôležitejším javom vo vývine dlhého vokalizmu v skúmanom substráte bolo postupné prehodnocovanie niektorých dlhých vokálov na diftongy. Za najstaršie sa pokladá prehodnotenie dlhého ó na uo a dlhého é na ie /so začiatkami asi v 13. storočí/. Tieto zmeny sa vykonali dôsledne a spôsobil ich pravdepodobne supersegmentný faktor /azda intonovaná kvantita/. Nové prvky uo, ie sa v štruktúre vokalizmu skúmaného nárečia rýchlo a natrvalo stabilizovali. Pôvodom o niečo mladší je diftong ia. Vznikol z dlhého a. Jeho vznik bol okrem iného motivovaný aj prítomnosťou diftongov uo - ie po ich stabilizácii. Aj táto diftongizácia sa vykonala dôsledne, pravda, už s menším priestorom /napr. na Orave je dodnes pätok, robä/. Najmladší je diftong iu. Od predchádzajúcich diftongov sa líši tým, že sa vyskytuje iba v koncovej pozícii po pôvodne mäkkých konsonantoch /vlčiu, lístiu, ale počúvať, lítosť/. To naznačuje, že diftong iu je výsledkom paradigmatických analógií /porov. vlčie, vlčia, vlčiu, resp. lístie, lístia, lístiu .../.

Stabilizačné tendencie a ich realizáciu v čase vzniku diftongov v skúmanom substráte znázorňuje tento obrazec fonematickej štruktúry /po splynutí dlhého ě a y s é a í/:

á - a	>	á - a	>	á - ia
ó - é		uo - ie		uo - ie
ú - í		ú - í		ú - í

Schéma zobrazuje priebeh diftongizácie a stabilizáciu jej výsledkov v štruktúre dlhého vokalizmu v skúmanom substráte asi tak do 16. - 17. storočia. Po tomto čase sa dá predpokladať, že do systému začínajú prenikať dlhé monoftongy ó, é, í diftong iu. Pravda, tieto prvky sa natrvalo ustálili až vo fonicko-fonologickom systéme spisovnej slovenčiny /dnes je tu napr. dobré, dobrého, fréza, móda, vlčiu, lístiu a pod./. Keďže nové dlhé monoftongy a staršie diftongy sa vyskytujú v ustálených pozíciách a nemožno ich zamieňať, možno konštatovať, že dlhý vokalizmus spisovnej slovenčiny reprezentujú vlastne dva súbory fonologických a fonických prvkov, ktoré sa hodnotia ako dlhé: súbor monoftongov /počtom 5/ a súbor diftongov /počtom 4/.

Vzájomnú väzbu týchto súborov v konfrontácii s krátkym vokalizmom znázorňuje táto schéma:

a	á ia
o e	ó é ie uo
u i	ú í iu

Ako vidieť, schéma štruktúry dlhých vokálov sa viaže na schému štruktúry krátkych vokálov, pravda, v realizácii vokálu ä ako e, resp. a v koncovkovej pozícii. O tom, že práve táto realizácia je v súčasnosti živá, sme už hovorili.

Vcelku možno povedať, že v najstaršom štádiu vývin dlhých vokálov v skúmanom substráte charakterizovali tie isté stabilizačné tendencie ako v krátkom vokalizme /odstránenie stredných fónov a alofónov/. V ďalšom štádiu sa ustálili dva súbory dlhých fonologicko-fonických prvkov, súbor dlhých monoftongov a diftongov. Presnejšie povedané: staršie štádium vývinu dlhého vokalizmu charakterizovala redukcia foném, fónov i alofónov, v mladšom štádiu /najmä v spisovnej slovenčine/ vývin dlhého vokalizmu

charakterizovala kompletizácia. Kompletizoval sa /v podobe symetrie/ tak súbor diftongov /diftongom iu/, ako aj súbor dlhých monoftongov /vzťahom ó - é/.

3. Vývin konsonantizmu v nárečovom substráte spisovnej slovenčiny z hľadiska stabilizačných tendencií možno najlepšie sledovať v rámci vývinu troch súborov: v rámci vývinu párových mäkkých konsonantov, t.j. mäkkostnej štruktúry v konsonantizme /d - ď, t - ť, z - ź atď./, nepárových mäkkých a tvrdých konsonantov /k, g, ch, resp. ć, dź, ć/ a znelostnej štruktúry v konsonantizme /d - t, b - p atď./.

3. 1. Mäkkostná štruktúra v konsonantizme sa na celom území starej slovenčiny konštituovala hneď po zániku jerov. Pre jej ďalší vývin bolo charakteristické, že postupne sa rozpadávala. V skúmanom substráte jej rozpad mal osobitný priebeh. Možno už v 10. storočí sa v jadre tejto štruktúry začali stabilizovať páry s vyšším kontrastom mäkkosti. Boli to páry n - ň, l - ľ a potom páry d - ď, t - ť. Tieto páry sa stabilizovali natrvalo a ak neboli negatívne ovplyvnené najmä vonkajšími okolnosťami /napr. nemeckou kolonizáciou/, zachovali sa na skúmanom území dodnes. Ostatné mäkkostné páry sa krátko po zániku jerov začali rozpadávať. Najskôr mäkké konsonanty začali pravdepodobne zanikať na konci slov, tvarov alebo morfém, v dôsledku čoho sa stali závislými od vokálov, t.j. stali sa alofónemi tvrdých fónov a potom fonicky s nimi splynuli. Z analogických procesov v iných, najmä južnoslovanských jazykov možno vysloviť predpoklad, že najprv zanikol mäkkostný pár sonór r - r' a w - w' v prospech r a w, potom páry s - ś, z - ź v prospech s, z. Týmito depalatalizáciami sa v skúmanom substráte počet pôvodných foném značne redukoval.

Túto redukciu znázorňuje táto schéma /na plane fonematickom/

d - ď	z - ź	b - ḃ	m - ṁ	w - ẇ	>	d - ď	z	b	m	v
t - ť	s - ś	p - ṗ				t - ť	s	p		
n - ň	r - r'					n - ň	r			
l - ľ						l - ľ				

Pochopiteľne, úmerne sa redukovali aj príslušné fóny /resp. alofóny/, a to z 22 na 15 fonických jednotiek. Ako vidieť, v tomto súbore fonologicko-fonických jednotiek v rámci stabilizačných tendencií prebiehali podobné procesy ako v krátkom vokalizme. Z nich závažná bola redukcia spolu s tendenciou k vyváženosti fonem a fónov bez alofónov.

3. 2. Medzi nepárové mäkké konsonanty /odhliadnuc od osobitného postavenia j/ v najstaršom konsonantizme skúmaného substrátu patrili razené sykavky ć, dź, č a z trených sykaviek ś, ź, Ešte v ranom vývine konsonantizmu pribudla k nim razená sykavka dž. Tento súbor nepárových mäkkých konsonantov sa veľmi skoro v skúmanom substráte depalatalizoval, a to pravdepodobne spolu s mäkkými trenými sykavkami ś, ź. Tak sa ešte v ranej etape vývinu ustálila dnešná typicky symetrická štruktúra. Jej formovanie v konfrontácii s vývinom trených sykaviek znázorňuje táto schéma /na úrovni fonem/:

ć - č	s - ś	š́	>	c - č	s - š
dź	z - ź	ž́		dz - dž	z - ž

Zaujímavé je porovnanie formovania tejto štruktúry s formovením štruktúry nepárových tvrdých konsonantov. Medzi ne patrili veláry k, g, ch. Je možné, že po zmenách ky, gy, chy na ki, gi, chi v ranej etape vývinu tvrdé veláry mali mäkké alofóny v celej strednej slovenčine /v jej južnej časti ich prítomnosť dokazujú napr. tvary dat.-lok. sing. typu ruki, nohi, resp. nom.-ak.pl. typu ruké, nohe/, no v jej severozápadnej časti, t.j. v skú-

menom substráte pre včasný rozpad pôvodnej mäkkostnej štruktúry v konsonantizme nemohli mať dlhé trvanie. Inou zvláštnosťou vývinu tohto súboru v celej slovenčine bola spirantizácia razenej znelej veláry g najprv na trenú znelú veláru ɣ a potom na dnešné hrtanové h. Tento proces sa v slovenčine neuskutočnil dôsledne. V zoskupení zg sa pôvodná velára g zachovala /dnes je napr. mozgy, rázga, ľud. miezga, mízga a pod./, a tak vznikli predpoklady pre stabilizáciu nového g v slovenčine. Prostredníctvom prevzatých slov /guma, grúň, ľud. ganek a pod./ a inými procesmi /napr. agát z akát/ sa skutočne tak stalo. Takto po zmene ɣ na h sa popri vzťahu ch – h /s alofónom ɣ z ch pred znelou/ stabilizoval aj vzťah k – g.

Vývin, ktorý viedol ku konštituovaniu dnešnej štruktúry velár, možno schematicky znázorniť takto /na úrovni foném/:

k – ch	>	k – ch	>	k – ch
g		g – ɣ		g – h

Porovnanie súborov nepárových mäkkých a tvrdých konsonantov ukazuje, že stabilizáciu nesprevádzala redukcia, ale naopak kompletizácia štruktúry. V súbore nepárových mäkkých sykaviek pribudlo dž, v súbore velár pribudlo ɣ trené znelé /neskôr z neho h/ a nové g. Treba azda dodať, že tieto procesy v podstate zasiahli celú oblasť slovenčiny vrátane skúmaného substrátu.

3. 3. Pod pojmom znelostná štruktúra v konsonantizme sa tu rozumie súbor párov konsonantických foném organizovaných na základe vlastností znelosť – neznelosť /d – t, b – p atď./. Táto štruktúra mala predpoklady konštituovať sa v dnešnej podobe /t.j. bez alofónov vo fonickom pláne/ hneď po zániku jerov. No počiatky tzv. znelostnej neutralizácie /realizovanie znelej príslušnou neznelou na konci slov, morfém, tvarov a naopak/, ktorá sa mohla uskutočňo-

vať len po úplnej konsolidácii znelostnej štruktúry, svedčia, že to tak nebolo. Prípady typu ľahký /v nár. ľachkí/ zo staršieho legký ukazujú, že znelostná neutralizácia sa v slovenčine začala realizovať až po zmene g na γ, t.j. až niekedy v 13. storočí /keby znelostná neutralizácia bola živá už pred 13. storočím zo staršieho legký, dnes by sme mali ľakký, resp. v nár. ľakí/. Toto oneskorenie znelostnej neutralizácie sa u nás vykladá tak, že jej vznik istý čas po zániku jerov bránili sprievodné vlastnosti konsonantov v neutralizačných pozíciách, a to vlastnosť fortis pri neznelých /ide o pevnejší záver/ a lenis pri znelých /ide o voľnejší záver/. Za zvyšok tohto staršieho stavu v skúmanom substráte môže sa pokladať výskyt alofónu w /dnes k fónu v/, ktorý sa pozične nachádza práve na konci slov, tvarov a morfém, teda aj v neutralizačných pozíciách /napr. staw, sľiwka miesto očakávaného staf, sľifka/. V iných pozíciách je dnes v skúmanom substráte miesto staršieho bilabiálneho w labiodentálne v /napr. voda, vrana, dáva a pod./. Ide tu vlastne o rozštiepenie staršej bilabiálnej sonóry w na v : w /dnes sa zachované w označuje grafémou ŭ/, ktorého vznik mohol byť motivovaný staršou distribúciou sonóry j : ĭ /na juhu strednej slovenčiny je dodnes kraja ale kraĭ, daĭ priam tak, ako stavu, ale staw a pod./. Vývin pôvodného w na v : w /ŭ/ spôsobil v skúmanom substráte obmedzenie možností neutralizácie v na f. Táto neutralizácia je tu len na začiatku slova /napr. ftedi, f tom a pod./, a tak je aj v spisovnej slovenčine. Vo väčšine západoslovenských a východoslovenských nárečí, v ktorých sa dôsledne vykonala zmena w na v, dôsledná je aj neutralizácia v na f /je tu staf, sľifka alebo slifka, f tom a pod./. Pravda, fonéma i jej fón f sa v celej slovenčine postupne stabilizovali najmä prostredníctvom prevzatých slov /fabrika, elefant a pod./,

bez ohľadu na rozsah neutralizácie v na f.

V súhrne možno povedať, že v ranej etape znelostnú štruktúru vo fonickom pláne sprevádza množstvo alofónov s vlastnosťami fortis, lenis /d.ḍ - t.ṭ atď./. Keď vyjdeme z tohto predpokladaného stavu, ktorý istý čas po zániku jerov charakterizoval fonický plán inventára znelostnej štruktúry, potom treba konštatovať, že znelostné štruktúra v slovenčine v tej podobe, v akej ju poznáme dnes, se stabilizovala jednak po redukcii, ktorá sa prejavila v strate alofónov a mäkkých konsonantov /okrem ď, ť, ň, ľ v skúmanom substráte/, jednak kompletizáciou štruktúry, ktorá sa uskutočnila vznikom vzťahov dz - dž a v - f, resp. ch - ɣ . Zvláštnosťou tejto štruktúry je, že dodnes sú v nej alofóny, a to v spisovnej slovenčine i v jej genetickom nárečovom substráte /ide o alofón w k fónu v a alofón ɣ k fónu h/.

Proces, ktorý k stabilizácii smeroval, schematicky možno znázorniť takto /na úrovni fónov a ich alofónov po zániku jerov/:

ḃ.ḅ	ṕ.ṗ	ẃ.ẅ		>	-			
b.ḅ	p.ṗ	w.ẅ			b	p	v.w	f
ḋ.ḍ	ṫ.ṭ				ď	ť		
d.ḍ	t.ṭ				d	t		
ġ.ḡ	ḳ.k				g	k	h.ɣ	ch
ḋź.dẓ	ć.ç	ẓ.z	ṣ.s		dz	c	z	s
	ḉ.č	ž.ẓ	š.ṣ		dž	č	ž	š
		ẑ.ẕ	ŝ.ṣ		-			

Poznámka: Bodom pod grafémou sa označuje starší alofón.

Staršie fonémy m, ḿ, r, r', l, ľ, n, ň, j boli zne-

lostne nepárové a po redukcii na m, r, l, ľ, n, ň, j takými aj ostali.

Zo schémy je zrejmé, že konsolidáciou znelostnej štruktúry okrem redukcie a kompletizácie, o ktorých bola vyššie reč, sprevádza tendencia k vyváženosti foném a fónov, t.j. tendencia k realizácii jednej fonémy jedným fónom bez alofónu. Toto bolo súčasne jedna zo základných čŕt vývinu všetkých štruktúr vo fonologickom systéme skúmaného substrátu a v zásade aj celej slovenčiny /azda s výnimkou tzv. sotáckych nárečí/. Minimum alofónov /w, i̯, γ, n̥/, ktoré dnešná spisovná slovenčina má, je teda výsledkom historického vývinu jej nárečového substrátu.

4. Závery. Vo fonologicko-fonickej rovine nárečového substrátu spisovnej slovenčiny /a teda aj v nej/ je omnoho viac historicky kontinuitných stabilných prvkov vo fonematickom pláne ako v pláne fonickom. V zložitejších štruktúrach fonologicko-fonickej roviny stabilizačné procesy sprevádzala redukcia fonologických, najmä však fonických prvkov, a to v súlade s tendenciou k vyváženosti foném a fónov bez alofónov. V menej zložitých štruktúrach stabilizáciu sprevádzala kompletizácia štruktúr /napr. štruktúra á, ú-í sa kompletizovala na á, ó-é, ú-í, štruktúra dz, c-č na dz-dž, c-č a p./. Konsolidáciu znelostnej štruktúry v skúmanom substráte sprevádzali všetky tri spomenuté vývinové faktory - redukcia, kompletizácia i tendencia k vyváženosti foném a fónov /hoci práve v neutralizačných pozíciách je zachovaných niekoľko alofónov/. Ešte poznamenávame, že podobné zmeny prebiehali na celom území starej slovenčiny. No v niektorých jej častiach fonologicko-fonický vývin sa vyznačoval zvláštnosťami /monoftongizácia, asibilácia atď./, preto bolo by im potrebné venovať osobitnú pozornosť.

Literatúra

Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus, časť prvá. Úvod, komentáre, materiály, časť druhá. Bratislava 1968;

Dvončová, J. - Jenča, G. - Kráľ, Á.: Atlas slovenských hlások. Bratislava 1969;

Krajčovič, R.: A Historical Phonology of the Slovak Language. C. Winter - Universitätsverlag, Heidelberg 1975;

Krajčovič, R.: Historický komentár k fonológii spisovnej slovenčiny. Studia Academica Slovaca I. Bratislava 1972. Red. J. Mistrík;

Pauliny, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. Bratislava 1968;

Pauliny, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava 1963.

Kollárovská a štúrovská koncepcia slovenského národa a slovanskej vzájomnosti

Vladimír Matula

V staršej slavistickej literatúre venovanej otázke slovanskej vzájomnosti /ideových koncepcií slovanského spoločenstva a kultúrno-politických programov zjednocovania, resp. spolupráce slovanských národov/ sa tradične venovala veľká pozornosť Kollárovej koncepcii literárnej vzájomnosti, zatiaľ čo Štúrova koncepcia Slovanstva a slovanskej vzájomnosti sa dlho nestala predmetom hlbšej vedeckej analýzy a hodnotenia, hoci vo vývine slovanskej myšlienky zaujíma mimoriadne dôležité miesto. Štúrova historická úloha tvorcu novej koncepcie slovanskej ideológie sa zvyčajne redukovala buď na kodifikáciu spisovnej slovenčiny a riešenie vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov /pričom sa jednostranne zveličoval a dramatizoval problém tzv. "československého rozkolu"/, alebo sa, rovnako jednostranne a zveličene, hodnotil /na základe jeho porevolučného spisu Slovanstvo a svet budúcnosti/ ako autor ideologickej koncepcie ruského panslavizmu.

Súčasná marxistická historiografia spája rozvoj myšlienky slovanskej vzájomnosti, formovanie a evolúciu jej rôznych koncepcií a jej rozličnú triednu interpretáciu s objektívnym historickým procesom prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu a formovania buržoázných národov v slovanských krajinách, s potrebami ich jednotlivých spoločenských vrstiev. Prirodzene, berie do úvahy aj vplyv dôležitých vonkajších faktorov spoločensko-politického a ideologického rázu, ako boli napr. idey talianskeho a nemeckého národnozjednocovacieho hnutia. Za významný

vonkajší podnet považuje aj nacionalistické pretenzie nemeckej buržoázie a maďarskej šľachty na upevnenie svojej nadvlády nad slovanskými národmi, oproti ktorým myšlienka slovanskej jednoty pri celkovej politickej slabosti slovanských národnoemancipačných hnutí hrala mimoriadne dôležitú obrannú a mobilizačnú úlohu. Rozvoj myšlienky slovanskej vzájomnosti podnecovala aj existencia mocného slovanského štátu - Ruska, víťaza nad Napoleonom, ktorá posilňovala vieru slovanských národných dejateľov v možnosť dosiahnuť spojenými silami národnú slobodu a vydobyť si dôstojné miesto medzi ostatnými národmi. Navyše rozvoj slovanskej idey všeobecne a zvlášť v českom a s ním úzko spojenom slovenskom národnom obrodení významne napomáhala aj bohatá vedecká činnosť v oblasti slavistiky, najmä práce J. Dobrovského, J. Jungmanna, P. J. Šafárika a i. Ideologickú podporu a povzbudenie našla formujúca sa slovanská ideológia aj v humanistickej historicko-filozofickej koncepcii Johanna Gottfrieda Herdera, hlavne v jeho slávnej kapitole o Slovanoch v jeho diele Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Všetky spomínané skutočnosti sa v plnej miere odzrkadlili predovšetkým na bohato rozpracovanom učení o slovanskej vzájomnosti v básnickom a publicistickom diele Jána Kollára.

Kollárova slovanská vzájomnosť je prvou ucelenou teoretickou koncepciou slovanského spoločenstva a konkrétnym programom rozvíjania duchovnej jednoty slovanských národov. Jej jadrom je Kollárovo poňatie Slovanstva ako jednotného celku - "slovanského národa", ktoré sa vykryštalizovalo už na začiatku dvadsiatych rokov 19. storočia. Neskôr, v polovici tridsiatych rokov v rozprave O literárnej vzájomnosti, ktorá ho preslávila po celom slovanskom svete, rozpracoval a zdôvodnil známu štvorkmeňovú štruktúru svojho slovanského národa a načrtol program slovanskej kultúrnej vzájomnosti a spôsobov na jej usku-

točňovanie ako najspoľahlivejšieho prostriedku na záchranu slovanského národa pred ďalším trieštením, na upevnenie a rozvíjanie jeho jednoty. Tento program sa stal mocným impulzom pre zintenzívnenie národného života Slovanov, pre rozvoj ich vlastnej národnej kultúry a formovanie jej špecifických čŕt i pre širokú výmenu kultúrnych hodnôt, pre vzájomné poznávanie a zbližovanie slovanských národov. Je známe, ako mnoho na tomto úseku vykonala na Slovensku práve štúrovská generácia, ktorá si s obrovským nadšením osvojila tento program a jeho uskutočňovaním sa významne zaslúžila o to, aby slovenská národná kultúra nestratila spojenie s bohatou kultúrou ostatných slovanských národov, aby sa v plodných kontaktoch s ňou obohacovala, rozvíjala svoju národnú osobitosť a upevňovala svoj demokratický charakter.

Kollárova slovanská vzájomnosť je prvou uzelenou teoretickou koncepciou slovanského spoločenstva a konkrétnym programom rozvíjania duchovnej jednoty slovanských národov. Napriek tomu, že táto koncepcia vznikla v prvom rade ako špecifická forma slovenskej národnoobrannej ideológie, jeho harmonické, hoci značne abstraktná predstava slovanskej jednoty na čele s Ruskom nadobudla veľmi rýchlo široký, skutočne univerzálny všeslovanský význam. Stalo sa tak okrem iného aj preto, že dominujúci kultúrno-literárny charakter tohto programu v dvadsiatych rokoch 19. storočia, keď Kollár v podstate formuloval svoju teoretickú koncepciu Slovanstva, i v prvej polovici tridsiatych rokov, keď rozpracoval konkrétne cesty realizácie slovanskej vzájomnosti, vcelku zodpovedal stupňu rozvoja národnoemancipačného hnutia slovanských národov habsburskej monarchie. No s ďalším rozvojom tohto hnutia, podmieneným postupujúcim procesom formovania novodobých slovanských národov, sa Kollárova slovanská koncepcia stávala čoraz viac problematickejšou. Zdá sa

nám celkom zákonité, že sa Kollárova koncepcia, presnejšie povedané jej metafyzicko-racionalistické schéma štvorkmeňového slovanského národa dostala do konfliktu s reálnym životom predovšetkým a najskôr na Slovensku. Veď práve rast slovenského národného povedomia, ako najvýraznejšia komponenta rozvíjajúceho sa procesu formovania národa, sa nijako nemohol vtesnať do tejto schémy, nenachádzal v nej pre seba miesto.

V čase, keď Ján Kollár vydával svoju rozpravu O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa, na Slovensku nastupovala už nová, mladšia generácia slovenskej maloburžoáznej inteligencie, ktorá na čele s Ľudovítom Štúrom postupne prebrala úlohu ideológa a vodcu slovenského národnooslobodzovacieho hnutia v jeho novej, vyššej fáze. Generácia mladého Slovenska sa od samého začiatku spontánne hlásila k myšlienke slovanskej vzájomnosti i ku kollárovskej Všeslávii, spolu s Kollárom smútili nad zašlou slávou a nežičlivou prítomnosťou Slovanov, s pocitom neskonalej hrdosti sa nadchýňali veľkosťou Slovanstva v jeho zemepisnej rozlohe a duchovných schopnostiach, opájali sa jeho mesianistickou vierou vo veľké humanistické poslanie Slovanov v dejinách ľudstva. No súčasne, v súlade so svojimi radikálnymi buržoáznodemokratickými sociálnymi a politickými náhľadmi prídávali Kollárovmu slovanskému programu kvalitatívne nové črty, ktoré mu neboli vlastné, včleňovali ho do nových, jemu cudzích súvislostí. Predovšetkým vedome prekonávali jeho programovú apolitickosť a legitimizmus, ktoré boli v tridsiatych rokoch výrazom skutočných Kollárových spoločenskopolitických náhľadov. Svedčí o tom celá ich činnosť v slovenskom národnooslobodzovacom hnutí i charakter a jasne formulované politické ciele ich spolupráce s vlasteneckou mládežou ostatných slo-

vanských národov. Kollárovská vzájomnosť, ako program slovenského a slovanského národného obrodenia nepočítala so širokými masami ľudu. Jej ušľachtilá, no veľmi všeobecná myšlienka ľudskosti, je myšlienkou bez reálnych sociálnych síl, pri jej uskutočňovaní sa počíta iba s tromi stupňami účastníkov literárnej vzájomnosti, a to len v radoch vzdelancov. Aj v tomto smere Ľ. Štúr a jeho generácia od samého začiatku prekračovali tento Kollárom vymedzený úzky spoločenský rámec svojou cieľavedomou orientáciou na aktivizáciu širokých ľudových más, úsilím o ich organické včlenenie do národného a slovanského programu.

Oveľa viac, než samo konštatovanie faktu prihlásenia sa generácie Mladého Slovenska k myšlienke slovanskej vzájomnosti a uznávania existencie pomyselného slovanského národa, nás samozrejme zaujíma otázka, ako si táto generácia predstavovala konkrétnu štruktúru tohto slovanského celku a seba ako jeho organickú súčasť. Alebo - inými slovami - ako sa mladá generácia slovenskej inteligencie, ktorá hneď pri svojom nástupe preberá spolu s kollárovskou teóriou jednotného "československého kmeňa" aj závažné dedičstvo vo forme rastúceho povedomia slovenského, posilňovaného presvedčivou argumentáciou "slovenskej kmeňovitosti" v diele A. Bernoláka, J. Hollého i P. J. Šafárika, vyrovnávala s týmito dvoma pólmi rozvíjajúceho sa národného povedomia až po ich syntézu v novodobej slovenskej národnej ideológii v štyridsiatych rokoch 19. storočia. Nesmieme totiž zabudnúť, že vývin koncepcií slovanskej vzájomnosti, ktorá v tomto období nebola iba programom spolupráce slovanských národov, ale aj významnou súčasťou, resp. formou utvárajúcej sa národnej ideológie, nemožno skúmať odtrhnuto od vývinu samej národnej ideológie. To dvojnásobne platí pre štúdium a hodnotenie štúrovskej koncepcie Slovanstva a slovanskej vzájomnosti,

vývoj ktorej je nerozlučne spojený s vývinom Slovákov k národnej samobytnosti, a tvorí takpovediac druhú stranu jednej a tej istej mince.

Kľúč pre riešenie problému slovenskej národnej osobitnosti /a jej hlavného atribútu - slovenského spisovného jazyka/ a s ním nerozlučne spojeného problému vzťahu Slovákov k slovanskému celku Ľ. Štúr našiel v tvorivo aplikovanej dialektickej teórii "jednoty v rozmanitostiach" ako najuniverzálnejšej formy existencie života vôbec, ktorá sa potom vinie ako zlatá niť celou jeho teoretickou a vedeckou tvorbou a prestupuje celú jeho praktickú kultúrnu i politickú činnosť. Štúr sa nikdy nevzdal kollárovskej predstavy jednotného slovanského národa, aj on ho považuje za vyššiu všeobecnosť v historickom vývine /vo vývine "svetového ducha" v dejinách/, tak ako jednotu, celok, považuje za cieľ vývinu vôbec. No na rozdiel od Kollára, jeho dialektické chápanie vzťahu celku a častí mu pomáha oveľa hlbšie chápať integračný a diferenciačný postup vo vývine ľudstva a vedie ho k presvedčeniu, že slovanský národ je jeden, ale v rozmanitostiach. Pri objasňovaní jednoty a diferencovanosti slovanského národa Štúr vychádza z konštatovania, že prirodzenou štruktúrou Slovanstva, podstatou celého života je jeho kmeňovitosť, t.j. existencia rôznych osobitných slovanských kmeňov, tvoriacich jeden organický celok. Práve táto kmeňovitosť slovanského národa je príznakom jeho veľkej duchovnej sily a životaschopnosti, a preto ju treba všemožne ochraňovať a rozvíjať. Aby slovanský národ splnil svoje poslanie v dejinách, musí sa rozvíjať tak, ako vyrástol, t.j. v jednotlivých kmeňoch, lebo len tak bude jeho život "nezakrpatený, nasilu nevyhnaný, ale podarený, skutočne organický". Preto najvrúcnejšou žiadosťou musí byť, "aby slovanské kmene vo vlastných nára-

čiach svoj duchovný život vystavili, teda kmene v nárečiach osobných /t.j. vlastných - V. M./ písali, v nich, čo sú pred bohom, svetom i Slovanstvom, ukázali". Téza o kmeňovitosti slovanského národa v zmysle jeho diferencovanosti a "kmeňovitosti" Slovákov v zmysle ich národnej osobitnosti ako samostatnej časti Slovanstva je vedúcou myšlienkou Štúrových teoretických úvah o Slovákoch a Slovanstve, hlavným argumentom v boji za samostatný spisovný slovenský jazyk a novú koncepciu Slovanstva a slovanskej vzájomnosti.

Zdôrazňovanie diferencovanosti slovanského národa a osobitnosti jednotlivých slovanských kmeňov u Ľ. Štúra v žiadnom prípade neznamená popieranie, ani oslabovanie predstavy Slovanstva ako celku. Naopak, svojím dialektickým chápaním vzťahu častí a celku, reprodukcie a zmnožovania časti účasťou v celku a posilňovania celku touto účasťou opodstatňuje nielen existenciu slovenského a všetkých ostatných slovanských národov, ale pozdvihuje na kvalitatívne vyššiu úroveň aj samu myšlienku jednoty Slovanov a slovanskej vzájomnosti. Celý diferenciačný proces považuje iba za dôležitú fázu a prostriedok vyššej a uvedomelejšej integrácie. Z čím viacej častí sa totiž celok skladá, z ktorých každá pracuje na spoločnej veci, tým je tento celok rozvinutejší a účasť častí na práci spontánnejšia. "Slovanský život - písal Štúr - je rozložitý ako lipa na moc konárov, národ je jeden, ale jeden v rozmanitostiach, i nech teda je rozmanitosť táto ale v jednote aj v duchovnom našom živote zjavná, nech duchovný náš život na základe našej prirodzenej životnosti, ktorá je národná kmeňovitosť, stojí, a tak bude život náležitý, na dobrých základoch postavený, bo sa nič, čo by vyrásť malo, neudusí a nič nazakrpatie". Sama existencia jednotlivých slovanských kmeňov je podľa Štúra podmienená existenciou slovanského celku /"kmene nie sú zo seba

a pre seba, ale sú z vyššieho, musia teda aj za to vyššie stáť a ho za pravdu svoju uznávať"/, preto aj kmeňový život Slovákov, rovnako ako ostatných slovanských národov musí byť slovanský, musí slúžiť životu slovanskému, inakšie sa od svojej pravdy odtrhne, bude biedny, zakrpatený a dlho neobstojí. Kmene nie sú všeobecnosťou, ale čiastočnosťou, tak ako celosť národné iba čiastkou v pomere k celosti všeľudskej. Preto ak by sa niektorý zo slovanských kmeňov chcel považovať za takúto všeobecnosť a "druhých kmeňov oči len k sebe ako k sebe obrátil - vystríha Štúr - jednal by nesprávne, egoisticky, úplne v rozpore s duchom slovanskej vzájomnosti a humanity". V týchto Štúrových úvahách našlo výraz jeho rastúce znepokojovanie zo silnejúcich centralistických tendencií /Štúr ich nazýva zhubným "partikularizmom"/, ktoré sa od konca tridsiatych rokov prejavovali v českom národnom hnutí a boli výrazom snáh českej liberálnej buržoázie získať hegemóniu v politickom živote Slovanov hababurskej monarchie v súlade s politickou koncepciou austroslavizmu a integračných tendencií ilýrskeho hnutia.

Charakteristickým znakom Štúrovej koncepcie Slovanstva a slovanskej vzájomnosti, tak ako aj u Kollára, je jej hlboký humanizmus. "V kmeni našom - zdôrazňoval Ľ. Štúr - musíme byť Slovania, v národe našom ľudia: to je slávne, požehnané, to je vysoké určenie naše slovanské! Je to celkom zákonité, veď Štúrova filozofia dejín vychádza z tých istých národnobuditeľských podnetov a zdôrazňovanie nového, "slovanského" humanitného princípu je aj uňho predovšetkým výrazom obrany proti rastúcemu nacionálnemu útlaku a všetkým ostatným krivdám, páchaným na bezprávnom slovenskom národe. V Štúrovskej koncepcii je tento humanizmus ešte hlbší, konkrétnejší, lebo ho umocňuje ďalšia jej výrazná črta - spravodlivosť a úprimný demokra-

tizmus. Ľ. Štúr vždy zdôrazňoval rovnaké práva a povinnosti všetkých slovanských národov vo vzťahu k slovanskému celku. Čo žiadal pre Slovákov, žiadal aj pre ostatné národy. Svoju koncepciu Slovanstva rozvíjal a dotváral, ako je známe, aj v tom smere, že rozširoval pôvodný výpočet osobitných slovanských kmeňov a literatúr, len čo pobadal znaky samostatného, samobytného rozvoja tam, kde ich predtým nevidel. No podstata demokratizmu štúrovskej koncepcie slovenského národa a Slovanstva, slovenského a slovanského vývinu, tkvie predovšetkým v jej uvedomelej orientácii na široké ľudové masy. Štúr a jeho prívrženci neraz, s rozličnou silou emotívnosti zdôrazňovali, že prijatím slovenčiny za spisovný jazyk "vkročili do lona ľudu", začali sa mu prihovárať jeho vlastnou rečou, od srdca k srdcu, prebúdzať ho z jeho poddanskej letargie k uvedomelej činnosti na vlastnom morálnom i materiálnom povýšení a rozvoji. V iných súvislostiach zdôrazňovali zase nevyhnutnosť začať budovať nový život zdola, od "ľudu obecného" ako základu národa a krajiny. I keď silný citový vzťah k ľudu aj u Štúra a štúrovcov súvisí vo veľkej miere s celou ideológiou revolučného romantizmu, pre ktorú je charakteristický, ich presvedčenie, že prebudiť široké ľudové masy a povzniesť ich na úroveň uvedomelej a aktívnej spoločenskej sily slovenského národnooslobodzovacieho hnutia /čo bolo skutočnou alfou i omegou celého ich sociálno-ekonomického a kultúrno-politického programu/ a potom ho priviesť aj k povedomiu Slovanstva je možné predovšetkým živým jazykom ľudu, bolo celkom realistické, vydedukované zo skutočných potrieb historického rozvoja a zodpovedajúce týmto potrebám. Rovnako realistický a z konkrétneho slovenského života vzatý je aj argument za slovenčinu ako prostriedok na "zjednotenie všetkých stavov a náboženských strán", t.j. vybudovanie buržoáznej celonárodnej jednoty ako širokej sociálnej základne národ-

nooslobodzovacieho hnutia.

Svoje dialektické chápanie vzťahu častí a celku, princíp "jednoty v rozmanitostiach" Štúr aplikuje aj na riešenie nanajvýš aktuálnej otázky postavenia Slovákov v uhorskom štáte. Aj pred riešenie tejto úlohy mladých ideológov slovenského národného hnutia postavila nevyhnutná potreba formulovania jeho politického programu. V tejto súvislosti dochádza k prekonaniu ešte jednej stránky kollárovskej koncepcie slovanskej vzájomnosti - jej vzletného, no mlhavého všeslovanského patriotizmu. Štúr a jeho prívrženci pri tvorbe konkrétneho politického programu hnutia, prirodzene, nemohli vystačiť s vymedzením svojho vzťahu k pomyselnej všeslovanskej vlasti, ktorú síce naďalej s Kollárom "v srdci nosili", ale nevyhnutne museli riešiť svoj vzťah aj ku krajine, "v ktorej bývali". Popri ideálnom všeslovanskom patriotizme štúrovci, podobne ako ich predchodcovia, poznajú aj reálne vlastenectvo "krajinské", uhorské, na ktoré sa neraz odvolávajú, keď sa domáhajú politických práv pre svoj národ ako jedného z rovnocenných účastníkov uhorskej štátnej jednoty. Preto aj pri zdôvodňovaní kodifikácie spisovnej slovenčiny ako jeden z dôvodov vystupuje argument, že ide o "domáci jazyk", prijatím ktorého sa Slováci chcú postaviť na domácu, t.j. uhorskú pôdu.

Ľ. Štúr a jeho stúpenci chápali svoju novú koncepciu Slovanstva ako ďalšie rozvitie kollárovskej idey slovanskej vzájomnosti, hoci sa nijako netajili s tým, že ich koncepcia jasne stojí proti vzájomnostnému učeniu Kollárovmu, ktorý "videl len telo Slovanstva, ale nepostihol jeho ducha". S Kollárom a jeho ponatím Slovanstva a slovanskej vzájomnosti spája štúrovskú koncepciu ich spoločný výsledný cieľ, ktorým je rozvoj Slovanstva ako vyššieho nadnárodného celku a primerané integrovanie jeho príno-

su do spoločnej pokladnice kultúrnych hodnôt ľudstva. To svojím celkom novým riešením otázky štruktúry Slovanstva, vzájomného vzťahu všetkých jeho častí medzi sebou a ich vzťahu k slovanskému celku ako samobytných a rovnoprávnych slovanských národov, dosahom, aký toto riešenie /jasne naznačujúce požiadavku práva na národné samourčenie/ malo pre Slovákov i ostatné slovanské národy, pre ich súčasné a budúce vzťahy, ako aj svojou jednoznačnou orientáciou na aktivizáciu širokých ľudových más, svojím bytostným demokratizmom, je to koncepcia nielen kvantitatívne, ale aj kvalitatívne celkom nová, progresívna, zodpovedajúca oveľa adekvátnejšie požiadavkám objektívneho historického vývinu.

Sociálno-odbojová tematika v ľudovej próze

Ján Michálek

Sociálno-odbojová tematika je vo folklóre bohato zastúpená. Je to celkom pochopiteľné: folklór ako tvorba pracujúceho ľudu veľmi často a výrazne reagoval na spoločenskú situáciu tým, že zdôrazňoval a vyzdvihoval idey nesúhlasu s daným stavom spoločenskej nerovnosti, nespravodlivosti, bezprávia, vyjadrujúc tak až svoje pozície odporu, vzbury i odboja. Je to príznačné aj pre slovenský folklór. Jeho fond obsahuje viacero výrazných tematických okruhov tohto zamerania.

K najvýznamnejším z nich patrí zbojnícka tematika a najmä niektoré ústredné postavy zbojníkov, okolo ktorých sa folklórna tvorba s touto tematikou prevažne sústredila. Na tomto príklade poukážeme na niektoré zaujímavé otázky tejto tvorby u nás i u okolitých národov. Termín "sociálno-odbojová tematika" chápeme pritom nie v celej jeho šírke s úmyslom vystihnúť celkové spoločenské vzťahy, ale zmysel ich podstaty, existenčnú závislosť a podmienenosť vo väzbe na danú sociálnu skupinu, triedu, v pomere k iným sociálnym skupinám, triedam. To súvisí totiž s otázkou rastu historického vedomia ľudu a jeho odrazu vo folklóre. Uplatňovanie sociálnej tematiky vo folklóre má teda svoj vývin, etapy, pričom zbojnícka tematika patrí k najtypickejším príkladom sociálno-odbojovej tvorby ľudu. Dodať treba ešte, že sa neobjavuje len v ľudovej próze, ale bohato je zastúpená vo viacerých druhoch tvorby, najmä v piesňach.

Jánošíkovskej tematike v širšom kontexte zbojníckych

námetov v ľudovej slovesnosti venovala sa u nás v minulosti živá pozornosť. Niet divu. Jánošíkovská a zbojnícka tematika vôbec prenikala už od začiatkov minulého storočia do našej poézie, prózy, dramatických diel, hudby i výtvarného umenia. Predovšetkým však je bohato rozvitá a umelecky vynikajúco stvárnená v slovesnej tvorbe slovenského ľudu. V súvise s tým vyjasňovali sa aj otázky vzniku zbojníctva a historickej osobnosti Juraja Jánošíka, prípadne iných zbojníckych postáv. Osvetľovaniu historickej postavy tohto legendárneho hrdinu folklórnej tvorby osobitnú pozornosť venoval u nás najmä Andrej Melicherčík /v práci Juraj Jánošík, Praha 1956/ v kontexte s objasňovaním jánošíkovskej tradície ako špecifického prejavu revolučnej ideológie slovenských poddanských más /v práci Jánošíkovská tradícia na Slovensku, Bratislava 1952/. Vychádzal pritom z dovtedajších archívnych a historických bádaní na Slovensku i v zahraničí. Takto zamerané štúdium vyústilo do záveru, že otázky zbojníctva i samotnej jánošíkovskej tematiky v jej rozličných prejavoch treba riešiť v širších súvislostiach, ako sú národné rozmery tejto tradície, že zbojnícke vystúpenia nemožno odtrhať od podobných vystúpení v okolitých krajoch a krajinách. Zbojníctvo ako jedna z foriem boja poddaného ľudu sa vyskytovalo v celej oblasti karpatských hôr a má mnohé spoločné znaky, čo sa prejavuje aj v tvorbe tohto tematického okruhu.

Pri objasňovaní príčin vzniku karpatského zbojníctva /podnetne tu pôsobili hlavne výskumy a bádania poľského historika Władysława Ochmańského, zhrnuté v práci Zbójnictwo góralskie/ zreteľnejšie sa mohli formulovať aj korene zbojníctva na Slovensku. V súlade s historickými bádaniami nachádzali sa v prechode od naturálneho hospodárenia na feudálnych pozemkoch k hospodáreniu na panských statkoch, pričom situáciu zhoršovali a zostrovali dôsled-

ky tureckých nájazdov, vojen a plienenia, ako aj celková nespravodlivá politika Habsburgovcov voči Uhorsku. Dôsledky tejto situácie viedli k všeobecnej nespokojnosti, k rastúcemu útlaku a biede poddanského ľudu. Príčiny vzniku karpatského zbojníctva spočívali teda predovšetkým v hospodársko-spoločenských podmienkach života ľudu v 17. a začiatkom 18. storočia. To je nové hľadisko v hodnotení príčin vzniku karpatského zbojníctva. Staršia odborná spisba totiž uvedené príčiny obchádzala, vysvetľujúc vznik zbojníctva v Karpatoch predovšetkým rozborom charakterových vlastností obyvateľstva karpatských hôr, čím podstatu karpatského zbojníctva zobrazovala nepravdivo a jeho základné črty často zastierala.

Správy o zbojníctve v karpatských horách a priľahlých oblastiach nachádzame už zo 16. storočia, ale jeho masový výskyt spadá do 17. a najmä do 18. storočia, ktoré predstavuje dobu najväčšieho rozkvetu karpatského zbojníctva. Vtedy je už zbojníctvo v tomto priestore javom všeobecne rozšíreným a trvalým. Možno teda v krátkosti formulovať jeho krátku charakteristiku: pre ľud v karpatskej oblasti bol zboj aktom spoločenskej vzbury. Zboj i zbojníka vytvárala spoločenská nevyhnutnosť. Ich korene treba vidieť v nespravodlivej sústave feudalizmu. Hôrnych chlapcov, bojovníkov za slobodu a práva poddaného ľudu, nevyháňajú do lesov charakterové defekty, ale spoločenská sústava feudalizmu, s ktorou sa púšťajú do boja i vtedy, keď vedú nerovný boj bez nádeje na úspech. Činy zbojníkov nie sú v rozpore s túžbami širokých más. Poddaný ľud po celé stáročia myslel na boj proti feudálom. Zbojník - hôrny chlapec - je mu vzorom, patrí k ľudu a v mene všetkých zbedačených a ukrivdených, s ich súhlasom i pomocou olupuje pánov. V predstave ľudu vyrastá tak zbojník na hrdinu, ktorý tlmočí túžby a ideály poddaných. Možno

v podstate povedať, že na tomto základe vyrastalo zbojníctvo v Karpatoch ako široký spoločenský jav i jeho výrazné postavy osobitne.

V prvej polovici 18. storočia zrodila sa i najväčšia a najvýraznejšia postava karpatského zbojníctva - Juraj Jánošík. Jánošík obsiahol v sebe všetky typické črty karpatského zbojníka a dosiahol takého významu, že "slávou a veľkosťou svojich činov zatienil všetkých svojich druhov v boji, nech už žili a bojovali kdekoľvek a kedykoľvek. Veľkosťou svojho života i hĺbkou tragiky svojej smrti stal sa Jánošík legendárnym symbolom hrdinskej minulosti slovenského ľudu" /A. Melicherčík, Juraj Jánošík, Praha 1956/.

Základné črty vývinu jánošíkovskej tradície v ústnej slovesnosti najlepšie možno dokumentovať na umeleckom stvárnení jej ústrednej postavy. V tomto zmysle je aj Juraj Jánošík ako hrdina slovenského folklóru výtvorom konkrétnej doby a odráža rast historického vedomia nášho ľudu po niekoľko storočí. Jánošíkovská tradícia - najkoncentrovanejšie vo svojej dominantnej postave - stelesňuje uvedomelý odboj zbojníka, horného chlapca - junáka slobody. Ako sa táto nová postava hrdinu v slovenskom folklóre formuje?

Staršie fázy vývinu ľudového hrdinu vo folklóre možno charakterizovať tým, že hrdina bol obklopený početnými sprievodnými pomocnými personážami a prostriedkami, pomocou ktorých dokázal úspešne riešiť a zvládnuť všetky úlohy. Najvýraznejšie sa to prejavuje vo fantastických rozprávkach. Aj v postave Juraja Jánošíka nachádzame ešte takéto prvky. Vyskytujú sa najmä v prozaických podaniach /čarovný opasok Jánošíkov, spôsoby jeho nadobudnutia/, v ktorých sa hovorí napríklad o tom, ako Jánošík získal veľkú silu a nepremožiteľnosť /napr. silu do víly, premôcť ho možno len zradou a pod./. Už aj tieto príklady ukazujú, že základy jánošíkovskej tradície vo folklóre rozvíja-

jú sa na pôvodnom čarovnom folklóre, pričom však do značnej miery sa už aj tu konkretizuje cieľ zápasu hrdinu. Je to boj proti pánom, pomoc biednym poddaným, teda riešenie situácie na sociálno-odbojovom základe. Spomínaný čarovný základ Jánošíkovej sily postupne v ústnej tvorbe ustupoval reálnejším verziám jej nadobudnutia /napr. Jánošík bol silný od prírody, alebo vyskytujú sa tu niektoré medzinárodné motívy ústnej tvorby/. Juraj Jánošík je teda najmä spočiatku ešte typom hrdinu, ktorý sám potrebuje disponovať veľkou silou a ak treba má k dispozícii takú výstroj, ktorá ho robí nepremožiteľným v istých konkrétnych situáciách. Je to však už hrdina úzko spätý s ľudom, postava z ľudu, ktorá svojimi činmi vystúpila na piedestál hrdinu bojujúceho za práva ľudu. A tak vidíme, ako v tejto tradícii v počiatkoch na pozadí fyzickej sily hrdinu rastie vedomie sily kolektívu a na základe tohto sebauvedomenia kolektívu /ktorý je tvorcom tejto tradície/ opäť dochádza k narasteniu, zreálňovaniu a skonkrétňovaniu sily ľudového hrdinu. V tradícii sa to potom prejavuje tak, že sa jej vývinom v jednotlivých podaniach stupňuje dôraz na bojovú družnosť, na bojovú - Jánošíkovu - družinu. Teda počiatočné čarovné prvky hrdinu čoraz viacej ustupujú, ľudový hrdina sa čoraz väčšmi opiera o vedomie sily kolektívu, ľudu. Je taký silný a veľký, akej sily a uvedomenia dosahuje ľud, jeho tvorca v boji o realizáciu svojich túžob, predstáv o spravodlivosti, slobode, sociálnej rovnosti a podobne.

Ľudové povesti o Jánošíkovi a jeho družine sú mozaikou drobných príbehov, ktoré smerujú k akémusi dejovému celku o živote, činoch i smrti zbojníka, bojovníka za práva poddanského ľudu. Pomoc chudobným a biednym, to je ich nosná ideová základňa. Zbojnícke piesne neproti tomu - ich ústrednou postavou v slovenskom zbojníckom folklóre je

rovnako Juraj Jánošík - vyjadrujú viacej, zameriavajú sa prevažne na citový a vnútorný život zbojníka. Mnoho zbojníckych piesní však kritizuje pochybné právo poddanského obdobia, keď si nejeden nevoľník násilím vydobíjal podmienky na holú existenciu. V zbojníckych piesňach sa napríklad často spomínajú rozličné menšie krádeže, ktoré sa neúmerne kruto trestali tak väzením, ako telesnými trestami a neraz aj životom /S. Burlasová, Sociálna tematika v ľudovej piesni a jej vývin. Slovenský národopis, 1, 1978/. Slovenská ľudová poézia svojho najväčšieho zbojníckeho hrdinu predstavuje predsa len predovšetkým naznačeným spôsobom, pričom zdôrazňuje záverečný akt jeho zbojníckej tragédie - jeho lapenie a smrť na šibenici. Nevytvorila veľké piesňové cykly, epicky líčiace zbojnícke činy. Jánošík v slovenskej ľudovej piesni je skôr postava lyrická. Je to mladý šuhaj, márne zahubený, stelesnenie túžby po voľnosti, človek, ktorého poddanský ľud práve v utrpení a smrti povzniesol na výšinie poézie a ako jedného z mnohých vybral si ho za symbol svojho boja proti feudálnemu bezpráviu /J. Horák/. Je to poézia bezprostredná a silná.

Ľudová tvorba so zbojníckou tematikou zobrazuje teda zbojníctvo ako formu sociálnej revolty, ktorá neviedla k riešeniu v prospech pracujúceho ľudu, ale bola jednoznačným prejavom odporu, vzbury, konkrétnej akcie proti poriadku, ktorý nerešpektoval práva všetkých ľudí, ale len privilegovaných. Zbojníctvo dávalo poddanskému ľudu pocit slobody a voľnosti, za ktorý mnohí neváhali obetovať aj životy /S. Burlasová, cit. št./. Prostredníctvom tohto obrazu možno vidieť v zbojníckej tematike v ľudovej slovesnosti slovenskej a iných národov viaceré zaujímavé porovnania. Poukážeme na ne najmä na príklade ukrajinského folklóru.

Ako sme už uviedli, prvú polovicu 18. storočia môže-

me označiť za obdobie najväčšieho rozmachu zbojníctva v Karpatoch a priľahlých oblastiach. Do tohto času spadajú aj mená slávnych i najslávnejších zbojníkov, ktorých hrdinské činy stali sa predmetom tvorby ľudu krajín karpatských hôr. Ondráš na Morave a v Sliezsku, Bačinský a Procpak v Poľsku, Jánošík, Rajnoha a Surovec na Slovensku, Barnaš, Madej, Bojčuk, najmä však Dovbuš na Ukrajine - to sú mená tých najslávnejších zbojníkov, ktorí viac-menej reprezentujú predovšetkým vďaka ľudovému spracovaniu a fantázii oveľa väčšiu "armádu" hôrnych chlapcov. A tak ako na Slovensku postava Juraja Jánošíka významom a sociálnym dosahom prevýšila všetkých ostatných, v ukrajinskom folklóre to bol Oleksa Dovbuš, slávny vodca opryškov, ktorý sa stal hrdinom s podobným postavením v prostredí protifeudálneho odboja ukrajinského ľudu. Ich mená a činy sa stali známe v pamäti ľudu celej oblasti Karpát po mnoho storočí.

Slovenských zbojníkov i ukrajinských opryškov postavili do boja proti pánom v podstate zhodné podmienky života roľníckeho ľudu, povesti a piesne o nich vyjadrovali odhodlanie nezmierovať sa s údelom vykorisťovaných, ale bojovať aj so zbraňou v ruke, vyjadrovali rovnaké sociálne túžby i nenávisť a nepoddajnosť, spoločnú vieru v spravodlivosť a túžbu po slobode. Možno teda hovoriť o spoločnej ideovej náplni slovenského zbojníckeho folklóru s folklórom mnohých okolitých krajín. Hrdinstvo a veľkosť protifeudálneho odboja zobrazil karpatský ľud predovšetkým v umeleckom vykreslení svojich ľudových hrdinov. Oni sa stali u jednotlivých národov karpatskej oblasti centrálnymi postavami, okolo ktorých sa skoncentrovala väčšina povestí a piesní so zbojníckou tematikou. Každá veľká postava karpatského zbojníctva predstavuje sama osebe vyhranený typ, určený konkrétnymi historickými podmienkami

života národov karpatskej oblasti a svojskými podmienkami ich protifeudálneho boja. Každá veľká postava karpatského zbojníctva je nositeľom etnických osobitostí národnej kultúry, ktorá tento obraz v tvorbe ľudu uchovala. Avšak podobnosť podmienok a celkového života poddanského roľníckeho ľudu viedla súčasne k vytváraniu predpokladov pre zbližovanie tvorby ľudu, čo v 17., ale najmä v 18. storočí vyúsťovalo do mnohých zhodných ideových a umeleckých výtvorov. Aj postava samotného Juraja Jánošíka sa takto stala známou na Morave, v Sliezsku, v Poľsku, na Ukrajine.

Mnoho spoločného nachádzame aj v umeleckom zobrazení biografie viacerých karpatských zbojníkov. V procese cyklizácie tejto tematiky sa početné zbojnícke povesti a piesne postupne koncentrovali okolo niektorých význačných zbojníckych postáv. Potvrdzuje to - a nie je bez zaujímavosti - aj príklad Jureja Jánošíka v porovnaní s ukrajinským Oleksom Dovbušom.

Ukrajinský ľud vykreslil postavu náčelníka opryškov Oleksu Dovbuša ako hrdinu, ktorému nebolo rovného. Podľa povestí bol najprv celkom obyčajným pastierikom a nevynikal ani silou, ani výzorom. Nadobudol však veľkú silu a nezraniteľnosť. Jánošík získal zázračnú silu, uloženú do opasku, od víl a bol tiež nezraniteľný - ako všetci veľkí karpatskí zbojníci. Rozhodnutie Jánošíka dať sa na zboj je v slovenskom folklóre motivované krivdou a bezprávom, ktorého sa dopúšťali páni na biednom poddanskom ľude a na jeho rodičoch. Dovbušovo rozhodnutie ukrajinský folklór predstavuje podobne: ublížil mu pri práci panský úradník, Dovbuš sa pomstil, a dal sa na zboj. Ďalšie podobnosti možno vidieť vo vykreslení hrdinskej výstroje /Jánošíkova valaška sa podľa povestí nedostala do rúk pánom, zaťatá do buka čaká na nového hrdinu. Dovbušova puška je zakopaná v zemi a každý rok sa posúva k povrchu/, charakteru, dru-

žiny /Jánošíkova družina mala dvanásť hôrnych chlapcov, Dovbušových "čiernych chlapcov" je podľa povestí tiež dvanásť/. Obidvaja - Jánošík i Dovbuš - vyznačujú sa okrem sily odvahou, chrabrosťou, osobitne vyvinutým citom pre pravdu a spravodlivosť. Sedem rokov bojoval Oleksa Dovbuš so svojimi druhmi proti pánom. Zo svojho sídla na Čiernej hore vychádzal so svojou družinou do okolitých krajov i do Poľska a Rumunska. Jeho sláva sa rozniesla široko-ďaleko a ľud rozprával o ňom početné príbehy. Zahynul roku 1745 v Kosmači - podľa ľudového podania zradila ho jeho milá. S motívom zrady stretávame sa aj pri dolapení Jánošíka. /A. Melicherčík, Slovensko-ukrajinské vzťahy v zbojníckom folklóre. Slovanské štúdie, I., Bratislava 1957/.

Porovnanie týchto dvoch veľkých postáv karpatského zbojníctva by bolo možné rozširovať o ďalšie motívy a črty a podobne by sa dalo postupovať aj vo vzťahu k iným zbojníckym postavám. Aj tento príklad však dostatočne poukazuje na to, že zbojnícka tematika vo folklóre ľudu karpatskej oblasti je odrazom života ľudu v podmienkach, ktoré v základných sociálno-triednych komponentoch si boli blízke. Prejavilo sa to aj v tvorbe ľudu. Ideový základ zbojníckej tradície spočíva potom spoločne v boji proti krutosti a bezohľadnosti feudálnych pánov, v pomste za páchané krivdy na biednom pracovitom poddanskom ľude, v boji proti útlaku a nespravodlivosti. Často teda zhodným spôsobom, pritom však s osobitnou historickou tvárou a svojským umeleckým zobrazením vo folklórnej tvorbe vykreslil ľud viacerých krajín karpatskej oblasti aj svoje veľkolepé postavy zbojníkov. Ich umelecké stvárnenie stalo sa neoddeliteľnou súčasťou príslušnej národnej kultúry.

Jánošíkovská tradícia mala živý ohlas v slovenskej kultúre. Obsahovo tvorila významnú zložku slovenského folklóru a v súčasnosti sa často vyskytuje v sekundár-

nych formách spracovania v programoch folklórnych súborov. Jej ideová náplň dáva jej krídla časovosti a v tomto zmysle zohrala často v dejinách slovenského národa aktuálnu úlohu revolučnej tradície ľudu.

Literatúra

Burlasová, S.: Sociálna tematika v ľudovej piesni a jej vývin. Slovenský národopis, I., 1978, 51-70;

Horák, J. - Plicka, K.: Zbojnícke piesne slovenského ľudu. Bratislava 1965;.

Melicherčík, A.: Jánošíkovská tradícia na Slovensku. Bratislava 1952;

Melicherčík, A.: Juraj Jánošík, hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu. Praha 1956;

Melicherčík, A.: Slovensko-ukrajinské vzťahy v zbojníckom folklóre. In: Slovanské štúdie, I. Z dejín česko-slovensko-ukrajinských vzťahov. Bratislava 1957;

Melicherčík, A.: Kapitán opryškov. Bratislava 1959.

Umelecké remeslá na Slovensku

Pavol Michalides

Podobne ako v iných krajinách Európy môžeme aj na území Slovenska sledovať život a kultúru obyvateľov v minulosti na základe výsledkov ich rozličných činností uchovaných v početných hmotných dokumentoch. Územie Slovenska poskytovalo od dávna množstvo prírodných materiálov a výrobných surovín umožňujúcich rozvinúť viaceré činnosti nadobúdajúce v priebehu storočí v prírodne uzavretých oblastiach svoj špecifický a značne diferencovaný charakter. Archaický a historický odkaz každodenného života a kultúry obyvateľov nachádzame predovšetkým v domáckej výrobe, v tradičnej ľudovej umeleckej výrobe a v umeleckých remeslách.

Rozvinutejšie formy výroby uplatňované v umeleckých remeslách pomáhali obyvateľom rozvíjať na vyšší stupeň výrobu úžitkových predmetov, uplatňovať estetické hodnoty v životnom prostredí a v spôsobe života a rozvíjať vzťah k umeniu a kultúre. Umelecko-remeselná činnosť vyjadrená v konkrétnych hmotných artefaktoch manifestovala nerozlučne aj duchovný život tvorcov i užívateľov, idey svojej doby, a takto pomáhala vyjadrovať a rozvíjať tvárnosť celých epoch histórie slovenského národa.

Kultúrna a technická tradícia umeleckých remesiel na území dnešného Slovenska je dokladom rozvoja hmotnej a duchovnej kultúry obyvateľov. Predstavuje tvorivé metódy výrobných postupov, talent, majstrovstvo a dokonalosť umelecko-remeselnej práce, výtvarné nadanie výrobcov a v súhrne i duchovné bohatstvo jednotlivých historických

epoch.

Najstaršie suroviny kameň, hlina, koža, drevo a rastlinné vlákna boli u nás výrobným materiálom už v praveku. Najmä výskyt výbornej hliny podnecoval výrobu vynikajúco stvárňovaných predmetov početných tvarov, ako to dokazujú už z mladšej doby kamennej zachované rozvetvené druhy neolitickej keramiky. Hornaté územie Slovenska poskytovalo množstvo povrchového získavania rúd, ktoré podnecovalo spracúvanie kovov už od druhého tisícročia pred naším letopočtom. Početné nálezy bronzových predmetov poukazujú na udomácnenie výroby farebných kovov a ich zliatin - bronzu. Ťažba železa i ušľachtilých kovov a ostatné prírodné bohatstvo priamo predurčovali udomácnenie niektorých odvetví spracúvania kovov, najmä kovolejectvo a kovotepectvo. Spracovanie kovu dosiahlo pozoruhodné výsledky v umeleckom kováčstve.

Rozvinutie remeselnej výroby a jej výtvarných foriem vystupňovalo sa zásluhou Keltov najmä v umeleckej výrobe kovových šperkov a v keramike. Veľké strediská výmeny tovaru v okolí Dunaja v období počiatkov nášho veku dokazujú kontakty s rímskou kultúrou.

Pre územie dnešného Slovenska bol veľmi dôležitý presun rozličných kmeňov a kultúr na začiatku nášho veku. V tomto období žili tu už Slovania, ktorí sem prenikli zo zakarpatskej oblasti a rozvinuli naplno hospodársky, politický a kultúrny život vo svojom prvom národnom štáte Veľkej Morave. Vo výrobe umelecko-remeselných predmetov z keramiky, z dreva, tkáčskych výrobkov i šperkov uplatňovala sa na funkčných tvaroch umelecká výzdoba realizovaná náročnými technikami. Vysoko špecializovaná umelecko-remeselná výroba rozvinula sa najskôr na panstvách kmeňových kniežactiev a v remeselných osadách slovanských hradov. V rozvoji remesiel a ich umeleckých foriem dôle-

žitú úlohu zohrala aj kresťanská misijná činnosť Cyrila a Metoda, s ktorou sa na naše územie dostávali vplyvy byzantskej kultúry.

Slovenské obyvateľstvo sa po invázii maďarských kmeňov rozdelilo na dve historické skupiny: Čechov, ktorí si utvorili v 10. storočí samostatný národný štát, a Slovákov, ktorí sa začlenili do celku stredovekého feudálneho Uhorska, a potom celé tisícročie žili v národnej neslobode. Systém slovenských hradných panstiev a s ním aj stav remeselníkov sa uchoval. Remeselná výroba z domácich prírodných surovín, najmä z hliny, z dreva, z kovu zameriavala sa na potreby každodenného života a v mladých stredoveký mestách sa jej novými konzumentmi stali patriciát a zámožní mešťania.

Rozvoj feudalizmu a rast moci panovníkov a cirkvi vytvorili podmienky pre rozvoj cirkevnej aj svetskej architektúry. Kláštory sa stali kolískou knižného i nástenného maliarstva, sochárstva i umeleckých remesiel, ktoré ovplyvňovali dôležité strediská európskej románskej kultúry. Kláštorské dielne sa stali prostredím vznikania a postupného rozvíjania umeleckých remesiel zásluhou výnimočných objednávok predmetov a zariadení pre bohoslužobný kult a reprezentáciu feudálov.

Výraznejšie rozvinutie umenia nastalo u nás v období pozdnej gotiky a nastupujúcej renesancie. Hospodársky rast miest - najmä spojený s ťažbou vzácnych kovov - znamenal začiatok novej kultúry, v ktorej remeslá zaznamenali veľký rozkvet súčasne s rozvojom architektúry a sochárstva. Remeselníci, organizovaní v cechoch vyrábali bežný tovar pre trh, ale pracovali aj na priamu objednávku podľa individuálnych objednávateľov. Styk a kontakty cechových organizácií s európskymi umelecko-remeselnými centrami zvyšoval ich majstrovstvo a umožňoval rozvíjať

umelecké odvetvia remesiel.

V období od 14. storočia do druhej polovice 19. storočia poznávame na území Slovenska umelecko-remeselné predmety rôzneho druhu ako výrobky cechových organizácií zlatníkov, cínárov, hodinárov, kováčov, kachliarov, stolárov, truhlárov a iných. Existovala tu aj poloremeselná ľudová výroba, ktorá sa v domácom prostredí zameriavala na výrobu úžitkových predmetov pre vlastnú spotrebu a spotrebu kolektívov dedín. Táto sa v priebehu rokov rozvinula najmä na zemepanstvách - boli to napríklad kováči, hrnčiari, kachliari, kožušníci a iní -, kde sa jej poskytovali viaceré privilégiá. Popri privilegovanej mimocechovej výrobe keramiky a skla na zemepanstvách existovala i cechová výroba keramiky prevádzaná hrnčiarmi, kachliarmi a džbankármi. Niektoré fajansové výrobky a v 19. storočí kamenina boli produktom manufaktúr. Vyššia umelecko-remeselná činnosť sa uplatňovala aj v spracúvaní kože v prácach irchárov, kordováncov, opaskárov, sedlárov, kapsárov, knihväzačov a iných. Vysokú výtvarnú úroveň prejavovali kožené tapety a nábytkové kožené poťahy zhotovované garbiarmi.

V textilnej výrobe dosiahli umelecko-remeselnú úroveň najmä tkáči. Od 16. storočia sa rozmáhali výšivky na plátno, ktoré sa čoraz častejšie zhotovovali podomácky. V strediskách utvárajúcich sa v osadách okolo stredovekých banských miest rozvíjalo sa od konca 16. storočia čipkárstvo. Výšivky a čipky sa zhotovovali aj na feudálnych panstvách vo forme poddanských robôt žien, ktoré takto pripravovali výbavy šľachtických dcér.

Rad rozličných výrobkov a artefaktov umeleckého remesla, uchovaných v našich múzeách, predstavuje rozvinutý spôsob života nášho obyvateľstva, jeho hmotnú kultúru a estetické cítenie. Poukazuje na bohatú tvorivosť

nášho ľudu, ktorý v rámci meniacich sa podmienok a možností rozvíjal domáce tradície, obohacujúc ich o vymoženosti európskych kultúrnych prúdov.

Zavádzanie strojov do výrobného procesu a s tým súvisiace postupné rozširovanie kapitalistického podnikania spôsobilo už v 18. storočí krízu v remeselnej malovýrobe. Prehlbovali ju aj zastarané predpisy cechových organizácií. Ručná práca, ktorá bola základom dovtedajšej remeselnej a umelecko-remeselnej práce, začala nezadržateľne upadať. V druhej polovici 19. storočia zanikli na území Slovenska aj posledné cechy a s nimi aj mnohé v minulosti prekvitajúce umelecké remeslá. Nastal zložitý proces, v ktorom osudy klasických umeleckých remesiel môžeme poznávať len v širších vzťahoch vývoja úžitkovej výtvarnej tvorby a celej výtvarnej kultúry, jej podielu na postupných premenách životného prostredia a nového životného štýlu, ktorý sa v rámci neho utváral.

V priemyselne vyspelých európskych štátoch sa od polovice 19. storočia rozvinulo rozsiahle umelecko-priemyselné hnutie, ktoré hľadalo východiská z nekvalitnej a nevkusnej produkcie podnikateľskej kapitalistickej výroby úžitkových predmetov. V období umelecko-priemyselného hnutia a podnikania nastali postupne premeny aj v Rakúsko-Uhorsku. V hornom Uhorsku, na území dnešného Slovenska sa tento proces prejavil osobitným spôsobom. V priebehu posledných desaťročí 19. storočia a na začiatku 20. storočia sa do popredia na báze domáckeho spracovania surovín dostalo ľudové umenie. Tento vývoj podporovalo aj národno-obrodenecké hnutie Slovákov, ktoré posúvalo do popredia domáce hodnoty a národnú kultúru. Ľudová umelecká výroba sa v týchto podmienkach rozvinula cez ľudové remeslá až do formy ľudového priemyslu, a stala sa základňou nielen pre svojrázny rozvoj umeleckého priemyslu, ale

aj pre celý výtvarný život a kultúru slovenského národa. V tomto smere je významné predovšetkým činnosť spolkov zúčastňujúcich sa na organizovaní a zveľaďovaní ľudovej umeleckej výroby: Živena /založená 1869/, Izabella /1895/, Lipa /1910/, Skalica /1910/, Detva /1920/ a iné. V období medzi dvoma vojnami zohrali v premenách výtvarnej úžitkovej tvorby dôležitú úlohu Spoločnosť umeleckého priemyslu /1920/ a Škola umeleckých remesiel /1928/ v Bratislave.

Oslobodenie Československa roku 1945 znamenalo začiatok novej epochy života, práce a kultúry nášho ľudu. Koncepčne sa vychádzalo zo živých tradícií troch skupín výroby: tradičnej ľudovej, remeselnej a priemyselnej. Na zákonnom podklade vznikli tri inštitúcie, ktoré sa na základe socialistických princípov ideovo a organizačne orientovali na uchovanie výrobných i kultúrnych tradícií a na ich ďalší koncepčný rozvoj i novú výtvarnú kvalitu: Ústredie ľudovej umeleckej výroby /1945/, Ústredie umeleckých remesiel /1954/, Sekcia úžitkového umenia a priemyselného výtvarníctva pri Zväze československých výtvarných umelcov /1952/.

Zákon Slovenskej národnej rady č. 4 o ľudovej umeleckej výrobe a umeleckých remeslách z roku 1958 s konečnou platnosťou zabezpečil dobré podmienky pre tieto odvetvia výtvarnej kultúry, vyrastajúce z náročnej rukodielnej práce. V tvorivom ovzduší rozvíjajú sa na Slovensku v špeciálnych dielňach umelecké remeslá v odvetviach: umelecké kováčstvo, kovotepectvo, kovolejstvo, zámočníctvo, klampiarstvo, stolárstvo, čalúnictvo, intarzérstvo, štukatérstvo, modelárstvo, kamenosochárstvo, lakovníctvo, pozlacovačstvo, písmomalierstvo, knihväzačstvo, umelecký textil a reštaurovanie alohového nábytku. Umelecké remeslá dosiahli mimoriadne úspechy nielen v realizácii pamiatkovej starostlivosti reštaurovaním cenných

pamiatok reprezentujúcich našu kultúrnu históriu, ale aj v tvorbe novej hmotnej kultúry, socialistického životného prostredia a životného štýlu. Úspešne sa zúčastňujú na rozvoji architektonickej tvorby, na realizácii upravovaných a novobudovaných priestorov a objektov mimoriadneho spoločenského významu. Zúčastňujú sa na realizácii diel monumentálnej tvorby a ostatných maliarskych a sochárskych diel - najvýznamnejších hodnôt našej výtvarnej kultúry. Zúčastňujú sa úspešne aj na interiérovej tvorbe, najmä pri riešení spoločensky významných interiérov a prinášajú nemalé výsledky aj v tvorbe interiérových doplnkov, pamiatkových predmetov a pod.

Dosiahnuté výsledky sú dôkazom predovšetkým toho, čo socialistický spoločenský systém pre rozvoj umenia poskytol. V socialistickej spoločnosti nielen že umelecká výroba založená na rukodielnej práci, t.j. ľudová umelecká výroba a umelecké remeslá, existuje, ale čím ďalej tým viac dostáva podnety pre ďalší rozvoj, má dôležitú úlohu v národnom úžitkovom umení a zákonite prispieva k rozvoju výtvarného umenia a kultúry socialistickej epochy.

V priebehu tridsiatych rokov sme sa usilovali o novú náplň umeleckého remesla, o jeho plné začlenenie do ekonomického systému a foriem straníckeho riadenia kultúry a umenia v socialistickej spoločnosti. Nebola to cesta ľahká, bolo treba riešiť celý rad zložitých problémov. Z teoretického hľadiska a na základe skúseností praxe skúmali sa najskôr vzťahy a význam rukodielnej práce a remesla v nových podmienkach socialistickej ekonomiky a kultúry. Problém umeleckého remesla sa osvetľoval priamo z podstaty vlastnej práce, z jej fyziologickej stránky, spoločenskej povahy ako aj z hľadiska základných estetických noriem.

Umelecké remeslo zachováva predovšetkým veľké hodno-

ty kultúrneho významu, ktoré sa majú stať majetkom všetkého pracujúceho ľudu. Umelecké remeslo plní nové úlohy v dvoch základných smeroch: a/ zachováva klasické metódy remeselnej práce, ktoré v úžom spojení s výtvarným prejavom v rozličných odvetviach remesla umožňujú ochraňovať a uchovávať historické pamiatky ako významné dokumenty vývoja našej národnej kultúry a umenia; b/ uplatňuje sa ako samostatná a neodlučiteľná tvorivá zložka v rôznych odboroch a disciplínach výtvarného umenia, najmä sochárstva a maliarstva, a predovšetkým v ich monumentálnych formách zviazaných s architektúrou pri tvorbe spoločensky významných priestorov, interiérových zariadení a doplnkov.

Umelecké remeslo sa chápe ako tvorivá činnosť, a preto sa neustále objasňuje v rámci úloh vedecko-technickej a kultúrnej revolúcie vzťahy medzi umením a remeslom, umeleckým remeslom a technikou. Pri určovaní výtvarného programu umeleckých remesiel sa vychádza z úloh a tendencií tvorby životného prostredia a socialistického spôsobu života, na ktorom sa neodlučiteľne zúčastňuje nielen staviteľstvo a architektúra, ale i rozličné druhy a disciplíny výtvarného umenia a početné odvetvia umeleckého remesla. V súvislosti s tým sa objasňuje estetická a výtvarná zložka životného prostredia, vytyčujú sa hlavné zámery spolupráce architektúry s výtvarným umením a vymedzujú sa špecifické úlohy jednotlivých druhov výtvarného umenia i odvetví umeleckých remesiel. Podrobnejšie sa analyzujú úlohy a poslanie umeleckých remesiel v modernej architektúre, v pamiatkovej starostlivosti a v kultúrnych stavbách a zariadeniach.

Z hľadiska podielu umeleckých remesiel na výstavbe kultúrnych zariadení sledujú sa úlohy a s tým súvisiace problémy v dvoch smeroch: a/ ako rekonštrukcie národných kultúrnych pamiatok, ktoré slúžia v novej funkcii súčas-

nému životu, napríklad zariadenia vlády, knižnice, múzeá, galérie a expozície, pamätníky, obradné siene - pietne siene, sobášne siene, domy smútku a iné; b/ ako novobudované objekty a priestory, napríklad kultúrne a spoločenské domy, klubové zariadenia, domy družby, kiná, divadlá, televízne centrá, rozhlasové objekty a ďalšie. Okrem toho sa počíta s účasťou umeleckých remesiel v objektoch a priestoroch pre prechodné ubytovanie a spoločné stravovanie, ako sú napríklad hotely, rekreačné sídliská, zotavovne, chaty. Do programov umelecko-remeselných dielní jednotlivých stredísk Ústredia umeleckých remesiel sa začlenili aj niektoré objekty a priestory z rezortu školstva, telesnej výchovy a športu, obchodu a distribúcie, dopravy a priemyselných stavieb, štátnej a verejnej správy a ďalšie.

Umelecké remeslá v Slovenskej socialistickej republike sa zúčastňujú v rámci jednotného celoštátneho zámeru na úzkej spolupráci s architektmi a výtvarnými umelcami na riešení úloh socialistického životného prostredia. Dosiahnuté výsledky dokazujú ich vysokú materiálno-dielenskú, remeselnú i estetickú náročnosť vyjadrenú v špecifickej výtvarnej kvalite, a v rozsiahlom výtvarnom programe dokazujú nezastupiteľnosť umeleckého remesla pri zvyšovaní estetickej úrovne pracovného, obytného, rekreačného prostredia, pri zvyšovaní kultúry práce a spôsobu života. Tento zámer i dosiahnuté výsledky sa úspešne konfrontujú na domácej i medzinárodnej úrovni v rámci stykov krajín socialistického spoločenstva, a získavajú zaslúžený úspech ako výsledok socialistickej kultúry a kultúrnej politiky na celosvetových prehliadkach umeleckých remesiel i úžitkového umenia.

Konfrontácia slovenčiny s bieloruštinou

Arnold Michnevič

Bieloruská abeceda a názvy písmen

Аа /a/, Бб /be/, Вв /ve/, Гг /he/, Дд /de/, Ее /je/,
Ёё /jo/, Жж /že/, Зз /ze/, Ii /i/, Йй /í karotkaje/,
Кк /ka/, Лл /el'/, Мм /em/, Нн /en/, Оо /o/, Пп /pe/,
Рр /er/, Сс /es/, Тт /te/, Уу /u/, Ўў /u karotkaje/,
Фф /ef/, Хх /cha/, Цц /ce/, Чч /če/, Шш /ša/, Ыы /y/,
Ьь /jer/, Ээ /e/, Юю /ju/, Яя /ja/.
Využívajú sa aj digrafy Дж дж /dž/, Дз дз /dz/, apostrof '.

Slovenská abeceda

Aa, Áá, Ää, Bb, Cc, Čč, Dd, Ďď, Ee, Éé, Ff, Gg, Hh, Chch,
Ii, Íí, Jj, Kk, Ll, ĽĽ, Ľľ, Mm, Nn, Ňň, Oo, Óó, Ôô, Pp,
Qq, Rr, Ŕŕ, Ss, Šš, Tt, Ťť, Uu, Úú, Vv, Ww, Xx, Yy, Ýý,
Zz, Žž.

Hlásky bieloruského jazyka

Vokály: a, o, u, e, i/y/
Konsonanty: b, b', p, p', v, v', ў, m, m', f, f', z, z',
s, s', d, dz', t, c', n, n', l, l', r, ž, č, c, š, dž,
j, ɣ, k, ch

Hlásky slovenského jazyka

Vokály: a, o, u, e, i, ä, á, ó, ú, é, í
Diftongy: ô, ia, iu, ie
Konsonanty: p, t, ť, k, b, d, ď, g, c, č, dz, dž, f, s,
š, ch, v, z, ž, h, m, n, ň, l, ľ, r, j.

Bieloruský text

Кубаў заяц

Куба ішоў і ўбачыў у кусточку заяца, які спаў. Узрадаваўся /хлопец/ і пачаў разважаць:

-- Гэтага заяца я прадам і куплю сабе гусь. У гусі будуць гусяняты, а калі яны вырастуць, я іх таксама прадам і куплю сабе цяля. З цяляці ў мяне вырасце карова, а ў яе зноў будзе цяля, а ў таго цяляці зноў цяля. Я іх прадам і куплю сабе коней, ажанюся і на гэтых конніках прывязу жоначку. І будзе вяселле, якога ў нашай вёсцы яшчэ не было. О-го-го!

Ад гэтага вокліку заяц абудзіўся і знік як вокам мігнуць. А разам з ім -- і Кубава гусь, і цяля, і коні, і вяселле!

Slovenský text

Kubov zajac

Kubo šiel poľom a zazrel v kríčku spiaceho zajaca. Potešil sa a začal mudrovať:

Tohto zajaca predám a kúpim si husu. Hus bude mať húsence, a tie keď vyrastú, aj tie predám a kúpim si teľa. Z teľaťa mi narastie krava, a tá bude mať zas teľa, a to teľa zas teľa. Tie predám a kúpim si kone, ožením sa a na týchto koníčkoch si doveziem ženičku. Budeže to svadba, akej ešte v našej dedine nebolo. Ichuchú!

Na toto zvýsknutie sa zajac prebudil a zdupkal kade ľahšie. A bolo po Kubovej husi, i po teľati, i po koňoch, i po svadbe!

Fonetické osobitosti bieloruského jazyka v porovnaní so slovenským

*ě biel. e: бегаць, светлы, мера, рэчка
sl. e aj je: behať, svat, miera, rieka

*ъ biel. o: сон, дошка, дождж
sl. o, a, á: sen, doska, dážď

*ь biel. e: дзень, жнець, чесць
sl. e, o, a: deň, ovos, ľan

*ǫ biel. u: сусед, суд
sl. u, ú: sused, súd

*ę biel. a: мяць, мяса, пяць, частка
sl. ä, a, ja: mäso, päť, časť, čiastka

*i biel. i: піва, віно
sl. i, í: pivo, víno

*y biel. y: сын, пытаць
sl. i, í: syn, pýtať

*e- biel. o-: вольха, адзін
sl. je-: jelša, jeden

*r̥ biel. or: горб, /ён/ кормі́ць
sl. r̥, ŕ: hrb, kŕmiť

*r̥' biel. er: верх, жердка, памерці
sl. r̥, ŕ: vrch, žrď, mŕtvy

*l̥ biel. ou: тоўсты, /ён/ тоўк
sl. l̥, ĺ: tlstý, tĺcť

*l̥' biel. ou: поўніць, воўк
sl. l̥, ĺ: plniť, vĺča

*rъ biel. o /pod prízvukom/ -- i: кроў -- крві
sl. r̥, ŕ: krv

*r̥' biel. e. /pod prízvukom/ -- i: хрест -- хрысці́ць
sl. r̥, ŕ: krst

*lъ biel. o /pod prízvukom/ -- i: глотка -- глытаць
sl. l̥, ĺ: hltať

*ór- biel. ra: рала
sl. ra: ramено

*ŏr- biel. ro: роўки
sl. ra: rakyta

*ól- biel. la: лень
sl. la: lakomý

*ŏl- biel. lo: локаць
sl. la: laket

*or biel. oro: варона, дарога
sl. ra, rá: vrana, dráha

*er biel. ere: бераг, бярозa
sl. re, rie: breza, drievko

*ol biel. olo: золата, колас
sl. la, lá: zlato, klásie

*el biel. olo: малако
sl. le, lie: mlieko

*tl biel l, ŭ: пляла, плёў
sl. tl, tol: plietle, plietol

*dl biel. l, ŭ: мыла, вяла, вёў
sl. dl, dol: mydlo, viedol

*kv' biel. c' v': цвіці
sl. kv: kvet

*gz' biel. z' v': звязда
sl. hv: hviezda

*tj biel. č: тысяча, свечка
sl. c: tisíc, svieca

*dj biel. ž, dž: мяжа, саджаць
sl. dz: medza, sádzať,

*kt' biel. č: ноч
sl. c: noc

*stj biel. šč: мешчанін
sl. šť: mešťan

*skj biel. šč: ьогнішча
sl. šť: ohnište

*sk' biel. šč: шчодры
sl. št: štedrý

*v biel. ў na začiatku slova pred ъ, ь: ўдава, ўнук
ў na konci slabík a slov: праўда, стаўка, зноў
sl. ў na konci slabík a slov: pravda, stav

*l biel ў: po vokáloch pred konsonantmi a na konci slov v tvaroch slovesa minulého času: паўтара, еў,..
sl: l: jedol, chcel...

Akanie - zhoda v starých bieloruských slovách v neprízvučnej pozícii vokálov e, o, a v hláske a: вóда -вадá po mäkkých konsonantoch - jakanie: зéмлі - зямля́

Prechod e > o - vyskytuje sa pod prízvukom po mäkkých konsonantoch pred tvrdým: ясё, нёс, ужó, бярóза, жóўты, шóсты.

Protetické vokály - predsúvanie vokálov i, a pred sonórami na začiatku slova: лоб - ілба, лён -ільну, аржаны /< ржаный/.

Protetické konsonanty - predsúvanie v pred začiatkovým o, u: вока, возера, вокны, востры, восень, воць, цавук, гэты, гарбуз.

V slovenčine protetické hlásky prakticky neexistujú.

Predĺženie konsonantov - vyskytuje sa na hranici morfém: ззазубы, каменны, пддаць, гуллівы

a vyskytuje sa aj ako dôsledok asimilácie j k predchádzajúcej znelej: насенне, калоссе, вяселле, паловзе, суддзя, хочу.

Dzekanie - zmena d>dz' pred znelou predného radu: веда -- вядзе, вяду -- вядзе.

Cekanie - zamena t > c' pred znelou predného radu: брат -- аб браце, пляту -- пляцем.

V bieloruštine je dobre rozvitý vzťah konsonantov podľa tvrdosti - mäkkosti: b - b', p - p', v - v', m - m', f - f', z - z', dz - dz', s - s', l - l', n - n', ɣ - ɣ', k - k', ch - ch'.

Bieloruské hlásky t, d, n, r, ž, č, dž, c, š nemajú párne mäkké. V slovenčine sú mäkkými tieto hlásky: č, dž, š, ž, j; t, d, n, l majú páry t', d', n', l'. Všetky ostatné konsonanty sú tvrdé.

Na rozdiel od slovenčiny, v bieloruštine neznelé konsonanty na konci slov pred znelými a sonórnymi neoznievajú: мост ужо адремонтавалі -most už opravili, лес вечарам -dnes večer.

Pre bieloruštinu je charakteristická existencia l-epentheticum: земляроб-zemepis, куплены - kúpený.

V bieloruštine je prízvuk silový, rôznomiestny /рэ́дасць, галава́, перагаво́рм, перакрыжава́нне, радзі́ма/ a pohyblivý /вада́ -- во́ды, бе́рег -- берегі́/ Prízvuk sa veľmi často uplatňuje na rozlišovanie významov slov a slovoform: капа́ць - ка́пець, кара́ - ка́ра, са́мы - сы́мы

Prozodickou jednotkou v bieloruštine je slabika, v slovenčine móra: бліскі-blízky, добры - dobrý, пяты - piaty, воўк -vlk.

Niektoré morfologické a syntaktické rozdiely

V bieloruštine sa typ skloňovania určuje v závislosti od rodu, ako v slovenčine, no pritom, okrem mäkkých a

tvrdých základov vydeľujú sa aj základy na stvrdnuté konsonanty ž, š, dž, r, č a základy na ɣ, k, ch.

V nominatíve plurálu sa unifikovalo zakončenie - i, ы: кóні, кóсці, хлóпцы, вёсны.

V datíve a v lokáli substantív ženského rodu s osnovou zakončenou na ɣ, k, ch zachovalo sa striedanie: нагá, рукá, мýха -- нагé, руцé, мýсе.

Vo formách inštrumentálu a lokálu v singulári adjektív sa zakončenia zhodujú: прыгожым --- pekným, peknom, прыгожай - peknou, peknej, чужым - cudzím, cudzom, чужой - cudzou, cudzej, бацькавым - otcovým, otcovom. Analogicky aj v zámenách: кім, чым -kým, čím, o kom, o čom.

Hoci privlastňovacie adjektíva typu бацькаў, сястрын otcov, sestrin sú časté, ako aj v slovenčine, predsa konštrukcia typu nášho otcova záhrada sú štylisticky príznakové; v bieloruštine je iba konštrukcia сад нашага бацькі - záhrada nášho otca.

Osobné zámená v bieloruštine nemajú osobitné formy na rozlíšenie osôb mužského a ženského rodu: яны - oni, яны -ony.

Enklitické formy osobných zámen bieloruštine nemá.

Zvláštnosťou bieloruských zámen je, že nemajú protetické n - zastupuje ho "j": без яго-bez neho, ад яе - od nej, з ёй - s ňou, ім, імі, іх - nim, nimi, nich.

Číslovkové zámená v bieloruštine majú tvary колькі a столькі , tvary typu koľkonásobný, koľkoraký v bieloruštine nie sú.

Slovenským číslovkám dvaja - dva - dve, traja - tri, štyria - štyri, piati - päť a tak ďalej zodpovedajú bieloruské два - дзве, тры, чатыры, пяць a tak ďalej,; to značí, že kategória osoby sa nevyjadruje.

Pri kvantitatívnych číslovkách zakončených na

два – дзве, тры, чатыры,
substantívum má formu nominatívu plurálu: дваццаць дзве школы, пяцьдзесят чатыры дрэвы
a po пяць a ďalej má substantívum formu genitívu plurálu: дваццаць пяць сталоў, сто сем дрэваў, трыццаць шесць школ.

Všetky kvantitatívne číslovky sa závažne skloňujú: восьмідзесяці трох піянераў, васьмідзесяці тром піянерам a tak ďalej.

Pri porovnaní s paradigmou prítomného času slovenského slovesa /jednotné číslo -m, -š, Ø; množné číslo -me, -te, -ú/u, -ia/a/ paradigma bieloruského slovesa prítomného času pre rôznosť v základoch a pre miesta prízvuku sú dosť zložité:

	I. časovanie	II. časovanie
	jednotné číslo	
1. os.:	чытá-ю, пі́ш-у́, бяр-у́	звоню́, вар-у́
2. os.:	чытá-еш, пі́ш-аш, бяр-э́ш	звóн-іш, вáр-ыш
3. os.:	чытá-е, пі́ш-а, вяр-э́	звóн-іць, вáрыць
	množné číslo	
1. os.:	чытá-ем, пі́ш-ам, бяр-óм	звóн-ім, вáр-ым
2. os.:	чытá-еце, пі́ш-аце, бер-аце́	звóн-яце, вáр-ыце
3. os.:	чытá-юць, пі́ш-уць, бяр-у́ць	звóн-яць, вáр-ыць

Minulý čas v bieloruštine sa tvorí bez pomocného slovesa, no tieto formy sa používajú spolu s osobnými zámenami:

я гаварыў, -ла, -ла	hovoril, -a, -o som
ты гаварыў...	hovoril, -a, -o si
ён, яна, яно гаварыў..	hovoril, -a, -o
мы гаварылі	hovorili sme
вы гаварылі	hovorili ste
яны гаварылі	hovorili

Predminulý čas v bieloruštine sa nezachoval.

V bieloruštine sa formy príčastia tvoria aj z minulého času: чытаючы - прачытаўшы...

Infinitív sa končí na -ць, -ці, -чы: быць, купяць, есці, магчы - byť, kupovať, jesť, môcť.

Pri spojkách каб-aby, перш чым-prv než, калі - ak sa v bieloruštine môže používať aj infinitív, v konštrukciách s osobnou formou slovesa: Баюся, каб не ўпасці - Баюся, каб я не упаў ------ Bojím sa, aby som nespadol, Калі паглядзець адсюль, убачыш мора - Калі паглядзім ... Ak sa človek odtiaľto pozrie, uvidí more.

V zvratných formách sa častica -ся zliala so slovesom: узрадаваўся - naradoval sa, падабацца - páčiť sa.

V celom rade prípadov v bieloruštine a v slovenčine sa nezhodujú väzby slovies:

валодаць чым-небудзь	ovládať niečo
дасягнуць чаго-н.	dosiahnuť niečo
вучыцца у кого-н.	učiť sa od niekoho
клапаціцца аб кім-н.	starať sa o niekoho
удзельнічаць у чым-н.	zúčastňovať sa na niečom
рыхтавацца да чаго-н.	chystať sa na niečo
успамінаць пра што-н.	spomínať /si/ na niekoho
цікавіцца чым-н.	zaujímať sa o niečo
віншаваць кого-н.	blahoželať niekomu k niečomu

Lexika

Značné množstvo lexém bieloruského jazyka je "totožné" so slovenskými lexémami: брат - brat, вада - voda, нядзеля - nedeľa, час - čas, вока -oko, завод - závod, твар - tvar, хлопец - chlapec, люд - ľud, тыдзень - týždeň, помнік - pomník, нараджэнне -narodenie, вячэра - večera, вяселле - veselie, гадзіна - hodina, хворы - chorý, прыемны - príjemný, удзячны - vďačný, дзякаваць - ďakovať, рабіць - robiť, чакаць - čakať,

ведаць - vedieť, трэба - treba, адразу - odrazu, забарона - zábrana, zákon, цалкам - celkom, вельмі - veľmi, ледзьве -ledva, да - do, ад - od, з - z, але - ale.

Zároveň sa bieloruská lexika inde značne odlišuje od slovenskej.

Vlastná bieloruská lexika

Будынак - budova, грамадзянін - občan, дзівак - čudák, цемрашал - tmár, загад - rozkaz a pod.

Medzijazykové homonymá a paronymá

бываць	"bývať, stávať sa"
хата	"chalupa"
прамень	"lúč"
урад	"vláda"
улада	"moc"
літаваць	"besnieť"
засаўка	"závora"
адпавядаць	"zodpovedať"

bývať	жыць, бываць
chata	турбаза
prameň	крыніца
úrad	установа
vláda	урад
ľutovať	шкадаваць
závuvka	шуфляда
odpovedať	адказваць

Niektoré gramatické termíny

мова - jazyk, гук -zvuk, зычны - spoluhláska, лік -číslo, склон -pád, назоўнік - podstatné meno, прыназоўнік predložka, злучнік - spojka, выклічнік - citoslovce.

Modernizácia slovenčiny

Jozef Mistrík

Slovo modernizácia je francúzskeho pôvodu a jeho význam je prispôsobovanie novým požiadavkám, súčasným potrebám, úsilie o zlepšovanie. Používa sa v súvislosti so zdokonaľovaním výroby, ale aj v odboroch umenia, vedy a v súvislosti so zmenami spôsobu života. O modernizácii možno hovoriť aj v súvislosti s vývinom jazyka. Na vývin jazyka pôsobia jeho vnútorné i vonkajšie sily. Ak jazyk má slúžiť ako komunikačný prostriedok spoločnosti na danom stupni jej úrovne, nevyhnutne sa musí prispôsobovať jej aktuálnym požiadavkám. Jazyk je tým vyspelejším pomocníkom človeka, čím pohotovejšie vychádza v ústrety jeho všestranným záujmom a potrebám.

Slovenčina je prirodzený a živý jazyk, ktorým sa dorozumieva spoločenstvo žijúce jednak v strede Európy a jednak v procese prudkých spoločenských zmien od jeho najstarších čias. Jazyk nesie stopy jednotlivých vývinových etáp vo forme prevzatých cudzích výrazových prvkov a aj stopu častých a značných jeho premien, a to v podobe vnútornej dynamickosti jeho štruktúrnych prvkov. Keď si kladieme otázku, či súčasná slovenčina je jazyk moderný a akou mierou sa jej prostriedky aktualizujú, modernizujú, uvadieme, ako chápeme štruktúru jazykových rovín, cez ktoré proces jej vývinu sledujeme.

V teórii jazykovedy sa vyslovilo viacero názorov na to, ako chápať členenie stavby jazyka na osobitné roviny. Prijíma sa niekedy členenie na dve roviny - zvukovú a významovú, inokedy na tri roviny, ale aj na viacej rovín,

napríklad v pražskej škole algebrickej lingvistiky sa prijíma členenie na týchto päť rovín: fonetickú, morfologickú, morfonologickú, tagmemickú a tektogramatickú. Našej aktuálnej potrebe vyhovuje členenie stavby jazyka na tieto štyri roviny: fonologicko-fonickú, onomatologickú, morfologickú, sémantickú, pričom im zodpovedajúce jazykovedné disciplíny sú: fonetika a fonológia, lexikológia, morfológia a syntax, štylistika. Proces vývinu a či modernizácie súčasnej slovenčiny možno najpreukaznejšie opísať prostredníctvom týchto jazykových rovín.

Pretože fonologicko-fonická rovina súvisí s ústnou realizáciou výpovedí, treba predpokladať, že jej vývin bude determinovaný jazykmi, ktoré sú v bezprostrednej blízkosti slovenčiny, lebo živé rečové kontakty sa vyskytujú predovšetkým a prevažne vedľa a popri susedných jazykoch, prípadne špecifickými interferenciami s nimi. Asimiláciu prvkov hláskového systému treba predpokladať najmä v koexistencii susediacich jazykov. V jazykoch strednej Európy možno konštatovať stabilizačné tendencie, relatívne vyrovnávanie jedných a tých istých - centrálnych - hlások oproti zániku tých hlások, ktoré sú pre jednotlivé jazyky špecifické. Doložme to pomocou štatistických údajov získaných exaktným výskumom grafematiky slovenčiny. Rozborom textov o rozsahu 1 000 000 grafém /fonologických symbolov/ sa zistilo, že centrálnymi konsonantmi /s, n, t, r, v, l, k/ sú tie isté konsonanty, ktoré sú centrálnymi aj v češtine, v nemčine, poľštine, maďarčine. V slovenčine vyčerpávajú 35,44% /popri nich centrálne vokalické symboly 45,33%/. Zatiaľ však periférne fonologické symboly konsonantov /dz, f, g, ľ, ŕ, w, x/ spolu s fonologickými symbolmi periférnych vokálov, resp. dvojhlások /ä, ó, ô, iu, ou/ vyčerpávajú iba 1,17%. Periférne špecifické slovenské dz, ľ, ŕ, ä, ô, iu, ou sú na evidentnom ústupe z inventára

slovenských hlások. /Spisovná norma už dovoľuje nahradzovať špecifické slovenské ä stredoeurópskym silnejším e./ Historicky interpretovaný vývin v tejto oblasti pozri v textoch Ľ. Nováka a R. Krajčoviča, publikovaných v tomto istom zborníku /Studia Academica Slovaca 8/. Pritom je evidentné, že niet stopy po opore nášho hláskového systému o vzdialené západoeurópske /napríklad o anglický a francúzsky/ systémy, hoci - ako sa ukáže ďalej - budovanie systému slovnej zásoby a štylisticko-sémantická diferenciácia tu úzko súvisia.

Na fonologicko-fonickej rovine možno dobre pozorovať aj to, že prebieha zvuková asimilácia systému slovenských hlások s českým systémom. Najviacej to pozorovať na osude hlásky [ɪ], na oslabovaní zvukovej asimilácie v prúde reči, ako aj na oslabovaní rytmického zákona slovenčiny /už dokonca kodifikáciou prijaté tvary typu čísiel oproti čísel/.

Zmeny, vývin, a teda modernizácia jazyka na rovine fonologicko-fonickej prebieha v podobe asymetrizácie prvkov, ktorá vedie až k zániku niektorých z nich, a tým k zjednodušovaniu systému na tejto rovine.

Úplne protichodná je situácia na rovine onomatologickej. Pre všetky jazyky sveta je v súčasnosti príznačná silná internacionalizácia slovnej zásoby a slovenčina nie je výnimkou. Z hľadiska dnešných živých a stále rastúcich medzinárodných kontaktov je internacionalizácia jazyka jedným z najpreukaznejších ciest jeho modernizácie. Tento proces prebieha hlavne na úrovni písomnej komunikácie, čo inými slovami značí na diaľku, nie bezprostrednými osobnými kontaktmi medzi ľuďmi. Tak sa dostávajú do slovenčiny často nesklonné slová typu safari, klišé, bordó, menu, čo však nemožno kvalifikovať ako negatívny jav. Rovnako sa tu udomácnili aj slová, ktoré sú paradigmaticky heterogénne, ako napríklad idea, kongrua, aloe a ďalšie. Najviacej

internacionálnych slov v slovenčine je takých, ktoré majú koncovku -cia alebo -zmus a od nich odvodených adjektív alebo slovies. Sú to slová so stereotypnými slovotvornými modelmi. Pre internacionálne slová je príznačné, že prichádzajú k nám ako pomenovania vecí a iba v prostredí nášho jazyka sa z nich stávajú pomenovania príznakov vecí alebo pomenovania procesov. Sú to z hľadiska formy pravidelné a z hľadiska obsahu jednoznačné slová. V slovenčine je dnes iba slovies zakončených koncovkou -izovať okolo 500, adjektív zakončených na koncovku -čný je okolo 1 500 a adjektív zakončených na koncovku -ický je okolo 2 000, a to sú takmer všetko tvary odvodené z internacionálnych základov. Niet divu preto, že dnes k slovesnému vzoru pracovať v slovenčine patrí už každé štvrté slovo. V jazykoch väčších spoločenstiev, s dlhšou históriou a najmä v románskych jazykoch, prirodzene, internacionalizácia slovnej zásoby nie je takáto silná. V súčasnej slovenčine je viac ako 10 000 internacionálnych slov.

Modernizácia slovnej zásoby sa prejavuje aj tým, že sa relatívne veľmi zmenšuje počet expresívnych slov tvorených deminutívnymi, augmentatívnymi, pejorizujúcimi a ďalšími expresívnymi príponami. Novopribúdajúce slová sú nocionálne /komputor, futurológia, kombajn, selektor/ a deminutívne prípony sa uplatňujú už častejšie pri tvorení názvov vecí /kyslík, zápisník, dvojkopytník/ než pri expresívnom pomenovaní osôb /nebožtík, kmotrík/.

Pre slovenčinu, ako v podstate flektívny jazyk, tvorenie slov skladaním nie je typické. Predsa však čím ďalej tým viacej slov vzniká týmto spôsobom, ktorý je vlastný analytickým jazykom. Vznikajú tak jednak zložené slová, jednak viacslovné pomenovania, najmä termíny. Napríklad slovotvorba, veľkopredajňa, samoobsluha, výchovnovyučovací, vedeckotechnický, spoločenskovedný. Z viacslovných po-

menovaní - rovnako ako v ostatných jazykoch - vznikajú značky /SAV, ROH/ alebo značkové slová typu Tesla, Chemko, Slovnaft . Dorozumievanie pomocou značiek je už dnes také časté, že vo vedeckých textoch, v ktorých sa dlhšie viacslovné pomenovanie opakuje, sa bežne vytvoria značky ad hoc, a s tými sa potom v texte pracuje.

Pri dorozumievaní hrá závažnú úlohu moment asociatívnosti slova alebo jeho časti. To je jedna z príčin, pre ktorú sa značne rozširuje polysémia slov. Z moderných výkladových slovníkov vidieť, že všetky - plnovýznamové i pomocné - slová základného slovného fondu všetkých jazykov sú mnohovýznamové a súčasný trend svedčí o ďalšom rozširovaní tohto javu. Medzi polysémiou a lexikalizovanou metaforou je plynulý prechod, a tak hlavne z domácich slov vznikajú nové a nové plnovýznamové slová. V súčasnej slovenčine sa metaforicky pomenúva najmä slovesami /pritvrdiť hru, uvariť niekoho, zašiť sa/ a polysémia je príznačná najmä pre substantíva /hlava, strecha, rotácia, výstup/. Súčasná naša beletria i hovorová slovenčina uplatňujú polysémiu a metaforu veľmi často. Do metaforizovaných výrazov a do sekundárnych významov sa implikujú osobné vzťahy ľudí - od recesie až po pátos. Niektoré metafory sa preberajú aj ako internacionálne, napríklad také, ako je klíma, most, front, atmosféra, boj. Sú to dnes už typické novinárske rétorizmy.

Modernizácia slovenčiny na rovine onomatologickej prebieha značným rozširovaním slovnej zásoby. Této tendencia sa presadzuje pod tlakom zvonku, smerom od iných jazykov, z ktorých alebo do ktorých sa prekladá. Stav a pohyb v slovnej zásobe najpreukaznejšie hovorí o modernosti a modernizácii súčasnej slovenčiny.

Rovina morfologická - rovina formy - je relatívne málo elastická analogicky k inej rovine formy - k fonolo-

gicko-fonickej. To, čo má používateľ jazyka zautomatizované, je zvyčajne inertné voči vonkajšej sile. Predsa však na rovine morfologickej, a tým eo ipso na rovine morfologicko-syntaktickej badať výrazné stopy po tom, ako sa slovenský jazyk prispôsobuje súčasným požiadavkám a potrebám.

Retrográdnym skúmaním sa zisťuje, že novovznikajúce a novoprichádzajúce slová sú mužského roku a neživotné. Substantíva stredného rodu pribúdajú len smerom od slovesných podstatných mien /rokovanie, vyhlásenie/ a substantíva ženského rodu pribúdajú prechyľovaním /hostiteľka, amatérka, rekreantka/. A tak dnes máme v Slovníku slovenského jazyka podstatných mien rodu mužského a rodu ženského približne po 30 000 a podstatných mien rodu stredného okolo 7 000. Novopribúdajúce substantíva sú prevažne neživotné. Modernizáciu jazyka tu vidíme v tom, že jazyk vyhovuje požiadavkám vedy a techniky tým, že rozširuje názvy vecí, od ktorých sa potom tvoria niektoré názvy osôb: projekt → projektant → projektantka. Dôsledky tohto postupu sú v tom, že sa zjednodušuje morfologicko-syntaktický systém jazyka, niektoré paradigmatické typy sa nerozvíjajú. Slov skloňujúcich sa podľa vzoru hrdina je už iba 858, podľa vzoru dlaň 770, podľa vzoru srdce 127 a podľa vzoru dievča 196.

Tvary vokatívu sa už definitívne lexikalizovali /chlapče, človeče/, zanikol skrátený tvar inštrumentálu /s chlapy/, zvyšky duálu sa strácajú a paradigmy sa vyrovnávajú /tromi/, záporový genitív je štylisticky príznakový, jeho sémantiku suplujú častice /nemať koruny → nemať ani koruny → nemať ani korunu; nemať kamarátky → nemať žiadnej kamarátky → nemať žiadnu kamarátku/.

Stále väčšia štylistická diferenciácia je dôvodom toho, že narastá nesymetria v uplatňovaní niektorých gramatických kategórií. V neadresných a neaktualizovaných

textoch je hypertrofia týchto gnómických kategórií: nominatív, mužský rod, singulár, prítomný čas, 3. osoba singuláru. Hypertrofia nominatívu je v administratívnych a vedeckých žánroch na miestach, kde sa používajú heslá, tabuľky, inventáre, rozličné enumerácie. Mužský rod a singulár sa používajú synekdochicky v prípadoch, keď netreba rodovo alebo číselne distribuovať osoby alebo veci /študenti namiesto študenti a študentky; motorové vozidlo namiesto motorové vozidlá/. Gnómický prítomný čas a prevládajúca 3. osoba singuláru sú evidentné z odborných textov. Modernizáciu vidíme v tom, že sa vyvíjajú nové, gnómické kategórie pomenovaní. Sem treba zaradiť aj stále častejšie pasívum, ktoré niektoré kategórie nevyjadruje. Tak ako má jazyk v rovine onomatologickej celé stupnice od najkonkrétnejších pomenovaní k najabstraktnejším, tak aj v rovine morfologicko-syntaktickej sa postupne viac a viac diferencuje adresnosť výrazu od gnómickosti.

Pre moderné jazyky je príznačná strata číselného kontextu. Čísla sa nečítajú podľa ich matematických hodnôt, ale nekontextovo, vymenovaním číslic. Napríklad číslo telefónu 581-75 sa nečíta 58.175, ale päť-osem-jedna-sedem-päť. Nekontextovým čítaním sa tu ušetrila dvakrát morféma -desiat a raz slovo tisíc. Snaha po ekonómii číselného výrazu, ktorý má v súčasnosti čoraz väčší výskyt, je taká silná, že už aj dvojciferné čísla sa čítajú ako číslice. Analogicky to platí aj pre zlomkové výrazy: 4,2756 sa číta štyri celé, dva, sedem, päť, šesť /desaťtisícin/. Frekvencia čísel v moderných textoch prudko narastá a slovenčina sa s týmto problémom pohotovo a vhodne vyrovnáva.

Konečne v našej úvahe o modernizácii slovenčiny chceme osobitne uplatniť rovinu sémantickú, realizovanú v jazykovednej disciplíne nazývanej štylistikou. Rovina sémantická je parazitne zviazaná so všetkými jazykovými rovina-

mi, avšak najviac súvisí a prekrýva sa s rovinou onomatologickou, pretože v každom pomenovaní je potenciálna konotačná zložka, ktorá sa identifikuje iba na pozadí kontextu alebo situácie, teda v štylistike prejavu.

Ak sme naznačili prudký rozvoj slovnej zásoby slovenčiny, tak ešte prudší rozvoj sa musí konštatovať v rozvoji štylistiky moderného prejavu. Trichotomický systém funkčných štýlov Pražskej školy spred päťdesiatich rokov je už dávno prekonaný. Vznikli alebo sa regenerovali ďalšie /publicistický, administratívny, rečnícky/, ktoré sa pred našimi očami veľmi zjavne členia a diferencujú ďalej na populárno-náučný, vedecký, spravodajský, esejistický atď. Dnes sa už dosť presne rozlišuje a aj dá presne vyčleniť okolo sto štýlov, ktoré v systematike pri istej abstrakcii sa zaraďujú pod všeobecnejšie pojmy - štýly, ako sa ony uvádzajú v Štylistike slovenského jazyka. Uveďme niekoľko zo spomínanej stovky štýlov iba na ilustráciu vyslovenej tézy: encyklopedický, reportážny, archaický, výkladový, opisný, patetický, emocionálny, koncízny, rozvláčny, kronikársky, telegrafický, ironizujúci, reklamný, nadnesený, kritický, abstraktný, konkrétny, právnický, televízny, polemický, oficiálny, vecný, úctivý, vulgárny, učebnicový, pompézny atď. Matrica týchto štýlov by bola systematicky násilná, lebo kritériá na ich vyčlenenie majú rôznorodú a pestrú provenienciu. Možné by bolo vychádzať z najvšeobecnejšieho pohľadu, ktorým je pri komunikácii situácia, a potom uplatniť pri klasifikácii ešte aj ďalšie momenty /vzťah k adresátovi, funkcia, výrazové prostriedky, prostredie/.

Čo sa však týmto konštatovaním chce povedať k otázke modernizácie slovenčiny? Zatiaľ čo pred sto rokmi sa slovenské prejavy diferencovali na hovorené /silno interferované nárečovými prvkami/ a písané /odborné a umelecké/,

dnes je slovenčina štylisticky tak bohato diferencovaná ako ostatné jazyky. Do slovenčiny sa prekladajú štylisticky najnáročnejšie diela zo svetovej literatúry, spravodajsky sa tlmočia údaje zo všetkých svetových agentúr a po slovensky sa publikujú aj najnáročnejšie vedecko-technické údaje a texty. Štylizované texty majú širokú paletu od maximálne redundantných prejavov až po krajne ekonomické, výrazovo deficitné a pritom situačne primerané prejavy. Súčasná vedecko-technická revolúcia z jednej strany umožňuje a z druhej strany podmieňuje modernizáciu slovenčiny. Bez ohľadu na jej mladý vek - ako sa ukazuje - je schopná držať krok s ostatnými slovanskými aj mimoslovanskými jazykmi.

Záverom možno konštatovať, že slovenčina je schopná a svoje schopnosti na prispôsobovanie sa súčasným potrebám a trendom aj náležite využíva. V procese jej modernizácie sa črtajú dve protichodné tendencie. Na rovine fonologicko-fonickej a gramatickej, ktoré sa budujú pod tlakom vnútorných síl a síl, ktoré prichádzajú aj od susedných jazykových systémov, slovenčina sa zjednodušuje: inventár výrazových prostriedkov sa vyvíja nesymetricky a zužuje sa. Na rovine onomatologickej a sémantickej, ktoré sa budujú pod silným tlakom aj vzdialených jazykov, slovenčina sa obohacuje: inventár výrazových prostriedkov sa rozširuje. Sú to tendencie, ktoré síce pôsobia v protichodných smeroch, no pritom na jazyk ako dorozumievací prostriedok v spoločnosti pôsobia veľmi pozitívne. Proces vývinu slovenčiny v súčasnosti je v podstate jej modernizáciou. A je to proces permanentný.

Fonológia slovenčiny v kontexte inojazykových fonologických systémov

Ľudovít Novák

1. Ak posudzujeme fonologický systém spisovnej slovenčiny z hľadiska dvojosi jednoduchosť - zložitosť a pravidelnosť - nepravidelnosť, môžeme o ňom bez obavy tvrdiť, že ide o fonologický systém pomerne jednoduchý a pomerne pravidelný. Tým zapadá táto celková charakteristika fonologického systému spisovnej slovenčiny organicky do syntetickej charakteristiky spisovnej slovenčiny vôbec ako jazyka pomerne jednoduchého a pravidelného.

Začnime vokalizmom. Je všeobecne dobre známe, že spisovná slovenčina má síce v pravopisnom systéme písmeno ä, ale prakticky jej ako osobitnej i osihotenej, diakritickým dvojbodom označenej graféme zodpovedá príslušná predná fonéma ä len v celkom nepatrnej časti hovoriacich spisovnou slovenčinou. Dá sa oprávnene predpokladať už z dnešného dubletného stavu, keď sa pripúšťa v spisovnej slovenčine rovnoprávne výslovnosť s ä i výslovnosť bez tohto ä, nahrádzaného sústavne najbližším predným prostým vokálom e, že v blízkej budúcnosti výslovnosť s ä úplne zanikne, a bude mať za následok - pravdepodobne už oveľa skôr - i vylúčenie ä z grafického systému spisovnej slovenčiny /grafému ä prevzal básnik Ján Kollár v dvojzväzkovej zbierke Národných spievaniek zo spisovnej nemčiny, kde však graféma ä nie je osihotená, keďže má v ö a ü svoje grafické paralely/.

V osobitnej, francúzsky písanej štúdii o dominante a subdominante vo fonológii, ktorá vyšla v 3. zväzku novej, povojnovej série Travaux linguistique de Prague,

aplikoval som plodné štruktúrne rozlišovanie dominanty a subdominanty v muzikológii v základných novších molových i durových stupniciach na fonologické systémy a vyslovil som teóriu, empiricky podloženú z dejín viacerých európskych spisovných jazykov práve v našich časoch, a to z najnovších dejín francúzštiny, nemčiny, maďarčiny i slovenčiny, že sk sú dve fonémy v strede fonologického systému, chápaného od u až po i ako tónovo súvislý rad od najnižšieho až po najvyšší vokál, nutne jeden sa chápe pre vyššiu frekvenciu, pozičnú neobmedzenosť alebo menšiu obmedzenosť ako dominanta, druhý naopak pre menšiu frekvenciu a pozičnú obmedzenosť, prípadne grafickú neoznačenosť alebo nesústavnú označenosť ako subdominanta. A tu môžeme konštatovať zreteľnú tendenciu potlačiť subdominantu v prospech zgeneralizovanej dominanty. To je aj osud vokalickej fonémy ä v spisovnej slovenčine. Táto fonéma ä ako pozične obmedzená na pozície po perniciach /p, b, m, v: päť, žriebä, mäso, väzeň/, ako obmedzená na niekoľko slov, prevažne veľmi málo frekventovaných, je v pomere k dominantnej fonéme iba subdominantou, a je tak odsúdená k zániku a je nahrádzaná fonémou e /v staršej generácii najmä v slove svätý aj fonémou a, teda vo výslovnosti svatí/.

Zánik ä teda nielen zmenšil počet prostých krátkych vokalických foném v spisovnej slovenčine, ale aj zmenil vnútornú štruktúru krátkeho vokalizmu. Skratkove to možno zaradiť do spomenutého pomerne jednoduchého a pravidelného charakteru spisovnej slovenčiny. Jednoduchého preto, lebo miesto 6 krátkych vokalických foném ostáva tu systém jednoduchší o jednu krátku vokalickú fonému ä. Pravidelného preto, lebo krátke fonéme ä nemala svoj dlhý pendant ä, ktorý je známy len v časti okrajových stredoslovenských nárečí na severe a na východe.

Takto dosiahla v krátkom vokalizme spisovné slovenčine pomerne jednoduchý vokalický systém, ktorý je veľmi častý medzi jazykmi sveta a ktorý je v základnej osnove pomerne paralelný s dlhým vokalizmom tiež pravidelne trojuholníkového typu:

u i ú í
o e ó é
a á

Je pravda, že všetky uvedené vokály nie sú rovnako funkčne zaťažené, a teda skutočne využité. To platí najmä o dlhom vokalickom systéme, kde dlhé ó sa vyskytuje iba v cudzích slovách typu tón a dlhé é okrem cudzích slov typu téma a domáceho slova dcéra sa využíva iba pri skloňovaní adjektív typu dobrého, dobrému, dobré. /Nepočítame tu, pravda, s emfatickým dĺžením typu bóže, čó?!; čó jé?!/

Týmto spôsobom sa už teraz väčšinový fonologický systém spisovnej slovenčiny prostých vokálov krátkych i dlhých krajne priblížil fonologickému systému spisovnej češtiny, kde len dlhé é je viacej fonologicky zaťažené i okrem skloňovania adjektív. Je to veľká výhoda v spoločnom, federatívne usporiadanom štáte dvoch jazykovo i kultúrne takých blízkych slovanských národov, ako sú Slováci a Česi v Československej socialistickej republike. Tým väčšmi sa žiada, aby sa písmeno ä čoskoro vypustilo aj z grafického systému slovenčiny, čím sa i graficky zblížia obidva spisovné jazyky. Paralelne by sa to malo stať aj s vylúčením len čiastočne historicky odôvodniteľného písania dlhého ú dvojitým spôsobom v spisovnej češtine: jednak ú v type úřad, jednak s tzv. kroužkovaným ů v type kůň /koně/ a krůta, ktoré prípady by sa bez ťažkostí mohli písať prosto kúň, krúta.

Paralelným grafickým rozpísaním osihotenej diekritickej grafémy ô prostredníctvom uo, ako bolo kedysi v spisovnej slovenčine štúrovskej pred viac ako storočím, teda kuoň, nie kôň, by sme sa opätovne zblížili s češtinou. Tým však prechádzame už k hodnoteniu slovenských dvojhlások.

2. V spisovnej slovenčine máme vcelku 4 dvojhlásky: jednak tri i-ové, a to ie, ia a iu, jednak jednu u-ovú, a to uo /viera, žiadať; znamenia, cudziu; kuoň, písané kôň/. Dvojhláska iu je len v skloňovaní substantív a adjektív, podobne ako sme to videli pri é, ktoré je len v skloňovaní adjektív.

Slovenské dvojhlásky možno zo štruktúrneho stanoviska triediť najprv na dve protistavané predné ie a zadné uo, potom k prednému ie možno pripojiť v ďalšom triedení i-ové dvojhlásky ia a iu, ktoré spájajú relačné morfémy /submorfémy/, teda koncovky pri skloňovaní /znamenie, znamenia, znameniu; cudzie, cudzia, cudziu/. Všetky dvojhlásky zároveň predstavujú dlhé slabičné centré, čiže vrcholy, a zväčša sa hodnotia dvojmórovo u tých jazykovedcov, čo slovenčinu pokladajú v kvantitatívnom ohľade za mórový jazyk. Okrem toho zreteľný, rozložiteľný sklad všetkých slovenských dvojhlások na dva vokalické prvky, spojené v jednom slabičnom centre, čiže vrchole, sa štruktúrne podčiarkuje alternáciami typu ie/e, ia/a /blízke alternáciám é/a, iu/u a uo/o/ jednak podľa tzv. rytmického krátenia /vokálnej balancie/, jednak podľa polohy v jednotlivých tvaroch skloňovania, časovania a derivácií /viera - verný; cudzie - svieže; cudzia - svieže; cudzia - svieža; cudziu - sviežu; kuoň, písané kôň - koňa, konský; volám, vešiam - dévam, kráčam; ženám, uliciam - hrédzam, núdzam/.

Súhrnne teda možno i tu povedať, že pri zdanlivo väčšej zložitosti slovenčiny predsa len ide v sústave

dvojhlások v porovnaní s krátkymi samohláskami, ktoré sa s nimi striedajú v alternáciách, o systém pomerne jednoduchý a pomerne pravidelný.

Na rozdiel od toho čeština má nesymetricky jedinú dvojhlásku: ou /soud - rozsudek, ženou - ženu, vedou - vedu/. /V slovenskom tvare ženou, písanom takto pod vplyvom češtiny, nie je fonologicky dvojhláska ou, ale spojenie o + v, ako je v type otcov, vyslovovanom tiež otcou/. Hodnotené z hľadiska celosystémového je teda spisovná čeština síce z jednej strany menej zložitá, pretože má len jednu dvojhlásku, ale z druhej strany je menej pravidelná, lebo nemá proti ou, povedzme, nejakú symetricky budovanú dvojhlásku ei, aká je v hovorovej češtine v type bejt.

3. Pri charakteristike kvantity môžeme ešte poukázať na zaujímavý fakt, že kým spisovná čeština využíva kvantitu jednotlivých vokálov vo veľkej miere, spisovná slovenčina naopak v menšej miere. Vysvetľuje sa to jednak existenciou rytmického zákona "krátenia" dĺžok po predchádzajúcej dĺžke, jednak pozičným výskytom dvojhlások namiesto dlhých prostých vokálov, ako sme už na to upozornili v predchádzajúcom výklade.

Z hľadiska kvantity patrí spisovná slovenčina do jazykového zväzu stredoeurópskeho, do ktorého patrí okrem spisovnej češtiny dnes už len spisovná maďarčina a spisovná nemčina, i keď v spisovnej nemčine je štruktúrny charakter kvantity trochu iný pre zviazanosť s koreláciou slabičného rezu /Silbenschnittkorrelation/. Kedysi do tohto stredoeurópskeho jazykového zväzu patrila zhruba do 15. storočia aj spisovná poľština.

Pokým ide o nárečové oblasti, nie je bez zaujímavosti tento lingvistickogeografický fakt: kým na západnom Slovensku je veľmi funkčne zaťažená kvantita, na strednom Slovensku je menej funkčne zaťažená kvantita pre rytmický

zákon krátenia dĺžok po predchádzajúcich dĺžkach, na východnom Slovensku funkčná kvantita vôbec nejestvuje podobne ako dnes v poľštine a na celej nárečovej oblasti lužickosrbskej a v lašských nárečiach českých, s poľštinou tiež zemepisne súvisiacich. Z druhej strany zas všetky nárečia nemčiny a všetky nárečia maďarčiny kvantitu poznajú podnes.

Keď teraz uvážime, že nad kvantitatívnou koreláciou - ako štruktúrnou podmienkou podľa zákona Trubeckého pred intonáciou - mohla by u nás byť ešte quasi "nad" kvantitou nadstavbová, teda suprasegmentálna slabičná intonácia, ako bola kedysi do konca existencie tejto intonácie na samom konci praslovanskej epochy - u nás zhruba do 10. storočia -, môžeme dnešný stav v celom stredoeurópskom jazykovom zväze hodnotiť ako relatívne stredne zložitý v porovnaní so zložitejším stavom jednak v intonačne reliktovej, z juhu priľahlej slovanskej oblasti slovinsko-srbochorvátskej s časťou susednej nárečovej albánčiny, jednak v intonačne čiastočne reliktovej, čiastočne inovačnej oblasti baltického jazykového zväzu zo severu.

V zhode so zákonom Jakobsonovým o inkompatibilite fonologickej kvantity a fonologického dynamického prízvuku je dnes hlavný slovný prízvuk v slovenčine, v češtine i v maďarčine pomerne slabý; má funkciu slovne delimitatívnu a normálne v nocionálnej oblasti je viazaný na prvú slabiku slova. V nemčine je v lexike germánskeho pôvodu prízvuk normálne viazaný na koreňnú slabiku, ale pre prípady typu ´umschreiben - um´schreiben a pre zložitejšie prízvukovanie slov cudzieho, negermánskeho, najmä grécko-latinského pôvodu, je prízvuk relatívne silnejší. Takisto je silnejší prízvuk v spisovnej poľštine a v spomenutých okrajových nárečiach slovenských a českých, i keď je viazaný, nie voľný. /Formula, podľa ktorej sa všeobecne tvrdí,

že tu všade ide o prízvuk na predposlednej slabike, musí sa zameniť výstižnejšou dvojformulou: I. ak je plnovýznamové /autosémantické/ slovo jednoslabičné, prízvuk je na tejto jedinej slabike; ak je slovo dvojslabičné, prízvuk je na prvej slabike slova; v obidvoch týchto prípadoch je tento prízvuk nepríznakový; II. ak je slovo trojslabičné alebo viacslabičné, prízvuk je na predposlednej slabike slova; tento prízvuk je príznakový./

V strednej slovenčine i v stredoslovenskom, najmä v kultivovanom martinskom variante hovorenej spisovnej slovenčiny vyskytuje sa v istých prípadoch, motivovaných vo vete najmä expresívnymi výrazovými potrebami, prenesený a melodickým zvýšením zdôraznený prízvuk na predposlednej slabike alebo na enklitických prvkoch vo vete.

Keď teraz z nadhľadu európskej fonologickej geografie zaradíme slovenčinu a ostatné jazyky stredoeurópskeho jazykového zväzu k sebe, môžeme konštatovať akoby záporne, že tieto jazyky nepatria ani do mediteránneho ani do balkánskeho jazykového zväzu, ktorý sa vyznačuje fonologickým dynamickým prízvukom a ktorý má svoje pokračovanie v ukrajinčine, bieloruštine a ruštine. Poľština a priľahlé nárečia východoslovenské, lašské české a celá dnešná oblasť lužickosrbská bez fonologickej kvantity a s viazaným prízvukom delimitatívnej povahy ako stavom novším je takto vklinená medzi masív kvantitatívny z jednej strany a masív s fonologickým prízvukom dynamickým z druhej strany.

A podobne, ako sme už čiastočne na to poukázali v predchádzajúcich výkladoch, po strate fonologickej slabičnej intonácie na konci praslovanskej epochy u nás a paralelne v začiatkoch relatívneho osamostatňovania sa jednotlivých slovanských jazykových oblastí po zachovaní fonologickej kvantity už bez intonačnej "nadstavby", vyradila sa naprostá väčšina západoslovenskej oblasti z intonačného masívu.

Iba pri severnej, pribaltskej slovinčine, dnes už vymretej, a pri kašubčine, ktorá sa novšie geneticky pričlenila k poľštine, sa dlhšie udržala intonácia čisto reliktovo, ako je to podnes v zložitej forme v srbochorvátčine a v zjednodušenej forme v slovinčine /i v niektorých albánskych nárečiach/.

4. Keď sa teraz z problematiky suprasegmentálnych javov vrátime ešte raz k vokalizmu, musíme konštatovať, že spisovná slovenčina ako aj spisovná čeština v staršej generácii, resp. v moravskom variante nemá veľký rozdiel vo fonetickej realizácii krátkych samohlások v pomere k fonetickej realizácii dlhých samohlások. Vysvitne to hneď pri porovnaní týchto dvoch našich spisovných jazykov so spisovnou maďarčinou, kde sa tendencia, častá pri jazykoch s kvantitatívnou koreláciou vokalickou, aby sa totiž dlhé vokály aj kvalitatívne pri fonetickej realizácii výraznejšie rozlišovali od fonetickej realizácie krátkych foném, prejavuje v miere oveľa väčšej. V spisovnej maďarčine je nielen veľký rozdiel medzi krátkym a dlhým e /krátke je otvorenejšie a nenapäté, dlhé silné zatvorené a napäté/, ale - hoci o niečo menší - aj medzi krátkym a dlhým o a medzi krátkym a dlhým ö; ale najväčší rozdiel je medzi krátkym a dlhým a: kým krátke a je zadné a labializované, dlhé a je predné a nelabializované. Z druhej strany možno konštatovať značnú tendenciu k stieraniu kvantitatívnych rozdielov medzi vokálmi najvyššej otvorenosti: u, ū, i; ale i vtedy, keď sa vyslovujú dlhé, podliehajú väčšej zatvorenosti a väčšej napätosti.

5. V jazykoch, v ktorých sa raz vyskytla predná labializovaná samohlásková fonéma ü, vzniká tendencia, aby sa k nej utvorila aj predná labializovaná fonéma ö, prípadne - ako je to v priebehu dejín francúzskeho jazyka - ö otvorené a ō zatvorené. Tak sa to stalo okrem francúz-

štiny aj v nemčine a maďarčine. V strednej slovenčine nitrianskeho typu bolo síce istý čas ü, ale potom zaniklo, keďže bolo pozične osihotené. Takto teda stratila slovenčina možnosť priklonit sa k rozsiahlemu masívu jazykov s ü, prípadne aj ö /či s dvoma ö/, ku ktorému sa priklonila časť karpatských ukrajinských nárečí s typom kün a celá maďarčina a ktorý sa potom tiahne cez nemčinu k francúzštine i ďalej na európsky germánsky západ.

Takisto v strednej slovenčine nitrianskeho typu - podobne ako počnes v karpatských ukrajinských nárečiach - jestvovalo kedysi zadné, nelabializované y ako samostatná *fonéma. Aj stará maďarčina mala ešte túto samostatnú fonému*, ale neskôr ju stratila ako stredná slovenčina nitrianskeho typu. Touto stratou sa staré stredná slovenčina nitrianskeho typu, ktorá je vývinove prazákladom dnešnej spisovnej slovenčiny, i stará maďarčina odpútali od tvoriaceho sa balkánskeho jazykového zväzu, kde sa vytvorili ako charakteristická séria stredné nelabializované fonémy typu y, ъ .

6. Ak sa nepokon prizrieme na konsonantický systém spisovnej slovenčiny, musíme aj pri ňom zopakovať tézu, že je pomerne jednoduchý a pomerne pravidelný.

Vidno to hneď pri porovnaní so spisovnou poľštinou a so všetkými troma východoslovanskými spisovnými jazykmi, s ruštinou, ukrajinčinou a bieloruštinou. Všetky tieto jazyky majú bohato, i keď nie presne rovnako, vyvinutú spoluhláskovú mäkkostnú koreláciu, ktorá tam všade vznikla po zániku slabých jerov. Sú v nich teda protiklady s - ś, z - ź, i keď rozličné foneticky realizované,niekde aj č - ć, ž - ǰ, p - ṕ, b - ḃ, m - ḿ, n - ń, r - ŕ, l - ľ a podobne. Nič také v strednej slovenčine nitrianskeho typu po zániku slabých jerov nevzniklo. Tu konvergentným vývinom so starou maďarčinou vznikla iba mäkkostná korelácia

vokalická /protiklady u - ü, y - i, a - ä/ ako v starej maďarčine. Z bývalých mäkkých konsonantických komponentov celoslabičných celkov slabičnej mäkkostnej korelácie typu ta - tä prežili po zániku slabých jerov len osamostatnené konsonantické protiklady t - ť, d - ď, n - ň, l - ľ, ktoré však nestačili utvoriť ozajstnú mäkkostnú koreláciu typu ruského alebo poľského. Tým sa stará stredná slovenčina nitrianskeho typu odpútala od jazykového zväzu euroázijského a ostala na jej samej európskej periférii svojím syntetickým skloňovaním spolu so susednou maďarčinou. Je zaujímavou konvergentnou črtou slovenčiny a maďarčiny, že i v maďarčine sa utvorili práve len protiklady t - ť, d - ď, n - ň, l - ľ /v spisovnom pravopise t - ty, d - gy, n - ny, l - ly, pričom sa namiesto ľ, ktoré pretrváva v nárečiach, vyslovuje v novej spisovnej maďarčine už len j v type király=kiráj/. V palóckych maďarských nárečiach susediacich so slovenčinou je nielen ľ zachované v type këráľ /so zatvoreným krátkym e a s labializovaným dlhým á/, ale sú dokonca možné len kombinácie typu ďi, ťi, ňi, ľi, zrejme podľa zjednodušeného stredoslovenského modelu.

Historická zmena g - γ - h, ktorá sa uskutočnila okrem slovenčiny aj v češtine, hornej lužičtine, ukrajinčine a bieloruštine /v prvej fáze aj v časti juhoruských nárečí/, neznamenala v slovenčine definitívnu stratu fonémy g. Nové g vzniklo nielen asimiláciou čo do znelosti v type gďe /v spisovnej ortografii kde/ a prevzatím množstva cudzích slov typu cigán /na rozdiel od českého typu cikán/, ale aj zachovaním g v type miazga a hojným výskytom g v slovách onomatopoických a expresívnych. To malo a má svoju závažnosť v spojitosti s tým, že v spisovnej slovenčine na rozdiel od spisovnej češtiny nielen fonémy p, f, t, s, š, x /písané ch/ majú podľa znelostnej korelácie svoje znelé protiklady b, v, d, z, ž, h, ale aj c

a č, ktoré majú svoje znelé protiklady v ʒ a ǯ /v spisovnej ortografii dz, dž: hádzať, hádžem/. Ak k tomu pripočítame aj znelostný protiklad k - g, máme v spisovnej slovenčine z jednej strany všetky záverové i úžinové konsonanty párové, z druhej strany už len sonóry m, n, ň, l, ľ, r a j, ktoré sú ako nepárové vždy znelé. Takýto konsonantický systém je vyrovnanejší, teda pravidelnejší, ako je český, kde fonémy c a č nemajú znelé protiklady ʒ a ǯ /veľmi vzácne prípady typu džbán, podzim sa hodnotia fonologicky alebo ako č, alebo sa zreteľne fonologicky rozkladajú na povedomom morfematickom švíku na d+z/. Proti prípadnej námietke, že pomer f - v je trochu komplikovanejší preto, lebo v sa realizuje jednak ako sonórne v, jednak ako polosamohláskové u alebo šumové v, možno uviesť, že predsa len neznelé f k nemu patrí, lebo sa vyskytuje i v slovenskej lexike typu fčela, fták - i keď sa píšu zbytočne včela, vták - a v dávno zdomácnených slovách typu fara, takže nejde o cudzí prvok alebo len o prvok známy azda iba v citoslovciach.

Záverom môžeme plným právom ku konštatácii, už viac ráz uvedenej, že i z hľadiska fonologického systému je spisovná slovenčina jazykom pomerne jednoduchým a pomerne pravidelným, pridať doplnkovo ďalšie zistenie, že totiž vývinom smerovala v oblasti fonologického systému tá formácia strednej slovenčiny, ktorá bola základom terajšej spisovnej slovenčiny, o niekoľko storočí skôr k typom obvyklejším v Európe. Iným termínom povedané, europeizovala sa skôr ako tá formácia strednej češtiny, ktorá bola základom dnešnej spisovnej češtiny.

Výber z prác Ľ. Nováka, týkajúcich sa preberanej problematiky:

Typologická charakteristika slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca 6. Red. J. Mistrík. Bratislava 1977, 389-405; Fonológia a štúdium slovenčiny. Slovenská reč, 2, 1933/1934, 97-107, 143-157, 161-171. /Knižne: Fonológia a štúdium slovenčiny. Spisy Jazykového odboru Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine. Sväzok 2. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1934; K fonologickej štruktúre vokalizmov slovanských spisovných jazykov. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava 1968, 19-33; Dominante - subdominante en phonologie. In: Travaux linguistiques de Prague. 3. Études structurales dédiées au VI Congrès des slavistes. Red. A. V. Isačenko. Prague 1968, 203-213; K sporným otázkam fonológie. Jazykovedný časopis, 20, 1969, 179-182; Quelques remarques sur le systeme phonologique du hongrois. Études Hongroises, 14-15, 1936-1937. Paris 1937, 219-234; K problému reformy československého pravopisu. Sborník Matice slovenskej, 9, 1931, 38-72; Slovenské ô a ä v písme a vo výslovnosti. K diskusii o pravopisnej reforme. Sborník Matice slovenskej, 14, 1936, 172-183; Akcentovanie proklitík v slovenčine. Slavica Pragensia 1979 /v tlači/; Správna formula väčšinového východoslovenského a obdobného inoslovanského prízvuku. Nové obzory 1979 /v tlači/; Jazykovedné glosy v československej otázke. 1. vyd. Turčiansky Sv. Martin 1935. 2. vyd. ib. 1936; Slovenčina a maďarčina v prvých storočiach ich dejín v strednej Európe. In: II. międzynarodowy zjazd slawistów. Sekcja I. Księga referatów. Warszawa 1934, 85-88; Slovenské a podkarpatoruské nárečia vo svetle európskej fonologickej geografie. Synchronické i diachronické poznámky k porov-

návacej jazykovede stredoeurópskej. Linguistica Slovaca, 1-2, 1939/1940, 85-105. /Knižne: Dve štúdie z porovnávacej jazykovedy stredoeurópskej. Bibliotheca Linguistica Slovaca 3. Bratislava 1940, 3-25./; Z inojazyčných interferencií v najstarších dejinách slovenčiny. Jazykovedné štúdie XIV. Bratislava 1977, 56-63; Dynamika europaizácie fonologického systému spisovnej slovenčiny. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica. Red. J. Mistrík /v tlači/; K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava 1979 /v tlači/.

Morfologické kategórie – elementy vnútornej formy slov slovenského jazyka

Pavel Ondrus

Slovo je centrálnou jednotkou jazyka a má dvojaký status: je jednotkou nielen lexikálneho, ale aj gramatického systému. Nás tu zaujíma len slovo ako jednotka morfologického systému.

Slovo ako jednotka morfologického systému - slovný druh - má dvojakú formu: vonkajšiu a vnútornú. Jeho vonkajšou formou je zvuková matéria a vnútornou formou sú morfologické kategórie rôzneho druhu. Morfologické kategórie "obopínajú" cez jednotlivé slovné druhy celý systém slovnej zásoby slovenského jazyka. Nakoľko tieto kategórie zjednocujú, spájajú slovné druhy, ukáže sa pri sledovaní výskytu morfologických kategórií v slovenčine.

Každé podstatné meno v jednotnom čísle má kategóriu rodu. Rod je s podstatným menom spätý a syntakticky nezávislý. Touto vlastnosťou sa rod podstatných mien líši od rodu prídavných mien a slovesných tvarov, číslovky jeden a osobných i adjektívnych zámen.

Kategória rodu má čisto gramatický význam a spája podstatné mená mužského /chlap, hrdina, dub, stroj/, ženského /žena, ulica, dlaň, kosť/, stredného rodu /mesto, srdce, vysvedčenie, dievča/; prídavné mená, zhodujúce sa s podstatnými menami /vysoký chlap, veľká žena, veľké mesto/; príčastia, ktoré sa skloňujú /vybiehajúci chlap, vybiehajúca žena, vybiehajúce dieťa; vybehnuvší chlap, vybehnuvšia žena, vybehnuvšie ženy/; číslovky základné /jeden chlap, jedna žena, jedno dievča/, tzv. radové /piaty chlap, piata žena, piate mesto/; slovesné

tvary minulého času /chlap by písal, žena by písala, dievča by písalo/, koordinujúce sa s podstatnými menami; osobné zámená 3. os. sg. /on, ona, ono/, adjektívne /taký chlap, taká žena, také mesto/.

Osobitnosťou slovenského jazyka je, že pri neživotných podstatných menách mužského rodu je rod čisto morfologickou kategóriou. Prináležanie neživotných podstatných mien k mužskému rodu nie je nijako motivované. Naproti tomu pri životných podstatných menách mužského rodu je rod nielen morfologickou, ale aj sémantickou kategóriou. Rod ako sémantická kategória sa vyjadruje rozlíšením osôb a zvierat mužského a ženského pohlavia. Prináležanie životných podstatných mien je v slovenčine motivované existenciou slovotvorných sufixov /učiteľ, učiteľka; medveď, medvedica/ a prirodzeného rodu /muž, žena; kohút, sliepka/. Táto motivovanosť nie je pri tých osobných a zvieracích podstatných menách, ktoré nemajú protikladné označenie mužského a ženského pohlavia /kňaz, had, myš/.

Zvláštnosťou slovenského jazyka je ešte to, že zvyšky po rodovej odlišnosti sú pri číslovke 2 /dva duby; dve ženy, dve mestá/ a že číslovky od 3 vyššie kategóriu rodu nemajú.

Svojrázností slovenského jazyka je i narušanie zhody v rode pri vykaní. Hovorí sa: Mama, vy ste boli dobrá; Otec, vy ste boli dobrý.

Kategória čísla má čisto gramatický význam a zoskupuje podstatné mená /chlap - chlapi, žena - ženy, mesto - mestá/; prídavné mená kongruované s podstatnými menami /silní chlapi, silné ženy, veľké mestá/; príčastia, zhodujúce sa s podstatnými menami /vybiehajúci chlap - vybiehajúci chlapi, vybiehajúca žena - vybiehajúce ženy atď.; vybehnuvší chlap - vybehnuvší chlapi, vybehnuvšia žena - vybehnuvšie ženy, vybehnuvšie dievča; číslovky

základné spojené s pomnožnými podstatnými menami /jedny nohavice/, tzv. radové /všetky piate mestá/; slovesné tvary minulého času koordinujúce sa s podstatnými menami /chlapi písali, ženy písali, dievčence písali/, podmieňovacieho spôsobu /chlapi by písali, ženy by písali, deti by písali/; osobné zámená /on - oni, ona, ono - ony/, adjektívne /takí chlapi, také ženy, také mestá/.

Osobitnosťou slovenského jazyka je, že abstraktné /múdrosť, láska/, látkové /voda, železo/, hromadné /listie, študentstvo/ a niektoré vlastné podstatné mená /Praha, Dunaj, Kriváň/ nemajú kategóriu čísla. Pri pluráliách tantum /hodiny, noviny/ sa ich číslo určuje len z kontextu alebo na základe jazykovej situácie /Stratil mnoho hodín; To boli pestré hodiny; Spočítal si hodiny/.

Ani základné číslovky od 2 vyššie kategóriu čísla nemajú, lebo samy vyjadrujú číslo /číslovka jeden nie je typickou číslovkou, plní funkciu zámena: Bol raz jeden kráľ; Jedni sú dobrí, iní zlí; číslovka jeden vyjadruje kategóriu čísla v spojení s pomnožným menom: jedny nohavice/.

Jazykovou svojskosťou v slovenčine je narušanie kategórie čísla vo vykaní /Otec, vy ste dobrý; Mama vy ste dobrá/.

Kategória pádu je najabstrahovanejšou gramatickou kategóriou, vyjadrujúcou rozličné vzťahy medzi predmetmi a javmi v objektívnej realite. Kategória pádu sa vyskytuje: v podstatných menách /N. chlap, G. chlapa, D. chlapovi, A. chlapa, L. chlapovi, I. chlapom/, v prídavných menách zhodujúcich sa s podstatnými menami /N. vysoký chlap, G. vysokého chlapa/, v príčastiach kongruujúcich s podstatnými menami /N. vybiehajúci brankár, G. vybiehajúceho brankára; N. vybehnuvší brankár, I. vybehnuvším brankárom/, v číslovkách základných /N. dva duby, G. dvoch duboch,

I. dvoma dubmi/, v substantívnych zámenách /N. ja, G. mňa, D. mne, A. mňa, L. mne, I. mnou; N. my, G. nás. D. nám, A. nás, L. nás, I. nami/, adjektívnych /N. svoj, G. svojho; I. svojím; N. taký, G. A. takého, D. takému, L. takom, I. takým; N. pl. svoji, G. svojich, D. svojim, I. svojimi/ a číslovkových /N. trojaký, N. pätoraký/, v spojení so slovesami prechodnými a neprechodnými /číta knihu, chlap sedí, hovorí o matke/.

Osobitnosťou slovenského jazyka je, že aj vo vetných príslovkách zmyslového vnímania sa vyskytuje kategória pádu /vidieť postavu, badať túžbu/.

V slovenskom jazyku však v niektorých základných číslovkách /dvadsaťjeden, tridsaťjeden, deväťdesiatjeden, sto, tisíc/, v hromadných /dvoje, troje, pätoro/ a zlomkových /pol, štvrť, pol druha/ nejestvuje kategória pádu.

Osobitnosťou slovenského jazyka je, že sa môžu používať popri sebe spojenia päť chlapov a piati chlapi ako rovnocenné.

Kategória mužskej osoby má čisto gramatický význam v podstatných menách /chlapi, rodičia, dedovia/, v prídavných menách v spojení s podstatnými menami označujúcimi mužskú osobu /vysokí chlapi/, v príčastiach zhodujúcich sa s podstatnými menami /vybiehajúci brankári, vybehnuvší brankári/, v základných číslovkách /jedni chlapi, dvaja chlapi, traja chlapi, štyria chlapi, piati chlapi, jedenadvadsiati chlapci/ v adejtívnych zámenách /tí chlapi, takí chlapi, niektorí chlapi, mnohí chlapi, viacerí chlapi, svojí chlapi, naši chlapi/, v slovesných tvaroch minulého času /chlapi písali/, podmieňovacieho spôsobu /chlapci by písali/.

Ako vidno, gramatické kategórie rodu, čísla, pádu a mužskej osoby majú široký rozsah, pokým ide o organizovanie, zjednocovanie slovných druhov, morfologických

tried slov slovnej zásoby slovenského jazyka. Prostredníctvom kategórie rodu, čísla, pádu a mužskej osoby sa zjednocujú podstatné mená, prídavné mená, číslovky, príčastia, slovesné formy minulého času i podmieňovacieho spôsobu a adjektívne i osobné zámená. Cez gramatické kategórie rodu, čísla, pádu a mužskej osoby sa uskutočňujú rôzne vzťahy so slovesnými kategóriami osoby, času, spôsobu, rodu a viďu.

Kategória osoby spája slovesá a zámená: v slovesných formách sa určuje vzťah procesu, činnosti k nositeľovi činnosti a určitej osobe, napr. píšem, píšeš, píše; píšeme, píšete, píšu. Tu sa zviazanosť slovesnej činnosti s jednou z troch osôb uskutočňuje tak, že vyjadruje vzťah procesu /činnosti/ k hovoriacej osobe /hovoriacim osobám/; v osobných zámenách /ja, ty; my, vy/, bezprostredne sa poukazuje na osoby, zúčastnené na rozhovore, a zámená 3. osoby /on, ona, ono; oni, ony/ poukazujú i na predmety a javy.

Kategória osoby v slovesných formách je abstraktnejšia ako v osobných zámenách. Preto kategória osoby v slovese vystupuje ako základ prísudkovosti a preto sa aj zámenné tvary 1. a 2. osoby /ja, ty; my, vy/ môžu v reči vynechať ako formálne.

Kategória času vystupuje ako gramatická vlastnosť foriem plnovýznamových slovies /prítomný čas píšem, budúci budem písať, minulý bol písal/, príčastia prítomného činného /čítajúci/, minulého činného /čítavší/, príčastia trpného /čítaný/, prechodníka prítomného /čítajúc/; ako gramatická vlastnosť tvarov pomocných slovies modálnych /prítomný čas musí, budúci bude musieť, minulý musel, dávnominulý bol musel/, fázových /prítomný čas začne, začal; prestane, prestal/, sponových /prítomný je, bude, bol/ prechodníka /súc/; ako gramatická vlastnosť vetnej príslov-

ky /treba, bude treba, bolo treba; škoda, bude škoda, bolo škoda; vidno, bude vidno, bolo vidno/, stavového perfekta /má navarené, bude mať navarené, mal navarené; majúc navarené/.

Kategória času sa v pomocných slovesách /modálnych, fázových a sponových/ nevyskytuje vo všetkých formách: je napr. tvar prechodníka chtiac, vediac, súc, začnúc, ale tvary príčastí od nich sú zriedkavé.

Kategória spôsobu vystupuje ako gramatická vlastnosť pri tých istých slovných druhoch ako gramatická kategória času: v slovesách plnovýznamových v oznamovacom spôsobe /píšem, bude písať, písal/, rozkazovacom spôsobe /píš, píšme, píšte/, podmieňovacom spôsobe /písal by, bol by písal/; pravda, bez príčastí a prechodníka; v slovesách pomocných v oznamovacom spôsobe /musí písať, bude musieť písať, musel písať/bol musel písať/, začína písať, bude začínať písať; je dobrý, bude dobrý, bol dobrý/, podmieňovacom spôsobe /musel by písať, bol by musel písať/, rozkazovacom spôsobe /nech som blázon, nech je blázon; nech sme blázni, nech sú blázni/; v predikatívoch rôzneho druhu v oznamovacom spôsobe /je zima, bude zima, bolo zima/, podmieňovacom spôsobe /bolo by zima, bolo by bývalo zima/, rozkazovacom spôsobe /nech je zima, nech bude zima/; v stavovom perfekte v oznamovacom spôsobe /má navarené, bude mať navarené, mal navarené/, podmieňovacom spôsobe /mal by navarené, bol by mal navarené/.

Kategória slovesného rodu vystupuje len v slovese. Činný rod sa vyjadruje prechodnými slovesami /píše úlohu/. Trpný rod sa tvorí od prechodných slovies /úloha je napísaná; úloha sa napíše/. Kategória činného rodu zachytáva celý systém slovesných tvarov /prítomný čas píše, budúci bude písať, minulý písal; podmieňovací spôsob písal by, bol by písal; rozkazovací spôsob čítaj; infinitív čítať;

príčastie píšúci, písavší; prechodník píšuc/. Tvary trpného rodu sa netvoria od neprechodných, ale od prechodných slovies dokonavého vidu /prítomný čas je schválený, bude schválený, bol schválený; podmieňovací spôsob bol by schválený, bol by býval schválený; rozkazovací spôsob buď schválený/. Pri prechodných a neprechodných slovesách nedokonavého vidu sa upotrebúva zvyčajne zvratné pasívum /dom sa stavia, viac sa vyrába, zajtra sa vyučuje, spí sa/.

Kategória vidu zjednocuje všetky slovesné formy, nevynímajúc ani infinitív, príčastie a prechodník /solím, osolím; solil by, osolil by; soliť, osoliť; solený, osolený; soliaci, osoliaci; soliac, osoliac/. Základom vidu je vzťah deja k jeho ukončenosti, ohraničenosti, k jeho rezultátu. Z tohto hľadiska sa rozoznávajú v slovenčine dva vidy: dokonavý /prečítať, napísať/ a nedokonavý /čítať, písať/.

Prechodníky utvorené od nedokonavých slovies vyjadrujú v slovenčine súčasnosť deja s dejom hlavnej vety /Škrieka prenikavo, ručičkami si zakrývajúc oči/. Naproti tomu prechodníky utvorené od dokonavých slovies vyjadrujú predčasnosť deja pred dejom hlavnej vety /Dôjduc do Mocnín, ostatní korteši sa rozbehli po voličoch/.

Vid sa zachoval aj v slovesných podstatných menách /volanie, zavolanie/.

Kategória stupňovania organizuje dva slovné druhy ako gramatické triedy slov: prídavné mená /kvalitatívne/ /pekný, krajší; vysoký, vyšší; krátky, kratší; smelý, smelší; drobný, drobnejší; sebavedomý, sebavedomejší; bezočivý, bezočivejší; súci, súcejší/ a príslovky kvalitatívne /pekne, krajšie/ a kvantitatívne neurčité /mnoho, viac; málo, menej/, prípadne vetné príslovka /je zima, bolo zimšie, bude najzimšie/.

Záver. 1. V systéme slovných druhov sa podľa stupňa ich zjednocovania vyčleňujú dve skupiny slov. Jedny sa sformúvejú prostredníctvom morfologických kategórií rodu, čísla, pádu, mužskej osoby /podstatné mená, prídavné mená, číslovky, zámená, príslovky s niektorými druhmi predikatívov/ a druhé zasa prostredníctvom morfologických kategórií osoby, času a spôsobu /slovesá, predikatívy a stavové perfektum/.

2. Zámená a slovesá sa zjednocujú morfologickou kategóriou osoby. Morfologická kategória osoby stvárňuje uvedené dva slovné druhy.

3. Slovesný rod formuje iba slovesá, vetné príslovky a stavové perfektum.

4. Kategória stupňovania stvárňuje len kvantitatívne prídavné mená a kvalitatívne i neurčité kvantitatívne príslovky.

Všetky morfologické kategórie predstavujú elementy vnútornej formy morfologických tried slov, slovných druhov, prvky, ktoré zvýrazňujú osobitnosť jazyka, teda i slovenského jazyka.

Literatúra

Kadomceva, L. O.: Forma a obsah slova. In: Filozofické otázky jazykovedy. Bratislava 1979;

Galkina-Fedoruk, E. M.: O forme i soderžanii v jazyke. In: Myšlenije i jazyk, Moskva 1957;

Medvedev, N. V.: Kategorii materialističeskoj dialektiki. Moskva 1956;

Ondrus, I.: Morfológia spisovnej slovenčiny. Bratislava 1964;

Ondrus, P.: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Bratislava 1978.

Slovenské rieky – pôvod mien

Šimon Ondruš

Slováci za starého Uhorska, resp. Rakúsko-Uhorska nemohli, ba nesmeli mať ani svoju univerzitu, ani svoju akadémiu vied. Preto nebolo ani univerzitne-akademicky vzdelaných slavistov, ktorí by boli na profesionálnej úrovni skúmali súčasný stav a historický vývin slovenského jazyka. Výskum slovnej zásoby slovenského jazyka a slovenských nárečí, historický a etymologický výskum slovenskej lexiky mal značne amatérsky charakter. To isté platí o pokusoch etymologizovať názvy riek, vrchov, osád, resp. zemepisných názvov vôbec.

Absenciu slovenských univerzitne erudovaných slavistov kompenzovali maďarskí a českí slavisti. Z maďarských slavistov konca 19. storočia a prvých desaťročí 20. storočia najviacej vykonal pre genetický výskum apelatívnej a propriálnej slovenskej slovnej zásoby Ján Melich /pôvodom Slovák zo Sarvaša/. Svoje výklady publikovať v maďarských jazykovedných periodikách, najmä v časopise Magyar nyelv, ako aj v syntetickej monografii A honfoglaláskori Magyarország /Budapest 1925-1929/. Z českých slavistov má najväčšie zásluhy o výskum názvov starých slovenských riek a čiastočne aj iných zemepisných názvov Vladimír Šmilauer svojím dielom Vodopis starého Slovenska /Praha-Bratislava 1932/. Na ich práce nadväzuje prvý slovenský univerzitne erudovaný slavista Ján Stanislav trojzväzkovou monografiou Slovenský juh v stredoveku /Turčiansky Sv. Martin 1948/. O výklady týchto troch slavistov sa v podstate opiera najčerstvejšie dielo maďarského

slavistu L. Kissa Földrajzi nevek etimológiai szótára /Budapest 1978/.

Nedostatky doterajšieho výskumu mien slovenských riek, vrchov a osád možno zhrnúť do týchto základných bodov:

1. Nepoznala sa dôkladne slovenská slovná zásoba, najmä slovná zásoba slovenských nárečí, ale ani historický vývin slovnej zásoby slovenčiny. Nebolo slovenských nárečových slovníkov, nebolo slovenského historického slovníka, ba ani materiál na takéto slovníky nebol zozbieraný. Dnešné poznanie slovenskej nárečovej lexiky umožňuje presvedčivý genetický výklad takých hydroným, ktoré ostávali temné. Porov. Rimava.

2. Nepoznali sa dobre genetické vzťahy slovenskej a inoslovanskej, resp. praslovanskej lexiky. Rešpektovanie starej slovanskej lexiky, ktorá dávno bola aj v slovenčine, ale historicky odumrela, umožňuje nový, adekvátnejší výklad mena rieky Orava.

3. Nepoznali sa dobre genetické vzťahy slovanskej a indoeurópskej, najmä baltskej /litovskej/ slovnej zásoby, pretože nebolo etymologického slovníka baltských jazykov. Dnešný stav poznania /Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch/ umožňuje dobre vyložiť z baltoslovanskej apelatívnej lexiky mano rieky Ipeľ.

4. Nerešpektovali sa substitučné pravidlá pri preberaní slovenských /slovanských/ slov do maďarčiny, napr. preberanie slovanského začiatočného ju-, foneticky jü- do maďarčiny ako i-: slovanské junošó bolo prevzaté ako inas /fon. inaš/. Toto pravidlo sa uplatnilo pri preberaní slovansko-slovenského hydronyma Jupelé ako Ipeľ, resp. Ipoľ /maď. Ipoly/.

5. Jednotlivé hydronymá sa interpretovali izolovane, nie komplexne, a to tak z hľadiska geomorfologického, ako aj z hľadiska morfematickej stavby hydroným. Komplexný

prístup vedie k novej interpretácii mien
Nitra, Bodrog, Laborec, Latorica /staro
sufix -r-, resp. v plnom temnom ablaute
izomorfizmus hydroným Bodrog, Laborec, L
nom Slovensku a Nitra na západnej časti
ska je historicko-archeologicky podopret
žinu východného Slovenska a nížinu porie
li Slovania - Slováci skôr ako ostatné o
Slovenska.

6. V genetickej interpretácii apela
príslnej slovanskej slovnej zásoby sa ne
nistov schwebeablautový model hláskovej
skeho a praslovanského odvodeného koreňa
modelu vedie k širšiemu genetickému zač
hydroným Latorica a Rimava.

7. Neuplatňoval sa princíp sémantic
resp. princíp antonymie pri pomenovaní r
tohto princípu vedie k novému výkladu hy
Latorica.

8. Mechanicky sa vychádzalo z predp
ské /slovanské/ mená riek so sufixom -ava
rogermánske /kvádske/ -ahwa ako kontinu
ho akwa "voda". Preto sa slovenským riek
-ava, napr. Nitrava /starý variant k Nit
pripisoval germánsky, kvádsky pôvod.

9. Vedome alebo podvedome sa menám
pripisoval radšej cudzí, substrátový ale
pôvod, kým k slovansko-slovenskej proven
mal skeptický postoj. Preto sa hľadal, a
substrátovo-adstrátový pôvod názvov riek
Orava, Váh a i. Táto tendencia bola okre
poznania slovensko-slovanskej apelatívne
motivovaná do určitej miery aj ideologic

enských ri
aslovansk
Derivač
a na vých
ného Slove
om, že n
try osídl
dnešného

ani pro
val Benve
úry indo
kácia toh
slovensk

ozície,
špektova
Laborec

že slov
aktujú at
doeurópsk
sufixom
chanicky

Sloven
trátový
sa zauj
ť násil
c, Ipeľ,
statočnéh
iej zásob
p. poli

slavistu L. Kissa Földrajzi nevek etimológiai szótára /Budapest 1978/.

Nedostatky doterajšieho výskumu mien slovenských riek vrchov a osád možno zhrnúť do týchto základných bodov:

1. Nepoznala sa dokladne slovenská slovná zásoba, najmä slovná zásoba slovenských nárečí, ale ani historický vývin slovnej zásoby slovenčiny. Nebolo slovenských nárečových slovníkov, nebolo slovenského historického slovníka, ba ani materiál na takéto slovníky nebol zozbieraný. Dnešné poznanie slovenskej nárečovej lexiky umožňuje presvedčivý genetický výklad takých hydroným, ktoré ostávali temné. Porov. Rimava.

2. Nepoznali sa dobre genetické vzťahy slovenskej a inoslovanskej, resp. praslovanskej lexiky. Rešpektovanie starej slovanskej lexiky, ktorá dávno bola aj v slovenčine, ale historicky odumrela, umožňuje nový, adekvátnejší výklad mena rieky Orava.

3. Nepoznali sa dobre genetické vzťahy slovanskej a indoeurópskej, najmä baltskej /litovskej/ slovnej zásoby, pretože nebolo etymologického slovníka baltských jazykov. Dnešný stav poznania /Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch/ umožňuje dobre vyložiť z baltoslovanskej apelatívnej lexiky meno rieky Ipeľ.

4. Nerešpektovali sa subatitučné pravidlá pri preberaní slovenských /slovanských/ slov do maďarčiny, napr. preberanie slovanského začiatočného ju-, foneticky jü- do maďarčiny ako i-: slovanské junošó bolo prevzaté ako inas /fon. inaš/. Toto pravidlo sa upletnilo pri preberaní slovansko-slovenského hydronyma Jupelé ako Ipeľ, resp. Ipoľ /maď. Ipoly/.

5. Jednotlivé hydronymá sa interpretovali izolovane, nie komplexne, a to tak z hľadiska geomorfologického, ako aj z hľadiska morfematickej stavby hydroným. Komplexný

prístup vedie k novej interpretácii mien slovenských riek Nitra, Bodrog, Laborec, Latorica /starobylý praslovanský sufix -r-, resp. v plnom temnom ablaute -or-/. Derivačný izomorfizmus hydroným Bodrog, Laborec, Latorica na východnom Slovensku a Nitra na západnej časti stredného Slovenska je historicko-archeologicky podopretý faktom, že nížinu východného Slovenska a nížinu poriečia Nitry osídlili Slovania - Slováci skôr ako ostatné oblasti dnešného Slovenska.

6. V genetickej interpretácii apelatívnej ani propriálnej slovanskej slovnej zásoby sa neaplikoval Benvenistov schwabeablautový model hláskovej štruktúry indoeurópskeho a praslovanského odvodeného koreňa. Aplikácia tohto modelu vedie k širšiemu genetickému začleneniu slovenských hydroným Latorica a Rimava.

7. Neuplatňoval sa princíp sémantickej opozície, resp. princíp antonymie pri pomenovaní riek. Rešpektovanie tohto princípu vedie k novému výkladu hydroným Laborec a Latorica.

8. Mechanicky sa vychádzalo z predpokladu, že slovenské /slovanské/ mená riek so sufixom -ava reflektujú starogermánske /kvádske/ -ahwa ako kontinuant indoeurópskeho akwa "voda". Preto sa slovenským riekam so sufixom -ava, napr. Nitrava /starý variant k Nitra/ mechanicky pripisoval germánsky, kvádsky pôvod.

9. Vedome alebo podvedome sa menám riek na Slovensku pripisoval radšej cudzí, substrátový alebo adstrátový pôvod, kým k slovansko-slovenskej proveniencii sa zaujímal skeptický postoj. Preto sa hľadal, a to dosť násilne, substrátovo-adstrátový pôvod názvov riek Laborec, Ipeľ, Orava, Váh a i. Táto tendencia bola okrem nedostatočného poznania slovensko-slovanskej apelatívnej slovnej zásoby motivovaná do určitej miery aj ideologicky, resp. poli-

ticky.

10. V otázke domáceho, slovansko-slovenského, alebo cudzieho, substrátovo-adstrátového pôvodu zemepisných názvov na Slovensku vyznávame tento princíp: Ak sa zemepisný názov z oblasti Slovenska dá sémanticky, hláskove a morfematicky dobre vyložiť zo slovenskej, resp. slovanskej apelatívnej lexiky, dávame prednosť takémuto výkladu pred hypotézou substrátovo-adstrátovou.

Bodrog*

Bodrog je rieka v nížine, v doline južného východného Slovenska, ktorá vzniká sútokom riek Latorice z východu, Uhu zo severovýchodu, Laborca a Tople-Ondavy zo severu. Táto geomorfologická situácia je odrazená aj v mene rieky. Koreň Bod- je kontinuantom indoeurópskeho základu bhed-:bhod- "dolina, nížina, jama" /latinské fodina/, ktorý bol v baltoslovančine derivovaný starým sufixom -r-: bedr-:bodr-, porov. lotyš. bedre "dolina", presl. bedro "jama, priehlbeň medzi hornou časťou nôh a spodnými rebrami". Základ bedr-:bodr- je aj v slovanskom etnonyme Obodriti s pôvodnou motiváciou "Tudia bývajúci v nížine, v doline, Dolniaci". Hydronym Bodrog spájal s etnonymom Obodriti už P. J. Šafárik /Slovanské starožitnosti 601, 902/, ale videl tu chybne apelatívny základ b7dr- "bodrý". Širší výklad o apelatíve bed-:bod-, resp. deriváte bedr-:bodr- "priehlbeň, dolina, nížina" a jeho využití v slovanských zemepisných a etnických názvoch podáva E. Moško, Język polski 1969, 9-28, 1973, 289-296. Druhotný sufix -og- v hydronyme Bodr-og- je rovnaký ako v slovanských apelatívach bat-og-, tvar-og-, pir-og-, brl-og-, ostr-og-, krt-og- atď. Porov. o tomto sufixe F. Sławski a kol. Słownik prasłowiański, I, 67. Prirodzene, že rieka a osada Bodrog v Báčke /Juhoslávia/ má ten istý pôvod ako slovenská rieka Bodrog. Maďar-

* Mapka na str. 277

čina pri mene rieky Bodrog prispela tým, že sa tu zachovala spoluhláska -g bez zmeny na -h /porov. podobné príklady v slovenských apelatívach gazda, gata, guľa a i./.

Výkladu z baltoslovanského bedr-:bodr- "priehlbeň, jama, dolina" dávame prednosť pred Melichovým výkladom z osobného maďarského mena Budur, ktorý odmietol aj Kiss 114, a to asi pod vplyvom námietky Šmilauera Vodopis 420 "pojmenování velkých řek jmény osobními trochu neobvyklé". Neprijímame však ani Kissom obnovené staré spájanie s maď. bodor "kučera". Prekvapuje, že Kiss vôbec nepozná Moškovu štúdiu.

Literatúra

Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava 1932, s. 420; Mośko, Język polski 1969, 9-28; Ondruš, Š.: Studia Academica Slovaca 4. Bratislava 1975, 234-235; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978, 114.

Ipeľ

Rieka južného stredného Slovenska. Vyteká v Slovenskom Rudohorí v priestore medzi Hriňovou a Utekáčom. Najprv tečie južným smerom až na maďarské hranice, potom smerom na západ tvorí prirodzenú slovensko-maďarskú hranicu. Pri Szobe sa vlieva do Dunaja.

Toho istého pôvodu ako česká a ruská rieka Upa. Reziduum z baltoslovanského obdobia. Porov. litov. a lotyš. upe "rieka", litov. upelis, lotyš upele "riečka". Na rozdiel od nulového stupňa v baltčine reflektuje slovanský základ úplný stupeň ablautu. Fakultatívne alternácie utro:jutro, uže:juže, užina:južina, un7j6:jun7j6 implikujú takúto alternáciu aj pri dvojici Upa:Jupel6. Starý slovansko-slovenský názov Jupel6, foneticky Jüpel6, bol pri prebratí do maďarčiny substituovaný ako Ipeľ:Ipoľ

podobne ako junošó:inaš, Juglava:Igló /pôvodný názov osady Spišská Nová Ves, nominatívne zhodný s názvom Juglava, po prehláske Jihlava /české mesto/, Juža:Iža /osada pri Komárne/.

Pôvodný slovansko-slovenský názov Jupeľ, geneticky zhodný s českou a ruskou riekou Upa a s baltskými slovami upe, upelis "rieka", sa pod vplyvom maďarského substitútu Ipeľ, Ipoľ ustálil aj v slovenčine v podobe Ipeľ. Ide o podobný vplyv ako pri východoslovenskom Bodrog /zachovanie záverového -g/.

Slovansko-baltskému výkladu dáveme prednosť pred čírečírym hypotetickým predpokladom o údajne ilýrskom pôvode, ku ktorému sa klonili Melich aj Šmilauer 861. O slovnej zásobe ilýrskych Osov nevieme totiž celkom nič. Nemožno prijať ani Kissovo stotožňovanie Ipľa s bulharským hydronymom Ib7r a srbochorvátskym Ibar.

Literatúra

Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava 1932, 361; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978, 291; Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, 1169.

Laborec

Rieka východného Slovenska. Tečie zo severu na juh, pri Vojanoch sa zlieva s Uhom a spolu s Latoricou utvárajú Bodrog.

Ešte v 14. storočí mal Laborec v severnom toku prítok s menom Čarna neteča, t.j. Čierna neteča, ktorý tiekol od Strážského cez Voľu a pri Nacinej Vsi sa vlieval do Laborca. Bola to lenivá, pomalá rieka, ktorá postupne zmizla. Motivačne bola opozitom k praslovansko-indoeurópskemu základu albh- "biely" /lat. albus, gréc. alfos atď./. Tento základ, kontinuujúci v apelatíve labuď, je ako hydro-

nym využitý nielen v názve rieky Labe/Elbe, ale aj vo východoslovenskom hydronyme so starým sufixom -or-, čiže predmetatézsky útvar alb-or- dal po metatéze Laborócz a prvotnou motiváciou "biela, svetlá rieka". O tom, že základ alb- mal v praslovančine akútovú intonáciu, takže po metatéze vzniklo u všetkých Slovanov zákonite lab-, dáva dôkaz intonácia srbochorvátskeho labuď so skráteným akútom.

Záver. Meno rieky Laborec má starý sufix -or- a ten istý základ ako meno rieky Labe a slovanské apelatívum labuď, teda indoeurópske albh- "biely". V blízkosti sú, resp. boli rieky s opozitnou motiváciou "čierny". Tomuto reálnemu výkladu dávame prednosť pred Anonymovou fantáziou, že existoval comes Laborcy, ktorý dal meno rieke. Tejto fantázii uveril aj Melich, preto zrekonštruoval turecké meno *AlpxBars s významom "hrdinský pardál", ktoré sa od tureckých Protobulharov vraj dostalo k slovenským Bulharom, ktorí ho metatovali a odovzdali Maďarom, tí ho priniesli na východné Slovensko a tu z neho vzniklo meno rieky Laborec. Melich však nevie dokázať existenciu takého mena ani u Turkov, ani u Bulharov, ani u Maďarov. Zrekonštruoval ho len a len preto, aby sa dostal nejako k Laborcu. Vykonštruovanú motiváciu s hrdinským pardálom na prekvapenie uznáva aj Šmilauer: "Tento výklad je prozatím nejlepší, který byl podán", Vodopis 423. Zaujímavé, že tu Šmilauer zabudol na poznatok, že väčšie rieky nemajú pomenovanie podľa osôb.

Literatúra

Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava 1932, 423; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978, 369 /predpokladá keltské labaros alebo Melichovho hrdinského pardála/.

Latorica

Tečie z Pódkarpatskej Ukrajiny na východné Slovensko, vlieva sa do sútoku Uhu a Laborca a spolu s Topľou-Ondavou vytvárajú Bodrog.

Má ten istý základ ako riečka Latana na severnom strednom Slovensku, medzi Liptovom a Orevou, spolu so Salatinským potokom se vlieva do Studeného potoka východne od Zuberca.

Základ lat- mal prvotný význam "studený". Je to zdížený stupeň lōt- > lat- ku krátkemu temnému ablautu lot-, ktorý je schwebeablautovou druhou formou k prvej forme leut-, lout-, v praslovančine po monoftongizácii ľut-:lut- a prvotným významom "studený" a druhotným významom morálnym: "ľúty, prísny, krutý, hrozný". Prvotný fyzický význam "studený" sa reziduálne zachoval v ukrajinskom ľutó "silný chlad", ľutno "mráz so silným vetrom" /Hrinčenko 2, 390/. Prirodzene, že aj slovanské pomenovanie mesiaca januára a februára "ľuty" znamenalo "studený mesiac", nie "hrozný mesiac". O významovej responzii "studený" a "prísny, krutý" porov. lat. frigere "byť studený" a rigor "prísnosť, krutosť" /Walde-Hofmann 2, 434/.

Základ lat-, lot- "studený" je geneticky zhodný so základom let-, ktorý sa pod vplyvom synonymných základov stud-, chold- zmenil na led-. Taký má pôvod praslovanské ledъ glacies, ktoré doteraz nemalo etymologického výkladu.

Názvy riek Latana a Latorica na Slovensku majú teda ten istý pôvod ako slovenské potoky Lutila, Ľutina, Lutiša /Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 2, 206-207/, poľská rieka Lutynia, ruská Ľutenka atď. /O schwebeablautovej alternácii ľut-:let-, lot-, lat- pozri Š. Ondruš, Slawische Wortstudien 116-132/. Zánik bilabiály -w- v druhej forme odvodeného koreňa lwet- > let-, resp.

lwot- > lot- oproti prvej forme lewt- > ľut- bol po sonórnych dentálach r, l, n bezvýnimočný.

Latorica so základom lat- "studený" a starým sufixom -or- je opozitom k menu rieky Tople-Ondavy, s ktorou sa zlieva v neďalekej vzdialenosti.

Opozitom k Topli je nielen Latorica, ale aj Zimná studňa /Frigidus fons/ a Lednik. Posledný tok Lednik však už nemá pôvodnú podobu let- /ablaut oproti lot- a lat-/, ale studom a chladom ovplyvnenú podobu led-, ktorá je aj v apelatíve ledľ glacies. /O prítokoch Tople Zimná studňa a Lednik pozri V. Šmilauer 233./

Po uvedenom výklade niet dôvodu na tvrdenie, že Latorica je "Nepochybně cizího, předslovanského původu" /Šmilauer 437/. To isté opakuje aj Kiss /373/.

Literatúra

Melich, J.: Honfoglaláskori Magyarország. Budapest 1925, 114; Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava 1932, 437; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978, 373; Ondruš, Š.: Delabializácia spoluhláskových skupín Kw- > K- a jej význam pre etymológiu. Slawische Wortstudein, Bautzen 1975, 116-132; Walde-Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, 2, 434; Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 2. Bratislava 1977, 206-207.

Nitra

Tečie od severu /prameň východne od Čičman/ na juh na rozhraní stredného a západného Slovenska. Pri Komárne sa vlieva do Váhu a do Dunaja. Mesto je toho istého mena. Lokalita je doložená r. 826 ako Nitrava, r. 880 ako Nitra. Rieka je doložená až r. 1006 a 1113. Lokalita Nitra bola centrom Pribinovho kniežatstva v prvých desaťročiach 9. storočia. Spojením s Mojmírovým kniežatstvom

na južnej Morave vznikol základ Veľkomoravskej ríše.

Doterajšie výklady Nitry nebrali do úvahy tieto závažné fakty:

1. Neďaleko od Nitry na sever je vrch Tribeč, ktorého pôvodné znenie bolo Trebič /r. 1113 zaznamenaný v Zoborskej listine ako Trebisc/.

2. Nitra má izomorfné morfematické zloženie s východoslovenskými riekami Bodrog, Laborec, Latorica, t.j. starý derivačný element -r-, resp. v plnom temnom ablaute -or-. Izomorfizmus Nitry a východoslovenských riek koresponduje s veľmi starým slovansko-slovenským osídlením poriečia Nitry a východoslovenskej nížiny.

Slovanské zemepisné mená so základom terb- po metatéze treb-, treb-, tereb- možno sémanticky interpretovať ako "miesto, kde sa vyrúbe, vyseká les, porast", teda "paseka". Na základe staroslovienskeho trěba "obeta", slovinského trebišče "miesto obety, obetište" však nemožno vylúčiť ani motiváciu "miesto, kde sa koná obeta, obyčajne nietením, pálením". Porov. F. Bezlaj, Slovenska vodna imena 2, 269-270. Takto dvojako možno sémanticky interpretovať aj vznik mena vrchu Tribeč pri Nitre.

Podobne dvojakú sémantickú interpretáciu pripúšťajú aj zemepisné mená so základom Kres-, odvodené od slovesa kresati. Pre bulharské Kresna, slovinské Kresnica, české Křesnice, poľské Krzesnica atď., možno predpokladať prvotnú motiváciu "miesto, kde sa krešú, rúbu, sekajú stromy, porasty", ale aj "miesto, kde sa kresaním dreva o drevo, kameňa o kameň nieti oheň". Porov. slovinské kres "svätojánsky oheň, svätojánsky sviatok letný slnovrat". Túto druhú, ohňovú, pôvodnú motiváciu názvov Kresna, Kresnica predpokladá I. Duridanov /Die welt der Slaven XXI, 1962 2, 39/.

Na základe dvojakej sémantiky slovanského "kresati"

1. "kresať, sekať stromy, porasty", 2. "nietiť oheň" pokladáme za geneticky totožné indoeurópske slovné základy neit-:noit- "žiariť, nietiť" /latinské nitere, prasl. nětiti/ a sneit-:snoit- "kresať, rezať, sekať" /nem. schneiden, praslov. sněto" odseknutý konár, osekaný strom, kmeň", porov. slovo "sneť" v slovenských nárečiach na západ aj na východ od poriečia Nitry.

Nitra má v našej interpretácii obdobnú sémantickú motiváciu ako slovanské zemepisné názvy so základom Trěb-, Treb-, Tereb- a slovanské zemepisné názvy so základom Kres-. Ide o -r-ový derivát indoeurópsko-praslovanského slovesného základu s-neit- s prvotným významom "kresať, rezať stromy, porast" a druhotným významom "nietiť oheň, kresať oheň". Prítomnosť alebo neprítomnosť tzv. pohyblivého začiatočného s-, ako je v komparatistike všeobecne známe, nič nemení na genetickej identite základov s pohyblivým s- a základov bez pohyblivého s-. Aj útvar s pohyblivým s-neit-, resp. v temnom ablaute s-noit- je u Slovanov a Slovákov známy /slovo sněť, geneticky súvzťažné s nem. schneiden "rezať"/, ale známy je aj útvar bez pohyblivého s-, teda neit-, v temnom ablaute noit-, z čoho je nětiti "kresať oheň". Fakt, že v mene Nitra máme jasný ablaut neit-, ktorý je v latinskom nitere "žiariť", kým v slovese nětiti "páliť" je temný ablaut noit-, nie je prekážkou genetickej identifikácie základu Nit- v mene Nitra so základom nět- v slovese nětiti. Porov. ablautové dvojice svitati:světiti, viseti:zavěsiti, viděti:věděti atď. Meno rieky Svitava by sme geneticky stotožnili so slovami světiti, světlo aj vtedy, keby sme nemali zachovaný jasný ablaut v slovách svit, svitať. Substantívum Nit-r-a s jasným ablautom neit- oproti temnému stupňu noit- v slovese nětiti nie je v slovenčine ojedinelým prípadom. Porov. subst. smäd z jasného ablautu smend-

oproti temnému ablautu smond- v slovese smudiť, smudnúť "páliť".

Otázka, či Nitra mala prvotnú motiváciu "miesto, kde sa sekajú, rúbu stromy, porasty" alebo motiváciu "miesto, kde sa nieti, žiari oheň", sa nedá jednoznačne zodpovedať. Slovanské rieky aj osady majú prvú aj druhú motiváciu, porov. slovin. Robnik, Robež, ruské Rubež atď., od slovesa rąbati, ale aj slovinské Palnik, Palež, Palnica od slovesa palili./Porov. Bezlaj, Slovenska vodna imena 2, 73, 158./

Fakt, že záznamy so zakončením -ava, t.j. Nitrava, máme zaznačené už v 9. storočí, kým záznamy bez -ava, t.j. Nitra iba z 11. a 12. storočia, nič nehovorí o prvotnosti podoby Nitrava a druhotnosti podoby Nitra. Meno vzniklo niekedy medzi 6. a 9. storočím, pričom podoby Nitra a Nitrava boli fakultatívne. Porov. staršiu podobu Rima < Ryma a mladšiu podobu Rimava.

Možnosť jednoznačnej morfematickej identifikácie základu nit- v mene Nitra s indoeurópsko-praslovanským základom /s/-neit- s uvedenou sémantickou interpretáciou odsúva na vedľajšiu koľaj doterajšie pokusy vykladať meno Nitra ako subatrátové, vraj germánske /kvádske/: -ahwa "voda" v druhej časti a indoeurópske neid-, nid- v prvej časti, ako to robili Melich, resp. Kiss 475. Kiss "zabudol", že indoeurópske neid-, nid- "tiecť" je doložené iba v starej indičtine, kým u Germánov nemá zastúpenie ani v apelatívnej ani v propriálnej slovnej zásobe. Porov. o tom Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 761.

Literatúra

Melich, J.: Honfoglalásakori Magyarország. Budapest 1925, 334, 340; Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava 1932, 338; Varsik, Osídlenie Košickej kotliny 1, 208; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai

szótára. Budapest 1978, 475; Pokorný, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, 760-761.

Orava

Rieka na severnom Slovensku. Na slovenskej strane je Biela Orava, na poľskej strane Czarna Orawa. Vlieva sa do Váhu pri Kraľovanoch.

Meno Orava je odvodené od prasl. slovesa orati "kričať" /ruské orať/ sufixom -ava podobne ako stanova od slovesa stonati /ruské apelatívum stonava, meno rieky Stonava na severnej Morave, resp. v severnom Sliezsku/, staroslovienske kričava "krik" od slovesa kričati atď. /Porov. širší výklad Š. Ondruš, Pôvod mena vrchu Choč a rieky Orava. Slovenská reč 40, 1975, č. 6, 342-353./

Niet nijakých dôvodov vidieť v mene Orava predslovanské substrátové slovo, ako sa doteraz mechanicky traduje.

Literatúra

Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava 1932, 313-314; Ondruš, Š.: Slovenská reč 40, 1975, č. 6, 342-353; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978, 64.

Rimava

Rieka na južnom strednom Slovensku. Tečie cez Tisovec, Hnúšťu, Rimavskú Sobotu. Pri Lenártovciach sa vlieva do Slanej na slovensko-maďarskej hranici. Doklady z 13. storočia v podobe Rima, Ryma.

Odvodené z preslovanského základu rym-, ktorý je reziduálne zachovaný v slovenskom nárečovom rimovisko "rev, krik, zvada", v ruskom rymzať, rymoniť "revať", východoslovenské nárečové rimbac "revať, kričať". Je to nulový zdĺžený stupeň rūm- /latinské rūmor/ oproti plnému temnému stupňu roum-, ktorý je v slovenskom rum "rev, krik", rumácať,

rumádzgať, rumoniť "revať". Popri prvej schwebeablautovej forme roumbole aj druhá forma rwom-, zákonite delabializovaná na rom-, porov. slovenské romoniť, bulh. romoňa, maced. romoni, srbochorv. romiti, romonisati, slovin. rominati atď. Slovenčina má aj zdĺžený stupeň rōm-> rām- v slove rómus. Schwebeablautové alternácie rumoniť < roum- oproti romoniť < rwom-> rom- a rómus je rovnaké ako pri prasl. lut-:lot-:lat- "studený", porov. pri latorici.

Meno Rimava malo staršiu podobu Ryma, Rymava. Ide o tú istú sémantickú motiváciu ako pri riekach Revúca, Orava, Stonava, Sopotnica atď.

Niet dôvodov pokladať meno Rimava za etymologicky nejasné.

Literatúra

Melich, J.: Magyar nyelv 22, 6; Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava 1932, 386; Okál, M.: Nárečové slová. Slovenský jazyk 1, 1940,231; Kiss, L.: Földrazi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978, 545.

Váh - Dudváh - Uh

Váh je najdlšia slovenská rieka a prameňmi v Liptove pod Vysokými Tatrami /Biely Váh/ a pod Nízkymi Tatrami /Čierny Váh/. Tečie na západ cez Liptov a Turiec, pri Žiline sa skrúca na juh /Púchov, Trenčín, Piešťany, Sereď, Šaľa/, pri Komárne sa vlieva do Dunaja. Od Nového Mesta nad Váhom má po západnej strane menší paralelný tok s menom Dudváh.

Uh je rieka na východnom Slovensku. Prichádza z Podkarpatskej Ukrajiny. Tam má hláskový variant Už. Vyteká na severe pri Kostrine, tečie na juh cez Perečin, pri Užhorode sa skrúca na západ k slovenským hraniciam.

Mená Uh/Už a Váh predstavujú dva varianty pôvodne tej istej indoeurópsko-praslovanskej lexémy. Ako apelatívum

žije v celoslovanskom slove jug- > juh- s pôvodným významom "svetlá strana". Kým v mene rieky Uh/Už je podoba bez prejotácie, v Slovinsku je rieka Jug, teda s prejotáciou. Alternácia ug:jug- je v zhode s častou alternáciou v apelatívach, porov. utro:jutro, uže:juže, užina:južina, un7j6:jun7j6 atď. Rozdiel medzi slovenskou podobou Uh < ug- s ukrajinskou podobou Už < /j/už6 svedčí o starej existencii o-kmeňovej podoby /j/ug7 a jo-kmeňovej podoby /j/ugjo- > /j/už6, pravda, ak táto alternácia nie je dôsledkom prenosu z adjektívnej podoby /j/už-6sk7 "užský".

Praslovanské /j/ug7 "svetlá strana" bolo využité ako hydronymá Ug7:Už6:Jug7 s tou istou pôvodnou motiváciou ako české rieky Svitava, Labe, slovenské rieky Bela/Biela, Laborec, teda "svetlá, čistá, biela rieka". Východiskom je tu indoeurópsky základ aug-, zastúpený gréckym auge "svetlo, jas, žiara", augadzo "svietim, žiarim očami, pozerám", albánskym agoj "svitať" atď. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 87.

V zmysle laryngálnej teórie mal historický základ aug- "jas, svetlo" staršiu podobu HeuHg-. Z tej ako z prvej formy odvodeného koreňa vznikla zákonite historická forma aug-, resp. v praslovančine po monoftongizácii /j/ug-. Druhá schwebeablautová forma mala podobu HweHg-, historicky Wēg-, v temnom stupni HwoHg-, historicky wōg-, v mladšej praslovančine zákonite vag-. Toto je podľa našej interpretácie základ pomenovania slovenskej rieky Vag- > Váh, ruských riek Vaga /prítok Desny, prítok Duny, porov. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch 1, 162/. Derivátom variantu /J/Ug-:Už- je v našom výklade aj ruská rieka Ugra /prítok Oky/ s tým istým starým derivačným elementom ako Nit-r-a, resp. v plnom temnom stupni Lab-or-ec, Lat-or-ica a i.

Alternácia /J/ug-:Vag- je rovnaká ako alternácia

Upa, /J/upelé:vapa /ruské vapa "voda, močiar, jazero", porov. Vasmer 1, 168/. Pôvodne o tú istú alternáciu ide aj v prípadoch rum-:ram- /slovenské rumácať, rámus, porov. pri Rimave/, lut-:lat- /porov. pri Letorici/. V týchto prípadoch sa však v postavení po dentálnych sonórach zákonite eliminovalo -w-, ktoré v menách Vag-, vapa /oproti Ug-, up-/ zostali, pretože neboli podmienky pre zánik začiatočného w-. Porov. o tom bližšie Š. Ondruš, Slawische Wortstudien 116-132.

Rieka Uh/Už má teda ten istý indoeurópsko-praslovanský pôvod ako rieky Vag-, Vaga z indoeurópskeho aug- "jas, svetlo". Uh/Už má tú istú sémantickú motiváciu ako paralelne s ním západnejšie tečúci Laborec.

Uvedenému indoeurópsko-praslovanskému výkladu riek Uh:Už:Jug, ako aj riek Vag-, Vaga dávame prednosť pred výkladmi substrátovo-adstrátovými. Fakt, že v maďarčine má Uh:Už podobu Ung, nesvedčí proti stotožňovaniu Uhu s apelatívom juh. Staré slovensko-ukrajinské Ug sa prebralo do maďarčiny s druhotnou nazalizáciou ako Ung /porov. maď. Užhorod ako Ungvár/ podobne ako staré slovensko-slovanské brlog prevzali Maďari s druhotnou nazalizáciou ako barlang.

Schwarzom podaný a Šmilauerom prevzatý výklad mena rieky Váh < Vag z germánskeho /kvádskeho/ základu wog-/wag- "tiecť, tok, vlna" nemožno okrem iných dôvodov prijať hlavne preto, že tento apelatívny základ nenachádzame u Germánov využitý ako meno rieky. Ak ho na pomenovanie riek nevyužívali iní Germíni, je nepravdepodobné, že by ho boli využívali Kvádi, a to ešte vraj ako kalkovanie ilýrskeho Cusus. Je to čiro-čira voluntaristická konštrukcia, vymyslená na to, aby Váh nemal slovensko-slovanskú, ale germánsku provenienciu. Pritom Schwarz ani Šmilauer nebrali do úvahy ruské rieky Vaga, kde o kvádskej podloži

nemôže byť ani reči. Bližšie Š. Ondruš, Slovenská reč 40, 1975, 27-40.

Meno paralelného dolného toku Dudváh interpretujeme tak, že toto meno pôvodne patrilo dolnému toku Váhu. Slovenčina má totiž reziduálne zachovanú lexému duda vo význame priehlbeň, dolina, jama, diera. Dud/a/ bolo teda pomenovanie s tou istou motiváciou ako východoslovenský Bodrog zo základu bedr-:bodr- "priehlbeň, dolina, jama". Neskoršie, keď sa meno Váh prenieslo na celý Váh od premeňa až k ústiu do Dunaja, nazval sa paralelný tok Dud/a/vag, teda Dudváh. Základu dud- sa pripisoval germánsky pôvod dauda "mŕtvy" preto, že sa nepoznalo slovenské reziduálne slovo duda "priehlbeň, jama, dolina". Toto apelatívum je na Slovensku dosť bohato využité v zemepisných názvoch. Tie sa však odvádzali od slova dudy "gajdy", lebo sa nepoznalo slovo duda v inom význame. To sú dôsledky, ktoré sme spomenuli v inventári nedostatkov doterajšieho bádania na prvom mieste /pozri úvodnú časť/.

Literatúra

Šmilauer, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava 1932, 307-308; Schwarz, Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, 1961, 28,57; Ondruš, Š.: Slovenská reč 37, 1972, 257-263; Slovenská reč 40, 1975, 27-40; Kiss, L: Földrazi nevek etimológiai szótára. Budapest 1978, 670 /Ung/, 676 /Vég/.

Vlára

Rieka, údolie a priesmyk v Bielych Karpatoch. Rieka prichádza z moravskej strany cez Bylnicu, pri Nemšovej severne od Trenčína sa vlieva do Váhu.

Hoci meno Vlára je doložené pomerne neskoro /podľa doteraz známych záznamov z 18. storočia/, pokladáme ho za staré. Podoba vlar- vznikla pravdepodobne metatézou zo

staršieho vol-r-a, teda z útvaru odvodeného podobne ako Nit-r-a, resp. s plným stupňom ablautu Lab-or-ec, Lat-or-ica a i. Základ vol- v útvare vol-ra-> vlara je genetický zhodný so slovanskými zemepisnými názvami Vol-yn6 /jeden pri ústí Odry do Baltského mora, druhý na pravom brehu Bugu/, resp. so slovanským etnonymom Volyňane s pôvodným významom Dolniaci, ľudia bývajúci v nížine, v doline. Inú deriváciu predstavuje ruské Vologino /Vasmer, Russisches geographisches Namenbuch, 2, 156/, s deriváciou Vol-og- /podobne ako Bodr-og-/. Ruské Vologo-monovskaja dobre poukazuje na prvotnú motiváciu, lebo má synonymné pomenovanie Jamkovo, porov. Vasmer, Russisches geographisches Namenbuch 2, 157. Ten istý základ má asi aj slovinská rieka Voložnica, pre ktorú Bezlaj, Slovenska vodna imena 2, 313 nesprávne rekonštruuje východiskový útvar Qlog-. Základ vol- v útvaroch vol-r-a, vol-yn6, vol-og- je rovnako e-ový variant vel- /staré Velyň : Volyň/ schwebeablautovou druhou formou k praslovanskému základu ul- /v slovách ul6j6, ulica a i./ z indoeurópskeho aul- priehlbeň, jama, dolina /porov.grécke aulōn/. Rieka, údolie a priesmyk Vlára<*vol-r-a má teda obdobnú motiváciu ako Bodrog, Dudváh a z priesmykov Dukla. Bližšie Š. Ondruš, Studia Academica Slovaca 4, 1975, 228-236. Otázka, či meno moravskej rieky Valova /prítok Moravy od západu pri Kojetíne/ vzniklo metatézou samohlások zo staršej podoby Vol-ava, zostáva otvorená. O mene Volyň nesprávne podľa starých pokusov L. Kiss, Földrajzi nevek etimológiai szótára 700. Meno Vlára nechal L. Kiss bez výkladu.

Na záver chceme konštatovať toto: Ak uvedené rieky vykladáme ako slovensko-slovanské, resp. slovansko-indoeurópske, neznamená to, že sme proti substrátovým a adstrátovým výkladom. Bolo by to nehistorické. Tie mená riek a zemepisných názvov na Slovensku, ktoré nevieme spoľahlivo na súčasnej úrovni poznania vysvetliť zo slovensko-slovan-

ských, resp. slovensko-indoeurópskych apelatívnych slov, tam sme jednoznačne za substrátový, resp. adstrátový výklad. Takto treba interpretovať Dunaj, Hornád, Poprad, pravdepodobne aj Hron /doložený už z konca 2. storočia ako Granua/, z názvov horstiev Karpaty a pravdepodobne aj Beskydy/Beščady, hoci tu nemožno vylúčiť ani slovanský pôvod. Ale Tatry, Fatra a Matra sú jednoznačne slovanské. O tom budeme písať na inom mieste.

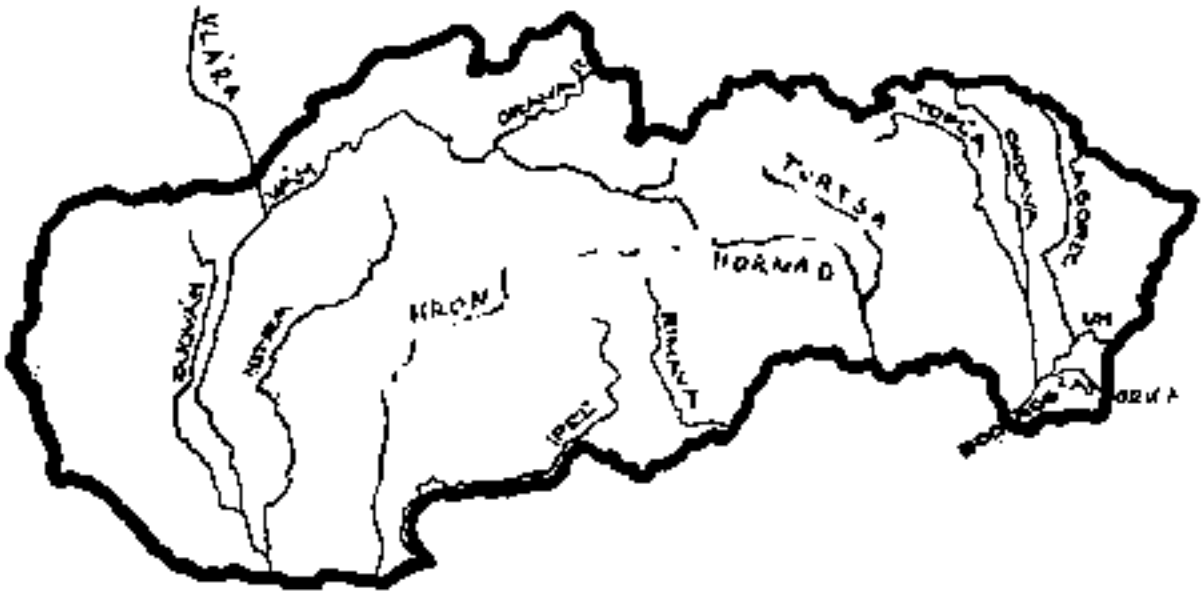

Ako socialistická výstavba Slovenska ovplyvňuje podobu spisovného jazyka

Eugen Pauliny

Stav slovenského spisovného jazyka v dnešnom období budovania vyspelej socialistickej spoločnosti má niektoré charakteristické črty, ktoré v predchádzajúcich obdobiach neboli. Ide súčasne o niekoľko vecí. Všimneme si ich postupne.

1. Vzťah spisovného jazyka a nárečia. Je v zásade pravda, že dedinské nárečia prestávali byť dominantným dorozumievacím prostriedkom už od 16. storočia. Boli ovplyvňované mestskou rečou, v ktorej sa vplyvom cudzích jazykov /maďarčiny a nemčiny/ nivelizovali výrazné hláskoslovné a tvaroslovné črty pôvodnej formálnej jazykovej štruktúry. Ale jednako sa nárečia v podstate udržiavali, hlavne v priestoroch, kde nebola veľká fluktuácia obyvateľstva, vyvolená hlavne bojovými akciami, až do začiatku tohto storočia. Napr. väčšia nivelizácia nastala v priestoroch stredoslovenských banských miest /Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica/ a na juh a juhozápad od tohto priestoru v období tureckých vojen v 16. a 17. storočí. Turecké nájazdy smerovali totiž najviac do tejto oblasti. Koordinovaná obrana tejto oblasti, vedená z opevneného zvolenského zámku, sa uskutočňovala rýchlymi presunmi vojenských síl na miesta prepadov a útokov a vojenské akcie vyvolávali presuny a fluktuáciu obyvateľstva. Nešlo tu len o vlastné vojenské akcie, ale aj o vysielanie zásobovacích kolon, o účasť obyvateľstva na pomocných prácach a o úteky z ohrozených alebo zničených sídlisk. To všetko spôsobovalo nárečovú nivelizáciu tejto oblasti.

Ale - ak už máme ostať pri strednom Slovensku - vyskytli sa aj opačné prípady. Dolná Orava si zachovala veľmi archaický ráz severného stredoslovenského nárečia, lebo nebola cez stáročia dotknutá rozsiahlejšími vojnovými akciami. Rovnako tak juhovýchodná stredná slovenčina si zachovala tiež archaický ráz, pretože bola po dlhší čas pevne v tureckej moci, teda nárečové vyrovnávanie tam nemohlo nastať. Pohyb obyvateľstva tu nebol. Ale aj tam, kde nastával pohyb obyvateľstva a miešanie nárečí, vieme dnes už dosť bezpečne hľadať jednotlivé staršie nárečové vrstvy, hlavne keď si vezmeme na pomoc historické údaje.

Dnešná situácia je iná. Dnes nejde o nivelizáciu nárečí ani medzi sebou, nejde ani o miešanie nárečí a nejde ani o vplyv mestskej reči v staršom zmysle slova. Dnes ide priamo o prenikanie spisovného jazyka do nárečového vyjadrovania.

Tiaté štrukturálne možnosti sú dané samou povahou slovenského spisovného jazyka. Spisovná slovenčina sa kodifikovala na základe tzv. kultúrnej strednej slovenčiny, ktorá sa pevne vyformovala už koncom 18. storočia a ktorá sa spontánne používala v ústnom nadnárečovom styku a v kultúrnej, hlavne slovesnej tvorbe slovenských vzdelancov. Ide hlavne o študentskú, učiteľkú, mestskú a zemiansku poéziu. Kultúrna stredná slovenčina bola teda celospoločenský nadnárečový útvar, ale charakter bol hovorový, ústny. Z toho vyplýva, že aj dnešná spisovná slovenčina má hovorový ráz. Nejestvuje ostrá hranica medzi celospoločenským hovoreným jazykom a spisovným jazykom ani v hláskosloví ani v morfológii. Ba aj syntax má vcelku dosť blízko k prostriedkom hovorového jazyka.

Jednako však dnešné pôsobenie spisovného jazyka na nárečia je prevratného rázu. O čo ide?

Do členenia štýlov spisovného jazyka som vniesol

kedysi toto ponímanie: Funkčné štýly spisovného jazyka som členil na štýly verejného a štýly súkromného styku. Prostriedky štýlov verejného styku sa využívajú tam, kde ide o jazykové prejavy celospoločenskej záväznosti. Prostriedky štýlov súkromného styku sa zase využívajú tam, kde ide o familiárnu, súkromnú, priateľskú jazykovú komunikáciu. Je jasné, že v zásade sa v štýloch verejného styku dodržiava norma a kodifikácia spisovného jazyka. Proti tomu v štýloch súkromného styku je väčšia jazyková uvoľnenosť, bezprostrednosť, laxnosť. Preto do prejavov štýlov súkromného styku prenikajú nárečové prvky, prvky rozličných slangov. V rodinnom prostredí je ešte dnes niekedy nárečie obligátnou formou komunikácie. Napr. syn alebo dcéra, hoci majú vysokoškolské vzdelanie, nemôžu sa so svojimi rodičmi, ktorí sú obyvateľmi najmä západoslovenskej alebo východoslovenskej dediny, zhovárať spisovným jazykom. Bol by to prejav odcudzenia, povyšovania a hrubej neúcty.

Ale spisovný jazyk preniká aj cez túto bariéru. Aj v reči rodičov z nárečového prostredia sa objavujú silné vplyvy spisovného jazyka. Prečo?

Jednoducho by sme mohli odpovedať, že to spôsobuje výstavba vyspelej socialistickej spoločnosti. Ale to treba aspoň heslovite rozviesť.

Predovšetkým je tu veľký vplyv hromadných komunikačných prostriedkov. Ide o knihy, noviny, rozhlas, televíziu, kino, divadlo, estrádne vystúpenia, verejné knižnice a pod. Na ilustráciu niekoľko čísel: v roku 1935 vyšlo asi 900 titulov kníh v celkovom náklade asi 1 500 000. V roku 1970 vyšlo 2280 titulov v celkovom náklade 20 641 000. V roku 1950 bolo 6 denníkov s denným počtom exemplárov 237 000, v roku 1970 bolo 11 denníkov s denným nákladom 910 000, v roku 1930 bolo 3 200

verejných knižníc s 584 000 knihami, so 178 000 čitateľmi a s 1 226 000 výpožičkami, roku 1970 bol ten istý počet verejných knižníc, ale počet kníh je 8 023 000, počet čitateľov je 606 000 a počet výpožičiek je 12 263 000. Návštevnosť divadiel v roku 1935 je asi 300 000, v roku 1971 je to 1 651 000. Rovnako rapídne vzrástol počet stredných a odborných škôl a počet učiteľov základných a stredných škôl, počet vysokých škôl atď. Ako vidieť, spisovný jazyk sa dostáva ku každému občanovi, v každom veku niekoľkými kanálmi. To je jedna vec.

Druhá vec je v zmnožení spoločenského verejného kontaktu. Po oslobodení roku 1945 a hlavne od začiatku päťdesiatych rokov nastáva veľké spriemyselnenie Slovenska. Hoci malo Československo, hlavne české zeme, vyspelý priemysel už medzi dvoma vojnami, je dnešná priemyselná kapacita Slovenska podstatne vyššia, ako bola priemyselná kapacita prvej Československej republiky. Presné údaje nemám, ale tie sa dajú obstarať. Takýmto spôsobom sa podstatne rozšírila robotnícka trieda, ktorá v pracovnom procese vchádza do nadnárečového kontaktu. Napokon, aj samotná poľnohospodárska výroba, rastlinná i živočíšna, sa mechanizuje, spriemyseľňuje. Napr. žatva, teraz sa to volá zber obilia, nie je záležitosťou jedného družstva, ale v podstate veľmi širokého okruhu. Žatva sa u nás začína najskôr na južnom Slovensku. Preto sem prichádzajú na výpomoc kombajny zo severného Slovenska i z Čiech a ako žatva postupuje na sever, postupujú i kombajny a ich osádky: od juhu na sever, zo Slovenska do Čiech. Aj tu je teda veľmi zvýšený medzinárečový kontakt. Tento nadnárečový spoločenský kontakt zvyšuje spontánne využívanie spisovného jazyka aj u ľudí, ktorí vlastne v pracovnom procese nemajú profesionálnu potrebu používať spisovný jazyk.

Ďalej je tu ešte jedna vec. V socialistickom zriadení sa predpokladá verejná, politická a organizačná zaangažovanosť prakticky od každého občana. Socialistické zriadenie vyžaduje od svojich občanov, aby sa vyjadrovali k pracovným otázkam svojho pracoviska, k problémom svojho okolia, k záležitostiam miestnej i štátnej politiky, k otázkam medzinárodnej politiky atď. To zmnožuje príležitosti, pri ktorých treba používať celospoločenskú, teda spisovnú podobu národného jazyka.

Tak sa teda spisovný jazyk stáva nielen pasívne prijímaný a známy, ale aj aktívne používaný u prevažujúceho počtu Slovákov. Toto tvrdenie je veľmi všeobecné a generalizujúce. Už doterajšie sondačné výskumy ukazujú, že vývin nie je priamočiary. Uvediem tri príklady:

V Banskej Bystrici, ktorá bola dôležitým mestským centrom už od stredoveku, sa svojho času, kedysi v 15. storočí vyvinuli isté hláskoslovné zvláštnosti, ktoré boli podmienené hospodárskym i spoločenským vývinom tohto mesta. Nebudem ich tu rozoberať. Tieto zvláštnosti sa pevne udržali až do tridsiatych rokov tohto storočia. Ale ako sa Banská Bystrica začala od roku 1945 búrlivo rozrastať, tieto zvláštnosti rapídne ustupovali a teraz temer zanikli. Okrem niektorých náučných zvláštností, ktoré sú charakteristické pre celé zvolenské Pohronie, zistil som roku 1978 u informátorov vlastne iba akýsi neurčitý, nepestovaný spisovný úzus. Treba poznamenať, že Banská Bystrica vzrástla od roku 1930 dodnes na viac ako štvornásobok obyvateľov.

Druhý príklad: Hriňová je dedina na východ od Zvolena. Je v detvianskom kraji a do päťdesiatych rokov to bola chudobná poľnohospodárska obec. Potom sa tu vystavali strojárne a vznikol aj ďalší priemysel. Teraz je charakter obce celkom iný, ako bol predtým. Dnes tu preva-

žuje robotnícke obyvateľstvo. Sondačný prieskum nárečia, ktorý tu konala jedna moja študentka tohto roku, je síce dosť neúplný a náhodný, ani informátori neboli vybraní celkom preukazne /ide o samé ženy/, ale jednako sa niečo ukazuje. Nárečie sa v tomto prostredí ešte dosť pevne drží, ale do reči prerážajú spontánne spisovné prvky. Je to tým zaujímavejšie, že materiál je z osobných rozhovorov príslušníčok nárečia, teda z oblasti štýlov súkromného styku. Bude tu treba ešte presnejšie celú vec spracovať, ale jednako sa zdá, že v nárečovej oblasti, ktorá sa neopiera o mesto, je vnikanie spisovného jazyka pomalšie.

Tretí príklad: Blatnica pri Martine bola tiež poľnohospodárska obec. Teraz väčšina obyvateľstva v produktívnom veku odchádza každý deň pracovať do Martina, kde je veľmi rozvinutý strojárenský, papierenský, tlačiarenský, nábytkársky atď. priemysel. V obci ostávajú len príslušníci staršej generácie. Staršie generácia si zachováva dosť nenarušené staré pôvodné nárečie, so starou dedinskou lexikou a frazeológiou, ale tí, čo pracujú v Martine, hovoria - okrem jednotlivostí - vlastne už spisovným jazykom. Treba poznamenať, že turčianske nárečie, kam patrí Martin i Blatnica, je veľmi blízke k spisovnému jazyku vo svojom hláskosloví a morfológii, takže sledovať podrobnosti vyžaduje veľkú znalosť starého stavu tohto nárečia.

Môžeme uzavrieť túto časť konštatovaním, že v súčasnosti nastáva prenikavý vplyv spisovného vyjadrovania do všetkých vrstiev slovenského obyvateľstva a že nárečové formy rozmanitým spôsobom ustupujú prostriedkom spisovného jazyka.

2. Stav ustálenosti používaného spisovného jazyka. Aby sme pochopili dnešnú situáciu, treba historickú remi-

niscenciu.

Pred prvou svetovou vojnou bola spisovná slovenčina značne ustálená. Vyplývalo to zo spoločenskej situácie. Silný národnostný útlak v Uhorsku, v ktorom Slováci žili, a odnárodňovanie spôsobili, že spisovnú slovenčinu používal relatívne malý počet ľudí. Preto stačilo málo redaktorov a korektorov, aby udržali jej ustálenosť. Spoločenská závažnosť spisovnej slovenčiny bola vtedy minimálna.

Po vzniku ČSR roku 1918 sa funkcie spisovného jazyka veľmi zmnožili, spisovná slovenčina sa stala štátnym jazykom. To malo za dôsledok, že jej kodifikácia i norma sa rozkolísali. Vtedy sa prejavil aj mimoriadne veľký vplyv češtiny na spisovnú slovenčinu. Reakcia proti tomu nastala v tridsiatych rokoch. Je charakterizovaná ako protičeský purizmus. No nech je akokoľvek, v prvej ČSR sa slovenčina rozvinula na moderný spisovný jazyk, ktorý vládal plniť stále narastajúce funkcie, ktoré sa naň kládli.

Po oslobodení roku 1945 sa funkcie spisovnej slovenčiny znovu zmnožili. Už sme o tom v inej súvislosti hovorili pred chvíľou. Prejavilo sa to a stupňovalo sa to hlavne od polovice päťdesiatych rokov. Ide o prudký, priam revolučný výbuch v rozšírenom používaní spisovného jazyka. Ale pri tomto prudkom rozvoji a práve v súvislosti s ním sa vyskytol problém, ktorý ešte dnes trvá a ktorý sa nedá ľahko vyriešiť. Spisovná slovenčina sa stala, resp. podľa u nás bežných spoločenských zvyklostí sa stáva majetkom najširších más pracujúcich a rýchlo vyformovanej inteligencie takrečeno zo dňa na deň.

Takýto náhly skok sa nedá uskutočniť bez rozmanitých sprievodných nedostatkov. Tie spočívajú hlavne v tom, že veľký počet nových používateľov spisovného jazyka nestihol v krátkom čase zvládnuť v primeranej miere jeho kodifikáciu. Tak sa objavovali /a objavujú/ nedostatky v zna-

losti spisovného jazyka aj tam, kde sa ich prítomnosť citlivo vníma /napr. u niektorých učiteľov, redaktorov, u účinkujúcich v televízii a v rozhlase, u prispievateľov do periodickej tlače, u verejných činiteľov, u politických funkcionárov a pod./. Okrem toho sa ukazovala u niektorých používateľov spisovného jazyka aj nedostatočná úcta k tomuto duchovnému národnému majetku a spoločnej národnej hodnote a malá ochota dbať na náležitú jazykovú kultúru vo vyjadrovaní. Veľmi často vyplýva takýto laxný postoj z faktu, že dávno sa už minul pocit národného ohrozenia, a že teda spisovný jazyk sa chápe len ako dorozumievací prostriedok a jeho symbolická funkcia reprezentanta národnej existencie sa tak výrazne už necíti.

Hoci zanedbávanie normy a kodifikácie spisovného jazyka sú javy veľmi nepríjemné, nie sú dostatočným dôvodom na vyvolávanie poplachu. Asi pred desiatimi rokmi sa totiž začalo hovoriť o haverijnej situácii v slovenskom spisovnom jazyku a navrhovali sa rozmanité radikálne spôsoby na jej odstránenie. Ale porušovanie normy a kodifikácie spisovného jazyka je nevyhnutným sprievodným znakom toho obrovského rozmachu v používaní spisovného jazyka, ktorý nastal v našom národe za socialistického zriadenia. Treba rátať s tým, že ako sa postupne ustálila kodifikácia spisovného jazyka, tak sa postupne ustáli aj používanie kodifikovaných prostriedkov spisovného jazyka.

A tak sa dostávame k ostatnej kapitole:

3. Dnešný stav kodifikácie spisovného jazyka. Kodifikácia spisovného jazyka v období prvej ČSR zaznamenala výrazný stupeň roku 1931, keď vyšli Pravidlá slovenského pravopisu. V týchto Pravidlách nešlo len o pravopisné otázky, ale kodifikovali sa aj otázky hláskoslovné, ortoepické, tvaroslovné, problematika niektorých predložiek a lexika. Bola to práca veľmi záslužná, pretože po prvom desaťročí

ČSR, ktoré zároveň s rozvojom spisovnej slovenčiny prinieslo aj veľké rozkolísanie jej normy vo všetkých oblastiach, táto príručka syntetizovala všetky otázky a dávala na ne odpoveď. Ale tu vyskočil problém. Tieto Pravidlá sa koncipovali v zásade na princípe, že slovenčinu treba zásahmi jazykovedcov zbližovať s češtinou. A vtedy vystúpil protičeský purizmus, o ktorom sme už v inej súvislosti hovorili. Puristi, ktorí sa vtedy združovali okolo časopisu Slovenská reč, nezaujímali z lingvistického hľadiska metodicky progresívne stanovisko. Nedívali sa na spisovný jazyk z hľadiska funkčného, t.j. z toho hľadiska, čo spisovný jazyk potrebuje pre plnenie svojich úloh, dívali sa naň z hľadiska tzv. jazykovej čistoty, t.j. z hľadiska, čo je pôvodné slovenské a čo je prevzaté, v tomto prípade, čo je prevzaté z češtiny. Purizmus zasiahol nepriaznivo najmä do lexikálnej zásoby a ovplyvnil aj syntax. Zásahy puristov v hláskosloví a tvarosloví /do istej miery aj v lexike/ boli zväčša na úžitok, pretože pomohli odstrániť dvojtvary a kolísanie, ktoré boli v Pravidlách z roku 1931.

Po oslobodení roku 1945, ale hlavne o niekoľko rokov neskoršie sa urobilo veľa práce práve pri kodifikácii morfológie. Samotná morfológia bola síce dávno ustálená, ale lingvistické spracovanie jej stavby značne pokuľhávalo. Tam bolo treba veľa dopracovať a kodifikovať. A tak už roku 1953 vychádza ďalšie vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. Pre ďalší rozvoj spisovného jazyka sú veľmi dôležité z viacerých strán.

V pravopise rešpektujú požiadavku demokratizácie. To značí, že pri zachovaní dovtedajšieho pravopisu odstraňujú zbytočné ťažké miesta, ktoré veľmi sťažovali dobré zvládnutie pravopisu u najširších vrstiev používateľov. V súvislosti s pravopisom sa odstránili v naj-

citlivejších miestach kolízie pravopisu s výslovnosťou. Ide o prípady písania predpôn s-, z-, so-, zo-, pri ktorých nastávalo akútne nebezpečenstvo, že spisovná výslovnosť sa rozkolíše a že ju nebude možné kodifikovať.

Pre morfológiu a odvodzovanie slov priniesli tieto Pravidlá viacej prehľadných a látkových pravidiel, ktoré vyplynuli z výsledkov bádania po druhej svetovej vojne. Tu, pravdaže, nešlo o zásah do spisovnej morfológie a odvodzovania slov, šlo iba o spresnenie pravidiel.

Nie celkom uspokojivé bolo riešenie v kodifikácii slovnej zásoby, ale to súviselo s tým, že sami jazykovedci nemali v tom čase v tejto veci vyjasnený postoj.

Ďalším dôležitým činom, ktorý vykonali slovenskí jazykovedci na začiatku päťdesiatych rokov, bolo spracovanie moderných učebníc slovenčiny pre všetky typy škôl a pre všetky triedy. Tento fakt sa zdá na prvý pohľad druhoradý, ale v našich podmienkach nadobúda zvláštnu dôležitosť. Je to vlastne po prvý raz, čo všetky typy škôl dostali svoje špecifické učebnice a pri obrovskom rozmachu školského systému bol to skutočne dôležitý čin. Ale bolo to dôležité aj pre mladú lingvistickú generáciu, ktorá tieto učebnice pripravovala. Overovala si svoje schopnosti a zisťovala súčasne aj slabé miesta v spracovaní kodifikácie spisovnej slovenčiny. Od tých čias sa datuje prudký rozvoj bádateľských prác o súčasnom spisovnom jazyku. Dnes je spisovný jazyk spracovaný na dobrej európskej úrovni - a čo je dôležité - je veľký počet odborníkov jednak v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV a jednak na vysokých školách, ktorí sa zaoberajú problematikou spisovného jazyka.

Vyplýva z organizácie práce v Jazykovednom ústave SAV, že okrem individuálnych bádateľských prác sa tam venujú hlavne kolektívnym prácam. V oblasti spisovného

jazyka je to hlavne Slovník slovenského jazyka a Morfológia spisovnej slovenčiny. Z chystaných alebo už dohotovených prác treba spomenúť ďalšie slovníky, hlavne jednozväzkový slovenský slovník a syntax spisovného jazyka.

Okrem kolektívnych prác sú však aj individuálne práce, ktoré sa okrem akademického pracoviska konajú hlavne na vysokých školách. Napr. na našej fakulte vyšli základné práce z fonológie a fonetiky spisovného jazyka, veľká štylistika, frekvenčný slovník a retrográdny slovník. Nitrianska fakulta sa venuje tímovej práci o jazykovej komunikácii a teórii textu atď.

V tomto útržkovom náznaku sa len naznačuje dnešný rozmach prác o súčasnom slovenskom jazyku. Vcelku nám išlo o to, aby sme načrtli, ako súvisí dnešné využívanie spisovného jazyka, jeho rozšírenie, ustálenosť a sústavná práca na jeho poznávaní so spoločenským zriadením, v ktorom žijeme.

Lesné hospodárstvo a drevopriemysel na Slovensku

Július Perlác

lesov. V ochranných lesoch a lesoch osobitného určenia musí rozsah ťažieb zabezpečiť predovšetkým plnenie ostatných funkcií lesov. Pre každú formu hospodárenia v lesoch sú určené konkrétne spôsoby obhospodarovania so zreteľom na biologicko-ekologické, krajinársko-estetické a zdravotno-rekreačné potreby. Osobitný spôsob obhospodarovania je určený pre lesy ochranné s hlavným zreteľom na zabezpečenie ochrany pôdy vo vysokohorských lesoch pod hornou hranicou stromovej vegetácie, na exponovaných hrebeňoch hôr, v lavinóznych lokalitách, na rašeliniskách a pod. Rovnako je určený spôsob obhospodarovania v lesoch osobitného určenia, t.j. v takých, ktoré vytvárajú ochranné pásma vodných zdrojov, liečivých zdrojov a minerálnych vôd, kúpeľné lesy, lesné parky a primestské lesy, časti národných parkov, lesy postihované exhalátmi, lesy určené na lesnícky výskum, zverníky a pod.

Tieto najnovšie zákonné opatrenia nadväzujú na predchádzajúce a vychádzajú z plného vedomia "... že napriek všetkému pokroku techniky existencia ľudstva závisí iba na obnoviteľných zdrojoch prírody, a to predovšetkým na zelenom svete, na rastlinstve, na jeho produkcii. Len ono je schopné premieňať jednoduché anorganické látky na zložité látky organické, a to prostredníctvom fotosyntézy."

Výsledky takejto starostlivosti o lesný fond sa prejavujú v raste výmery lesnej pôdy, hlavne však vo zvyšovaní produkčnej schopnosti lesov, tým sa vytvárajú podmienky pre ďalšie zvyšovanie ťažbových etátov a priaznivé predpoklady pre zásobovanie vnútorného hospodárstva drevom. Predpokladá sa trvalé mierne zvyšovanie výmery lesnej pôdy, vzrastu celkovej zásoby dreva v lesoch, napr. na Slovensku z 314 mil. m^3 v roku 1970 na 350 mil. m^3 v roku 1990 a vzrast ťažbového etátu z 4 920 tis. m^3 v roku 1970 na 6 046 tis. m^3 v roku 1990. I tento program

však vyžaduje nepretržité riešenie súladu medzi biologickou funkciou lesa a lesom ako surovinovou základňou priemyslu. Zachovanie dynamickej rovnováhy medzi spoločenskými funkciami lesa a vzrastajúcimi požiadavkami na drevo ako surovinu vyžaduje neustále prehlbovanie komplexného racionálneho využívania dreva a ostatných mobilizovateľných zdrojov lesnej biomasy.

Hoci v posledných desaťročiach sa objavili nové materiály, najmä syntetické, spotreba dreva neustále a všeobecne rastie. Dôvody tohto vývoja možno rozdeliť do troch skupín:

1. drevo ako materiál s vynikajúcimi fyzikálnymi vlastnosťami, ale najmä estetickými vytvára zdravé a krásne životné prostredie v exteriéri a interiéri, v bytových podmienkach, v práci, v spoločenských zariadeniach atď; deficit takýchto drevín je značný, pretože pre tieto podmienky sa vyžadujú dreviny špeciálnej akosti a uspokojivé náhrady takéhoto dreva sa zatiaľ nenašli; používané syntetické materiály spomenuté prirodzené vlastnosti dreva zďaleka nenahradzujú;

2. drevo ako konštrukčný materiál v rôznych oblastiach a formách použitia - masívne dielce z prírodného dreva alebo ako vrstvené a aglomerované materiály ako aj v kombinácii s druhými materiálmi, základný i pomocný materiál pre stavebné a priemyselové účely, pre výstavbu bytových i spoločenských objektov, pre výrobu obalov i ďalších oblastí technického použitia, kde sa využívajú najmä pevnostné a iné technické vlastnosti dreva a materiálov na jeho báze;

3. drevo ako surovina pre chemický priemysel alebo energetické účely, kde sa využíva pôsobenie chemických a biochemických prostriedkov, ktoré premieňajú vlastnú substanciu dreva na nové výrobky všeobecného použitia.

Československá socialistická republika svojou viac ako 35% lesnatosťou patrí medzi relatívne najbohatšie štáty Európy na vlastnú drevnú surovinovú základňu. Na jedného obyvateľa pripadá 0,31 ha lesov so zásobou dreva na pni na obyvateľa 47 m^3. Na jedného obyvateľa sa ročne ťaží okolo 1 m^3 dreva. Táto základňa má o to väčší význam, že ČSSR má v štruktúre vlastných surovín relatívne málo takých, ktoré by kryli potreby všestranného rozvoja priemyslu.

Osobitnosťou lesného bohatstva okrem produkcie dreva, ktoré sa prírodnými procesmi /fotosyntézou/ neustále reprodukuje, sú aj jeho mnohoužitočné funkcie, ktoré majú čím ďalej tým zrejmejší význam pre udržiavanie a vývoj kvalitného životného prostredia. Potrebu obhospodarovania a zveľaďovania lesov s integrovanými funkciami osobitne vyzdvihujú ustanovenia nového federálneho zákona o lesoch č. 61/1977 Zb., v ktorého úvodnom ustanovení sa hovorí: "Lesy sú jedným z najväčších bohatstiev našej vlasti, sú jednou zo základných zložiek životného prostredia a poskytujú trvalý zdroj pre národné hospodárstvo. Lesy ovplyvňujú a zlepšujú podnebie, vodné a pôdne pomery, vytvárajú prirodzené prostredie pre mnohé druhy rastlín a živočíchov aj ich spoločenstiev, uchovávajú prírodné krásy a sú zdrojom zdravia a osvieženia obyvateľstva ..." Pre rozšírenú reprodukciu a plnenie integrovaných funkcií lesov z hľadiska produkcie dreva je dôležité ustanovenie, že výška ťažby ako jeden zo základných ukazovateľov lesného hospodárskeho plánu je neprekročiteľná. To sa týka hospodárskych

lesov. V ochranných lesoch a lesoch osobitného určenia musí rozsah ťažieb zabezpečiť predovšetkým plnenie ostatných funkcií lesov. Pre každú formu hospodárenia v lesoch sú určené konkrétne spôsoby obhospodarovania so zreteľom na biologicko-ekologické, krajinársko-estetické a zdravotno-rekreačné potreby. Osobitný spôsob obhospodarovania je určený pre lesy ochranné s hlavným zreteľom na zabezpečenie ochrany pôdy vo vysokohorských lesoch pod hornou hranicou stromovej vegetácie, na exponovaných hrebeňoch hôr, v lavinóznych lokalitách, na raselinisk a pod. Rovnako je určený spôsob obhospodarovania v lesoch osobitného určenia, t.j. v takých, ktoré vytvárajú ochranné pásma vodných zdrojov, liečivých zdrojov a minerálnych vôd, kúpeľné lesy, lesné parky a primestské lesy, časti národných parkov, lesy postihované exhalátmi, lesy určené na lesnícky výskum, zverníky a pod.

Tieto najnovšie zákonné opatrenia nadväzujú na predchádzajúce a vychádzajú z plného vedomia "... že napriek všetkému pokroku techniky existencia ľudstva závisí iba na obnoviteľných zdrojoch prírody, a to predovšetkým na zelenom svete, na rastlinstve, na jeho produkcii. Len ono je schopné premieňať jednoduché anorganické látky na zložité látky organické, a to prostredníctvom fotosyntézy."

Výsledky takejto starostlivosti o lesný fond sa prejavujú v raste výmery lesnej pôdy, hlavne však vo zvyšovaní produkčnej schopnosti lesov, tým sa vytvárajú podmienky pre ďalšie zvyšovanie ťažbových etátov a priaznivé predpoklady pre zásobovanie vnútorného hospodárstva drevom. Predpokladá sa trvalé mierne zvyšovanie výmery lesnej pôdy, vzrastu celkovej zásoby dreva v lesoch, napr. na Slovensku z 314 mil. m^3 v roku 1970 na 350 mil. m^3 v roku 1990 a vzrast ťažbového etátu z 4 920 tis. m^3 v roku 1970 na 6 045 tis. m^3 v roku 1990. I tento program

však vyžaduje nepretržité riešenie súladu medzi biologickou funkciou lesa a lesom ako surovinovou základňou priemyslu. Zachovanie dynamickej rovnováhy medzi spoločenskými funkciami lesa a vzrastajúcimi požiadavkami na drevo ako surovinu vyžaduje neustále prehlbovanie komplexného racionálneho využívania dreva a ostatných mobilizovateľných zdrojov lesnej biomasy.

Hoci v posledných desaťročiach sa objavili nové materiály, najmä syntetické, spotreba dreva neustále a všeobecne rastie. Dôvody tohto vývoja možno rozdeliť do troch skupín:

1. drevo ako materiál s vynikajúcimi fyzikálnymi vlastnosťami, ale najmä estetickými vytvára zdravé a krásne životné prostredie v exteriéri a interiéri, v bytových podmienkach, v práci, v spoločenských zariadeniach atď; deficit takýchto drevín je značný, pretože pre tieto podmienky sa vyžadujú dreviny špeciálnej akosti a uspokojivé náhrady takéhoto dreva sa zatiaľ nenašli; používané syntetické materiály spomenuté prirodzené vlastnosti dreva zďaleka nenahradzujú;

2. drevo ako konštrukčný materiál v rôznych oblastiach a formách použitia - masívne dielce z prírodného dreva alebo ako vrstvené a aglomerované materiály ako aj v kombinácii s druhými materiálmi, základný i pomocný materiál pre stavebné a priemyslové účely, pre výstavbu bytových i spoločenských objektov, pre výrobu obalov i ďalších oblastí technického použitia, kde sa využívajú najmä pevnostné a iné technické vlastnosti dreva a materiálov na jeho báze;

3. drevo ako surovina pre chemický priemysel alebo energetické účely, kde sa využíva pôsobenie chemických a biochemických prostriedkov, ktoré premieňajú vlastnú substanciu dreva na nové výrobky všeobecného použitia.

S drevom sa teda stretávame všade, a čo je osobitne dôležité, je jedným z nie mnohých technických a konštrukčných materiálov, ktoré sa prirodzenými procesmi neustále reprodukuje. V tejto súvislosti je mimoriadne významná skutočnosť, že spotreba energie na výrobu jednotky užitočného výrobku z dreva je najnižšia spomedzi všetkých konštrukčných materiálov.

V súvislosti s vynikajúcimi pevnostnými vlastnosťami dreva v pomere k jeho váhe zatiaľ je nezameniteľný konštrukčný materiál, čo sa neustále viac oceňuje i v praxi. V životnom prostredí presýtenom betónom, kovom i plastickými látkami človeka stále viac priťahuje používanie dreva najmä pre jeho estetickú pôsobivosť i príjemné fyzikálne vlastnosti.

Z takto poňatých komplexných hľadísk organizuje sa v ČSSR rozvoj drevopriemyselného spracovania drevnej suroviny. Rozvoj socialistického drevopriemyslu vychádzal v rokoch po oslobodení, zvlášť na Slovensku, z veľmi málo rozvinutej výrobnej základne, prevažne manufaktúrneho charakteru s remesiel. Rozsah domácej surovinovej základne dával však predpoklad zapojiť program rozvoja drevospracujúceho priemyslu do celkového rámca výstavby a prestavby čsl. priemyslu, ako i do rámca socialistickej industrializácie Slovenska. Priama podpora KSČ a KSS bola základným predpokladom zabezpečenia tohto programu, lebo v rokoch po oslobodení existovali najrôznejšie odstredivé sily, ktoré takéto programy nepodporovali, pretože boli v rozpore s ich triednymi záujmami. Z takýchto základov sa drevopriemysel na Slovensku vyvinul v moderné priemyselné odvetvie, schopné uspokojovať potreby ľudu svojimi výrobkami a rozširovať aj svoje exportné možnosti. Nemalú úlohu v tomto rozvoji zohral cieľavedomý vedecko-technický rozvoj priemyselného spracovania dreva. Súbežne s roz-

vojom priemyslu rozvinula sa jeho vedecko-výskumná základňa, stredoškolské a vysokoškolské ustanovizne prípravy odborných kádrov, čo umožnilo riešiť mnohé sprievodné, ale i perspektívne problémy technologického, technického i organizačného charakteru, teda otázky spojené s budovaním nového, moderného a uceleného drevopriemyslového odvetvia na Slovensku.

Kvantitatívny a kvalitatívny rozvoj drevopriemyslu v ČSSR za posledných viac ako 30 rokov dosiahol značné úspechy práve v oblasti racionálneho využívania drevnej suroviny. Veď napr. v roku 1948 - 1977 vzrástol objem drevopriemyselovej výroby viac ako osemnásobne bez toho, že by sa podstatne zvyšovali objemy ťažby dreva. V SSR sa dosiahlo mnoho vynikajúcich výsledkov v spracúvaní listnatých drevín, ktoré rastú na viac ako 54% plochy lesných porastov. Napr. pred 30-mi rokmi sa bukové drevo priemyselne spracúvalo v rozsahu len asi 30% z ťažby, v súčasnom období stúplo na viac ako 80%, to je viac ako dva a polnásobne. Toto je výsledníkou výstavby moderných kombinátov n. p. Bukóza, Vranov na východnom Slovensku, n. p. Bučina, Zvolen na strednom Slovensku a n. p. Drevoindustria, Pezinok na západnom Slovensku. Prevažná časť bukového dreva sa teda spracúva v týchto podnikoch, ktoré majú veľmi racionálne organizovaný svoj výrobný program kombinátnym spôsobom, ktorý znamená kombináciu mechanického a chemického spracovania dreva a produkcia ich materiálov sa používa v ďalších odboroch priemyselnej výroby, napr. vo výrobe nábytku, najmä sedacieho, ktorou výrobou je ČSSR svetoznáme, lebo takmer 50% výroby stoličiek vyváža. Ďalej je to výroba železničných podvalov a ich impregnácia, parkiet a z odpadov sa vyrába buničina alebo konštrukčné dosky drevotrieskové alebo drevovláknité, modernými technológiami povrchove uprave-

né.

Teda na báze listnatých, ale aj ihličnatých drevín rozvinula sa výroba konštrukčných materiálov, ako sú preglejky a aglomerované materiály, výroba dýh atď. Na tejto materiálovej báze zaznamenáva podstatný rozvoj výroba skríňového nábytku zameraná na uspokojovanie potrieb občanov a s neustálym rastom exportu.

Napriek týmto pozitívnym výsledkom máme ešte značné rezervy, a to v oblasti lepšieho využitia odpadov priemyselného spracovania suroviny, ako aj odpadov stromovej hmoty, ktoré ostávajú zatiaľ z vyrúbaného stromu v lese. Napr. v roku 1979 z celkového odpadu pri mechanickom spracovaní dreva ostáva doteraz nevyužitých 23,8% a pri výrobe celulózy 28% nevyužitých látok vo výluhoch a odpadových vodách.

Riešenie týchto problémov je v súčasnom období založené výstavbou dvoch veľkých moderných celulózo-papierenských kombinátov, ako aj ďalším rozvojom výroby veľkoplošných konštrukčných materiálov drevovláknitých a drevotrieskových dosák.

Otázky komplexného využitia dreva, včítane využitia celej biomasy vyrúbaného stromu, sú tiež predmetom systematického výskumu ako v celosvetovom meradle, tak aj u nás.

Súbežne s budovaním socialistického drevopriemyslu bol založený Drevársky výskumný ústav v Bratislave v roku 1947. Neskôr sa založili ďalšie špecializované výskumné a vývojové ústavy, ako Výskumný a vývojový ústav dřevoprůmyslu v Prahe, Vývoj nábytkárskeho průmyslu v Brne a Výskumný a vývojový ústav drevárskeho a nábytkárskeho priemyslu v Bratislave. Tým sa sformovala ucelená vedecko-výskumná základňa drevopriemyslu, ktorej hlavným cieľom bolo uskutočňovanie výskumných a vývojových prác na zabezpečenie plánovitého rozvoja priemyslu. Štátny drevár-

sky výskumný ústav v Bratislave /ŠDVÚ/, nositeľ Radu práce, ako vedúca celoštátna organizácia vedecko-výskumnej základne sa vo svojej činnosti opiera o spoluprácu pracovísk ČSAV a SAV, vysokých škôl, napr. VŠLD Zvolen, SVŠT v Bratislave a ďalšie. Má široko rozvetvenú spoluprácu a kontakty s vedeckými pracoviskami v zahraničí, z ktorých treba vyzdvihnúť priamu spoluprácu s významnými vedecko-výskumnými organizáciami členských krajín RVHP, ale i kontaktov s ďalšími, ako napr. Centre technique du bois v Paríži, je členom viacerých medzinárodných nevládnych organizácií, ako napr. LAWS, TRADA a ďalšie.

Z výsledkov práce ústavu, ktoré vyšli z jeho laboratórií alebo konštrukčných kancelárií, stali sa prínosom rozvíjania vedných odborov, biológie, fyziky a chémie dreva, rozvíjania poznatkov vlastností dreva, ale i procesov jeho spracovania i použitia. Osobitne zaujímavé práce boli uskutočnené v rámci výskumu bukového dreva, ale aj iných listnáčov, navrhnuté technológie ich spracovania boli prevažne využité v praxi. Napr. vyriešenie mokrej ochrany bukovej suroviny umožnilo vôbec zabezpečiť prechod od sezónneho spracovania buku, ktorý podlieha najmä v lete veľmi rýchlo znehodnoteniu, na trvalé celoročné spracovanie. Bola vyriešená a do praxe zavedená výroba surových impregnovaných železničných podvalov, originálna technológia výroby drevovláknitých dosák suchým spôsobom bez pridávania lepidiel, včítane vývoja príslušného zariadenia v spolupráci s československým strojárstvom. Bola vyvinutá technológia výroby a použitia vodovzdorných preglejok z buku, a tým bol položený základ rozvoju celého výrobného odboru technických preglejok. Bola vyriešená a do výroby zavedená originálna technológia spracovania kôry ihličnatých stromov na výrobu izolačných dosák bez pridávania lepidiel.

O týchto a ďalších prácach a výsledkoch ústav pravidelne informuje širokú odbornú verejnosť svojimi vedeckými a vedecko-technickými publikáciami, napr. Drevársky výskum, Prehľad drevárskej, lesníckej a celulózopapierenskej literatúry - referátový časopis, Drevo - periodický odborný mesačný časopis, Riporty a ďalšie, a celoštátne organizovanou vedecko-technickou informačnou službou. Pravidelne referuje o svojich výsledkoch na rôznych podujatiach, ako sú semináre, konzultácie, konferencie, sympóziá. Azda bude dobré spomenúť niektoré medzinárodné konferencie a sympóziá, ako napr. "Buk ako priemyselová surovina", Sliač r. 1957/6, "Perspektívy základného výskumu dreva", Bratislava r. 1963, "Sympózium o priemyslovom spracovaní listnatých drevín mierneho pásma", Tatranská Lomnica r. 1969.

Za svoje výsledky obdržali kolektívy a jednotlivci ŠDVÚ viaceré vysoké vyznamenania, napr. udelenie Štátnej ceny Klementa Gottwalda za výskum a vývoj technológie výroby drevovláknitých dosák suchým spôsobom /r. 1967/ a roku 1979 Štátnu cenu Klementa Gottwalda za výskum, vývoj sušenia dreva a výrobu sušiarenského zariadenia spolu s kolektívmi ďalších výskumných organizácií a strojárskym výrobným podnikom Vzduchotechnika, Nové Mesto nad Váhom, ktorý dodáva sušiarne reziva s plnoautomatickým riadením sučiaceho procesu. V spolupráci so strojárskym podnikom n. p. TOS - Svitavy riši výskumné procesy obrábania dreva, ktorého výslednicou je rozvoj výroby obrábacích strojov s numerickým riadením alebo mikroprocesormi. Nie je účelom vymenúvať podrobne dosiahnuté výsledky, avšak vysoko si vážime vynikajúci vedecko-výskumný potenciál pracovníkov ústavu, ktorí svojimi výsledkami prispievajú k rozvoju drevárskej vedy a efektívne napomáhajú zvyšovať úroveň drevopriemyselnej výroby. Najmä od rokov 60-ych

rozrástla sa činnosť ústavu v smere náročného technologického a strojárskeho vývoja, pričom sa dosiahol výrazný pokrok v prepojení technologického výskumu na strojársky vývoj a výrobu s viacerými československými strojárskymi podnikmi. Toto prepojenie na strojárstvo a chemický priemysel umožňuje cieľavedomé dosahovať skrátenie cyklu veda - výroba. V roku 1972 bolo Štátnemu drevárskemu výskumnému ústavu udelené vysoké štátne vyznamenanie Rad práce.

Základnou črtou vývoja činnosti ústavu, počínajúc 60-imi rokmi, je aj intenzívny rozvoj spolupráce s vedecko-výskumnými inštitúciami členských štátov RVHP. "Komplexný program ďalšieho prehlbovania a zdokonaľovania medzinárodnej spolupráce a socialistickej ekonomickej integrácie členských krajín RVHP" z r. 1971 sa stal aj pre ústav ďalším významným medzníkom rozvoja jeho vedecko-technickej medzinárodnej spolupráce. Týmto programom sa členské krajiny rozhodli spoločne riešiť jeden z 18-ich základných vedecko-technických problémov "Komplexné využitie drevnej suroviny". Tým sa umožňuje vzájomne využiť veľký vedecko-technický potenciál členských krajín RVHP a zvládnuť riešenie rýchlejšie, kvalitnejšie a hospodárnejšie. Na spoločnom riešení sa zúčastňujú vedecko-výskumné organizácie členských krajín RVHP, ako aj SFRJ. Rozvíja sa aj spolupráca na tomto probléme s Fínskou republikou. Funkcia medzinárodného koordinačného strediska RVHP k tomuto programu a na základe osobitnej dohody bola zverená Štátnemu drevárskemu výskumnému ústavu v Bratislave. Tým kolektív ústavu vstúpil do novej etapy svojho rozvoja s úlohou veľkého internacionálneho významu. Nemalého významu je skutočnosť, že do tohto rámca plánu vedecko-technickej spolupráce členských krajín RVHP je zapojených celkom 7 inštitúcií ČSSR, čím sa aj tieto organizácie stávajú integrujúcou zložkou cyklu veda - vý-

roba v medzinárodnom meradle.

Ak sme v úvode hovorili o východiskových problémoch lepšieho využitia domácej drevnej surovinovej základne pred viac ako 30 rokmi, v súčasnej etape riešime nemenej zložité problémy komplexného využitia drevnej suroviny. Riešime ich však v podmienkach zdokonaľovania spolupráce a intenzívneho rozvoja socialistickej ekonomickej integrácie členských krajín RVHP, ktorá otvorila nové perspektívy dynamického rozvoja nielen našej ekonomiky, ale aj ekonomiky všetkých členských krajín RVHP. Ďalšia perspektíva sa otvára v rozvoji medzinárodného mierového spolunažívania krajín s rôznym spoločenským zriadením, rozvoja intenzívnej vedecko-technickej spolupráce a vôbec medzinárodnej deľby práce.

Literatúra

Perlác, J.: Fundamentalnoje isledovanie drevesiny v oblasti jejo kompleksnovo ispolzovania. Bratislava 1976, Doklady 1. meždunarodnovo sympozijuma;

Perlác, J.: Spezialisierung und Kooperation in der tschechoslowakischen Holzindustrie, Leipzig 1967;

Perlác, Janota, Trávník: 30 rokov Štátneho drevárskeho výskumného ústavu v Bratislave. Drevársky výskum, roč. 21, č. 4, 1976;

Rím, O.: Výskyt a využitie odpadu v drevárskom a celulózopapierenskom priemysle ČSSR. Drevo 1979, č. 2;

Šebök, V.: Výhľad produkcie sekundárnej drevnej suroviny a problém zelenej štiepky. Zborník z celoštátnej konferencie - Piešťany - Využitie drevných odpadov pri mechanickom a chemickom spracovaní dreva. 1978;

Šomšák, L.: Vegetácia a flóra Slovenska vo vzťahu k civilizácii. In: Studia Academica Slovaca 7. Red. J. Mistrík. Bratislava 1978;

Zborník "Buk ako priemyslová surovina". Bratislava 1960;

Zborník "Perspektívy základného výskumu dreva". Bratislava 1965;

Zborník EHK - Výbor pre drevné materiály. Ženeva: Sympózium o priemyslovom spracovaní listnatých drevín mierneho pásma. Tatranská Lomnica, 1969, zväzok Tvrdé dreviny - 16.

K Bednárovým Hodinám a minútam

Valér Pefko

Hoci sa slovenská socialistická literatúra od svojich počiatkov hlásila k realizmu a umeleckej pravdivosti, jej estetické formovanie, snahy o adekvátny tvar a výraz spravidla zahrnovali aj zápas o konkrétne spoločenské vedomie. Prirodzene, tento zápas mal inú podobu v podmienkach predmnichovskej republiky, keď socialistická literatúra, vedomá si svojho historického poslania, t.j. stať sa "súčasťou celkovej proletárskej veci" /Lenin/, orientovala sa prevažne na kritiku kapitalistickej skutočnosti - inú po porážke fašizmu v roku 1945, keď vytvárala určitú jednotu s demokratickými a protifašistickými silami a inú v predvečer Februára 1948 i po ňom, keď sama objektívna logika konkrétnych historických udalostí anulovala predchádzajúce spoločenské pomery a s nimi aj niekdajší buržoázny liberalizmus a jeho ideologický odraz v umení a literatúre. Pravda, umenie a literatúra aj po Februári 1948 zachovali si svoju typickú estetickú a poetickú špecifickosť, svoju kontinuitu, a preto aj v zmenených pomeroch platilo, že totiž - ako sa vyjadril svojho času Lenin - "Niet sporu o tom, že literárna činnosť najmenej znáša mechanické usmerňovanie, nivelizovanie, nadvládu väčšiny nad menšinou ..., že v tejto oblasti treba bezpodmienečne zaručiť väčšiu voľnosť osobnej iniciatíve, individuálnym záľubám, voľnosť mysleniu a fantázii, forme a obsahu", resp. že "literárnu zložku stranickej činnosti proletariátu nemožno šablónovite zamieňať s inými zložkami stranickej činnosti proletariátu".

Tieto Leninove idey boli v našich pomeroch známe. No v pofebruárovom vývine išlo o to, ako sa ich zmocniť teoreticky a pritom ich presadiť do konkrétnej praxe. Nie je tajomstvom, že značná časť pofebruárovej literatúry, vrátane skúsených a talentovaných autorov, v snahe o realizmus a umeleckú pravdivosť, v dobrej mysli a často z úprimných pohnútok precenila konkrétne formy života a či v podobe naturalizmu alebo tzv. prikrášľovania skĺzla do literárneho schematizmu. Po čase, no najmä od roku 1953, t.j. po tom, ako odznela na stránkach Kultúrneho života známa diskusia reagujúca na dobové otázky dogmatizmu a schematizmu, ukázalo sa, a dnes je to mimo akýchkoľvek pochybností, že podstatnou zložkou formovania pofebruárovej literatúry boli nie iba snahy o tzv. umelecké majstrovstvo, ale s nimi a popri nich zápas o konkrétne, t.j. socialistické spoločenské vedomie. A pretože sa tento zápas presadzoval ako vyhranená historická alternatíva a pritom sa v ňom stretávali mnohoraké subjektívne a objektívne rozpory, bol prirodzene, protirečivý, ba nerovnomerný a dochádzalo v ňom k relatívnemu preceňovaniu diskontinuity na úkor kontinuity a obrátene.

Premietnuté do tvorivej praxe bolo historicky príznačné a realistické, že autori, čo sa hlásili k socialistickej literatúre - či pred Februárom 1948 alebo po ňom - orientovali sa najmä na závažné témy z najnovších slovenských dejín a volili si optiku priameho a bezprostredného videnia skutočnosti. Takto, ako je známe, vznikli viaceré významné diela o slovenskom protifašistickom boji, najmä o Slovenskom národnom povstaní, resp. knihy próz a veršov venované budovaniu socializmu a dobovým spoločenským premenám. Ibaže pohyb nezastal na určitom bode, išiel ďalej, a ak optika vyhraneného ideového videnia historického kladu a záporu, t.j. invencia - ako bola príznačná neprí-

klad pre prózy P. Jilemnického, F. Kráľa, neskôr V. Mináča, F. Hečku, D. Tatarku, R. Jašíka a iných - nie náhodou, ale v rozhodujúcej mieře ukázala na reálny historický profil slovenskej socialistickej literatúry, otázky a problémy neskoršieho literárneho vývinu, t.j. keď sa rozličné známe skutočnosti ukázali aj inák a z iného uhla, boli rovnako reálne a sotva ich bolo možné podceňovať.

Tieto tendencie sa výrazne prejavili v prvej polovici päťdesiatych rokov, najmä v prózach Alfonza Bednára. Najprv v románe Sklenný vrch /1954/ a neskoršie v novelách Hodiny a minúty /1956/. Ako sa stalo, že Bednár svojimi prózami v danom období nie iba pozitívne zaujal, ale vyvolal aj určité nedorozumenie a nesúhlas? Mnohé vysvetľuje aj po rokoch recenzia Bednárových noviel od Vladimíra Mináča Česť hľadania z roku 1957. V nej Mináč prevažne pozitívny, ba aj obdivný, ponajprv privítal A. Bednára ako rodeného epika a autora s predstavou človeka ako "epického živlu".a "epickej povodne", no poukazujúc na jeho závislosť na literárnej tradícii, vyčítal mu, že chápe ľudskú existenciu ako "čiry biologický" fakt a naopak, že mu uniká jej konkrétna spoločenská determinovanosť. Napriek uvedeným výhradám, no vo vedomí autorovej zrelosti a profesionality, Mináč vcelku hodnotil Bednárove novely ako pozoruhodný literárny čin a v tomto zmysle, najmä v polemike so schematizmom, pripísal im aj hodnotu určitého protestu, a to "od základného pohľadu na svet až po štýl". Takto v dobrom, so zmyslom pre nové, iniciatívne, čo si kládlo za cieľ posunúť pofebruárovú literatúru, Mináčove názory zahrnovali aj určité politikum. Ibaže kým Mináč rešpektoval noetickú záväznosť literárnej subjektivity, pritom však chápal literárnu a politickú zložku Bednárových noviel ako určitú protirečivú jednotu, dobová kritika napriek skutočnosti, že uznávala v Bednárovi výrazný

umelecký talent, imputovala mu niektoré problematické interpretácie /najmä tzv. neadekvátny vzťah voči SNP/, resp. hypertrofovala určité detaily na úkor celku a stavala subjektívne vedomie konkrétnych literárnych postáv proti celkovému spoločenskému vedomiu Bednárových próz. Po rokoch, retrospektívne, táto prax nijako neprekvapuje a naopak svedčí o kritickom a zároveň pozitívnom vývine pofebruárovej literatúry a literárnej kritiky.

Ak teda možno odpovedať na otázku, čím Bednár svojho času zaujal a zároveň vyvolal určitú polemiku /pravda, bez podrobného hodnotenia jeho próz/, v súvislosti s jeho Hodinami a minútami žiada sa konštatovať niektoré základné fakty. Predovšetkým Mináč, ale ani iní sa naozaj nemýlili, keď vo svojej dobe oceňovali na Bednárových novelách najmä ich epickú stránku. Nebolo to náhodou, ani "za sich", ale najmä preto, že časť pofebruárovej prózy naozaj trpela na presilu slovnej reflexie a naopak na nedostatok epického stvárňovania, takže keď sa objavili Bednárove Hodiny a minúty /nezávisle na akejkolvek glorifikácii/, bezprostredne si získali hodnotu literárneho objavu. Táto iniciatíva bola o to zaujímavejšia, že Bednár, hoci sa orientoval vo svojich novelách na spoločenskú skutočnosť Slovenského národného povstania a na jej pokračovanie v povojnových pomeroch, nadväzujúc na určitú tradíciu literárnej moderny /E. Hemingway, W. Faulkner, W. Köppen a iní/, reagoval na Povstanie nie profilovohistoricky ani panoramaticky, lež ako sa táto skutočnosť situačne odrazila v subjektívnom a občianskom vedomí jeho hrdinov. Toto hľadisko a tento zorný uhol boli, prirodzene, z tradície známe, no v literárnom vývine päťdesiatych rokov, aj keď sa využíval tzv. vnútorný monológ, bol to nový prvok, a preto priniesol so sebou aj nové literárne a poetické problémy. Napriek protirečivosti, no nie relativizmu tohto stanoviska, Bed-

nár prevažne a v istom zmysle jednoznačne uspel v prvých troch prózach pôvodného vydania: Susedia, Kolíska, Hodiny a minúty, no menej zvládol noetické rozpory, resp. reálne historické napätie medzi človekom a dobou v novele Rozostavaný dom. Toto čiastkové vymedzenie vzťahuje sa aj na neskoršie vydania, t.j. keď k pôvodnému cyklu Hodín a minút pribudli novely Zrub z kameňa a Cudzí a ich celkový cyklus sa uzavrel. V čom však bol Bednár reálne dobový a literárne progresívny, a to napokon rozhodlo, bola skutočnosť, že všetky jeho novely, vrátane Rozostavaného domu /napriek možným výhradám/ vyzneli jednoznačne protifašisticky a pritom umelecky sugestívne a v intenciách realistickej literatúry. Pravda, Bednárov "nový pohľad" zahrnoval v sebe aj určitú špecifickú filozofiu jeho literárnych postáv a niektorí jeho protagonisti - či domáci alebo Nemci - uvažovali a špekulovali tak, akoby ich konanie, evidentne poznamenané znamienkami svojej doby, bolo metafyzicky a osudovo predurčené. Napríklad, keď hauptman Iffland /v novele Susedia/ účinkoval pri potláčaní SNP a vydával pokyny na likvidovanie nevinných ľudí, súdil, že je to nedôstojné a ponižujúce pre nemeckú branná moc, ale žiaľ, potrebné pre tzv. kolektívnu bezpečnosť. Táto v podstate abstraktná a biologistická konštrukcia prejavuje sa aj v iných novelách daného cyklu a výrazne - no napriek tomu nie programovo - je prítomná najmä v Cudzích. Ibaže v tejto súvislosti žiada sa znova pripomenúť, že pri hodnotení Bednárových noviel nie je rozhodujúce subjektívne vedomie jeho hrdinov, ani využívanie niektorých kompozičných prvkov a motívov /napríklad samotrestajúceho zla/, aj keď ich sotva možno podceňovať, ale nie nepodobne ako to bolo, hoci u Hemingwaya, Faulknera a iných, u ktorých sa Bednár inšpiroval, celkové epické stvárnenie skutočnosti a jej presvedčivý realistický rozmer.

Už sa konštatovalo, že v kontexte novelistického cyklu Hodiny a minúty sa vyníma Rozostavaný dom. Situovaná do prvej polovice päťdesiatych rokov, s reminiscenciami na Povstanie, navodzuje atmosféru dobových spoločenských premien, najmä na dedine, no determinovaná aj skúsenosťami obdobia kultu osobnosti reaguje na tieto premeny prevažne v polohe subjektívnych rozporov. Stručne povedané: v protirečivom stretnutí tradície a prítomnosti chcel Bednár ukázať pozitívne, kriticky i negatívne na reálneho historického človeka. Uvedomujúc si, že literárne dielo hovorí samo za seba, mal na mysli práve túto skutočnosť, t.j. reálne historické vedomie a jeho protirečenia, keď v súvislosti s kritickým ohlasom svojich noviel konštatoval: "Socializmus a proces jeho budovania je nová vec; a socializmus budujú takí ľudia, akí sú - títo ľudia menia svet, sami sa v ňom menia a opäť menia svet, jedni padajú, druhí vstávajú, ideál je v boji s praxou a prax s ideálom, a keďže ľudia zdedili všetko, čo nám do dvadsiateho storočia doniesli minulé veky, akože by sa v tomto dedičstve nevyskytli aj zjavy záporné, deštruktívne a hatiace vývin človeka k ľudskej existencii". /O dvojakej kritike, 1957/.

Vo všeobecnej polohe, v prekonávaní praxe a ideálu a naopak, možno toto vymedzenie zaiste iba akceptovať. No skutočnosť je spravidla konkrétna a nie je to inác ani s Rozostavaným domom. Vo vzťahu k literatúre svojich čias nový, no nie celkom netradičný, povedané s Mináčom, narušoval jedny zaužívané konvencie, pritom však neunikol iným. Také je už riziko literárneho podnikania. Lenže ak uvážime, že vyložene negatívne postavy tejto prózy, Dugas a Vlach /konjukturalista a parazit/, sú tradiční a konvenční zároveň, kým advokát Malene a jeho dcéra Soňa sú typickým produktom odchádzajúcej histórie, vedú-

ci protagonisti tejto novely - lekár Martin Dubovský a jeho manželka Eva, obaja bývalí aktívni účastníci Povstania - čo aj prechodne podliehajú nástrahám a protivenstvám doby, prekonávajú ich a ich dôvera v socializmus je reálna. Skutočnosť, že aj moralizujú, aj prepadajú určitej skepse, potvrdzuje len známy fakt, že nie iba Bednárovi hrdinovia, ale v nejednom ohľade dobové vedomie vôbec preceňovalo idey, najmä morálne a naopak, menej si uvedomovalo, ako sú tieto idey podmienené praktickými spoločenskými pomermi. O to bol Bednárov zámer zložitejší a náročnejší a navyše limitovaný kritickými možnosťami vtedajšej literatúry a vtedajšieho spoločenského vedomia.

Rozostavený dom pôsobil po rokoch najmä ako dokument o vývine socialistickej literatúry a najmä o tej jeho fáze, keď historicky nové využívalo ešte tradičný estetický výraz, no prejavovala sa v ňom predovšetkým prítomnosť a budúcnosť. Rozostavený dom isteže nie je bez nedostatkov, ibaže ho nemožno chápať izolovane. Naopak, ak rešpektujeme skutočnosť, že Bednárove Hodiny a minúty vytvárajú ucelenú komponovanú skladbu a reagujú na obdobie zhruba od roku 1944 do roku 1960, a presahom do minulosti a budúcnosti, je evidentné, že Rozostavený dom tvorí iba určitú, hoci nie zanedbateľnú súčasť tohto vývinového rytmu. Proti jeho relatívnym omylom stojí pozitívny fakt celého doterajšieho Bednárovho diela, autorove verejné angažované postoje, no predovšetkým objektívna skutočnosť reálneho socialistického spoločenského vedomia.

Bednárove Hodiny a minúty zaujali v päťdesiatych rokoch, v období, keď slovenská socialistická literatúra prekonávala dobový schematizmus, no pozoruhodne obstáli aj v konfrontácii s nasledujúcim desaťročím a najmä s tými tendenciami, čo v šesťdesiatych rokoch vytláčali z literatúry realistický príbeh a na jeho miesto dosadili ab-

straktnú a ahistorickú konštrukciu. Overené literárnymi skúsenosťami troch desaťročí, čitateľsky stále atraktívne, vydržali skúšku času a zaradili sa medzi profilové diela slovenskej socialistickej literatúry.

Povstalecké romány Vladimíra Mináča

Vladimír Petrík

V polovici štyridsiatych rokov dominantným prúdom v slovenskej prozaickej tvorbe bol ešte stále prúd tzv. lyrizovanej prózy. Rozvil sa v predošlom desaťročí, no do povojnového obdobia vstupoval už v poklesnutej podobe. Kým spočiatku značil nespornú obrodu slovenskej prózy, pretože objavil pre ňu nové možnosti pri zobrazovaní skutočnosti, po roku 1945 sa scvrkol /okrem niekoľkých výnimiek/ na prázdne metaforizovanie a púhe štylistické ozvláštňovanie zujetu prostriedkami básnického jazyka. Prelomové historické udalosti, ako bolo Slovenské národné povstanie alebo oslobodenie, takmer naraz odhalili "neskutočnosť" lyrizácie a poetizácie života, tobôž života, ktorý nemal nič spoločné so súčasnosťou. Ako je známe, lyrizujúci prozaici a naturisti vybrali prozaický príbeh zo súradníc reálneho života a presadili ho do pomyselného prostredia patriarchálnej dediny alebo do hôr, aby tak mohli názornejšie demonštrovať "prírodnú" podmienenosť ľudských reakcií a činov. S takouto noetickou a poetickou výzbrojou sa ťažko mohol zobraziť konkrétny historický človek vstupujúci do uvedomelého zápasu o svoju budúcnosť. Vojna, Povstanie, oslobodenie, ako závažné fakty, týkajúce sa bezprostredne každého jednotlivca i spoločnosti, prinútili spisovateľa vyjsť z "anjelských zemí" lyrizovanej tvorby, postaviť sa zoči-voči skutočnosti a zobraziť ju v jej skutočných rozmeroch. Pravda, nešlo to hneď hladko a jednoducho. Stará lyrizujúca poetika uzurpovala si právo aj na novú tematiku, súvisiacu so spomenutými

historickými udalosťami. Dobre to vidieť napr. v románe Jozefa Horáka zo Slovenského národného povstania Hory mlčia /1947/, kde sa nová, revolučná téma vyjadruje nadekvátnymi prostriedkami poetiky lyrizovanej prózy. Rozhodujúcim pre realistickú orientáciu slovenskej prózy ukázal sa byť osobný zážitok. Slovenského národného povstania sa zúčastnilo desaťtisíce ľudí /medzi nimi i aktívni spisovatelia a umelci/ a mnohí z nich chceli vypovedať o prežitej skúsenosti. Časť z nich urobila tak dokumentárnou formou spomienok, iní sa rozhodli dať svojmu zážitku literárnu podobu. Jedným z prvých prozaikov, ktorí stvárnili vlastnú účasť v povstaní beletristickou formou, bol i Vladimír Mináč, a to v románe Smrť chodí po horách /1948/.

S ohľadom na niektoré vonkajšie znaky /lyrizmus/ kládla ho dobová kritika do jednej skupiny s takými románmi, ako bol Horákov román Hory mlčia, hoci z odstupu času je evidentné, že Horákovou knihou v slovenskej próze čosi končí a Mináčovou naopak - čosi začína. A to aj napriek tematickej príbuznosti. Pre Horáka je Slovenské národné povstanie len jednou z možných prozaických tém, ku ktorým má v podstate indiferentný vzťah, aktualizovaný nanajvýš snahou po umeleckom ozvláštnení. Práve zočivoči novej, a to spoločensky závažnej téme sa odhalila neústrojnosť poetiky lyrizovanej prózy. Pre Mináča znamená povstalecká téma zároveň hlboký osobný zážitok. A "lyrizmus" románu Smrť chodí po horách je práve výrazom autorovho bytostného vzťahu k téme, výrazom vnútorného prežitia témy. Rovnako sú celkom odlišné ideové východiská oboch románov. Horák chápe Slovenské národné povstanie ako pudový, nevedomý odboj "prírodného človeka", ktorému siahe na existenciu cudzí, nemecký element. Mináč dobre vie, v čom spočíva historický význam Povstania, a

to sa odráža aj v objektívnej idei jeho románu.

Román Smrť chodí po horách je určený faktom osobného prežitia veľkej dejinnej udalosti, ktorej dosah je autorovi jasný. Jednostranne ideologizujúcej kritike z prvej polovice päťdesiatych rokov sa však zdalo, že román je pochybný práve z ideového hľadiska. Mýlil ju fakt, že poloha, v ktorej vedie Miná č svoj príbeh, je veľmi "nízka". Jeho hrdinovia /bratia Ján a Peter Lotár/ bojujú o holý život. Ide teda o polohu, v ktorej je najdôležitejšou vecou prežitie. Žiť, prežiť, to je fixná idea, ktorá opantáva vedomie všetkých Mináčových postáv. Čo je NAD prežitím, stráca akýkoľvek zmysel. Pre celý román je charakteristický monológ Jána Lotára /kritika ho často používala či zneužívala, aby odhalila Mináčov "biologizmus"/: "Tu nikto nemyslí na to, prečo treba žiť. Tu myslí každý len na to, ako treba robiť, aby človek žil. Aby človek ostal naživo. Aby nezamrzol a neumrel od hladu. Aby ho nechytila guľka, alebo črepina z granátu. Smejem sa celej filozofii, smejem sa tým umelým stavbám, smejem sa ideálom a politickým koncepciám, smejem sa všetkému, čo vymysleli ľudia, aby zakryli svoju nahotu ... Pretože celá filozofia, všetko, čo ľudia vymysleli a vytvorili, scvrklo sa mi na tri písmená ŽIŤ." Ak by sme posudzovali Mináčov román len podľa tohto monológu, nelíšil by sa veľmi od Horákovho, určeného "prírodnou", poznamenanú pudovou koncepciou človeka. U Mináča je však táto poloha iba štartovacou plochou /mimochodom, veľmi účinnou, pretože je garantovaná bezprostrednou autorovou skúsenosťou; nejde o nejakú maniernu, aj keď vieme, že určitú úlohu zohrala tu i knižná inšpirácia - Hemingwayov román Komu zvoní umieračik/, z ktorej začína svoj príbeh. Z hĺbky ľudskej "nahoty", boja o holý život, vzopäl oblúk vysokých ideových a ľudských hodnôt, cieliaci až k heroizmu. V ľudskom

vnútri, tam, kde sa spočiatku usadil iba strach pred smrťou, odkryje nakoniec autor silnú vrstvu uvedomelosti, ktorá sa zrodila v hraničnej životnej situácii. V scéne, kde sa povstalci, už po zatlačení povstania do hôr, a v takmer beznádejnej situácii, "stretnú" s nemeckými fašistami, je ideový vrchol románu. Ani jeden z Mináčových hrdinov nechce si už zachrániť holý život. Radšej chce zomrieť, ale zomrieť ako bojovník za ľudskejší život a spravodlivejší svet. Ideový "prerod" hrdinov deje sa, pravda, za mimoriadnych okolností, ktoré sa už možno nezopakujú. No tu im veríme, pretože za nich ručí autorov vlastný zážitok. Posolstvo, ktoré nesie románový príbeh, je toto: človek sa nedá zlomiť, ani keď je na "dne", ak má pred sebou cieľ, ktorý ho presahuje. K takémuto poznaniu sa prebojovali Mináčovi hrdinovia, a to nakoniec určuje zmysel románu Smrť chodí po horách.

V anketa z roku 1954, na desiate výročie SNP, Mináč vyhlásil: "... chcel by som raz - smiem to povedať? - napísať veľký román na túto tému. Viem, že dnes ešte nevládzem: treba na to zrelého človeka i zrelého spisovateľa. No dúfam, že raz dozriem natoľko, aby som sa mohol oprieť celou váhou životných skúseností i s celou náruživosťou do témy z najvzácnejších." Medzi jeho prvotinou Smrť chodí po horách a románovou trilógiou z Povstania Dlhý čas čakania /1958/, Živí a mŕtvi /1959/ a Zvony zvonia na deň /1961/ leží celé jedno desaťročie. V ňom sa vybojával zápas o stvárnenie súčasnosti v literatúre. Naliehavá téma súčasnosti zatlačila do úzadia všetky ostatné témy, vrátane povsteleckej. Na tomto zápase sa zúčastňoval sériou diel i Vladimír Mináč; dozrieval v ňom umelecky i ľudsky. V novej spoločenskej situácii po roku 1956 sa naliehavou stala potreba znovu preskúmať ideové korene dneška, čo znamenalo predovšetkým návrat k Sloven-

skému národnému povstaniu. Vzniká celý rad diel príbehom buď priamo zakotvených v Povstaní, alebo v retrospektíve konfrontujúcich prítomnosť s revolučným odkazom SNP. Medzi nimi dôležité miesto zaujíma práve Mináčova trilógia /ktorá v ďalších vydaniach vychádza pod spoločným názvom Generácia/. Aký je rozdiel medzi ňou a románom Smrť chodí po horách; to jest aký je rozdiel medzi mladým prozaikom Mináčom a Mináčom-zrelým človekom a autorom? Július Noge v monografickej práci o V. Mináčovi konštatuje, že spoločným základom aj v debute aj v trilógii je "osobný zážitok", ale: "Ak v románe Smrť chodí po horách sa tento zážitok zaznamenával viac-menej spontánne, tu /to znamená v Generácii, V. P./ je už zrejmé, že ho riadi a organizuje poznanie." Teda, na jednej strane spontánne vyjadrenie zážitku, na druhej strane ten istý zážitok "filtrovaný" poznaním. O aké poznanie však ide? Je evidentné, že o konkrétne, systémové, marxistické poznanie zákonitostí spoločenského vývinu.

Významové gesto Generácie je iné ako v debute. Mináč už nemá ambíciu zobraziť človeka "ako takého" tvárou v tvár vojne a smrti. Ide mu o historicky konkrétneho človeka, sociálne determinovaného a určovaného "dejinami". Východiskom románového príbehu nie je teda ľudské "dno", ale spoločenské "dno". Je ním skutočnosť tzv. slovenského štátu, na pozadí - ako hovorí Mináč - "podlosti veku". Hneď v úvodnej scéne románu čítame vetu, týkajúcu sa autorových generačných druhov: "Svet, jeho nákaza bola v nich; boli ochromení nevierou, nemohli veriť; a boli otrávení strachom z prázdnoty, ktorú roztvárala pred nimi neprítomnosť a nemožnosť viery". Absencia akejkoľvek pozitívnej spoločenskej hodnoty a z toho rezultujúca vyprázdnenosť ľudského vnútra, to je bod, z ktorého odvíja autor niť príbehu a osudy svojich hrdinov. V románe Smrť chodí

po horách demonštruje, čoho je schopný človek, v Generácii ukazuje, čo dokáže človek historicky určený, človek vedomý si svojho postavenia vo svete, človek triedne determinovaný. V konfrontácii ľudského osudu s historickým časom odhaľuje spoločenskú podstatu človeka, jeho spoločenský zápas a ideál.

Ani v tomto široko založenom epickom diele nechce byť Mináč "historikom" Povstania, nevšíma si veľmi konkrétne historické fakty či postavy, nezobrazuje SNP ako dejinnú "udalosť". O čo mu ide predovšetkým je - obnažiť historický zmysel tejto revolučnej udalosti. A tomuto zámeru podriadil v románe všetko. Vonkajšiu "tvár" Povstania nahradil vnútornou a na nej založil celý sujet. Konkrétne historické fakty podriadil všeobecnému zmyslu povstaleckých bojov. Poňal Povstanie tak široko, že má podobu revolúcie. Ukázal, z akej pôdy vyrástlo /realita slovenského štátu/ i kam vyústilo /Február 1948, ako dovršenie povstaleckého zápasu/. Zvnútornenie témy /odhaľujúce zmysel Povstania/ má v tomto prípade ešte jeden dôsledok: izoláciu od reálnej skutočnosti, vedúcu až k určitej nadčasovosti. Akoby sa románový príbeh neodvíjal v reálnom čase, ale skôr v rámci všeobecného historického času, to jest v predvečer revolúcie a v revolúcii. Napriek absencii konkrétnych historických faktov podarilo sa Mináčovi odhaliť nielen narastanie revolučného vedomia, ale zobraziť i spoločenské bytie - skutočnosť. Tu sa znovu prejavila sila osobného zážitku, ktorý sa presadil i v rámci Mináčovho "globálneho" zámeru.

Rast revolučného uvedomenia je dlhým a zložitým procesom, najmä pokiaľ ide o príslušníkov inteligencie; no práve tí sú osou celej trilógie. Mináč patrí medzi nich, sú to jeho generační druhovia a o nich vydáva svedectvo. Musia sa najprv zbaviť nihilizmu, potom egoizmu. Autor

venuje veľa úsilia, aby dokázal, že cesta k nájdeniu seba samého je zároveň cestou k druhému človeku. Svoju ľudskú podstatu pozná človek až vtedy, keď sa otvorí pre druhých ľudí, keď sa stotožní s ich krivdami a biedami. Práve túto cestu prekoná jeden z hlavných hrdinov Marek Uhrín, za ktorým cítime autora. Láme bariéru, ktorú postavila medzi neho a skutočnosť "obludná" a "podlá" doba i jeho malomeštiacke vnútro. Na tejto ceste stretá ľudí, ktorí mu v jeho zápase pomáhajú. Napr. Kláru s jej ponaučením: "Mal by si ísť k ľuďom ... Mal by si ísť ďalej od seba". Podobnou cestou prechádzajú i ďalší Marekovi vrstovníci - Labuda, Ema, Olina atď., ktorí určujú svojimi životmi nosnú líniu trilógie. Práve do nich vložil Mináč svoju mladícku skepsu, rojčenie i túžbu po novom živote. Zároveň ich hodnotí /súdi/ z výšky svojej ideovej a životnej zrelosti, nového poznania, ku ktorému sa prepracoval, marxistickej interpretácie dejín. V tejto dvojexpozícii /keď je prítomný zároveň mladý i "zrelý" autor/ rozhodujúci je druhý pohľad. Prekrýva v románe všetko dianie, každú postavu. Celý románový svet akoby vytryskol z jedného prameňa: z autorovho svetonázorového stanoviska, z jeho vyhraneného ideového presvedčenia, ktoré je prítomné nielen v celkovom vyznení románových dejov, ale v každej charakteristike, v každej scéne, v každom opise. Mináč je sám demiurgom vlastného modelu sveta, len málokedy si "berie na pomoc" konkrétnu skutočnosť. Tento model spočíva síce na základoch autorskej skúsenosti, ale predovšetkým ideovej skúsenosti, je plodom ani nie tak imaginácie, ako ideového presvedčenia. Preto Generácia nie je realistickým dielom v konvenčnom zmysle slova. Je vyjadrením autorovho vyhraneného názoru na svet a od tézovitosti ju zachraňuje sila Mináčovho prozaického talentu.

V trilógii sa všetko chápe spod zorného uhla revolúcie. Ideovo najexponovanejšou postavou je komisár Bende. Zasta-

víme sa na chvíľu pri tejto postave, lebo je charakteristická z viacerých dôvodov. Na nej si môže čitateľ overiť Mináčovo programové úsilie o "deheroizáciu", o pohľad zdola, zospodu, koniec-koncov tiež z akéhosi "dna". Bende, napriek funkcii, ktorou ho autor v trilógii poveril, vzbudzuje skôr posmech ako nejaký vážnosť a úctu. Mináčova irónia je tu celkom zrejmá. Až postupne a pomaly získava si Bende autoritu a s ňou i sympatie. Mináč ide tak ďaleko, že mu dá hovoriť jazykovou miešaninou /Bende nie je Slovák/, takže mu ťažko rozumieť. Uvedený výstavbový prostriedok nie je samoúčelný, ale má viacero funkcií. Po prvé, je to prostriedok na odpatetizovanie kladnej postavy /tu Mináč priamo polemizuje s "vzornými" hrdinmi a revolucionérmi povstaleckých próz predošlého obdobia/, po druhé, ako správne upozorňuje J. Noge, je to prostriedok eliminujúci holú politickú a ideologickú frázu v románovom sujete, a po tretie, má funkciu symbolu: reprezentanti slovenského protifašistického odboja Bendemu "nerozumejú", pretože jeho "učenie" /to znamená marxistická ideológia/ nie je celkom z ich "sveta". Medzi ním a ostatnými účastníkmi Povstania /Uhrín, Labuda, Janko Krap/ dochádza pri hodnotení povstaleckých akcií a situácií k rozporom a názorovým stretnutiam. Nie vždy z nich vychádza Bende víťazne; ale budúcnosť dá vždy jemu za pravdu. Ukáže sa, že jeho "tvrdé" stanovisko /oponenti vidia v ňom prejav neslovenskosti/ bolo správne. Práve cez túto postavu prerastá Slovenské národné povstanie, ako ho poníma Mináč, nesené dlho iba ideou demokracie a nárocného oslobodenia, do vyššej fázy, do fázy socialistickej revolúcie. A sám Bende, ako predstaviteľ medzinárodného proletariátu, signalizuje vstup slovenskej histórie do internacionálnej etapy.

Mináčov obraz Povstania nie je adekvátny skutočnosti vtedy, ak ho chápeme iba ako izolovanú "historickú" uda-

losť. Naopak, adekvátny je skutočnosti vtedy, ak ho chápeme ako fázu socialistickej revolúcie. A to sa týka i celého obrazu "sveta" v trilógii, ktorý Mináč poníma ako jednu etapu historického vývinu. Vývinové hľadisko umožňuje mu mnohé z reálnych faktov zanedbať a iné "deformovať". Jeho prozaické dielo je akoby prudkým osvetlením reliéfu objektívnej reality z jednej strany - zo strany vývinového procesu. Týka sa to i výstavby jednotlivých postáv. Mináča zaujíma na nich najviac to, čo ich historicky určuje. Formuje ich na typy nie z hľadiska psychologickej presvedčivosti, ale ich vývinovej zaradenosti. Autor ide dokonca tak ďaleko, že vstupuje do vedomia svojich hrdinov a podáva nám ideový komentár jeho prejavov. Autor je teda v diele "všadeprítomný". Nie je však, na šťastie, všadeprítomný indiferentne. Prezentuje sa osobnostným nasadením a vyhraneným stanoviskom, ktoré mu poskytuje dištanc od zobrazovaného /tento dištanc tu nahrádza epický "odstup"/. Generácia je románovou skladbou vášnivou a ironickou zároveň. Ironickú polohu chápeme ako prejav ideovej prevahy autora, jeho prítomného poznania. Vášeň sa tu delí na lásku a nenávisť. Nenávidí Mináč hlboko a jasnozrivo, miluje - aj v ideovej rovine - často dosť povrchne a sentimentálne. Prítomnosť onej náruživosti, o ktorej hovoril autor v súvislosti s projektom "veľkého" románu zo Slovenského národného povstania, spôsobuje, že Mináčove postavy, hoci často jednostranné, nevnímame ako schematické. Aj pri svojej jednorozmernosti pôsobia životne a presvedčivo, najmä historicky presvedčivo. Ak ich nezohrieva krv, iste ich spaľuje oheň vášnivého vzťahu k svetu.

Každá jednostrannosť znamená určitú hranicu. U Mináča je to hranica, ktorá prechádza vedomím, vnútrom jeho postáv. Vidí do nich naozaj hlboko, ale často sa mu vra-

cia iba jeho vlastný pohľad. Každá reflektuje to, čo vložil do nej autor. Na toto zrejme myslel A. Matuška, keď v súvislosti s Mináčovými postavami napísal, že ich pravdivosť je oslabovaná intelektuálnym ustrojením autora, ktoré je "viac racionálne ako naivné". Racionálna zložka intelektu síce obyčajne postavu zvládne, ale zároveň aj obmedzí. A práve to "naivné" v autorovi necháva žiť postavu vlastným životom a rozvíjať sa do voľného priestoru. Tento priestor v Mináčovej trilógii postavy nemajú. A tak napriek tomu, že autor sa usiloval epicky rozviesť sujet, ktorý v podstate použil v románe Smrť chodí po horách, má Generácia, hoci to vyzerá ako paradox, subjektívnejší charakter. V románovej prvotine sa presadil predovšetkým otrasný životný zážitok, ktorý nestačil "pohltiť" celú skutočnosť. Rozlišujeme autora, vstupujúceho do sujetu cez niektoré postavy a realitu, ktorá je mimo neho ako dve roviny. V trilógii všetko dohromady splýva. Formálnym znakom tohto splynutia je štylistický synkretizmus, v ktorom sa nerozlučne spojili prehovory postáv /aj ich vnútorné monológy/ s autorovým komentárom. /Zistil to už J. Noge, keď v knihe o Mináčovi napísal: "Splývanie monologických prejavov s autorskou rečou, podmienené autorovou suverénnou vládou nad postavami ... stane sa v Mináčovej generačnej trilógii charakteristickým ideovokompozičným postupom."/

Dôležité je však jedno: napriek väčšej miere "subjektívnosti" nepodáva Mináčova Generácia menej informácií o vonkajšom svete, ako román Smrť chodí po horách. Skôr naopak. Súvisí to nepochybne s kvalitou poznania, ku ktorému Mináč dospel a pomocou ktorého skúma skutočnosť. Je to poznanie založené práve na výskume objektívneho sveta a jeho zákonitostí. A práve metamorfózy tohto objektívneho sveta sleduje Mináč vo vedomí svojich postáv

/jeho postavy sú živé najmä svojím vzťahom k vonkajšej realite/. Možno povedať, že Smrť chodí po horách je román životne a psychologicky presvedčivejší; trilógia je pravdivejšia historicky.

Mináčove povstaleckéromány sú významným príspevkom k zobrazeniu najheroickejšej historickej udalosti v živote slovenského národa. Patria k dielam, v ktorých sa táto udalosť odráža hlboko a všestranne. Zároveň predstavujú špecifickú hodnotu, danú autorským typom Vladimíra Mináča. Je to autor diskurzívny a polemický, spomenuté vlastnosti vošli i do štruktúry jeho povstaleckých románov. Trilógia Generácia presvedčivo dokazuje, že Mináčovo neskoršie zakotvenie v oblasti historickej eseje, ako neepického a subjektívne exponovaného útvaru, bolo logickým vyústením predošlého prozaického vývinu.

Ladislav Novomeský

Karol Rosenbaum

Ladislav Novomeský je významnou osobnosťou slovenskej kultúry, osnovateľom jej socialistických princípov, vynikajúci publicista, významný novinár a čelný predstaviteľ Komunistickej strany Československa. Narodil sa 27. 12. 1904 v Budapešti ako syn krajčíra, ktorý do tohto centra uhorskej časti starej monarchie prišiel za prácou. Tu, v Budapešti ako mladý gymnazista bol svedkom výbuchu maďarskej proletárskej revolúcie v pamätnú jar 1919 a vnútorne sa s masami solidarizoval. Po potlačení Maďarskej republiky rád rodičia sa presťahovali do Senice, z ktorej predtým boli odišli. Mladý študent gymnázia prešiel roku 1919 na učiteľský ústav v Modre, na ktorom maturoval v školskom roku 1922-1923. Krátky čas učil v Bratislave a študoval na Filozofickej fakulte UK.

Svoje prvé básne publikoval roku 1921 v časopise mladých autorov a študentov Nový rod, neskoršie vo Vatre /neskôr v denníkoch Slovenský denník a Slovenská politika/. Okrem veršov písal fejtóny a causerie. Prelom v jeho vývine nastáva roku 1924, keď sa Novomeský dostáva do priameho kontaktu s revolučným robotníckym hnutím, s revolučnou proletárskou literatúrou. Novomeský začal prispievať do pokrokových a komunistických novín a časopisov /Mladé Slovensko, Pravda chudoby s prílohou Proletárska nedeľa, Spartakus/. Vo svojej poézii obracia sa ku svetu proletárov, k ich životu, k ich túžbam. Začal pod vplyvom Kraskovej poézie, našiel však cestu k tvorbe českého proletárskeho básnika Jiřího Wolkra. Novomeského poézia rezonuje

nielen súcitom s biednymi, ale je aj manifestujúcim stotožnením sa s proletárskymi masami. V jednej z básní sa priamo stotožňuje s pochodujúcim davom, ktorý sa pustil do svojho konečného zápasu o oslobodenie. Novomeského osobný vývin sa urýchlil priamou účasťou v politickom zápase proletariátu, vedeného komunistickou stranou. Už roku 1924 okrem básnických príspevkov do prílohy Pravda chudoby Proletárska nedeľa prispieva sériou ostrých satiricko-pamfletických fejtónov, v ktorých demaskoval politické čechry domácej i zahraničnej buržoázie, ironizoval pseudopokrokovosť sociálnej demokracie, ktorá v tom čase zohrala úlohu narušiteľa spoločného postupu československého proletariátu a ustupovala buržoázii. Táto účasť Novomeského v komunistickej tlači, jeho "ľavá" redakčná prax pri vedení literárno-umeleckého mesačníka Mladé Slovensko /z vedenia ho mecenáši po niekoľkých číslach odvolali podobne ako pred ním Jána Poničana/ rozhodla o tom, že roku 1925 vstupuje L. Novomeský do Komunistickej strany Československa a prijíma miesto redaktora Pravdy. Pre túto prácu ho získal Edo Urx a Klement Gottwald, ktorý mal na starosti stranícku tlač na Slovensku. Ladislav Novomeský sa stal komunistickým publicistom a novinárom. V Pravde pôsobil ako redaktor a zodpovedný redaktor do roku 1929, keď opäť na pozvanie Kl. Gottwalda, ktorého postavil V. zjazd KSČ na čelo strany, prichádza do Prahy, aby pracoval v rozličných redakciách českej stranickej tlače /Rudé právo, Tvorba, Rudý večerník, Rudá zář, Halló-noviny/ a v 30-tych rokoch slovenskej /Ľudový denník, Slovenské zvesti, DAV/.

Popri dennej redakčnej práci, vykonávanej v ťažkých podmienkach buržoázneho poriadku /časté tlačové procesy, vyšetrovania, pokuty, väzenia/ neopúšťal Novomeský svoju básnickú tvorbu. Prvú zbierku Nedeľa vydal roku 1927. Základný wolkrovský pohľad z raných veršov si v nej básnik

udržal, no obohatil ho svojím vlastným videním skutočnosti. Této zbierka, ktorá sleduje osud slovenských proletárov /básne Slúžka, Tuberkulóza, Dve balady a i./, obsahuje básnikovu reakciu na pestrú skutočnosť života, na jeho krásu, na veci, ktoré ho obklopujú. Novomeský, ktorý priznával poézii pevné miesto v živote, mal lásku k ľuďom, k všetkému, čoho sa ľudské ruky, zmysly človeka tiež láskyplne dotýkali. Upozorňujem v tomto zmysle na "Báseň" zo zbierky Nedeľa, na jej záver, v ktorom proti vlastnej "neužitočnosti" vo veľkom zápase o premenu sveta stavia polemickú výpoveď láske k "veciam a veciačkám tohto sveta". Této zmyslové reakcia je však neraz naplnená radosťou a súčasne smútkom nad stavom spoločnosti, nad priepastným rozporom skutočnosti a snov mladého človeka, milujúceho svet. Novomeský zúžitkoval ostrosť pohľadu proletárskej poézie, vnímajúci vzťah k ľuďom, očarovanie videným, cítaným stavom okolo neho, ako to mohol čítať vo veršoch mladých českých básnikov J. Wolkra a V. Nezvala. Novomeský tvorivo využíval výdobytky novej poézie, v ktorej čestné miesto mal aj V. V. Majakovskij a Sergej Jesenin, prvý svojím jasným postojom, druhý svojou láskou k ruskej prírode, k ruskej sovietskej zemi a novou metaforou skrášňujúcou videné.

Novomeský vedel o možnostiach poézie a jej účasti v spoločenskom zápase. Nepreceňoval jej ideové vyznanie, no nikdy ju neizoloval od doby a jej problémov. Váhu politického boja preniesol do oblasti práce komunistického novinára a publicistu. Od roku 1929 do roku 1938 pracuje v komunistickej tlači až do jej zákazu krátko po Mníchove. Potom využíva možnosti publikovať v orgánoch, v ktorých ostalo miesto pre slobodnejšie myslenie. No aj tam roku 1941 zaťahne ťažká ruka cenzúry a Novomeský sa venuje priamemu politickému zápasu proti fašizmu. Od roku 1939 žil Novo-

meský v Bratislave.

Roky tridsiate sú rokmi plného dozretia L. Novomeského aj ako básnika. Slovenskej poézii dorástla osobnosť, posunujúca básnický vývin smerom k modernému uchopeniu reality. Dôkazom toho sú básnické zbierky Romboid /1932/, Otvorené okná /1935/, Svätý za dedinou /1939/. Bolo to pre spoločnosť i pre literatúru a v jej rámci i pre poéziu veľmi zložité obdobie. Spoločenská zložitosť, napätie zasahovali aj tvorbu. Na scénu dejín roku 1929 vstúpila svetová kríza, na ktorú reagovali inéč vládnúce triedy a inéč proletariát. Básnik, ktorý bol zaangažovaný politicky na jeho boji, nemohol pre krásu poézie, pre jej jedinečnosť opustiť svoj post umelca. V Romboide nájdeme vnútorný spor o poéziu a nájdeme v tejto zbierke plný súhlas s jej poslaním byť umením a nebyť prostou kópiou skutočnosti. Novomeský sa touto zbierkou prihlásil k "zaviatej pamiatke Janka Kráľa", slovenského básnika /1822-1876/, aby tým zvýraznil subjektívnosť svojej poézie, ktorá sa však nikdy neuzavierala sama do seba. Novomeský svoj zápas o rovnováhu, o prekovanie pocitov mérnosti poézie vo svete, ktorý pre svoju neľudskú podobu nemal zmysel pre poéziu, vyhral. Jeho pochybnosti sú položenou otázkou a nie konečnou odpoveďou. Ak básnik povedal v radostnom, ale i vážnom rozochvení "zbohom detstvám pravekým" a "nedávnym", vyslovil tým, že dozrel na básnika vážneho pohľadom na skutočnosť, na jej sociálny obsah, ktorý nepripisoval ani neopisoval, ale stvárňoval v poeticky úchvatné obrazy. Upozorňujem najmä na báseň Čierna a červená. Báseň vznikla v prostredí Moravskej Ostravy, veľkého baníckeho centra, kde básnik pôsobil ako komunistický novinár v rokoch 1925-1929. Je v nej všetko: charakter krajiny, ťažký život a osudy baníkov, ich zápas. Zbierka Romboid je ozvena detskej radosti, radostného vnímania sveta a súčasne aj hlbokých bojo-

vých sympatií s proletariátom.

To sa plne prejavilo v Otvorených oknách. Poézia tejto zbierky neotvára okná iba do života, ale život "plein-airu" vstupuje do poézie. A ten sa začína v básnikovom detstve, v prvých dotykoch so svetom, s domovom rodičov, napr. v básni Slávny slovenský cintorín, s ľuďmi práce, so slovenskou prírodou. A vždy pri stvárňovaní jednotlivých zážitkov je celkove badateľná úprimná, opravdivá básnikova účasť nielen na radosti, ale najmä na bolesti iných. A práve preto súcit s trpiacimi, účasť na bolesti sveta biednych a láska k všetkému, čo žije s nimi, robí Novomeského poéziu neobyčajne ľudskou a skrze túto ľudskosť po desaťročia príťažlivou. V Novomeského poézii je vzácna vyrovnanosť medzi krásou a pravdou, medzi estetickou a sociálnou funkciou. Žil v tesnom spojení s ľuďmi, bránil ich pred útlakom svojou novinárskou tvorbou a súčasne žil poéziou a pre poéziu. Novomeský riešil jeden zo základných problémov socialistickej lyriky, trvajúci i v súčasnosti, lebo "miestom poézie vždy ostane objaviteľstvo nových krás a ich nových podôb", ako to napísal v jednej zo svojich statí. Novomeský neopustil ani funkciu estetickú ani funkciu sociálnu. Vedel ich spájať v umelecky účinnú jednotu, prenikajúcu do podstaty skutočnosti, do jej zmyslu. Roku 1934 sa zúčastnil na I. zjazde sovietskych spisovateľov. Vystúpil na zjazde, po návrate prednášal o jeho priebehu a význame. Ako básnik zanechal pre budúcnosť skvost slovenskej poézie báseň Moskovský večer. V tejto básni vycítil zmysel vzťahu k revolučnej Moskve, k boju ruského proletariátu i oporu v revolučné tradície vlastného národa v čase jeho sociálneho útlaku. Už tu vlieva sa do spoločného esteticky pôsobivého prúdu národné e internacionálnym.

V tridsiatych rokoch prešiel Novomeský ťažkými bojmi na stránkach tlače. Už nešlo iba o zápas s buržoáziou do-

mácou a jej ideologickými heroldami pseudodemokracie, buržoéznej amorélnosti, prechmatmi policajno-byrokratického aparátu; teraz išlo o nového a veľmi agresívneho protivníka, o európsky fašizmus, predstavený v bezprostrednej blízkosti básnikovej vlasti hitlerovským nacizmom a jeho Treťou ríšou. Novomeský odkrýval jeho útočnosť a neľudskosť, odhaľoval i jeho zjavných a skrytých spojencov doma. Upozorňoval na nový život v ZSSR, zúčastnil sa roku 1934 na I. zjazde sovietskych spisovateľov, propagoval priateľstvo s ľudom prvého socialistického štátu na svete, pre poznávanie jeho kultúry získaval široké občianske kruhy. Spolu so svojimi druhmi zo skupiny DAV, najmä s Vladimírom Clementisom, usiloval sa vplývať na vývin slovenskej kultúry a upozorňoval ju na nebezpečenstvo fašizácie. Pamätné ostáva Novomeského vystúpenie na I. kongrese slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach roku 1936. Jeho referát bol spontánne prijatý ako spoločné stanovisko spisovateľov na obranu republiky a kultúry pred fašizmom. Roku 1937 sa Novomeský zúčastnil na kongrese spisovateľov v Madride, Valencii a Barcelone na obranu slobody španielskeho ľudu pred Francovým fašizmom, navštívil front, aby písal reportáže pre komunistickú tlač. To boli dôležité životné skúsenosti aj pre básnikov ďalší vývin, ako to potom ukazuje zbierka básní Svätý za dedinou.

V tejto zbierke naplno sa už odrazil v neskrivenom zrkadle "... čas pušiek, dýk a nárekov", v ktorom "bol básnik nepotrebný" a "človek cudzí človeku". Tým Novomeský jasne už vo vstupných veršoch ukázal, že jeho poézia smeruje k človeku. Chcela nastoliť opak, ako agresívny fašizmus, totiž aby človek blízky bol človeku a aby bol básnik potrebný. V zbierke je poeticky zachytený vnútorný život básnika a človeka pohnutej doby. Sú v nej návraty k domovu, stretnutia so španielskymi obrancami slobody i

s našimi interbrigadistami, obrany a protesty proti násiliu v rozličných mestách sveta a vyslovené rozhodné nie! – kapitulácii, aj mocná viera v príchod mieru, vyjadrená básnicky: "... a svetu priniesť zvesť, že ešte rastú kvety". Je to poézia bdenia a útechy, viery a dôvery, sporu i odporu.

Rok 1938 je rokom kapitulácie čs. buržoázie v zhode s kapituláciou jej západných spojencov pred Hitlerom v Mníchove. Nastáva obdobie, v ktorom národy Československa sa dostali načas pod nadvládu Tretej ríše. Novomeský ešte stačil v apríli 1939 zdôrazniť, že duchovná jednota českej a slovenskej kultúry bude naďalej pevná, že sa národy "nelúčia". Napísal niekoľko statí o klasikoch slovenskej literatúry, aby pre súčasníkov objavil ich skutočnú hodnotu v čase ohrozenia národnej kultúry, a tak odmietol ich skreslenie fašistickými ideológmi. Z rokov 1940-1941 pochádzajú verše zbierky Pašovanou ceruzkou, vydanej až roku 1948, básne "neúprosného veku" a "slepého času", čias neslobody pre spoločnosť i básnika, v ktorých Novomeský dokumentuje bolestné, ale i vzdorujúce prežívanie pokorenia človeka. Po týchto veršoch sa Novomeský odmlčal ako básnik na dve desaťročia. Počas vlády klerofašizmu bol niekoľkokrát vyšetrovaný a internovaný, prestal publikovať i svoje názory na literatúru s výnimkou state "O tom mlčaní" z roku 1943, v ktorej dal jasne najavo, prečo má dobrá poézia a dobré umenie radšej mlčať, než plniť to, čo žiada vládnúci režim, ktorý bol svojou podstatou voči umeniu nepriateľský. Doba a zápas pokrokových síl si od Novomeského žiadali nové úlohy: účasť na boji proti fašizmu.

V lete 1943 vytvára K. Šmidke, G. Husák a L. Novomeský V. ilegálne ústredné vedenie Komunistickej strany Slovenska, ktoré rozvinulo nové obdobie boja proti fašizmu. Zjednotilo demokratické antifašistické sily, založilo ile-

gálnu Slovenskú národnú radu a pripravovalo ozbrojené povstanie v spolupráci s vojskom tzv. Slovenského štátu, v ktorom boli mnohí antifašisticky zmýšľajúci dôstojníci a vojaci. Dňa 29. 8. 1944 vypuklo Slovenské národné povstanie, vyhlásené v Banskej Bystrici. Ladislav Novomeský zo západného Slovenska prichádza do Banskej Bystrice, zúčastňuje sa na zasadnutiach orgánov Komunistickej strany a Slovenskej národnej rady a z ich poverenia uprostred októbra 1944 odlieta na čele trojčlennej delegácie Slovenskej národnej rady do Londýna, aby prezidentovi republiky dr. E. Benešovi a československým štátnym orgánom v zahraničí objasnil ciele Povstania a získal preň pochopenie i súhlas s koncepciou budúcej obnovenej republiky, s miestom slovenského národa v nej spolu s českým národom. Bola to nadmieru ťažká a zložitá úloha lámať staré predsudky buržoázno-demokratických politikov. Novomeský v tejto úlohe plne obstál a poslanie splnil.

Z Londýna sa vrátil do vlasti cez Moskvu, kde sídlilo zahraničné vedenie Komunistickej strany Československa, vedené Klementom Gottwaldom, spolupracoval s ním na príprave nového štátu. V jeho nových slovenských orgánoch zaujal miesto ako poverenik školstva a osvety a člen Predsedníctva ÚV KSS a Slovenskej národnej rady. Ladislav Novomeský v týchto funkciách dal všetky svoje sily do demokratizácie kultúry, do odstraňovania stôp klerofašizmu, do rozvoja umenia a vedy, do ich zjednotenia na pokrokovej, ľudovodemokratickej báze. Vo svojich početných prejavoch a statiach nabádal a viedol k tomu, aby postoje a činy antifašistických bojovníkov Slovenského národného povstania sa stali chrbtovou kosťou práce a nového života slovenskej inteligencie. Súčasne rozvíjal teóriu o "definitívnej náplni" umenia, o jeho spoločnej ceste so socializmom a so spoločnosťou, ktorá socializmus buduje.

V čase zložitej situácie triednych bojov po Februárovom víťazstve a v čase zložitej situácie medzinárodnej, vyvolanej predovšetkým hlásateľmi studenej vojny a vojnovej hystérie, došlo k nespravodlivej kritike, k obvineniu skupiny slovenských komunistických politikov, v ktorej bol aj Ladislav Novomeský. Roku 1950 odišiel z politického života a roku 1951 bol zatvorený a neskôr nespravodlivo odsúdený. Roku 1956 sa vrátil na slobodu a koncom roku 1962 sa v literárnej tlači objavujú jeho nové básne. Roku 1963 je občiansky a stranícky plne rehabilitovaný.

Básnik sa vrátil do života nielen mravne nezlomený, ale aj s vôľou pomôcť vo vývine socialistickej kultúry a literatúry. V krátkom čase dvoch rokov vydal tri básnické knihy: Vila Tereza /1963/, Do mesta 30 minút /1963/, Stamodtieľ a iné /1964/. Obsahujú dozreté výsledky veľkej básnickej kultúry a precítenej socialistickej humánnosti. Sú to verše o dosahu Veľkého októbra pre vývin našej spoločnosti a vývin sveta. Ale to by bol iba prvý dojem. Básnik využil možnosť ožívania minulosti a vyslovil sa o špecifických otázkach umenia. Predstavil revolúciu a poéziu *ako "blížence jednej jednoty" a vyslovil základnú teorému* socialistickej lyriky formuláciou o "poézii revolúcie a revolúcii poézie". Ňou Novomeský upozornil na riešenie problému pre socialistického spisovateľa, ktorý prijíma záväzok pomáhať v boji o novú spoločnosť, nové kvality a súčasne sa hlási k umeleckému novátorstvu. Novomeský vychádzal z tvorby a postoje takých veľkých umelcov, ako bol V. V. Majakovskij. Kniha Vila Tereza je oživením a rozvedením úloh avantgardnej socialistickej tvorby dvadsiatych rokov, ktorá sa rozvíjala pod inšpiračným vplyvom Veľkého Októbra. Lebo význam tejto svetodejinnej udalosti pre poéziu spočíval v inšpirácii revolúciou i v túžbe po novom revolučnom umení. Znovu Novomeský je

dialektikom spojenia a jednoty týchto dvoch mocnín života. Vo Vile Tereze sa stretávali pokroková umelci. Novomeský z časti poémy zachytil atmosféru spoločnej cesty revolúcie a pokrokového umenia, spoločnej cesty pokrokových umelcov s revolučným hnutím. Novomeský znovu ukázal aj v tejto poéme, že mu išlo vždy o preniknutie do zmyslu dejín, života a umenia.

Poéma Do mesta 30 minút má odlišný charakter. Novomeský sa vrátil do svojej mladosti, do svojich skúseností mladého človeka, vnímavo pozorujúceho svoje okolie, vyplnené skutočným životom skutočných ľudí. Ide o ľudí práce, o rozličné spoločenské vrstvy a skupiny, ku ktorým si básnik vytvoril v mladosti kladný vzťah. A tento vzťah je objektom básnikovej poetizácie. Týmto prístupom je poéma taktiež "spomienkovou básňou", ako je Vila Tereza básnikovým "lyrickým životopisom", v ktorom sa súčasnosť prelína s minulosťou. Do tohto životopisu zahrnul veľkú lásku k ľuďom a k ľudu, pevné mravné stanovisko, keď nad básnikom a jeho druhmi visela strašná "vôľa zvole". Súčasne vyslovil cenné myšlienky o pravom ľudskom šťastí, o tejto odmene "tomu, kto sa dáva, kto čo len zúži cudzie súženie", lebo "k šťastiu šťastie iných patrí jak k chlebu soľ pre hostí". A básnikov pozdrav Dobrý deň! v závere poémy je pozdrav všetkému dobrému v ľuďoch.

Rovnako vysoká mravná výška nachádzame aj v zbierke lyriky Stamodtisíc a iné. V nej ukázal svoju charakterovú pevnosť, keď aj napriek príkoriu ostal verný komunistickým myšlienkam a veci socializmu. Znovu sa otvorili zdroje básnikovho jemného zmyslu pre prírodu, pre krehkosť mnohého zo života ľudí, z ich malých i veľkých drám. Láska k pravde, dôvera v človeka, úcta k ľudskej tvorivosti dominujú v tejto zbierke, v ktorej básnik prekonal svoju osobnú bolesť.

Šesťdesiate roky boli rokmi zložitého spoločenského a kultúrneho vývinu. Ladislav Novomeský dal svoje sily nielen do svojej tvorby, do pomoci rozvoja celej socialistickej kultúry, v ktorej mu išlo o riešenie a zmocnenie jej ideových a umeleckých možností, ale zainteresoval sa o očistu pokrokových tradícií, o očistu DAV-u a davistov od skreslení v časoch kampane proti nim na začiatku päťdesiatych rokov. Išlo mu o to, aby sa davistická činnosť chápala v jej historickom význame a davisti ako zapálení bojovníci za vec komunistickej strany. Sám sa však postavil proti názorom, ktoré chceli oddeliť, izolovať davistov od komunistickej strany a dokonca postaviť ich nad ňu alebo proti nej. Rovnako zápalisto a v hlbokom presvedčení o dejinnej správnosti zasadzoval sa spolu s ďalším organizátorom antifašistického zápasu Gustávom Husákom o správne hodnotenie Slovenského národného povstania a jeho dejinného významu.

V profile tvorby a života Ladislava Novomeského tvorí dôležitú časť jeho publicistická činnosť komunistického novinára. Už som uviedol, do akých časopisov prispieval a ktoré priamo rediguval. Rovnako dôležité sú jeho teoretické práce o literatúre, o umení. Novomeský podobne ako J. R. Becher a V. Nezval a iní patrí k "obrancom poézie" a s touto obranou i do tábora obrancov slobody a pokroku. Pre Novomeského ako pre mnohých iných umelcov 20. storočia bol umelecký pokrok možný iba po boku revolučných síl. Rúcal nacionálne obmedzenia, vyslobodzoval literatúru zo zajatia prekonaných názorov, ironicky sa vysmieval z meštiakov a v pochopení odkazu diela veľkých osobností minulosti videl cestu do budúcnosti. V 30-tych rokoch bránil kultúru pred blížiacim sa nebezpečenstvom fašizmu. Ukazoval na skutočné hodnoty slovenskej, českej i svetovej kultúry, učil správnemu postoju k úlohám so-

cialistického umenia a postoja umelcov ku komunistickej strane. Po oslobodení viedol umelcov v duchu kultúrnej politiky Komunistickej strany Československa, získal ich pre jej program a objasňoval im "definitívnu náplň" umenia v období výstavby socializmu.

V šesťdesiatych rokoch pomáhal odstraňovať chyby, ktoré sa stali vo vývine literatúry v 50-tych rokoch. Aj vtedy zdôraznil vždy socialistický charakter umenia, jeho socialistický humanizmus. Vždy pozorne sledoval vzťah českej a slovenskej kultúry ako kultúry dvoch najbližších národov, ich spoločný zápas o pokrok.

Posledné roky plodného a ľudsky krásneho života Ľ. Novomeského neboli iba rokmi uznania, úcty a pôct. Roku 1968 sa postavil na obranu politiky komunistickej strany, odmietol úsilie pravicových likvidátorov našej socialistickej cesty a stal sa členom najvyšších stranických orgánov Komunistickej strany Československa. Roku 1971 však vážne ochorel. Zomrel 4. 9. 1976.

Ladislav Novomeský je veľká osobnosť socialistickej kultúry. Jeho význam presiahol hranice Slovenska a slovenskej literatúry. Bol básnikom, publicistom, vynikajúcim novinárom, organizátorom kultúrneho života a popredným komunistickým politikom. Bol umelcom, ktorého dielo vyžarovalo a vyžaruje myšlienky socialistického humanizmu, jednoty národného a internacionálneho. Je to dielo veľkého umeleckého majstrovstva.

Tlačiareň Bratstvo na Vrútkach a jej význam pre komunistickú žurnalistiku

Fraňo Ruttkay

Vrútocká tlačiareň Bratstvo sa považuje za prvú komunistickú tlačiareň na slovenskom etnickom území, ktorá mala celonárodnú pôsobnosť. Jej zásluhou sa v rokoch 1922 -1925 vytvorilo na Vrútkach hlavné stredisko vydávania slovenskej, ale čiastočne aj maďarskej komunistickej periodickej tlače, brožúr, kníh, tlačív rôzneho druhu, i letákov. Tu vzniklo ohnisko rozširovania komunistickej ideológie a politiky, propagandy, ľudovýchovy, osvety a popularizácie vedeckých poznatkov.

Už pred založením Bratstva bola na Vrútkach koncom minulého storočia tlačiareň "Felvidéki Magyarország nyomda" slúžiaca maďarskej vládnúcej triede. Roku 1911 ju odkúpil na dražbe Henrik Gerö. Po vzniku Československej republiky 1. januára 1919, podľa svedectva bývalého kustóda Múzea revolučnej tlače na Vrútkach Štefana Sireka, začala sa činnosť tlačiarne Bratstva, ktorá spočiatku patrila družstvu vrútockých robotníkov. Tvoril ju strojový park bývalej Gerőho tlačiarne, malej merkantilnej Pollakovej tlačiarne z Ružomberku, ktorú tak isto títo robotníci odkúpili a preniesli na Vrútky.[1]

Takto doplnená a rozšírená tlačiareň sa stala majetkom vrútockého Potravného družstva železničných zamestnancov, ktoré sa postaralo aj o zakúpenie rýchlolisu, amerikánky a nového písma z Viedne. Pretože Potravné družstvo Bratstvo na tlačiareň doplácalo, prevzali jej majetok i vedenie do vlastných rúk zamestnanci tlačiarne. Títo na ustanovujúcom valnom zhromaždení 23. februára 1923 zalo-

žili "Bratstvo - výrobné družstvo s.s.r.o." so základnou účastinou štyristo korún. Stanovy tejto novej tlačiarne, ktorá mala 42 členov a 32 zamestnancov, boli schválené 14. 10. 1923.

Toto družstvo, ktoré sa vytvorilo "takmer z ničoho, vydupané zo zeme a počas živorenia",[2] trvalo 18 mesiacov. V júni roku 1924 ho prevzala "Budúcnosť, robotnícke konzumné družstvo s ústredím v Žiline".

Predovšetkým v rokoch 1922-1925 z vrútockej tlačiarne Bratstvo vychádzali komunistické noviny a časopisy, brožúry, knihy, ale aj tlačové orgány Červených odborov. Išlo v pravom zmysle slova o literatúru a žurnalistiku vytváranú "robotníkmi pre robotníkov".

Roku 1923 sa vo vrútockom Bratstve tlačili "takmer všetky časopisy odborové, ale aj noviny a časopisy KSČ na Slovensku" /Pravda chudoby, Hlas ľudu, Spartakus, Proletárka, Robotník, Náš železničiar, Vestník zemerobotníkov, Družstevník, ale aj Szakszervezeti Munkás, Földmunkások híradója, A mi vasutasunk atď./. Vtedy mesačne vychádzalo 27 novín a časopisov určených proletárom okrem kníh a brožúr takého istého zamerania. Mesačne sa teda z tlačiarne Bratstvo dostávalo na Slovensko "105 výtlačkov komunistických novín a časopisov", ktoré mali stavať hrádze "záplave miliónov výtlačkov meštiackych novín".[3]

Založením tlačiarne Bratstva sa do určitej miery splnili požiadavky slovenských delegátov, ktorí na zlučovacom zjazde KSČ v Prahe v dňoch 30. 10. - 4. 11. 1921 žiadali "pre svoje územie a pre svoju činnosť vydatnú pomoc strany, aby v Bratislave bol vydávaný časopis denne, ďalej, aby bolo umožnené, aby vychádzal maďarský časopis v Košiciach a časopis pre Podkarpatskú Rus v Užhorode. Konečne, aby strana sa postarala, aby na Slovensku bola hojnosť tlače, letákov, brožúr a agitačnej literatúry vo všetkých jazy-

koch a konečne, aby tam bola zriadená tlačiareň strany".[4]

Vrútocká komunistická tlačiareň Bratstvo sa so svojou tlačiarenskou produkciou, počtom zamestnancov, strojovým vybavením a kapitálom ani zďaleka nemohla vyrovnať iným tlačiarenským a novinárskym podnikom akciových spoločností, buržoázných politických strán i väčších podnikateľov. Veď len jediná z nich - akciová spoločnosť Melantrich napr. roku 1934 z celoštátnej spotreby papiera spracovala 26,6%, pričom zamestnávala 2129 osôb. Jeden z jej tlačových orgánov - Večerné České slovo - mal náklad 650 000 exemplárov. Melantrich ročne objednával 1708 vagónov papiera a jeho ročná tržba bola 128 780 korún. V melantišských novinách a časopisoch pracovalo 140 redaktorov.[5]

V období prvej republiky sa často zdôrazňovalo, že typografi, vzhľadom na to, že na rozdiel od iných robotníkov mali pomerne dobré príjmy, musia sa starať iba o vlastné záujmy a nie o politiku - a teda majú byť apolitickými. To sa, pravda, nedalo povedať o všetkých, a už najmenej o zamestnancoch prvej slovenskej komunistickej tlačiarne Bratstvo na Vrútkach. Boli to práve oni, ktorí tvorili avantgardu medzi 1261 odborovými a pomocnými typografickými robotníkmi zamestnanými roku 1922 na Slovensku a na Zakarpatskej Ukrajine.[6] Počet týchto robotníkov sa v nasledujúcom roku veľmi nezmenil, no neskôr začal prudko klesať.

Bolo to tak napriek tomu, že na Slovensku v rokoch 1914-1939 pribudlo 23 nových tlačiarní, Išlo však iba o malé podniky s nízkym počtom zamestnancov. Roku 1937 sa síce Slovensko mohlo pochváliť 226 tlačiarenskými podnikmi - no v nich bolo zamestnaných iba 894 pracovníkov - takmer o tretinu menej, ako roku 1922. Z týchto 226 podnikov - 190 malo iba 5 zamestnancov, 30 podnikov od 6 -

20, päť podnikov od 21-50 a iba jediný podnik mal nad 50 zamestnancov.

Príčiny založenia prvej komunistickej tlačiarne Bratstvo na Vrútkach treba hľadať v snahe marxistickej ľavice ovplyvňovať proletariát Slovenska najmä prostredníctvom publicistiky. Preto sa aj v hlavných strediskách tejto ľavice v Banskej Bystrici a v Ružomberku robili prípravy na založenie vlastných odborových a politických tlačových orgánov.

Do Banskej Bystrice už v apríli roku 1919 zo Zvolena bola preložená redakcia Kovorobotníka, ktorý vznikol z rozhodnutia prvej konferencia odborovej organizácie kovorobotníkov Slovenska, konanej 13. 2. t.r. vo Zvolene. Tento tlačový orgán Zväzu kovorobotníkov Československa vychádzal neskôr v Banskej Bystrici, ktorá sa stala v rokoch 1919-1922 dôležitým strediskom vydávania robotníckej a neskôr komunistickej tlače.

Onedlho potom "Výkonný výbor zvolenskej župy Československej sociálnodemokratickej strany - ľavice poveril známeho predprevratového organizátora sociálnodemokratického hnutia, dopisovateľa Robotníckych novín a spoluvorcu slovenskej proletárskej literatúry - Václava Chlumeckého - redigovaním politických novín - zvaných Proletár."[8] Prvé číslo vyšlo v Banskej Bystrici 28. 10. 1919 - z tej istej Macholdovej tlačiarne ako Kovorobotník. O založení proletára sa však začalo uvažovať najprv v Podbrezovej, ktorá mala už pred prevratom, roku 1918 silnú slovenskú odborovú organizáciu s početným členstvom.

Na konferencii politických a odborových organizácií stredného Slovenska, ktorá sa konala v Podbrezovej 6. 4. 1919, bolo prijaté uznesenie o vydávaní týchto novín pre stredné Slovensko. Proletár mal vychádzať týždenne ako orgán Výkonného výboru sociálnej demokracie zvolenskej

župy. Okolo názvu tohto časopisu, ktorý sa zdal byť viacerým delegátom konferencie prirevolučným, sa strhla polemika, ktorú vyvolal vtedajší predstaviteľ pravice v sociálnej demokracii a v odborovom hnutí Adolf Horváth.[9]

Prvé číslo Proletára, ako vidieť, vyšlo až po šiestich mesiacoch po uznesení konferencie o jeho vydávaní. Zapríčinili to finančné ťažkosti jeho vydavateľstva, búrlivé udalosti v dobe existencie Maďarskej a Slovenskej republiky rád, ale aj tie, ktoré zmietali Československom po ich zániku.

Proletár privítal založenie III. leninskej Internacionály a vyzýval pracujúci ľud k vernosti k politike proletárskeho internacionalizmu.[10] Jeho články boli v priamom rozpore s buržoáznym výkladom vtedajšej sovietskej skutočnosti i s politikou pravicovej sociálnej demokracie v Československu, ktorá sympatizovala s belogvardejcami.[11] Proletár "vedený v boľševickom duchu" Václavom Chlumeckým - rozhorčoval hlavne vodcov pravicovej sociálnej demokracie v Bratislave - Jána Pociska, Františka Zimáka a J. Choteka, ktorí "žiadali úrady, aby ho zastavili pre boľševické písanie."[12]

Proletár však napriek svojmu pokrokovému zameraniu trpel aj určitými sociálnodemokratickými prežitkami. Chlumecký a jeho druhovia ešte vtedy nedospeli k názoru o nevyhnutnosti definitívneho rozchodu marxistickej ľavice s oportunistickou pravicou sociálnej demokracie. Vtedy ešte vyhlasovali, že treba urobiť všetko, aby sa "celistvosť tejto strany zachovala". Pravica vraj prijme tieto ich slová "dobre mienenej kritiky", a sama sa bude snažiť o zachovanie "ideovej jednoty" Československej sociálnodemokratickej strany.

Boli to však falošné nádeje. Predstavitelia pravice sa obrátili so žiadosťou na banskobystrického župana

Rudolfa Markoviča, ktorý dal už predtým zhabať náklad troch čísel tohto tlačového orgánu,[13] aby ho zastavil a nedovolil jeho ďalšie vydávanie, čo sa aj stalo.[14]

21. 11. 1919 sa podarilo Československej sociálnodemokratickej strane prevziať do prenájmu Macholdovu tlačiareň v Banskej Bystrici, ktorú potom premenovali na Ľudovú tlačiareň. Na zmluve sa ako jej nájomcovia uvádzali prívrženci pravice - Karol Červenka, Fridrich Brychta a Ján Bečko, ale aj stúpenci marxistickej ľavice - Mór Präger, Václav Chlumecký a Julius Verčík.[15] Aj v tomto meste, tak ako aj na ostatnom slovenskom území, prebiehal vtedy ostrý zápas medzi oportunistickou pravicou a marxistickou ľavicou sociálnej demokracie.

Ten sa vystupňoval najmä po založení Hlasu ľudu, ktorého prvé číslo, namiesto zlikvidovaného Proletára, vyšlo za redakcie Václava Chlumeckého v Banskej Bystrici 21. 12. 1919. Hlas ľudu sa po martinskej konferencii sociálnej demokracie v septembri roku 1920 stal orgánom marxistickej ľavice.

Hlas ľudu, tak ako predtým Proletára, chcela oportunistická pravica zlikvidovať. Využila na to skutočnosť, že mala rozhodujúce slovo v Ľudovej tlačiarni, z ktorej tento tlačový orgán vychádzal. Poverila preto Antona Červenku, aby kontroloval redaktora Václava Chlumeckého a nedovolil mu Hlas ľudu viesť "v boľševickom duchu."

Túto "kontrolu" mohol A. Červenka vykonať iba "v dvoch číslach Hlasu ľudu". Viacej už nemal možnosť cenzurovať jeho rukopisy zadávané do tlače. Marxistická ľavica, ktorá sa opierala o svoju väčšinu v stranických organizáciách zvolenskej župy, mu to jednoducho nedovolila. Preto aj "bratislavské sociálnopatriotické ústredie bolo bezmocné proti redakcii "boľševického-červeného Hlasu ľudu". Bol to dôsledok veľkej porážky, ktorú pravičiari utrpeli na

župnej konferencii sociálnej demokracie konanej v Banskej Bystrici 12. 12. 1920, na ktorej "všetci delegáti hlasovali proti II. Internacionále a žiadali pripojenie ku komunistickej Internacionále".[16]

Spočiatku sa exponenti oportunistickej pravice, ktorí mali rozhodujúce slovo v Ľudovej tlačiarni v Banskej Bystrici, pokúšali Hlas ľudu si "kúpiť", a tak ho prevziať do vlastných rúk". Keď sa im to nepodarilo, Frichrich Brychta - tajomník Odborového zväzu kovorobotníkov, poslanec pravicovej sociálnej demokracie Ján Bečko a faktor Ľudovej tlačiarne Obert pripravovali vydávanie opozičných novín namierených proti Hlasu ľudu.

Začiatkom októbra 1920 exponenti oportunistickej pravice sociálnej demokracie žiadali, aby vydavateľ Hlasu ľudu Ľudovej tlačiarni za tlač hradil o 100% vyššie poplatky. To spôsobilo, že vydanie exempláru Hlasu ľudu stálo vydavateľa 70 halierov, no predávať sa mohlo iba za 60 halierov. Keď komunisti nemohli za pár čísel potom hneď tlačiarni zaplatiť, jej vedenie 10. 10. 1921 "nemilosrdne vyhodilo časopis na ulicu".

Po založení Komunistickej strany Československa sa situácia v banskobystrickej Ľudovej tlačiarni stala neudržateľnou. Pretože ako jej "nominálni majitelia" sa uvádzali traja sociálni demokrati /Červenka, Bečko, Brychta/ a traja komunisti /Präger, Chlumecký, Verčík/, bolo potrebné jej majetok rozdeliť na dve rovnaké časti.

Komunisti si potom z týchto peňazí a z materiálových rezerv vytvorili v Banskej Bystrici malú tlačiareň Merkantil. Pravičiari v bývalej Ľudovej tlačiarne si vybudovali novú Slovenskú grafiu. Jej majitelia za spoluprácu s buržoáziou a za lojalitu pravicovej sociálnej demokracie k panujúcemu režimu dostávali aj objednávky "na štátne tlačivá". To aj zabezpečovalo rentabilitu tejto tlačiarne.[17]

Keď bol Hlas ľudu v októbri roku 1921 "vyhodený na ulicu", pomohli mu vrútocki robotníci. V tlačiarni vrútockého Bratstva vychádzal nerušene ďalej od 15. 10. 1921 do 31. 1. 1922. Od 5. 2. 1922 do 7. 9. 1922 sa tlačil v malej banskobystrickej tlačiarni Merkantil, ktoré však mala iba veľmi nedostatočné technické vybavenie.[18] Od 14. 9. 1922 do 31. 12. 1923 Hlas ľudu vychádzal znovu z vrútockej tlačiarne Bratstvo - a to až do svojho prechodu do moravskej Ostravy-Řřívozu.

Podobné ťažkosti ako Hlas ľudu mal aj ďalší tlačový orgán marxistickej ľavice Zornička Pravdy, ktorá začala vychádzať 18. 4. 1920 v Ružomberku - v tomto predprevratovom stredisku ľavicovej opozície slovenského robotníckeho hnutia.[19] Zorničku Pravdy ako "časopis Československej sociálnodemokratickej strany pracujúceho ľudu" vydávali spoločne Výkonné výbory Podtatranskej a Východoslovenskej župy.[20] V jej podtitule bolo heslo: "Zjednotení sme všetkým! Nezjednotení sme ničím!" Tento tlačový orgán, ktorý propagoval ideológiu a politiku Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a sovietske Rusko, po štyroch číslach "pre neprekonateľné prekážky" prestal vychádzať, hoci jeho redakcia tvrdila, že ide iba o krátke prerušenie v jeho vydávaní.[21]

Na Slovensku v tejto dobe, napriek tomu, že zákony a nariadenia platili rovnako pre celé územie republiky, bola pri vydávaní pokrokových novín a časopisov situácia oveľa horšia ako v českých krajoch. Súviselo to s tým, že v každej slovenskej župe "platili tie zákony, ktoré si určil tamojší župan", usilujúci sa o sprísnenú cenzúru a konfiškácie najmä komunistickej tlače.[22] Nepriaznivé dôsledky mala aj tu "záškodnícka činnosť" pravicových odborových funkcionárov, najmä J. Skoteka, ktorému sa podarilo preniknúť do redakcie Zorničky Pravdy.[23]

Ani spojeným silám buržoázie a pravicovej sociálnej demokracie sa nepodarilo zamedziť vytvoreniu Pravdy chudoby, ktorej prvé číslo vyšlo v Ružomberku 15. 9. 1920 s podtitulom "časopis venovaný triednej výchove slovenského ľudu".[24] Tento tlačový orgán, spolu s Hlasom ľudu, mal veľký vplyv na založenie KSČ na Slovensku.

Martinská konferencia marxistickej ľavice sociálnej demokracie 19. 9. 1920 prijala Pravdu chudoby za svoj orgán. Celoštátny zjazd KSČ v Prahe 25. - 28. 9. 1920 ju na žiadosť delegátov vyhlásil za "orgán strany pre Slovensko". Kým prvé číslo Pravdy chudoby vyšlo v náklade 10 000 exemplárov a druhé v náklade 8 000 exemplárov - aj tu nastal postupne pokles. Zapríčinil to aj odchod odborových funkcionárov z jej redakcie, ktorí si založili vlastný odborový časopis Priekopník. Tým Pravda chudoby stratila svojich "povinných odoberateľov". V dôsledku nezamestnanosti, ale aj rozkolu v odborovom hnutí náklad Pravdy chudoby sa aj naďalej znižoval, takže roku 1922 dosahoval iba 800 exemplárov.[25]

1. 12. 1921 sa Pravda chudoby, rovnako ako predtým Hlas ľudu, ocitla na ulici, lebo zostala bez tlačiarne. Zapríčinil to spomínaný J. Skotek - majiteľ tlačiarne v Ružomberku a popredný predstaviteľ pravicovej sociálnej demokracie. Slovenským komunistom vtedy pomohli českí súdruhovia. Redakcia Dělnického denníka v moravskej Ostrave-Přívoze vydala Pravdu chudoby ako vlastnú prílohu v rozsahu dvoch strán. Potom sa znovu Pravda chudoby vrátila na niekoľko týždňov do Skotekovej ružomberskej tlačiarne. Tento s tým súhlasil len preto, aby Pravdu chudoby "mohol poškodzovať a sabotovať". 20. 1. 1922 ju "tento vyšinulec" vyhodil zo svojej tlačiarne definitívne.

Od tých čias "obidva časopisy strany" /Pravda chudoby a Hlas ľudu/ boli tlačené v Bratstve na Vrútkach na malom

stroji, ktorý bol rukou poháňaný.[27] Redakcia Hlasu ľudu zostala však naďalej v Banskej Bystrici a redakcia Pravdy chudoby v Ružomberku.

Výdatnú pomoc v tejto ťažkej situácii strane poskytli americko-slovenskí komunisti, ktorí zo zbierky milión korún "poskytli na podporu čiastku 207 000 tvrdých, mozoľnatých korún. Týmito peniazmi", písalo sa v Ročenke slovenskej chudoby, "sa dosiahlo, že časopisy /Hlas ľudu a Spartakus založený v januári roku 1921 v Banskej Bystrici/ sa mohli tlačiť opäť v tamojšej malej komunistickej tlačiarni Merkantil vedenej Prägerom.[28] Stalo sa tak nepochybne aj zásluhou prijatých uznesení Oblastnej konferencie KSČ v Banskej Bystrici 15. 1. 1922, na ktorej správu za administráciu Hlasu ľudu podával Klement Gottwald.[29]

Výkonný výbor KSČ na svojom zasadaní v dňoch 17. - 18. 4. 1922 prerokovával závery exekutívy Komunistickej Internacionály, ktorá sa konala 7. - 11. 6. 1922 v Moskve. Na zasadaní sa schválila rezolúcia "Do prenikavej práce". Z jej šestnástich bodov tri boli venované otázkam komunistickej tlače. V deviatom bode sa požadovalo venovať zvýšenú pozornosť propagácii a rozširovaniu tejto tlače. V desiatom bode sa žiadalo rešpektovanie zásad centralizácie a pevného, jednotného vedenia straníckej tlače. V jedenástom bode uznesenia sa komunistom prikazovalo "sústavne pracovať na účelovej centralizácii tlače strany". "Lokálne časopisy", písalo sa tu ďalej, "ktoré nemôžu prosperovať, ani po stránke obsahovej, sa budú rušiť, alebo premenovávať na hlavičkové listy krajských časopisov".[30]

Toto uznesenie bolo priamym popudom Slovenskému tlačovému výboru KSČ, aby riešil nepriaznivú situáciu vo vydávaní komunistickej tlače na Slovensku, ktorá trpela nedostatkom peňazí, dopisovateľov, spolupracovníkov, predplatiteľov, ale aj roztrieštenosťou redakcií a tlačiar-

ní.

Z poverenia ÚV KSČ sa Slovenský tlačový výbor touto otázkou zaoberal na svojom zasadaní ešte niekoľko ráz. Koncom augusta roku 1922 sa rozhodol sústrediť vydávanie slovenskej komunistickej tlače do Vrútok, pričom časť maďarskej komunistickej tlače mala aj naďalej vychádzať v Košiciach. V Pravde chudoby 10. 9. 1922[31] vyšlo nasledujúce oznámenie: "Súdružskej verejnosti a našim ct. odoberateľom zdeľujeme, že redakcia časopisu Pravdy chudoby, Hlasu ľudu, Spartakusu, ako aj administrácie sa odsťahovali do Vrútok. Časopisy budú vychádzať ako dosiaľ. Prosíme našich dopisovateľov, aby i naďalej posielali svoje správy na adresu: Redakcia Hlasu ľudu, alebo Pravdy chudoby. Vrútky".

Hneď po tomto oznámení sa začali robiť prípravy na sťahovanie redakcií a administrácií slovenskej komunistickej tlače do Vrútok.[32] Klement Gottwald - redaktor Hlasu ľudu - vtedy ešte istý čas naďalej býval v Banskej Bystrici, odkiaľ dochádzal do Vrútok pri zadávaní rukopisov Hlasu ľudu a Spartakusu do tlače. V novembri roku 1922 sa definitívne presťahoval do Vrútok, kde zostal až do decembra nasledujúceho roku.[33]

17. 9. 1922 vyšla vo vrútockom Bratstve prvý raz Pravda chudoby. Od tých čias až do januára 1924 tu vychádzala nielen slovenská komunistická tlač, niektoré pokrokové maďarské tlačové orgány, ale aj Ročenky slovenskej chudoby a Májové pamätníky - všetko, o čom rozhodoval Slovenský tlačový výbor KSČ.[34] Okrem toho tu vychádzala veľmi významná edícia "Slovenskej komunistickej knižnice", označovanej niekedy aj ako "Slovenskej proletárskej knižnice". Klement Gottwald vtedy vyzýval robotníkov; "K otázkam tlače sa treba stavať prinajmenšom s takou vážnosťou a opravdivosťou, ako k iným organizačným, taktickým, po-

stroji, ktorý bol rukou poháňaný.[27] Redakcia Hlasu ľudu zostala však naďalej v Banskej Bystrici a redakcia Pravdy chudoby v Ružomberku.

Výdatnú pomoc v tejto ťažkej situácii strane poskytli americko-slovenskí komunisti, ktorí zo zbierky milión korún "poskytli na podporu čiastku 207 000 tvrdých, mozoľnatých korún. Týmito peniazmi", písalo sa v Ročenke slovenskej chudoby, "sa dosiahlo, že časopisy /Hlas ľudu a Spartakus založený v januári roku 1921 v Banskej Bystrici/ sa mohli tlačiť opäť v tamojšej malej komunistickej tlačiarni Merkantil vedenej Prägerom.[28] Stalo sa tak nepochybne aj zásluhou prijatých uznesení Oblastnej konferencie KSČ v Banskej Bystrici 15. 1. 1922, na ktorej správu za administráciu Hlasu ľudu podával Klement Gottwald.[29]

Výkonný výbor KSČ na svojom zasadaní v dňoch 17. - 18. 4. 1922 prerokovával závery exekutívy Komunistickej Internacionály, ktorá sa konala 7. - 11. 6. 1922 v Moskve. Na zasadaní sa schválila rezolúcia "Do prenikavej práce". Z jej šestnástich bodov tri boli venované otázkam komunistickej tlače. V deviatom bode sa požadovalo venovať zvýšenú pozornosť propagácii a rozširovaniu tejto tlače. V desiatom bode sa žiadalo rešpektovanie zásad centralizácie a pevného, jednotného vedenia stranickej tlače. V jedenástom bode uznesenia sa komunistom prikazovalo "sústavne pracovať na účelovej centralizácii tlače strany". "Lokálne časopisy", písalo sa tu ďalej, "ktoré nemôžu prosperovať, ani po stránke obsahovej, sa budú rušiť, alebo premenovávať na hlavičkové listy krajských časopisov".[30]

Toto uznesenie bolo priamym popudom Slovenskému tlačovému výboru KSČ, aby riešil nepriaznivú situáciu vo vydávaní komunistickej tlače na Slovensku, ktorá trpela nedostatkom peňazí, dopisovateľov, spolupracovníkov, predplatiteľov, ale aj roztrieštenosťou redakcií a tlačiar-

ní.

Z poverenia ÚV KSČ sa Slovenský tlačový výbor touto otázkou zaoberal na svojom zasadaní ešte niekoľko ráz. Koncom augusta roku 1922 sa rozhodol sústrediť vydávanie slovenskej komunistickej tlače do Vrútok, pričom časť maďarskej komunistickej tlače mala aj naďalej vychádzať v Košiciach. V Pravde chudoby 10. 9. 1922[31] vyšlo nasledujúce oznámenie: "Súdružskej verejnosti a našim ct. odoberateľom zdeľujeme, že redakcia časopisu Pravdy chudoby, Hlasu ľudu, Spartakusu, ako aj administrácie sa odsťahovali do Vrútok. Časopisy budú vychádzať ako dosiaľ. Prosíme našich dopisovateľov, aby i naďalej posielali svoje správy na adresu: Redakcia Hlasu ľudu, alebo Pravdy chudoby. Vrútky".

Hneď po tomto oznámení sa začali robiť prípravy na sťahovanie redakcií a administrácií slovenskej komunistickej tlače do Vrútok.[32] Klement Gottwald - redaktor Hlasu ľudu - vtedy ešte istý čas naďalej býval v Banskej Bystrici, odkiaľ dochádzal do Vrútok pri zadávaní rukopisov Hlasu ľudu a Spartakusu do tlače. V novembri roku 1922 sa definitívne presťahoval do Vrútok, kde zostal až do decembra nasledujúceho roku.[33]

17. 9. 1922 vyšla vo vrútockom Bratstve prvý raz Pravda chudoby. Od tých čias až do januára 1924 tu vychádzala nielen slovenská komunistická tlač, niektoré pokrokové maďarské tlačové orgány, ale aj Ročenky slovenskej chudoby a Májové pamätníky - všetko, o čom rozhodoval Slovenský tlačový výbor KSČ.[34] Okrem toho tu vychádzala veľmi významná edícia "Slovenskej komunistickej knižnice", označovanej niekedy aj ako "Slovenskej proletárskej knižnice". Klement Gottwald vtedy vyzýval robotníkov; "K otázkam tlače sa treba stavať prinajmenšom s takou vážnosťou a opravdivosťou, ako k iným organizačným, taktickým, po-

litickým a hospodárskym otázkam našej pohnutej doby".[35]

Vrútocké robotníci sa na založenie komunistickej tlačiarne pripravovali zodpovedne. V dvorane starej tlačiarne "Felvidéki Magyarország nyomda", ktorú v marci 1911 odkúpil na dražbe Henrik K. Gerö, uložili rýchlolis a tzv. novú amerikánku, ako aj nové typy písma zakúpené vo Viedni za spomínaných 207 000 korún americko-slovenských komunistov. Roku 1922 sa toto zariadenie prenieslo už do novej budovy tlačiarne Bratstva. Na Vrútkach sa postupne vytvoril kolektív uvedomelých a obetavých funkcionárov i radových členov komunistického - politického, odborového, ženského, mládežníckeho a telovýchovného hnutia, ako aj kolektív redaktorov, spolupracovníkov redakcií, dopisovateľov, tlačiarov, kolportérov i propagátorov slovenskej komunistickej tlače. V rokoch 1922-1923 sa Vrútky stali strediskom celého slovenského komunistického hnutia.

Tento nadšený súdružský duch, ktorý vtedy vládol na Vrútkach, zostal zachytený aj v dejinách tlačiarne Bratstvo, uverejnených v Ročenke slovenskej chudoby: "Súdruhovia, ktorí pracujú okolo časopisov, kníh a brožúr, konajú prácu zasievačov, od redaktora, sadzača, strojmajstra, nakladačky, až po administráciu.[36]

Boj o založenie a udržanie vrútockej tlačiarne Bratstvo je do veľkej miery analogický so zápasom českých komunistov o Lidový dům v Prahe, v ktorom už pred prvou svetovou vojnou Československá sociálnodemokratická strana mala sústredené viaceré zariadenia: vlastnú tlačiareň, redakciu a administráciu Práva lidu, ale aj iných novín a časopisov /Přítel lidu, Ženský list, Rudé květy, Kopřivy, Plameny, Sborník mládeže, Obzor domkářů, Náš venkov, Zář, ale aj vedecká "Academia"/.

Rozvoju slovenskej komunistickej tlačiarne Bratstvo na Vrútkach bránil nedostatok finančných prostriedkov,

veľká chudoba slovenského proletariátu, ale aj iné ťažkosti. Slovenskí komunisti po roku 1922 počítali s tým, že sa im podarí tieto ťažkosti prekonať a zakúpiť pre "Bratstvo" ďalšie stroje, prípadne na Vrútkach postaviť novú, veľkú, modernú, technicky náležite vybavenú tlačiareň.

Jednou z príčin, pre ktoré sa nepodarilo tento plán realizovať, bola aj slabá finančná základňa pre vydávanie slovenskej komunistickej tlače a literatúry.[37]

Aj po sústredení vydavateľstva, administrácie, redakcií a po založení slovenskej komunistickej tlačiarne na Vrútkach sa ich hospodárska situácia veľmi nezmenila. Redakcie slovenských komunistických novín a časopisov boli umiestnené iba v dvoch malých miestnostiach bývalej tlačiarne. V tretej bývali zamestnanci a okrem toho tam boli uložené tlačiarenské stroje.[38]

Prvá slovenská komunistická tlačiareň Bratstva začínala iba s počiatočným kapitálom 16 800 korún, ktoré zložilo jej 42 členov v účastinách po 400 korún.

V auguste 1924 majetkovú podstatu vrútockého Bratstva prebrala "Budúcnosť - robotnícke konzumné družstvo" s ústredím v Žiline a o dva roky neskoršie "Veľkonákupná spoločnosť v Prahe". Vrútocki komunisti sa však usilovali svoju bývalú tlačiareň znovu osamostatniť. Na valnom zhromaždení 26. 6. 1927 založili opäť "Bratstvo-knihtlačiarske výrobné družstvo s ručením obmedzeným", no tým jeho hospodárske ťažkosti neodstránili. Nakoniec sa musela budova tlačiarne, dostavaná 27. 2. 1923, predať bývalému obchodníkovi Reicenthalovi. Vtedy slúžila najmä výrobe železničných tlačív a drobnému merkantilu. Roku 1949 bola znárodnená - čím sa aj končila jej pôsobnosť.

Tlačiareň Bratstva mala najväčšiu produkciu v rokoch 1922-1925, kedy sa v nej ročne vydávalo 5-10 titulov novín a časopisov, ale aj viacej kníh a brožúr. Za toto

obdobia vyšlo tu spolu 72 titulov.

Pravda, aj tu treba diferencovať, lebo nie celá knižná produkcia, novinová, časopisecká i kalendárová slovenská komunistická spisba, ktorá v Bratstve vyšla, mala rovnakú úroveň. Vyplývalo to aj z toho, že jej tvorcovia a prekladatelia Julius Verčík, Ľudovít Koreň, J. Minárik a iní, nezastávali dôsledne správnu líniu boľševizácie strany tak, ako ju presadzoval Klement Gottwald.[39]

Komunistickú tlač jej tvorcovia a propagátori považovali za chromnú zbraň v rukách pracujúcich, lebo ...„len ona sa stavia za ich záujmy ... len ona odkrýva neporiadky dnešného sveta a borí sa za víťazstvo robotníckych más".[40] Aj pre slovenskú komunistickú tlač platia slová Vladimíra I. Lenina: "Noviny nie sú len kolektívnym propagátorom, ale aj kolektívnym organizátorom. Pomocou novín a v spojení s nimi bude sama od seba vznikať stála organizácia, ktorá sa zaoberá nielen lokálnou, ale aj pravidelnou prácou všeobecného významu, ktorá prúda svojich členov pozorne sledovať politické udalosti, hodnotiť ich význam a ich vplyv na rozličné vrstvy obyvateľstva, vypracovať vhodné spôsoby, ako by mohla na tieto udalosti vplývať revolučná strana".[41]

7. 1. 1923 na konferencii XXI. kraja KSČ - ružomberského - sa rozhodlo, že Pravda chudoby bude od 1. 3. t.r. vychádzať každý druhý deň.[42] Tu sa aj stanovilo, že podmienkou úspešnosti komunistických novín a časopisov je ich pevná organizačná základňa, zabezpečujúca ich úspešnú propagáciu i kolportáž. Vtedy tiež účastníci konferencie žiadali ÚV KSČ v Prahe o poskytnutie nevyhnutnej finančnej podpory na ďalšie rozšírenie strojového parku i priestorov vrútockej tlačiarne Bratstvo.[43] Po rozhodnutí vedenia strany prenieať tlačenie a vydávanie slovenských a čiastočne aj maďarských komunistických novín a časopisov

od začiatku roku 1924 do moravskej Ostravy-Přívozu, z tejto požiadavky zišlo.

Revolučné Vrútky sú nerozlučne spojené aj s pôsobením Klementa Gottwalda, ktorý po svojom presťahovaní sa do tejto obce z Banskej Bystrice rozvinul svoju činnosť v robotníckom hnutí, a to aj v celoslovenskom rozsahu. Tu bol vymenovaný za tajomníka /jednateľa/ Župy Federatívnych robotníckych televýchovných jednôt pre Slovensko a Podkarpatskú Rus,[44] ale aj za hlavného redaktora Spartakusa.[45] 7. 1. 1923 na konferencii XXI. ružomberského kraja KSČ Gottwald ako predseda návrhovej komisie sa zaslúžil o prijatie uznesenia o povinnom predplácaní aspoň jedného slovenského komunistického časopisu, alebo novín každým členom strany - čo malo veľký vplyv na rozvoj slovenskej komunistickej žurnalistiky. Tu sa aj rozhodlo, že od 1. 3. 1923 Pravda chudoby bude vychádzať každý druhý deň.

Gottwald počas svojho pôsobenia na Vrútkach sa stal členom Krajského Výkonného výboru KSČ, ale aj tajomníkom /jednateľom/ Slovenského tlačového výboru KSČ. To mu umožnilo účinnejšie presadzovať snahy o rozvoj slovenskej komunistickej žurnalistiky a literatúry. Slovenský tlačový výbor KSČ na svojej schôdzi 8. 1. 1923 na Vrútkach vymenoval Klementa Gottwalda aj oficiálne za redaktora Pravdy chudoby,[46] pričom túto funkciu vykonával neoficiálne už aj predtým.

Klement Gottwald mal veľmi srdečný, bezprostredný vzťah k pracovníkom vrútockej tlačiarne Bratstvo. Zamestnanci vrútockej tlačiarne Bratstvo spomínali, že Gottwald vtedy "pre spoločenský život, pre zábavu a pre svoje pohodlie nemal čas. Najčastejšie sa rozptýlil len v našom krúžku typografov v Bratstve. Tu sme ho už donútili, aby aspoň na chvíľu pustil starosti z hlavy. Ostal však naj-

viac polhodiny a už zase utekal ku svojej práci."[47] Ako stranícky funkcionár i ako predstaviteľ celoslovenskej Župy FRTJ často vtedy chodil na schôdze v turčianskom okrese, no zúčastňoval sa ich aj v Trnave, Košiciach a v iných mestách.[48] Okrem toho obetavo pracoval aj medzi vrútockými komunistami. Miestna organizácia KSČ ho na svojej plenárnej schôdzi v januári 1923 zvolila za svojho dôvernika pre FRTJ.[49] Na ďalšej plenárnej schôdzi ho vrútocká organizácia FRTJ zvolila za starostu Starostenskej rady.[50]

Napriek úprimnej snahe Klementa Gottwalda a jeho spolupracovníkov mala komunistická tlač vychádzajúca v rokoch 1922-1923 na Vrútkach viacej formálnych nedostatkov. Na tieto ťažkosti poukazoval Klement Gottwald v Pravde chudoby už začiatkom roku 1923: "Mali sme vždy tú najlepšiu snahu dať našim súdruhom do rúk časopis, ktorý by ich požiadavky uspokojil. Dosiaľ sme však narážali na veľké ťažkosti. Tlačiareň nestačila. Nemohli sme prinášať čerstvé zvesti, lebo nedokonalé technické zariadenie tlačiarne ručná sadzba a plochá tlač - nedovoľovali, aby sme so sádzaním čakali až na ostatný moment".

Okrem toho sa množili sťažnosti na martinského cenzora - ľudáka a zarytého nepriateľa komunistov, ktorý neobyčajne prísne cenzuroval komunistickú tlač vychádzajúcu na Vrútkach. Tak sa aj stalo, napriek jednotným cenzúrnym predpisom pre celú republiku, že to, čo cenzúra v Čechách a na Morave povolila, na Slovensku nemohlo vyjsť.

Touto situáciou sa zaoberal Slovenský tlačový výbor KSČ na svojom zasadaní 18. 12. 1923, ktorý rozhodol preniesť vydávanie slovenskej komunistickej tlače do technicky dokonalejšej tlačiarne v Nakladateľstve časopisov v tlačiarenskom priemysle Keller a spol. v moravskej Ostrave-Přívoze, kde boli moderné sádzacie stroje i rotačka.

Aj keď sa týmto činom podmienky pre vydávanie slovenskej komunistickej tlače zlepšili, naďalej ju nivočila cenzúra, oveľa prísnejšia k slovenským, ako k českým komunistickým novinám a časopisom. O príčinách tejto diferencovanej cenzúrnej praxi sa hovorilo aj v správe "Vrchného štátneho zastupiteľstva v Brne, podanej 1. 9. 1924 Ministerstvu spravodlivosti v Prahe: "Časopis Pravda chudoby je určený pre Slovensko, a preto je pri cenzúre prikladané, vzhľadom na pomery slovenské, prísnejšie meradlo, ako pri časopisoch určených pre zeme historické, a /preto/ sú cenzúrované v Pravde chudoby často veci, ktoré inde by aněď cenzúrované neboli".

Podobne sa argumentovalo 24. 8. 1924 v prípise Štátneho zastupiteľstva v moravskej Ostrave, ktorému bolo zverené cenzurovanie Pravdy chudoby: /Na Slovensku sú pomery/ "predsa len ďaleko neurovnanejšie a ľud je pomerne menej vzdelaný, ako v ostatných častiach republiky. Preto je teda aj časopis Pravda chudoby vo svojich útokoch protištátnych ďaleko nebezpečnejší".[52]

Vrútky po prenesení vydavateľstva, tlačiarne, redakcie i administrácie slovenských komunistických novín a časopisov do moravskej Ostravy-Přívozu stratili charakter strediska slovenského komunistického hnutia, i keď robotnícka trieda prejavovala svoju revolučnosť aj v nasledujúcich rokoch. Vychádzala pritom aj z pokrokových tradícií svojej Prvej družstevnej tlačiarne Bratstvo, obetavo slúžiacej Komunistickej strane Československa v jej boji proti triednemu a sociálnemu útlaku slovenského ľudu.

Poznámky

[1]Nové slovenské tlačiarne. Slovenské hlasy /III./ r. 1919 č. 18

[2]Prvá družstevná tlačiareň Slovenska. Ročenka slovenskej chudoby na rok 1924. Vrútky 1923, 144

[3]Prvá družstevná tlačiareň Slovenska ... s. 144

[4]Protokoly zjazdov KSČ. Praha 1958, 485

[5]Vojtěch Dolejší: Noviny a novináři. Praha 1961, 67-68

[6]Ján Princ: Polygrafia na Slovensku. Bratislava 1958, 44

[7]Grafika roč. 1946, č. 5-6, 44

[8]Pamätník Robotníckeho domu v Banskej Bystrici. Banská Bystrica 1925, 3

[9]tamže s. 4

[10]Proletár 28. 10. 1919, čl 1

[11]Proletár 7. 12. 1919, č. 7

[12]Miloš Gosiorovský: Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia. Bratislava 1951, 111

[13]Hlas ľudu 30. 5. 1920

[14]Prvá družstevná tlačiareň Slovenska ... s. 140

[15]Pamätník Robotníckeho domu v Banskej Bystrici. Banská Bystrica 1925, 4

[16]Prvá družstevná tlačiareň Slovenska ... s. 140

[17]Pamätník Robotníckeho domu v Banskej Bystrici. Banská Bystrica 1925, 4

[18]tamže s. 5

[19]Bližšie Fraňo Ruttkay: Slovenské robotnícke novinárstvo pred prvou svetovou vojnou. In: Žurnalistika VII, Zborník FFUK. Bratislava 1967, 3-106

[20]Zornička pravdy 16. 4. 1920

[21]Bojová cesta Pravdy. Bratislava 1960, 22

[22]Pravda chudoby 2. 4. 1922, č. 26

[23]Bojová cesta Pravdy. Bratislava 1960, 27

[24]Zornička pravdy 5. 5. 1920, č. 4

[25]Bojová cesta Pravdy. Bratislava 1960, 28

[26]Prvá družstevná tlačiareň Slovenska ... s. 142

[27]roč. 1924, 142

[28]Zdenka Holotíková: Klement Gottwald na Slovensku v rokoch 1921-1924. Bratislava 1953, 25; Pamätník Robotníckeho domu v Banskej Bystrici. Banská Bystrica 1925, 4

[29]Hlas ľudu 21. 1. 1922, č. 4

[30]Miroslav Klír: Študijný materiál k dejinám Komunistickej strany Československa v rokoch 1921-1924. Praha 1959, 127-128

[31]č. 73

[32]Pravda chudoby 10. 11. 1922, č. 73

[33]František Nečásek: Listy o súdruhovi Gottwaldovi. Bratislava 1952, 23

[34]Pravda chudoby 9. 1. 1923, č. 3

[35]Na tlačový front, Vrútky 1923, 13

[36]Prvá družstevná tlačiareň Slovenska ... s. 145

[37]Viliam Plevza: Prehľad dejín KSČ na Slovensku. Bratislava 1971, 135

[38]Karol Bacílek: Súdruh Gottwald a robotnícki dopisovatelia tvorili najkrajšie kapitoly v našej tlači. Pravda 16. 9. 1950, č. 217

[39]Zdenka Holotíková: Klement Gottwald na Slovensku v rokoch 1921-1924. Bratislava 1953, 124

[40]Hlas ľudu 20. 12. 1924, č. 51

[41]Spisy V. Bratislava 1956, 18

[42]Pravda chudoby 9. 1. 1923, č. 3

[43]Pravda chudoby 9. 1. 1923, č. 3

[44]Spartakus 1. 12. 1922, č. 12

[45]Hlas ľudu 9. 11. 1922, č. 47

[46]Pravda chudoby 91 1. 1923, č. 3

[47]Zdenka Holotíková: Klement Gottwald na Slovensku v rokoch 1921-1924. Bratislava 1953, 126

[48]Pravda chudoby 24. 3. 1923, č. 27

[49]Pravda chudoby 30. 1. 1923, č. 9

[50]Spartakus 1. 6. 1923, č. 6

[51]9. 1. 1923

[52]Karol Veš: Perzekúcia revolučnej robotníckej a komunistickej tlače v buržoáznom Československu /1918-1938/ In: Sešity novináře, roč. VI, č. 2, s. 82

Gramatický systém slovenčiny v kontexte cudzích systémov

Jozef Ružička

1. Gramatický systém jazyka chápeme ako súhrn morfologického systému /morfológie/ a syntaktického systému /syntaxe/. Morfológia a syntax síce úzko súvisia, keďže morfologické prostriedky majú úlohu materiálu pri stavbe syntaktických štruktúr, ale jednako predstavujú osobitné subsystémy v rámci jazykového systému: majú totiž osobitné prvky systému /gramatický tvar a syntaktická konštrukcia/ a osobitnú štruktúru vzťahov.

Gramatický systém jazyka je vo vývine pomerne stály. Podlieha síce zmenám, ale tie sú značne pomalé. No i tak badať dynamickosť v celom gramatickom systéme.

Príčiny zmien v gramatickom systéme sa zvyčajne nedajú jednoznačne zistiť. Spravidla treba predpokladať rad príčin, ktoré sú v samotnom jazyku alebo mimo neho a majú špecifický alebo všeobecný ráz. Najstručnejšie sa dá povedať, že sa príčiny zmien gramatického systému dajú nájsť v konkrétnej jazykovej situácii, pričom do jazykovej situácie zahrňujeme nielen funkčnú a časovopriestorovú architektoniku jazyka, ale aj vzťahy k iným jazykom, resp. vzťahy ku gramatickému systému iných jazykov, ktoré sa uplatňujú v tomže areáli alebo v tomže civilizačnom kontexte. Zmeny v gramatickom systéme - bez ohľadu na ich príčiny - sa realizujú variantmi: v prvej fáze sa realizuje starší stav, v druhej fáze je pri staršom aj novší stav, v tretej fáze je už iba novší stav. Tento proces sa častejšie uplatňuje v morfológii než v syntaxi.

2. Aj v morfológii možno nájsť historické procesy,

ktoré vyplývajú z interferencie jazykov. Nejde tu iba o procesy, ktoré vznikli v slovenčine priamo pod vplyvom iných jazykov, ako bolo napríklad vybudovanie systému činných príčastí /popri činnom príčastí prítomnom typu volajúci, -a, -e aj činné príčastie minulé typu zavolavší, -ia, -ie/ v 19. storočí, alebo zjednodušovanie systému kondicionálnych tvarov /vysúvanie tvarov minulého kondicionálu typu bol by som zavolal z centrálnej oblasti na periférію/ v súčasnej vývinovej etape spisovnej slovenčiny. Treba tu spomenúť aj procesy, ktoré vedú k jednoduchosti a pravidelnosti morfológie, čo je v podstate prejavom všeobecnej tendencie po úspore formálnej stránky jazyka: týka sa to najmä deklinácie, kde okrem straty vokatívu ako osobitného pádu presadila sa sémantická pregnantnosť rozšírením výskytu predložkových pádov /aj pomocou sekundárnych predložkových výrazov/. Napriek týmto - čiastočne protichodným - tendenciám udržala sa paradigmatika substantív oveľa lepšie než v mnohých iných slovanských jazykoch, čo sa už dávnejšie vysvetľuje areálnou polohou slovenčiny medzi jazykmi s "vyvinutým citom pre pády" /N. S. Trubeckoj/.

Pri skúmaní morfológie spisovnej slovenčiny sa zistila značná variabilita v rámci deklinácie aj konjugácie, pričom sa vysvetlenie tohto javu nachádzalo v internom jazykovom vývine. Napríklad varianty typu gen. pl. šabieľ/šabli, sestier/sestár, nom. sg. temä/temeno hodnotí E. Pauliny /1977/ ako výsledok interného vývinu, bez ďalšieho dosahu pre vyjadrovacie schopnosti jazyka. Inác hodnotí variantnosť, ktorá má istý dosah pre vyjadrovacie schopnosti súčasnej spisovnej slovenčiny, lebo pomáha utvárať prostriedky odborného štýlu. Ako príklady uvádza lexikálne varianty typu zmija/vretenica, typu mládza/kosienok, typu skúmať/konať výskum a typu stanné právo/štatárium. Napokon uvažuje o predložkových výrazoch typu v záujme niečoho,

ktoré vznikajú desubstantivizáciou predložkových pádov; to sú však už javy skôr syntaktickej povahy, podobne ako prípady nových spájacích prostriedkov typu v dôsledku čoho, ktorými sa pregnantnejšie než základnými podraďovacími spojkami vyjadrujú vzťahy medzi nadradenou vetou a podradenou vetou adverbiálnej povahy.

Rovnako treba posudzovať prípady s variabilitou gramatickej formy ako prípady s variabilitou gramatického významu, lebo dynamickosť sa týka rovnako paradigmatickej i sémantickej morfológie.

3. V doterajšej diskusii o tejto problematike sa pomerne málo hovorilo o dynamickosti syntaktického /sub/systému jazyka, hoci je nesporné, že na plnšie poznanie syntaxe živých a funkčne plne rozvitých spisovných jazykov je tento aspekt veľmi dôležitý.

Syntax spisovnej slovenčiny sa v posledných desaťročiach utvára tak, že sa v istých zložkách približuje k syntaxi iných jazykov: slovenská syntax sa teda internacionalizuje. V poslednom čase sa píše o tom tak, že aj tento proces ide cez jazykové štýly. Týka sa to najmä náučnej syntaxe, čiže prostriedkov náučného jazykového štýlu, kde sa všetko zameriava na plastické vyjadrenie logickej stavby vyjadrovaného obsahu. To je vnútorný predpoklad na konvergentný vývin syntaxe príbuzných i nepríbuzných jazykov; vonkajším predpokladom tohto vývinu sú výdatné kontakty medzi národmi pri rozvoji vedy, techniky a civilizácie vôbec. V utváraní sa súčasnej slovenskej syntaxe možno takto hodnotiť viaceré tendencie, týkajúce sa syntagiem, jednoduchej vety, súvetia aj textu. Ide zväčša o nové, no v každom prípade charakteristické prostriedky súčasného náučného štýlu spisovnej slovenčiny.

3. 1. Syntagmatické prostriedky sa týkajú verbálnych aj nominálnych syntagiem. Sú to napríklad tie typy verbál-

nej rekcie, v ktorých sa preferuje akuzatívna rekcia, ako vyvinúť niečo, uvažovať niečo, brániť niekoho, diskutovať niečo. Alebo isté typy nominálnej rekcie, ako tzv. reťazce genitívov, napr.: možnosť prestavby /1/ systému /2/ školstva /3/; alebo potreba prevýchovy mládeže celého sveta. Nové konštrukcie sú lepšie a silnejšie zapojené /integrované/ do syntaktického systému najmä z hľadiska efektívnosti formy. Možno aj tu hovoriť o vplyve iných jazykov.

3. 2. Iné prostriedky sa týkajú vetných, súvetných a polovetných typov, ktoré nemajú rovnaké funkčné zaťaženie na celej oblasti spisovného jazyka a súčasne poukazujú na variabilnosť syntaktických javov. Napríklad polovetné konštrukcie s príčastím, ktoré slúžia na kondenzáciu vyjadrovania a súčasne aj na zvýraznenie nominálnej časti vety, podliehajú istým tendenciám paralelným s tendenciami v rozvoji podraďovacieho súvetia, najmä relatívnych viet. Tieto prostriedky sa rozvíjajú aj pod vplyvom syntaxe iných jazykov, a preto sú do istej miery prejavom internacionalizácie náučnej syntaxe slovenčiny. Táto problematika je veľmi zložitá, a preto spomeniem iba niekoľko príkladov.

3. 3. Najmä v odborných textoch sa veľmi často používa postpozitívny atribút vyjadrený /rozvitým/ príčastím /činným príčastím alebo aj trpným príčastím/. Napríklad: Ak dynamický systém je dynamická množina majúca aspoň dva presným spôsobom vzťažené prvky, tak tieto prvky nevyhnutne na seba vzájomne pôsobia ... /V. Filkorn/ - Izoláciu obsiahnutú v relatívne izolovanom dynamickom systéme môžeme tak chápať, že systém de facto izolujeme od vonkajšieho prostredia ... /V. Filkorn/. Je to syntaktický postup, ktorý je častý v odbornom /náučnom/ štýle rozličných moderných spisovaných jazykov.

3. 4. Osobitne možno poukázať na konkurenciu synonymných vetných konštrukcií so všeobecným agensom deja. Staršia, avšak menej frekventovaná je dvojčlenná konštrukcia s nereflexívnym verbom finítom S - P = Ø - VF $^{ip,\ m,\ S}_{pers}$: hovoria /hovorili .../, kým oveľa frekventovanejšia je jednočlenná konštrukcia s reflexívnym verbom finítom P = VF $^{sa}_{pers}$: hovorí sa /hovorilo sa .../. Táto jednočlenná veta so zvratným verbom finítom je aj sémanticky pregnantnejšia a bohatšia /je možný aj modálny význam ako v srbčine a pod./ a patrí k prostriedkom centrálnejšej oblasti syntaktického systému spisovnej slovenčiny, kým synonymná dvojčlenná veta hovoria ustupuje na perifériu syntaktického systému /a ako taká sa vhodne využíva v citovo podfarbených prejavoch a nevyskytuje sa v náučných textoch/.

3. 5. Typickým prípadom interferencie syntaxe rozličných jazykov je existencia pasívnych viet. V súčasnej spisovnej slovenčine, a to najmä v jej náučnom štýle, sa používajú pasívne vety s tzv. zvratným pasívnym tvarom i s tzv. zloženým pasívnym tvarom, čiže aj vety typu Domy sa stavajú, aj vety typu Domy sú stavané. Navyše sú možné aj vety s vyjadreným agensom deja, napr.: Domy sú stavané organizáciami aj jednotlivcami. Príklady:

Ak sa počas platnosti cestovného poriadku zavedie iný čas, pri príslušnej skratke sa uvedie hviezdička. /úradná tlač/ - Odpoveď ministra Andrássyho bola publikovaná v novinách 28. októbra 1918. /M. Gosiorovský/ - Aj na tých školách, kde bola slovenčina vytláčaná, organizovali si slovenskí študenti literárne krúžky. /Dejiny Slovenska II/ - Vírusy sú prenášané na človeka článkonožcami. /D. Blaškovič/ - Vznik publicistického štýlu bol podmienený komplexom činiteľov, ktoré doniesla doba ...

/J. Mistrík/ - Úloha bola koordinovaná Ústavom technickej kybernetiky SAV, kde sa riešili aj viaceré jej čiastkové úlohy. /odb. tlač/

Pasívne vety sú potrebné najmä z hľadiska výstavby textu. Ich miesto v slovenskej syntaxi sa posilňuje predkladmi z ruštiny, nemčiny aj angličtiny.

3. 6. Iné príklady na konkurenciu synonymných prostriedkov možno uviesť z oblasti súvetia. Iba veľmi krátko poukážeme na problematiku koncesívnych súvetí. V slovenčine máme tu tri synonymné vetné typy, ktoré si v istom zmysle konkurujú:

a/ adverzatívne parataktické súvetie s koncesívnym odtienkom v prvej vete /poradie viet je pevné/:

Už je neskoro, a /ale, avšak/ deti ešte nie sú doma.

b/ koncesívne parataktické súvetie s koncesívnym významom v druhej vete /poradie viet je pevné/:

Deti ešte nie sú doma, a je už neskoro.

c/ koncesívne hypotaktické súvetie /poradie viet je voľné, závisí od kontextu/:

Hoci je už neskoro, deti ešte nie sú doma.

Deti ešte nie sú doma, hoci je už neskoro.

Svojou nepregnantnou stavbou sa koncesívne parataktické súvetie vysúva na perifériu, hoci jeho komplementárnosť so synonymným adverzatívnym súvetím by ho mala udržiavať v centre systému /a to pre potreby výstavby textu/. Tu však preniká ako vhodný prostriedok koncesívne súvetie, v ktorom poradie súvetných členov je voľné /aj preto, lebo vzťah medzi súvetnými členmi sa vyjadruje pregnantnou spojkou hoci/.

3. 7. Za veľmi dôležitý prostriedok textovej syntaxe možno v tejto súvislosti pokladať funkčnú perspektívu vety ako integrovanej súčasti textu; s tým totiž súvisí aj slovosled v rámci vety. A práve z tejto oblasti možno

uviesť názorný príklad.

Poradie slov vo vete /čiže slovosled/ závisí od viacerých faktorov: okrem rytmického princípu a okrem gramatického princípu zaváži najmä princíp aktuálneho členenia vety na východisko /tému/ a jadro /rému/, čím sa určuje miesto takmer všetkých autosémantických a autosyntaktických slov v rámci celej vety a súvetia. Uvedené slovosledné princípy pôsobia samostatne: preto sa niekedy dostávajú proti sebe, hoci najčastejšie sa pri stavbe konkrétnej vety dopĺňajú.

Tieto slovosledné princípy sú v spisovnej slovenčine základom voľného a pružného slovosledu. Istou prekážkou sú iba niektoré slovosledné tradicionalizmy: tie sa však zväčša odstránili vo vývine za posledné desaťročia. Napríklad miesto verba finíta vo vete sa dnes výlučne určuje podľa aktuálneho členenia vety /podľa funkčnej perspektívy vety/, oproti tradičnému úzu, že sa verbum finítum kládlo na isté miesto vo vete. Nič nemení na tejto základnej konštatácii ani skutočnosť, že napríklad nereflexívne verbum finítum v jednoduchej vete s explicitne vyjadreným subjektom vety stojí až v 80% na druhom mieste: je to dané tranzitnou povahou slovesa práve aj pri aktuálnom členení vety na východisko a jadro. Niet tu teda nijakej súvislosti s požiadavkou Ľudovíta Štúra, že verbum finítum má stáť na druhom mieste vo vete.

V istých prípadoch je, pravdaže, aj v dnešnej spisovnej slovenčine pevné poradie slov. Napríklad výraz, ku ktorému sa prirovnáva, stojí za vyjadrením prirovnávanej vlastnosti: bledý ako stena, bledší ako/než stena. Tieto zložité útvary sa vo vete umiestňujú ako panely: vzájomná poloha ich častí je ustálená, takže sa v nich nemôže uplatniť základný slovosledný princíp vyrastajúci zo sémantiky ako súčasti textu.

Príklady:

Medzi končekom jazyka, dolnými zubami a dolným ďasnom sa vytvára dutina objemovo a tvarovo približne rovnaká ako pri spoluhláske /š/. /Atlas slovenských hlások 90/ - Vzdialenosť pulzov býva menšia ako pri /k/ a menšia býva aj ich amplitúda. /tamže 98/ - U niektorých osôb býva dotyk širší a zodvihnutie jazyka pod podnebie vyššie, než je na našom obraze. /tamže 93/

Pre celkový význam vety ako integrovanej súčasti textu má väčšiu dôležitosť pomenovanie prirovnávanej vlastnosti; adjektívum v pozitíve alebo komparatíve. A taký výraz, ktorý je jadrom /rémou/ vety, má stáť na samom konci vety: to by bolo základné /objektívne/ poradie slov vo vete najmä v náučnom štýle, lebo je odrazom nocionálneho usporiadania textu a objektívneho radenia jeho autosémantických zložiek. Poukazuje na to aj možnosť použiť zdôrazňovaciu časticu pri jadre vety. Ak je táto častica pri adjektíve, princíp objektívneho poradia slov vo vete sa uplatniť nemôže. Vzniká tak konfliktová situácia, ktorá sa v poslednej vývinovej etape spisovnej slovenčiny rieši tak, že sa spomínaný panelovitý komplexný výraz rozbíja.

V tomto procese sa uplatnila nadradenosť sémantiky vety nad formálnymi prostriedkami jej vyjadrenia, čo je v súlade so stavom v iných jazykoch, kde sa uplatňujú iné slovosledné princípy. Pri komparatíve ide o vyjadrenie nerovnakého kvanta alebo nerovnakej porovnávacej vlastnosti u dvoch nositeľov toho istého príznaku /tej istej vlastnosti/. Túto skutočnosť možno lexikálne explicitne vyjadriť nielen spojkami než, ako, lež aj predložkovými výrazmi v porovnaní s, na rozdiel od. Použitím tohto prostriedku získava sa voľnosť v umiestnení slov vo vete: predložkové pády sú slovosledne voľné a podliehajú základnému slovoslednému princípu. Preto môžu stáť ďalej od

od komparatívu, napríklad aj na samom začiatku vety - teda v pozícii východiska vety /témy/:

a/ Preto je neperiodické šumové spektrum /z/, ktoré má v porovnaní so /s/ aj menšiu amplitúdu, namodulované na krivku základného tónu. /Atlas slovenských hlások 82/ - Pevnosť a odolnosť siloňu voči upotrebeniu je v porovnaní s bavlnou 10-krát väčšia. /tlač/

b/ Na rozdiel od /t,/ býva lingvo-alveolárny a palatálny dotyk najmä v smere od podnebia užší, záver /d,/ je slabší. /Atlas slovenských hlások 92/ - Na rozdiel od /t/ je artikulačné úsilie jazyka menšie. /tamže 79/

Uvedené dve možnosti - komparatívna konštrukcia so spojkou ako, než a komparatívna konštrukcia s predložkovým výrazom v porovnaní s, na rozdiel od - sú synonymné, pričom konštrukcia so spojkou ako, než je vo všeobecnosti základná /hoci už nie je progresívna/: pre náučný štýl je naopak charakteristická a progresívna konštrukcia so sekundárnymi predložkami v provnaní s, na rozdiel od.

4. Uvedené príklady poukazujú na dynamickosť celého gramatického systému,čiže morfologického i syntaktického systému, teda nielen syntaxe vety, lež aj syntaxe textu, pretože slovosled vo vete /ako je vetosled v podraďovacom súvetí, a najmä v zloženom súvetí/ je súčasťou funkčnej perspektívy vety ako integrovanej súčasti textu. Vývinové tendencie v morfológii aj v syntaxi súvisia s povahou systému a jeho vnútorných vzťahov, ďalej tieto tendencie odrážajú riešenie nových funkčných potrieb jazyka a napokon realizujú gramatickú integráciu jazykov v kontakte.

Štúdium tejto problematiky je však ešte len v začiatkoch, a preto sme mohli rozobrať vlastne len jednotlivé príklady. Ale aj tak sme mohli poukázať na tendencie v slovenskej gramatike, ktoré sú prejavom integrácie jazykov v priamom i nepriamom kontakte.

Konsonantické alternácie pri skloňovaní substantiv

Ján Sabol

1.0. Symbiózu zvukových a významových jazykových jednotiek možno dobre pozorovať pri výstavbe najmenších sémantických prvkov jazyka - morfém. Významové totožnosť morfémy sa spravidla "hlási" rovnakým skladom zvukových jednotiek /dom-ø, dom-y, dom-ami, dom-ček-ø atď./; vo vzťahu k označovanej, resp. pomenúvanej skutočnosti ide o arbitrárne spätie designans a designatum jazykového znaku. Je zrejmé, že rozhodujúcim "partnerom" v tomto vzťahu je význam; ten niekedy sceľuje a zjednocuje jazykové prvky zložené z rozličných fonických jednotiek /porov. supletívne tvary v jazykoch/ a diferencuje jazykové prvky zložené z rovnakých foném /porov. homonymá/. Z princípu efektívnosti a ekonómie jazykovej komunikácie však nevyhnutne vyplýva, že vzťah zvuku a významu sa v jazyku "ideálne" premieta v prieniku totožného významu a totožných zvukových prvkov /túto skutočnosť jednoznačne potvrdzujú napr. koreňové morfémy prinášajúce základnú lexikálnu informáciu/; preto je takýchto prípadov v jazykoch rozhodujúca väčšina. Pravda, pri montáži sémantických jednotiek prostredníctvom zvukových prvkov narážajú na seba zákonitosti zvukovej a významovej roviny neraz zdedené zo starších vývinových štádií príslušného jazyka; výsledkom tohto súbežného, ale aj protichodného pohybu sú rozličné fonické zmeny, spôsobujúce, že zvuková štruktúra totožných sémantických jednotiek má určitú variantnosť. Miera tejto variantnosti však musí mať svoje pevné roz-

pätie, aby sa v procese dorozumievania nestažilo dešifrovanie identických významových prvkov. Ale na druhej strane ani táto variantnosť nie je samoúčelná; spĺňa pozitívnu komunikatívnu funkciu: predovšetkým signalizuje hranice významových jednotiek, naznačuje napríklad rozdiel medzi tvarotvorným a slovotvorným procesom /Sabol 1976, 432,443/, diferencuje tvary /aj/ "presadzovaním" istej gramatickej kategórie (napr. životnosti v slovanských jazykoch; porov. baník/baníci, beloch/belosi) atď. K najdôležitejším javom spôsobujúcim zvukovú variantnosť sémantických prvkov patria neutralizácie a alternácie.

1.1. Neutralizácie možno hodnotiť ako zvukové javy, pri ktorých ide o vplyv fonémy na fonému /Pauliny 1968, 90-92/, alebo aj o vplyv prozodémy na prozodému /Sabol 1974, 407/; ide o kombinačné zmeny foném /Pauliny, op. cit., 90/. Alternácie sú nekombinačné, voľné zmeny foném, pri ktorých ide o vplyv morfémy na fonému /Pauliny, ibid., 90-91, 100/. Na tomto mieste sa žiada zdôrazniť, že "rozpor" medzi neutralizáciami a alternáciami /fakt, že niektoré "morfémy" sa dostávajú nielen medzi neutralizácie, ale aj alternácie, J. Horecký hodnotí ako závažný argument proti uznávaniu morfonológie a morfonémy - 1973, 23/ nie je nepreklenuteľný, a to nielen historicky /E. Pauliny konštatuje, že "z hľadiska historickej gramatiky ide aj pri alternácii pôvodne vždy o neutralizáciu" - op. cit. 100/, ale ani synchronicky. Dištinktívne príznaky, stále a neutralizovateľné vlastnosti príslušnej fonémy sú totiž rovnaké, či fonéma funguje ako člen neutralizovateľného protikladu alebo či sa uplatňuje ako alternanta. Blízky vzťah neutralizácií a alternácií vyplýva z dialektického zväzku zvuku a významu v jazyku; aj zvuková rovina /pri neutralizáciách/ aj významová rovina /pri alternáciách/ si vynucujú svoje "právo" pri

zvukovom stvárňovaní morfém, a to aj pri členoch toho istého fonologického protikladu. Preto neprekvapuje, že výsledky neutralizačných a alternačných zmien sa zavše "prekrývajú".

1.1.1. Naše poznámky o vzťahu neutralizácií a alternácií budeme ilustrovať na protiklade kompaktnosť - difúznosť pri ostrých spoluhláskach /nesykavé okluzívy a sonóry t - ť, d - ď, n - ň, l - ľ; Pauliny, ibid., 96/, ktorý sa v slovenskej spisovnej výslovnosti neutralizuje, ale jeho členy vystupujú aj ako alternanty. Východiskom nášho pozorovania je skutočnosť, že dištinktívna schopnosť uvedených foném sa nevyužíva vo všetkých postaveniach, iba v pozícii maximálnej fonologickej diferenciácie /MaxFD/; ide o postavenie, v ktorom sa vyskytuje jeden aj druhý člen protikladu s možnosťou fonologicko-sémantickej dištinkcie /pätka - päťka, hrudou - hruďou, dnový - dňový, uhol - uhoľ atď./. V neutralizačných postaveniach, v pozícii minimálnej fonologickej diferenciácie /MinFD/ - ide v podstate o postavenie pred i-ovým[1] a e-ovým segmentom, ale aj pred niektorými typmi spoluhlások /Sabol 1974, 413/ - sa môže vyskytnúť len jeden člen protikladu, čím sa zastiera možnosť fonologicko-sémantického rozlíšenia; v týchto prípadoch treba fonematický charakter príslušnej morfémy vzhľadom na uvedený protiklad rekonštruovať podľa tých jej fonických podôb, v ktorých je neutralizovaná foném v postavení MaxFD. Tento fakt má svoj dosah aj pre fungovanie neutralizovateľných foném ako alternánt. Tak napr. v tvaroch [o‿meste], [na‿vode], [žeňe], [v‿umívadľe] a pod., ide o pozíciu MinFD vzhľadom na protiklad kompaktnosť - difúznosť pri neutralizovateľných ostrých spoluhláskach; podľa postavenia príslušných alofón v pozícii MaxFD, napr. v tvaroch [mesto], [voda], [žena], [umívadlo] rekonštruujeme na konci tvarotvorného základu fonému T,

D, N, L; alternácie t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ tu teda predpokladáme "len" na úrovni manifestácie /RM/, nie aj na rovine /mor/fonologickej abstrakcie /RA/. Ale alternácie t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ napr. pri slovotvornej paradigme kvet/kvieťa, had/háďa, žena/žieňa, vyžla/výžľa treba predpokladať aj v RA; alternanty sa tu nachádzajú v postavení MaxFD pre tento protiklad.

2.0. Predmetom našej štúdie je sledovať alternačný pohyb na konci tvarotvorného základu pri skloňovaní substantív v spisovnej slovenčine. Materiálovým východiskom úvahy je Retrográdny slovník slovenčiny /Mistrík 1976/. Pri niektorých štatistických údajoch z tohto slovníka sa opierame o prácu M. Džambovej /1979/. V štúdii využívame základné veličiny teórie informácie /podobným spôsobom analyzoval konsonantické alternácie v češtine M. Komárek, 1964/, a to maximálnu entropiu /H_0/, reálnu entropiu /H_1/, relatívnu entropiu /h/ a redundanciu /R/. Ide o metódu, ktorá sa v slovenskej jazykovede - popri iných exaktných postupoch - úspešne využíva najmä pri skúmaní fonickej a morfologickej roviny spisovnej slovenčiny /napr. Horecký 1964; 1966; Sabol 1968; 1972; 1972a; 1973; 1976a; 1977 a i.; Sabol-Štreus 1969/. Entropia ako veľmi jemná, matematicky definovateľná miera môže signalizovať stupeň zomknutosti, resp. uvoľnenosti vzťahov medzi prvkami určitého /pod/systému, preto sa dá vhodne aplikovať na zisťovanie stálosti, resp. variantnosti skúmaných prvkov /v našom prípade spoluhláskových alternánt v paradigmatike slovenských substantív/.

3.0. Pri skloňovaní slovenských substantív sa dominantne využívajú alternácie korelovaných konsonantov, a to t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ[2] /tabuľka 1/; uplatňuje sa tu "súlad" vokalického a konsonantického podsystému spisovnej slovenčiny /ako členy kvantitatívnej korelácie vystupujú

v slovenčine zvyčajne korelačné fonémy - podrobnejšie Sabol,1976, 441-442/. Alternácie nekorelovaných konsonantov prebiehajú iba v nom. pl. skloňovacieho typu chlap /o alternačných obmedzeniach pri tomto type pozri v 3.1.3./; alternácie k/č, ch/š sa periférne uplatňujú iba pri slovách oko, ucho vo variante s nepravidelným plurálovým skloňovaním /oči, uši/. Osihotené alternácie korelovaných a nekorelovaných konsonantov sa vyskytujú vo fragmentoch bývalého vokatívu, ktorý v slovenčine nie je samostatným pádom; ide o príznakové oslovenia /Miko 1961; 1962, s. 102 -104/.

3.1. Z dvanásťich deklinačných typov slovenských substantív /neberieme tu do úvahy niektoré okrajové typy/ nenastávajú pri skloňovaní zmeny spoluhlások na konci tvarotvorného základu pri piatich /ulica, dlaň, kosť, srdce, vysvedčenie/; entropia substantív s alternáciou a substantív bez alternácie je pri týchto skloňovacích typoch nulová a redundancia maximálna /tabuľka 2/. Alternačný pohyb spoluhlások pred relačnou morfémou substantív nastáva v nom. pl. pri deklinačnom type chlap (alternácie korelovaných i nekorelovaných konsonantov t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ, k/c a ch/s, napr. kamarát/kamaráti, sused/susedia, krajan/krajania, horal/horali, žiak/žiaci, valach/valasi; ide o alternácie na RM i RA) a hrdina (iba alternácia t/ť, napr. turista/turisti; RM + RA), v lok. sg. pri type dub (len alternácie korelovaných konsonantov t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ, napr. plot/pri ploťe, hrad/na hrade, román/v románe, stôl/na stole, hotel/v hoteli; RM, pred [i] aj RA), okrajovo (len l/ľ) pri type stroj v lok. sg. (napr. bicykel/na bicykli; RM + RA) a v nom./ak. pl. (bicykel/bicykle; RM), v dat. a lok. sg. pri type žena (t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ, napr. chata/chate, v chate; voda/vode, vo vode; žena/žene, o žene; píla/píle, o píle; RM) a len celkom

výnimočne v gen. pl. pri tomto type (l/ľ - medaila/medailí; RM + RA), v lok. sg. pri type mesto (t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ, napr. mesto/v mestе, stádo/v stáde, písmeno/o písmeňe, čelo/na čeľe - RM; o alternácii k/č a ch/š porov. 3.0) a pri type dievča (ť/t; dievčaťa, dievčaťu, o dievčaťi, dievčaťom/dievčatá, dievčat atď. - RM + RA).

3.1.1. Analyzovaný materiál /porov. tabuľku 2/ potvrdzuje, že pravdepodobnosť substantív s alternáciou v porovnaní so substantívami bez alternácie je vyššia pri skloňovacích typoch chlap, hrdina a mesto. Najrovnomernejšie pravdepodobnostné rozloženie oboch skupín podstatných mien, čo sa odráže vo vysokej entropii a nízkej redundancii, je pri substantívach skloňovacieho typu chlap (H_1/h = 0,9991, R = 0,0009), dub (H_1/h = 0,9522, R = 0,0478), menej vyvážené frekvenčné zaťaženie oboch podmnožín substantív je pri skloňovacích typoch hrdina (H_1/h = 0,7565, R = 0,2435), žena (H_1/h = 0,7546, R = 0,2454) a mesto (H_1/h = 0,6600, R = 0,3400), dominantná prevaha jednej skupiny substantív je pri skloňovacích typoch stroj (H_1/h = 0,1048, R = 0,8952) a dievča (H_1/h = 0,0874, R = 0,9126).

3.1.2. Najvyváženejšie rozloženie jednotlivých typov alternácií je pri skloňovacích vzoroch dub (h = 0,9095, R = 0,0995 - tabuľka 4) a žena (h = 0,9151, R = 0,0849 - tabuľka 5); frekvenčnú prevahu istého typu alternácií sme zaznamenali pri skloňovacích vzoroch mesto (h = 0,6563, R = 0,3437 -tabuľka 6) a chlap (h = 0,4694, R = 0,5306 - tabuľka 3). Pri deklinačnom type mesto sa príznakovo presadzuje alternácia l/ľ (51%) najmä vďaka slovotvornej prípone -dlo, pri deklinačnom type chlap zase alternácia n/ň (73%) predovšetkým cez príponu -an/-čan. Rovnako pomerne nízke hodnoty entropie a vyššia redundancia (h = 0,6373, R = 0,3627 - súhrnná tabuľka 7) signalizujú jednoznačnú frekvenčnú prevahu len istého typu alternácie

v paradigmatickej sústave slovenských substantív vôbec; ide o alternáciu n/ň /49%/.

3.1.3. Už sme uviedli /3.0/, že pri ohýbaní slovenských substantív sa s dominantnou prevahou využívajú alternácie korelovaných konsonantov /pomer frekvenčného zaťaženia týchto alternácií a alternácií nekorelovaných konsonantov je približne 13 : 1/. Treba pritom poznamenať, že "skryté" alternačné možnosti tvarotvorného základu sa v dôsledku variantnosti pádových prípon nerealizujú vo všetkých prípadoch. Pri tvorení nom. pl. skloňovacieho typu chlap, v ktorom ako jedinom sa využívajú alternácie korelovaných aj nekorelovaných konsonantov /ak neberieme do úvahy alternáciu k/č a ch/š pri substantívach oko/oči, ucho/uši ako relikt starších vývinových štádií - 3.0/, túto skutočnosť spôsobuje variantná pádová prípona -ovia, pred ktorou alternácie nie sú. Alternačný "potenciál" k/c sa tu "odčerpáva" na 78%, ch/s na 42%; pri korelovaných konsonantoch: n/ň na 98%, t/ť na 93%, l/ľ na 64% a d/ď na 48%. Aj využívanie možností alternačného pohybu v tomto tvare potvrdzuje suverénne postavenie alternácie n/ň v paradigmatike slovenských substantív /3.1.2/. Pri skloňovacom type hrdina sa možnosť alternácie t/ť realizuje až na 99%; v týchto prípadoch sa v nom. pl. používa pádová prípona -i. Bez alternácie je len niekoľko výrazov /napr. starosta, prednosta/ s príponou -ovia v nom. pl.

4.0. Na základe našej analýzy možno formulovať záver, že spisovná slovenčina výrazne pritlmuje alternačný pohyb nekorelovaných konsonantov v paradigmatike podstatných mien. Príčiny tohto javu treba vidieť v "súhre" vokalických a konsonantických alternácií /3.0/ a v uplatnení špecifických zákonitostí slovenskej morfológie - tendencie po jednotnej báze a tendencie po uniformite tvarov /Morfológia slovenského jazyka, 1966, 48/. Zvukové konfigurá-

cie prvkov tvarových okruhov pri slovenských substantívach majú preto značne ohraničený variačný rozptyl.

Poznámky

[1]Postavenie pred i , í hodnotíme /na rozdiel od svojich predchádzajúcich štúdií - napr. 1974, 413/ ako poziciu MaxFD pre protiklad kompaktnosť - difúznosť pri ostrých spoluhláskach. Pred alofónami i , í je totiž štatisticky také množstvo realizácií aj kompaktných spoluhlások ť , ď , ň , ľ , že tento výskyt nemožno hodnotiť ako periférny kombinačný jav. Tento problém však nepokladáme za definitívne vyriešený.

V súvislosti s rekonštruovaním alternánt T/Ť, D/Ď, N/Ň, L/Ľ treba riešiť aj otázku ich vzťahu k alternáciám nekorelovaných konsonantov /problematiku, či v prípade alternácie korelovaných konsonantov ide o fonický jav na RM aj na RA, alebo len na RM, bolo by hádam možno skúmať - popri hľadaní pozícií MaxFD - aj zisťovaním, či v príslušnom prípade prebieha aj alternácia nekorelovaných spoluhlások/.

Uspokojujúce objasnenie týchto problémov spolu s podrobným diachronickým i synchronickým prieskumom protikladu kompaktnosti - difúznosti pri ostrých spoluhláskach zostáva dôležitou úlohou slovenskej /mor/fonológie. Treba tu zároveň riešiť aj zásadnú otázku vplyvu vokalického okolia na konsonanty, alebo naopak a v súvislosti s tým aj priebeh vokalických neutralizácií v spisovnej slovenčine.

[2]Najzreteľnejší vývinový pohyb v súčasnosti sa uskutočňuje pri alternácii l/ľ v súvislosti s tým, že v hovorenej podobe spisovnej slovenčiny možno pozorovať ústup spoluhlásky ľ pred i-ovým a e-ovým segmentom /porov. napr. Dvonč, 1966/. V tomto type výslovnosti sa, prirodzene, mení aj charakter a rozloženie uvedenej alternácie pri skloňovaních typoch substantív. Problematika vzťahu l - ľ v súčasnej spisovnej slovenčine si vyžaduje ďalší podrobný fonetický a /mor/fonologický prieskum.

Tabuľka 1

Konsonantické alternácie pri skloňovaní slovenských substantív.

Pád	chlap						hrdina	dub			
Nsg	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l
G	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l
D	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l
A	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l
L	t	d	n	l	k	ch	t	t	ď	ň	ľ
I	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l
Npl	t/ť	d/ď	n/ň	l/ľ	k/c	ch/š	t/ť	t	d	n	l
G	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l
D	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l
A	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l
L	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l
I	t	d	n	l	k	ch	t	t	d	n	l

Pád	stroj	žena				mesto						dievča
Nsg	l	t	d	n	l	t	d	n	l	k	ch	t
G	l	t	d	n	l	t	d	n	l	k	ch	ť
D	l	ť	ď	ň	ľ	t	d	n	l	k	ch	ť
A	l	t	d	n	l	t	d	n	l	k	ch	-
L	ľ	ť	ď	ň	ľ	ť	ď	ň	ľ	k	ch	c
I	l	t	d	n	l	t	d	n	l	k	ch	ť
Npl	ľ	t	d	n	l	t	d	n	l	k/č	ch/š	t
G	l	t	d	n	l/ľ	t	d	n	l	k/č	ch/š	t
D	l	t	d	n	l	t	d	n	l	k/č	ch/š	t
A	ľ	t	d	n	l	t	d	n	l	k/č	ch/š	t
L	l	t	d	n	l	t	d	n	l	k/č	ch/š	t
I	l	t	d	n	l	t	d	n	l	k/č	ch/š	t

Tabuľka 2

Alternačný pohyb na konci tvorotvorného základu pri skloňovaní slovenských substantív

skloňovací typ	substantíva s alternáciou		substantíva bez alternácie		H_0	H_1 /n/	χ
	p	$-p \log_2 p$	p	$-p \log_2 p$			
chlap	0,518	0,4916	0,482	0,5075	1,0000	0,9991	0,0009
hrdina	0,782	0,2774	0,218	0,4791	1,0000	0,7565	0,2435
dub	0,372	0,5307	0,628	0,4215	1,0000	0,9522	0,0478
stroj	0,014	0,0862	0,987	0,0186	1,0000	0,1048	0,8952
žena	0,217	0,4763	0,783	0,2763	1,0000	0,7546	0,2454
ulica	0,000	—	1,000	—	1,0000	0,0000	1,0000
dlaň	0,000	—	1,000	—	1,0000	0,0000	1,0000
kosť	0,000	—	1,000	—	1,0000	0,0000	1,0000
mesto	0,171	0,4357	0,829	0,2243	1,0000	0,6600	0,3400
srdce	0,000	—	1,000	—	1,0000	0,0000	1,0000
vysvedčenie	0,000	—	1,000	—	1,0000	0,0000	1,0000
dievča	0,989	0,0158	0,011	0,0716	1,0000	0,0874	0,9126

Tabuľka 3
Frekvencia konsonantických alternácií pri skloňovacom type chlap

	p	$-p \log_2 p$
n/ň	0,727	0,3344
k/c	0,184	0,4494
t/ť	0,059	0,2409
l/ľ	0,016	0,0955
d/ď	0,009	0,0612
ch/s	0,004	0,0319

H_0 = 2,5850 h = 0,4694
H_1 = 1,2133 R = 0,5306

Tabuľka 4
Frekvencia konsonantických alternácií pri skloňovacom type dub

	p	$-p \log_2 p$
t/ť	0,408	0,5277
n/ň	0,334	0,5284
l/ľ	0,139	0,3957
d/ď	0,120	0,3671

H_0 = 2,0000 h = 0,9095
H_1 = 1,8189 R = 0,0905

Tabuľka 5

Frekvencia konsonantických alternácií pri skloňovacom type žena

	p	$-p \log_2 p$
n/ň	0,436	0,5222
t/ť	0,284	0,5158
d/ď	0,159	0,4218
l/ľ	0,122	0,3703

H_o = 2,0000 h = 0,9151

H_1 = 1,8301 R = 0,0849

Tabuľka 6

Frekvencia konsonantických alternácií pri skloňovacom type mesto

	p	$-p \log_2 p$
l/ľ	0,511	0,4950
n/ň	0,266	0,5082
t/ť	0,166	0,4301
d/ď	0,054	0,2274
(k/č)	0,002	0,0179
(ch/š)	0,002	0,0179

H_o = 2,5850 h = 0,6563

H_1 = 1,6965 R = 0,3437

Tabuľka 7
Frekvencie konsonantických alternácií pri skloňovaní substantív v spisovnej slovenčine

	p	$-p \log_2 p$
n/ň	0,489	0,5047
t/ť, ť/t	0,264	0,5072
l/ľ	0,097	0,3265
d/ď	0,077	0,2848
k/c	0,071	0,2709
ch/s	0,002	0,0179
(k/č)	0,000	---
(ch/š)	0,000	---

H_o = 3,0000 h = 0,6373
H_1 = 1,9120 R = 0,3627

Literatúra

Dvonč, L.: K otázke spoluhlásky ľ v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 17, 1966, 75-84;

Džambová, A.: Vokalické a konsonantické alternácie v slovenčine. Diplomová práca. Prešov 1979. 138 s. Univerzita P. J. Šafárika, Filozofická fakulta;

Horecký, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava 1964;

Horecký, J.: Trochčlennyje gruppy soglasnych v načale slova v slovackom jazyke. In: Prague Studies in Mathematical Linguistics. 1. Prague, Academia 1966, 45-50;

Horecký, J.: Hranica morfém v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca 2. Red. J. Mistrík. Bratislava 1973;

Komárek, M.: Sur l'appréciation fonctionnelle des alternances morphonologiques. In: Travaux linguistiques

de Prague. 1. L'École de Prague d'aujourd'hui. Red. J. Vachek. Prague, Éditions de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences 1964;

Miko, F.: K otázke vokatívu v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 26, 1961;

Miko, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava 1962;

Mistrík, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava 1976;

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava 1966;

Pauliny, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava 1968;

Sabol, J.: K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume. Jazykovedný časopis, 19, 1968;

Sabol, J.: On the Use of Entropy in the Investigation of the System and Structure of Language. In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. Bratislava 1972;

Sabol, J.: Základné zvukové kombinácie v slovenčine. Kandidátska dizertácia. Košice 1972. Universita Karlova, Filozofická fakulta;

Sabol, J.: Skúmanie a interpretácia rytmických tendencií textu. Slovenská reč, 38, 1973;

Sabol, J.: Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. In: Studia Academica Slovaca 3. Red. J. Mistrík. Bratislava 1974;

Sabol, J.: Súčinnosť fonologickej a morfologickej roviny spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca 5. Red. J. Mistrík. Bratislava 1976;

Sabol, J.: Frekvencia deklinačných typov feminín v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, 27, 1976;

Sabol, J.: Frekvencia deklinačných typov neutier

v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 42, 1977;

Sabol, J. - Štraus, F.: Základy exaktného rozboru verša. 1. vyd. Bratislava 1969.

K teórii a praxi básnického prekladu

Dušan Slobodník

Niet sféry prekladateľskej práce, v ktorej by sa názory na problém tak odlišovali, ako je prekladanie poézie. Názory teoretikov siahajú od konštatovania, že poézia sa nedá prekladať, cez požiadavku, aby sa poézia prekladala prózou /toto stanovisko prevláda najmä u francúzskych teoretikov prekladu/, ďalej cez názor, že preložená báseň mala by byť doplnená o originálny text a jeho doslovný prozaický preklad, aby si čitateľ mohol konfrontovať tri texty /napr. Jackson Mathews v zborníku On Translatior - O preklade, 1959, zostavenom F. A. Browerom/ až po uznanie zákonitostí básnického prekladu - s dôrazom na slovo "básnický" /sovietski a naši teoretici - Kaškin, Gačečiladze, Levý, Popovič, Turčány, ďalej G. Mounin, E. Güttinger atď./.

Pravdaže "rôznohlas" teoretikov sa nevyčerpáva sústredením na základný problém - prekladať poéziu alebo nie. Veľa protikladných názorov na prístup k prekladaniu básnických textov je aj medzi tými teoretikmi, čo prekladanie poézie v podstate uznávajú.

Tu leží základná deliaca čiara medzi prívržencami lingvistickej koncepcie prekladu a medzi tými, čo vidia špecifiku básnického textu a od prekladu požadujú maximálne možné prenesenie celej obraznej a myšlienkovej sústavy originálu /pričom otázka jazyka, presnejšie sémantického aspektu básne sa stáva nie určujúcou, ale v hierachii požiadaviek na preklad spoluurčujúcou a jej narovň sa dostávajú iné - poetologické konštanty/. Táto opozícia

by sa mohla pomenovať aj opozíciou medzi požiadavkou poznávacieho /lingvistická koncepcia/ a esteticko-poznávacieho aspektu prekladu.

Cieľom našich úvah však nie je rozvíjať túto neutíchajúcu polemiku, ktorá - ostatne - v našich podmienkach nemá taká veľká intenzitu. Chceme si všimnúť isté zákonitosti prekladateľského procesu a výsledku tohto procesu, ako sa prejavujú pri preklade poézie.

Prekladateľa poézie si možno predstaviť ako človeka konfrontovaného s niekoľkými objektívnymi javmi, ktoré musí v procese práce rešpektovať.

Prvým faktom je literárne dielo, ktoré chce preložiť - v našom prípade báseň, cyklus básní atď. Literárne dielo *tvorí pre prekladateľa takú* skutočnosť, akou pre autora pôvodného textu bola reálna skutočnosť. Takto to formuluje napr. sovietsky teoretik G. Gačečiladze. Dodali by sme tiež, že východiskovou skutočnosťou pre prekladateľa nie je len text originálu ako istý uzavretý celok, ale aj inokonštanty: sama skutočnosť, ktorú musí prekladateľ vnímať kontrapunktne k autorovi - ako spoločnú skúsenosť, pričom niekedy s nevyhnutnými časovými a vždy s priestorovými posunkami /spomeňme ako príklad preklady zo starších básnikov; ak máme ostať na pôde ruskej literatúry, treba Puškina, Lermontova, Nekrasova a ďalších/; - okrem prekladaného literárneho diela je takouto východiskovou skutočnosťou pre prekladateľa aj ostatná autorova tvorba, jej jazykové, poznávacie, etické a estetické súradnice. /Nechcem tvrdiť, že prekladateľ jednej básne toho či onoho autora nevhnutne musí poznať mikrosvet a makrosvet autora s maximálnou dôkladnosťou, ale ťažko si možno predstaviť opačný prípad: že by prekladateľ pri prebásňovaní zbierky básní vychádzal iba z konkrétneho textu básní a nevnikol predtým do myšlienkového, poetologického atď. sveta básnika

a do značnej miery aj do literatúry, ktorej je autor súčasťou./

Všetko toto je akoby v úzadí procesu prekladateľskej práce, ale musí sa premietnuť aj do jej výsledku.

Pravdaže, "súčasťou" literárneho diela, ktoré je predmetom prekladateľského záujmu, je aj jazyk diela originálu ako štruktúra, ktorej špecifiku prekladateľ musí poznať. /Bokom ponechávame otázku prekladania z doslovného prekladu, ktorá je predsa len v celkovom súhrne problematiky atypická./

Druhým objektívnym faktom je cieľový jazyk, jeho dynamické, ale pritom vo svojej funkcii v platnosti na isté obdobie ustálená sústava. Je pochopiteľné, že prekladateľ poézie nemôže - okrem jednotlivých funkčných inovácií - vybočiť z hraníc tejto ustálenej sústavy, z jej lexikálnych a gramatických zákonitostí.

Ďalším determinujúcim činiteľom je synchronická domáca básnická prax daného obdobia, vždy súvisiaca na jednej strane s jazykom, s jeho vývinom, s jeho vnútornými zákonitosťami /v slovenčine napr. prízvuk, rytmický zákon, skladba lexiky, flexívna povaha jazyka, princípy syntaxe atď./, ale aj so skutočnosťou, s jej vývinovými tendenciami, so spoločenským pohybom /tematika poézie, ideové, etické, poznávacie, estetické aspekty diela, vzťah básnik - skutočnosť atď./ a samozrejme aj s diachronickou tradíciou /spomeňme tu prácu Mikuláša Bakoša o vývine slovenského verša, ktorá si všíma vnútorné premeny poézie od čias štúrovcov/.

Básnická prax daného obdobia - to je aj sústava metrických foriem, aj nepísanými zákonmi uznávaný kódex rýmových riešení, aj napríklad tendencia k potláčaniu inverzie, súvisiaca s rozšírením voľného verša, či úsilie odstraňovať "apostrofované" slová typu hoc', preds', kýs', čís',

- atď. Pravdaže, neuvádzame tu taxatívny výpočet charakteristických čŕt pojmu "domáca básnická prax". Podstatné však je, že prekladateľ musí pretlmočiť dielo do tejto sústavy, a to aj v prípade, keď ide o dielo autora časopriestorovo vzdialeného.

Bolo by iste nesprávne prekladať napríklad anglického básnika Chaucera /14. storočie/, jeho Canterburské poviedky archaickým poetologickým a jazykovým repertoárom.

Preklad poézie /prirodzene, mnohé z toho, čo sme doposiaľ povedali, sa vzťahuje aj na preklady prozaických a dramatických diel/ je okrem iného aj konfrontáciou dvoch časopriestorových rovín. Tým sa dá pochopiť nevyhnutnosť nových prekladov kľúčových diel svetovej literatúry /spomeňme ako príklad slovenské preklady Puškinovho Eugena Onegina/. Preklad - to je zasa iný aspekt - je zároveň konfrontáciou dvoch myšlienkových svetov, dvoch estetických sústav. Prirodzene, čím sú konfrontované myšlienkové svety a estetické sústavy vzdialenejšie, tým je úloha prekladateľa náročnejšia.

To sú všeobecné postuláty, makroproblematika básnického prekladu.

V súlade s týmito postulátmi sa uskutočňuje aj konkrétna práca s básnickým textom, práca na preklade jednej konkrétnej básne, teda mikroproblematika básnického prekladu.

Prirodzene, platia tu všetky spomínané objektívne fakty a javy, o ktorých sme hovorili, ale koncentrácia na dva texty - reálny východiskový a realizovaný cieľový - stavia pred prekladateľa aj nové problémy.

Báseň je organickou jednotou: 1. sémantickej zložky /do ktorej zahrnujeme nielen význam, ale aj jeho ideové, poznávacie, etické a estetické rozvrstvenia - teda myšlienkový svet básne a aj umeleckú obraznosť/; 2. výrazových

prostriedkov /teda poetologickej stránky básnickej výpovede: máme tu na mysli rýmové riešenie, metrum a rytmus, ich vzájomný vzťah atď./; 3. jazykového tkaniva diela /čo tu chápeme ako prvky štýlu, hudobnosť, dosahovanú istým zoskupením foném a ich väčších celkov, ako intonáciu atď./.

Tieto tri zložky diela musí mať na zreteli prekladateľ, ony sú jeho determinantmi, "obmedzujúcimi podmienkami", usmerňujúcimi jeho prácu, vplývajúcimi na proces a výsledok práce. A tieto tri zložky konkrétnej básne vytvárajú jej celkovú atmosféru.

Atmosféra básne - to je vlastne špecifikum daného diela, daného básnika, tá kategória, ktorou sa dielo /básnik/ odlišuje od iných javov analogického radu v rámci niektorej literatúry. Prirodzene, atmosféra básne /napriek všetkej abstraktnosti takéhoto pomenovania/ sa vytvára z konkrétnych zložiek, o ktorých sme hovorili, a súvisí aj s literárnym a - ak máme domýšľať veci do dôsledkov - aj so spoločenským procesom, do ktorého sa dielo zaraďuje.

Všetci teoretici prekladu, aj tí najoptimistickejší vyznávači potreby básnického prekladu, sa zhodujú v tom, že nie všetky zložky básne sa dajú bezvýhradne pretlmočiť do iného jazyka. Súvisí to - ako sme naznačili - s rozdielnymi vnútornými zákonitosťami jazykov, niekedy s inou spoločenskou skutočnosťou dvoch literatúr, s rozdielnou poetologickou sústavou atď. Každý preklad, čo je zjavné najmä v prípade, ak jednu báseň prekladali viacerí, je len väčšou či menšou aproximáciou, plnším či menej úplným pochopením pôvodnej básne.

Prekladateľ /asi o básnikoch vzniklo to talianske "traduttore - traditore ", "prekladateľ je zradca"/ ato- jí teda v každom konkrétnom prípade pred riešením, čo z prekladanej básne zachovať prednostne, čo možno vyjadriť transponovane, bez vnútorného jazykovo-poetologického

posunu /uveďme príklad z knihy gruzínskeho sovietskeho teoretika prekladu a prekladateľa G. Gačečiladzeho, ktorý dokázal, že veršovú schému anglického jambického pentametra, v anglickej poézii veľmi rozšírenú, je najúčinnejšie prekladať do gruzínčiny - pre rozdielnu intonačnú situáciu v angličtine a gruzínčine - štrnásťslabičným veršom/ a čoho sa treba zriecknuť, ak sa má zachovať hierarchia vnútorných hodnôt konkrétnej básne, niekedy aj príslušného básnika alebo dokonca literatúry.

Nech sa to aj zdá paradoxné, ale nie je možné ustanoviť takú hierarchiu spomenutých troch zložiek básne /sémantickej, poetologickej, jazykovej/, ktorá by pri preklade mala všeobecnú platnosť.

"Najzraniteľnejšou" stránkou schémy je poetologická zložka /videli sme to aj na Gačečiladzeho príklade z anglickej a gruzínskej poézie/. Zákonitosti básnickej praxe v otázkach rytmických, rýmových schém sa z jazyka na jazyk tak odlišujú, pričom aj v rámci príbuzných, napr. slovanských jazykov /ale aj v rámci románskych jazykov a takisto jazykove germánskych/, že prekladateľ sa musí uchyľovať k vnútornému jazykovo-poetologickému posunu a vedome sa zrieknuť niektorých poetologických schém originálu. Pravda to, čo nazývame vnútorným jazykovopoetologickým posunom, nie je vo vlastnom zmysle zrieknutím sa významnej štruktúrnej, systémovej zložky výpovede, pretože báseň je transpozíciou celého komplexu východiskovej výpovede do novej, inej sústavy a je prirodzené, že teleologickosť procesu prekladu si vyžaduje dôsledné uplatnenie vnútorných zákonitostí cieľového jazyka a cieľovej poetiky.

Preklad básnického diela možno nazvať aj odstraňovaním entropie, vznikajúcej v procese práce nad pôvodnou básnickou výpoveďou. Mohli by sme povedať, že východisková báseň je v negentropickom stave. V procese práce na prekla-

de sa táto negentropia stráca. Prekladateľ nevyhnutne entropizuje báseň, rozkladá ju na mikrozložky metafor, obrazov, veršov, strof. Cieľom je negentropia: maximálne priblíženie k východiskovej výpovedi /k všetkým jej zložkám/, i keď, ako sme už povedali, absolútna negentropia pri prekladе poézie nie je možná.

Otázky transpozície prvkov poetologickej sústavy si môžeme dokumentovať na Feldekových prekladoch z Majakovského. Musíme tu venovať pozornosť aj špecifike poézie V. Majakovského.

Tonický /v poslednom čase sa v sovietskej poetike udomácňuje pomenovanie "akcentný - aj v monografii M. L. Gasparova Sovremennyj russkij stich, Moskva 1974/ veršový systém Majakovského, teda záväznosť počtu prízvukov vo veršoch analogoch, možná prakticky len v jazykoch so silným /a pohyblivým/ prízvukom, núti prekladateľa zrieknuť sa tohto stavebného princípu verša. Namiesto toho Feldek disciplinuje verš slabičnosťou: spája verše s párnym počtom slabík /napr. 10-12, 12-14 atď./ alebo s nepárnym počtom slabík /13-13, 13-11 atď./.

Porovnanie slabičnej schémy ruského a slovenského textu Majakovského básne Sergejovi Jeseninovi /v knihe Záviďte mi, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1974/ ukazuje na túto rozdielnosť. Neexistencia požiadavky slabičnej zhody, ktorá tvorí jednu z podstát tonického veršového systému /ruský text/, nemôže, alebo - povedzme to miernejšie - nemusí vyústiť do kategorickej požiadavky striktnej slabičnosti v slovenčine:

verš	počet slabík v ruskom texte	počet slabík v slovenskom texte
1	11	13
2	12	13
3.	9	13

verš	počet slabík v ruskom texte	počet slabík v slovenskom texte
4	2	2
5	10	11
6	9	10
7	10	13
8	11	10
9	12	11
10	11	12
11	10	14
12	9	10

Nechceme tu rozmnožovať príklady: nielen pri preklade Majakovského, ale aj pri preklade iných ruských básnikov, kde je markantnejší skôr sylabotonický veršový systém, sa slovenskí prekladatelia funkčne odchyľujú od predlohy originálu a volia si schémy vyhovujúce z hľadiska domáceho jazykového a prozodického systému.[1]

Poukazom na báseň Sergejovi Jeseninovi sme chceli dokázať, že rytmická schéma originálu býva často pre prekladateľa najmenej "povinná".

S rytmickou štruktúrou poézie úzko súvisí používanie rýmov. Majakovskij bol novátorom v oblasti rýmu. Jeho rýmové novátorstvo bolo späté s radikálnou obnovou slovníka a s množstvom neologizmov, ktoré vniesol Majakovskij do básnického jazyka. Pravdaže, tieto vnútorné jazyky a poetologické konštanty zase úzko súviseli s novým prístupom Majakovského k skutočnosti.

Aký je Majakovského prínos do ruskej poézie v oblasti rýmov? Této otázka je o to zaujímavejšia, že rým a rytmus sú navzájom veľmi späté.

Sovietsky básnik a teoretik verša David Samojlov /mimochodom aj citlivý prekladateľ diel slovenských básni-

kov Kresku, Jesenského, Kostru, Lajčiaka do ruštiny/ v práci Kniga o russkoj rifme /Moskva 1973/ uvádza, že pred Majakovským boli v ruskej poézii tzv. nepresné rýmy /netočnyje rifmy/ typy "skómkan" /zhúžvaný/ - "ókon" /okien/ alebo "dukáty" - "kárty" zriedkavé. Zato - podľa Semojlovových výpočtov - v lyrike Majakovského v rokov 1912-1916 je ich až 51,6% a v poéme Flauta-chrbtica /1915/ dokonca 61,4%.

Z hľadiska ďalšej klasifikácie nepresných rýmov môžeme konštatovať, že u Majakovského sú časté tzv. asonančné rýmy typu "bólee" /väčšmi/ - "boľju" /bolesťou/, "izbýtok" /nadbytok/ - "izbítych" /tu: ošúchaných/,[2] často sa vyskytujú aj rýmy nerovnoslabičné typu "trézvosť" /triezvosť/ - "vrézyvajas" /zabodávajúc sa/ a najčastejšie sú rýmy useknuté "milión" /milión/ - "beľjó" /bielizeň/, "pokipél" /povrel si/ - "v dipkupé" /v diplomatickom kupé/.

Pri inom prístupe k rýmu Majakovského môžeme povedať, že v jeho poézii je veľa zložených rýmov typu "spokójen tak" /aký spokojný!/ - "pokojnika" /nebohého/.

Aké možnosti pri pretlmočení tohto repertoáru rýmov mal Ľ. Feldek? /Pravda, dodajme, že Majakovskij má aj veľa rýmov "klasických"./

Axiomatické je konštatovanie, že Feldek musel vychádzať z toho, čo sa v slovenskej versológii pokladá za rým, za dobrý rým. Apriórne boli vylúčené asonančné rýmy, pretože iné prízvukové pomery slovenčiny nedávajú možnosť používať takýto rým.

Zo zvukového hľadiska si okrem presných rýmov typu "bedači - ledačí", "asi - psy", "britvou - pitvou" prekladateľ mohol voliť a aj volil rýmy s useknutou spoluhláskou v jednom z členov rýmovej dvojice typu "uctievačov - je to dačo", "pauze - mauzer". Treba však zdóraz-

niť, že takýchto useknutých rýmov je vo Feldekovom preklade pomerne málo, čo zase súvisí s proporcionalitou využívania takéhoto typu rýmu v slovenskej poézii.

Zato veľmi frekventované - ak nazeráme na Feldekove rýmové dvojice z iného, nie zvukového aspektu, lež z hľadiska vnútornej výstavby rýmu - sú zložené rýmy. Túto možnosť využíva Feldek naplno: "ani sily - nanosili", "nepotrpí - do kotrby", "strechou klenú - zasmoklenú", "babráci - vybrať si", "pojem rýmu - utvorí mu" atď. /Príklady sú z knihy Záviďte mi./

Ak sa teda prekladateľ musel zriekнuť rytmického pôdorysu originálu, substituuje tento prvok poetiky maximálnym využívaním plnokrvných invenčných rýmov, ktoré dozaista obohatili rýmový repertoár slovenskej básnickej reči a môžu ovplyvniť Feldekovu pôvodnú tvorbu, aj tvorbu iných slovenských básnikov. /To je takisto jeden z dôkazov plodnosti a užitočnosti básnických prekladov./

Feldek - a toto konštatovanie má širšiu platnosť v kontexte prekladov z ruštiny do slovenčiny - teda v rámci poetologických prostriedkov kompenzuje odchýlky od rytmickej štruktúry originálu zvýraznením rýmového aspektu básní v cieľovom jazyku.

Aj tak však platí konštatovanie, že pri prístupe k pôvodnému básnickému dielu sú pre prekladateľa často najpohyblivejšou, najpremenlivejšou časťou prvky poetiky pôvodného diela.

Najstabilnejšou časťou básnickej výpovede je pre prekladateľa vo väčšine prekladov sémantická zložka a prekladateľ sa ju aj usiluje čo najadekvátnejšie pretlmočiť.

Sémantická zložka básne - to je jej myšlienkové /poznávacie, ideové, etické/ a obrazné /estetické/ jadro, ktoré prekladateľ nemôže nijako obísť, ani keď ho konkrétna hierarchia hodnôt v niektorých básňach núti sústreďovať

sa na iné zložky.

Skúmanie sémantickej zložky prekladu a jej transpozície do inej jazykovej a básnickej sústavy zároveň umožňuje vysloviť niekoľko postrehov o procese prekladateľskej práce.

Aj pri sústredení na problematiku sémantického poľa básne platí dialektická poučka o súvzťažnosti celku a časti. Práve na týchto častiach, na segmentoch textu by sme chceli dokumentovať proces básnického prekladu.

V básni Ja a Napoleon /v knihe Záviďte mi/ je úryvok:

Noč prišla.
Chorošaja.
Vkrádčivaja.

/Doslovný preklad: Prišla noc. / Dobrá. / Zakrádajúca sa./

Ľ. Feldek tento segment textu prekladá takto:

Prišla noc.
Tichá.
Iba duch tak vkročí.

Na vyšlenenom spojení /všetky tri riadky tvoria jeden verš/ "vkrádčivaja" - "iba duch tak vkročí" sa dá dobre dokumentovať analyticko-syntetický proces básnického prekladu.

Vidíme, že prekladateľ analyzuje sémantickú zložku východiskovej básne a prenáša jednotlivé segmenty textu do kategoriálnej významovej roviny, pričom pozornosť sa celkom prirodzene venuje slovám, ktoré majú niesť "ťarchu" rýmov. V tomto konkrétnom prípade interpretačnej operácie, ktorú tu nazývame prenosom do kategoriálnej významovej roviny, prekladateľ akoby preskúmal možné významy /sémantické pole/ slova "vkrádčivaja" /teda "zakrádajúca sa"/. "Zakrádať sa" - to je "kráčať potichu", "kráčať nenápadne", "kráčať ako duch". Posledný, rytmický

a rýmovo upravený najvhodnejší variant prekladateľ dosadzuje do verše, ktorého rýmovou dvojicou je potom verš "/alečny/ ... bojazlivo prevracajú oči".

Prirodzene, takýto hlboký prieskum sémantického poľa slova alebo spojenia slov nie je potrebný vždy. Napokon, aj v uvedenom verši je zvyšná časť textu preložená priamočiarejšie: "Prišla noc. /Tichá./ ..."

Prechod od "zakrádajúca sa /noc/" po definitívny tvar "iba duch tak vkročí" ukazuje hranice a či skôr možnosti prekladateľa pri prístupe k básnickému textu. Netreba vari zdôrazniť, že toto čiastkové riešenie segmentu básne je v súlade s celkovým prekladateľským prístupom, opiera sa o podobné interpretácie iných myšlienkových celkov a je podriadené zase rytmickému a rýmovému riešeniu básne v cieľovom jazyku, skrátka, že tu máme do činenia s vnútornou dialektikou jednotlivých zložiek básne.

"Iba duch tak vkročí" je - ak to vyjadríme inak - metaforou slovesa "zakráda sa". Prekladateľ teda metaforizuje text, nachádza najvnútornejší význam slova a ťaží - parafrázujúc práve Majakovského - grem rádia z tony rudy.

Metafora - a ostatné trópy - sú teda nielen súčasťou trópovej organizácie básne, ale aj konštruktívnym princípom interpretačno-prekladateľského procesu.

Tak svojrázny príklad metonymizácie v procese prekladu poskytuje ďalší príklad zo spomínanej básne V. Majakovského

Uličnyje tolpy k nebesnoj vlage
pripali goriaščimi ustami ...

/Doslova: Uličné davy sa k vlahe nebies / prisali horiacimi ústami .../ Preklad Ľ. Feldeka:

Spálené ústa davu vypili by
i všetku vlahu nebies, keby mohli.

Metonymiou je tu aj "spálené" namiesto "horiace" -

výsledok procesu horenia nahradzuje proces - aj spojenie "vypili by" namiesto "prisali sa".

Kvôli názornosti uvedieme príklad z poémy Flauta-chrbtica /v knihe V. Majakovskij: Veľavážení súdruhovia potomci, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972/:

Smiatéňjem razbitą razuma ograda,
Ja otčajaňje gromozžu, goriašč i lichoradočen.

/Doslovne: Zmätok rozbíja múr rozumu. / Vŕšim zúfalstvo, som rozpálený a lomcuje mnou zimnica. / Preklad Ľ. Feldeka:

Zúfalstvo rástlo. Pulz? Mrzol mi. A vrel mi.
Múr rozvahy sa rozbil na sto kusov.

Prekladateľ tu konkretizuje a metonymizuje "lomcovanie zimnice" a vyjadruje ho prostredníctvom "mrznutia" a "vrenia" pulzu.

Nazdávame sa, že koncepcia využívania celej šírky sémantického poľa je osobitne dôležitá pri preklade básnických diel. /Pri preklade prozaických a dramatických diel je možnosť využívania celého rozsahu sémantického poľa podstatne obmedzená, a to preto, lebo prekladateľ prozaického a dramatického diela má na rozdiel od básnického prekladateľa - vždy povinnosť hiérarchizovať sémantickú zložku pôvodiny a "neobetovať" ju sčasti v prospech poetologickej a jazykovej zložky./ Význam tejto koncepcie vidíme aj v tom, že prekladateľ básnického diela ňou akoby reštrukturalizoval proces tvorby jazyka v jeho veľmi dávnom vývinovom období.

Poézia totiž ako nijaká iná literárna výpoveď o skutočnosti uchováva vo svojej štruktúre relikty životnej skutočnosti: prvky rytmu, rýmu siahajú do dávnej minulosti človeka a jazyka.

V tvorbe každého prekladateľa poézie sa môžeme stretnúť s takýmto využívaním sémantického poľa /pričom

využívaním na ploche slova, slovného spojenia, verša, často strofy/.

Tak napríklad Paul Verlaine v básni Sérénade má verš:

Et pour finir, je dirai le baiser
de ta lèvre rouge,
et ta douceur à me martyriser,
- mon ange! - ma gouge!

Miroslav Válek, ktorý túto báseň preložil do slovenčiny /rovnako ako celý výber z Verlaina, nazvaný Vôňa tvojho tela, vydal Slovenský spisovateľ/, použil takéto riešenie:

Tvojim bozkom vzdávam chválu nepokon,
ústam ako muškát.
Tá ich trpká sladkosť, to bude môj akon,
ty anjel - ty slúžka.

Tu slovenský básnik využíva jednu z konkretizácií červenej farby, farbu kvetu muškátu, a tak prekladá francúzske "tvoje červené pery". Netreba vari osobitne zdôrazňovať, že prekladatelia básnických diel vo všeobecnosti sa k takejto metaforizácii a metonymizácii uchyľujú len vtedy, keď si to vyžaduje poetologické riešenie, t.j. rytmus a veľmi často najmä rým. Tak konkrétne v citovanom preklade z Verlaina je tým "kategorickým imperatívom", ktorý si vyžadoval využitie v podstate metaforického spojenia " ... ústam ako muškát", požiadavka rýmu, záverečného, kľúčového slova strofy.

Vnútorná, transformačná interpretácia segmentov, podriadená požiadavkám prekladu celku básne, je najdôležitejším prekladateľským riešením, základným stavebným kameňom teórie básnického prekladu. Na týchto segmentoch a posunoch sa dá najobjektívnejšie zachytiť proces práce, čo už samo osebe odôvodňuje záujem o tieto sémantické transformácie.

Aj z týchto prekladov, ktorých počet možno rozmnožovať prakticky donekonečna a ktoré pokladáme za základ ďalšieho, rozvetvenejšieho teoretického prístupu k problematike prekladania poézie, je zjavné, nakoľko sa poetika básnického prekladu odlišuje od poetiky predkladu prozaických či dramatických diel. A ak je aj predmetom porovnávacieho skúmania pôvodný a preložený text, ukazuje sa, že teória prekladu si do všetkých dôsledkov musí uvedomiť nosnosť porovnania poetiky prekladu prozaických, dramatických a básnických textov, rozdiely v prístupe k jednotlivým typom textov, ktoré sa prejávujú i v procese práce, bezpochyby najmenej preskúmanej oblasti prekladateľskej činnosti, na ktorú sa v ďalšom výskume hodno zamerať prednostne /tvorivý proces básnika a prekladateľa poézie, prozaika a dramatika si vynucuje jeho porovnanie s tvorivým procesom vedca/, i vo výsledku - v konkrétnom preloženom texte.

Prirodzene, príklady, ktoré sme uviedli, nie sú skúsi špecifikou prekladu básnických diel do slovenčiny. Rovnaká je platnosť koncepcie využívania šírky sémantického poľa pri preklade básnických diel zo slovenčiny do ktoréhokoľvek jazyka.

Poznámky

[1]Vo veršoch 9 a 11 je v slovenskom texte odchýlka od schémy zhody párnych, resp. nepárnych slabík spojených veršov. /Majakovského rýmová schéma v básni je abab a je to zároveň jeho najrozšírenejšia, i keď nie jediná, rýmová schéma./

[2]asonančné rýmy - uveďme definíciu A. Kvietkovského - *sú také nepresné rýmy, v ktorých sa zhodujú prízvučné* slabiky, kým zakončenia rýmovaných slov /ženské alebo daktylské/ majú buď rovnaké znenie, alebo približnú zvukovú zhodu. Je pochopiteľné, že v takomto spojení má slovo "asonančný" iný význam, ako sa zaužíval v našej poetike, kde sa pod asonanciou rozumie opakovanie samohlások vo verši.

Slovenské ochotnícke divadlo

Vladimír Štefko

Deň 22. augusta 1830 - je oficiálny dátum zrodu slovenského ochotníckeho divadla ako organizovanej, uvedomelej a systematickej činnosti. V ten deň totiž mala premiéru v Liptovskom Mikuláši Chalupkova veselohra Kocúrkovo. Predstavenie pripravil vlastenecký vydavateľ, redaktor a knihviazač, mešťan Gašpar Fejerpataky-Belopotocký a do roku 1834 pod jeho vedením zohrali v tomto stredoslovenskom meste ďalších 33 predstavení. Uvádzal predovšetkým Chalupkove hry, priniesol na slovenské javisko hry českých autorov - J. N. Štěpánka, J. K. Klicperu, J. K. Tyla, nemeckého Kotzebueho. Hercami bola zväčša liptovskomikulášska mládež.

Do roku 1830 síce existovalo divadlo na slovenskom etnickom území, ale bola to činnosť sporadická a je aj slabo historicky dokumentovaná. No divadelný vývin v tejto časti Rakúsko-uhorskej monarchie prebiehal obdobne ako v okolitých krajinách - v histórii divadla nájdeme práve tak ako inde pašiové predstavenia, mystériá, kočovných hercov z Talianska i Nemecka, ľudové folklórne divadlo, dvorné predstavenia na prepychových šľachtických sídlach i divadelnú profesionálnu prevádzku v reči nemeckej a maďarskej systémom stagionových divadelných sezón v Bratislave a v Košiciach. Z týchto ohľadov nepredstavuje slovenské ochotnícke divadlo, ktoré sa zrodilo v prvej tretine minulého storočia, hnutie, ktoré by nemalo vlastné korene. Jeho špecifikom je skôr to, že sa začínalo vyvíjať v období, keď sa konštituovali moderné národy a keď vznikajú v Európe, najmä v slovanských krajinách profe-

sionálne národné divadlá ako výraz uvedomelej národnej politickej i kultúrnej aktivity. Keďže Slováci vtedy žili v období ťažkého sociálneho i národnostného útlaku, takmer bez škôl, bez kodifikovaného spisovného jazyka, bez jedinej kultúrnej ustanovizne /hoci významných mužov vedcov, spisovateľov poskytli okolitým národom mnoho/ - vzniklo divadlo adekvátne tomuto položeniu - divadlo ochotnícke. Slovenskému živlu chýbali väčšie mestské centrá /väčšina miest bola v rukách nemeckých, neskôr i maďarských mešťanov a šľachty/, ale aj kapitálove silnejšia vrstva meštianstva, ktorá by mohla svoj vplyv na veci politické a kultúrne národne výraznejšie presadiť. Na Slovensku na viacerých miestach existovali divadelné budovy, či divadelné sály - no ani do jednej nemali prístup slovenskí divadelníci. A tak sa hrávalo v hostincoch, v opustených kláštoroch, v stodolách, v súkromných domoch, či na voľnom priestranstve. Nebolo stálych javísk, pri každom predstavení sa spočiatku muselo improvizovať.

No nebolo to divadelné hnutie, ktoré bolo celkom bez kontaktov s európskym divadelným a umeleckým prúdením. Desiatky synov národne uvedomelých slovenských rodín študovali vo Viedni, v Budapešti, v Jene, Halle, vo Vratislavi, vo Wittenbergu, v Lipsku. Prichádzali domov dobre oboznámení s dobovou dramatickou spisbou i s javiskovou praxou. Svoje ideály a poznatky však museli prispôsobovať domácim pomerom - politickým i hospodárskym. No nielen inteligencia sa v cudzine oboznamovala s divadlom - turčianski olejkári, orevskí plášteníci, liptovskí murári, záhorácki zeleninári a kamenári cestovali doslova po celom svete. Ako to dosvedčujú dochované dokumenty, mnohí z nich sa živo o divadlo zaujímali a neskôr sa pokúšali svoje skúsenosti uplatniť aj doma. Neraz sa im darilo spájať domácu tradíciu ľudového zvykoslovného folklórneho divadla so zahra-

ničnými divadelnými praktikami.

Okrem mikulášskej aktivity významnú úlohu pri zrode slovenského ochotníctva zohrala bratislavské študujúca mládež. Tamojšie Evanjelické lýceum /na ktorom bol profesorom aj autor prvej slovenskej hry - Juraj Palkovič, Dva buchy a tri šuchy, Bratislava 1800/ sa v tridsiatych a štyridsiatych rokoch stáva semenišťom národne uvedomelej inteligencie. Tu sa zrodila a sformovala štúrovská generácia, ktorá má pre rozvoj slovenskej kultúry význam priam zakladateľský. Ohlas úspešného divadelného podniku v Liptovskom Mikuláši sa dostal aj do Sobotišťa, neveľkej obce blízko Senice na západnom Slovensku, kde bol učiteľom uvedomelý a vzdelaný Samuel Jurkovič. Sám však veľa nezmohol, a tak sa spojil s bratislavskými študentmi, z ktorých najmä Andrej Sládkovič v roku 1841 dal rozhodujúci impulz. Vzniklo Slovenské národné divadlo nitranské, voľné divadelné združenie študujúcej mládeže a miestnych nadšencov. Ako prvú premiéru uviedli Kotzebueho frašku Starý kočiš Petra III.

Potom naštudovali Klicperovu komédiu Tivotvorný klobúk a Kotzebueho hru Gróf Beňovský, čiže Sprisahanie na Kamčatke. Andrej Sládkovič pre súbor preložil Voltairovu Zairu - k inscenácii však nedošlo. Uviedli ešte Raupachovu tragédiu Nevoľníci, alebo Izidor a Olga a Klicperovu hru Loketský zvon. Napriek nepredstaviteľným ťažkostiam, ktoré mladí divadelníci mali s vrchnosťou a divadelnými miestnosťami, mali ich predstavenia obrovský ohlas a zájazd do Uhrovca, Martina a Liptovského Mikuláša im urobil dobré meno po celej krajine.

Tretím strediskom zakladateľského významu bola Levoča. Roku 1840 zbavili profesúry na bratislavskom lýceu Ľudovíta Štúra. Študenti na protest opustili mesto a rozhodli sa študovať v Levoči. Tu pod vedením Štúrovho spolupracovníka Jána Francisciho vytvorili v roku 1845 súkromnie di-

vadlo slovenských divadelných ochotníkov, ktoré vyvíjalo čulú aktivitu - v rozpätí siedmich mesiacov zahrali 22 predstavení, pričom okrem slovenčiny ozývala sa z ich javiska aj chorvátčina a maďarčina. Na repertoári mali Klicperu, Kotzebueho, Chalupku, ale aj hru svojho vrstovníka M. Dohnányho Odchod Slovákov z Bratislavy. Všetky náklady na predstavenia si platili z vlastného vrecka, neraz museli svoje predstavenia pred širšou verejnosťou utajiť. V roku 1847, keď divadlo svoju činnosť končí, uviedli Moliérovu komédiu Lekárom proti svojej vôli. Bol to prvý Moliér na skromnej slovenskej scéne.

Vplyv týchto troch divadelných centier - najmä vďaka študentom, ktorí sa cez prázdniny pokúšali vo svojich rodiskách pripraviť divadelné predstavenia - bol neobyčajne veľký. A tak už v polovici štyridsiatych rokov a začiatkom päťdesiatych rokov môžeme narátať desiatky slovenských miest a obcí, kde sa hralo divadlo po slovensky. Štúrovská mládež jednoznačne prijala za svoju štúrovskú jazykovú reformu, a tak ich divadelné predstavenia sa stávali významným širiteľom slovenského spisovného slova. Umelecké hodnoty týchto predstavení boli skromné - veď sa realizovali v krátkych skúšobných termínoch, zväčša bez herečiek, mladší museli hrať dievčenské úlohy, bez dekorácií, či s minimálnym riešením scény, bez javiskovej techniky, ale mnohokrát aj bez väčších znalostí a skúseností divadelných. Ich najväčší význam spočíva v ich zakladateľskej funkcii. Boli najvýraznejším prejavom národno-uvedomovacieho pohybu, mali teda charakter aj národno-manifestačný, politický i osvetovo-vzdelávací.

Porážka revolúcie v rokoch 1848/49 znamenala zabrzdenie sľubného rozbehu slovenského umenia, ktoré sa rodilo vo veľmi skromných podmienkach, za veľkého odriekania a ľudských obetí. Marcová ústava z roku 1849 síce sľubovala národnú rovnoprávnosť, no v posledný deň roku 1851 cisár

ústavu odvolal, a nastalo obdobie suchoty a temna. V predchádzajúcich dvoch desaťročiach sa slovenské ochotníctvo konštituovalo ideologicky i organizačne. V tomto období sa len ťažko prebíjalo životom. Hurbanov časopis Slovenské pohľady síce zdôraznil, že u nás musí divadlo opäť byť školou života a mravov, ale tvrdá cenzúra, prenasledovanie všetkého, čo sa k slovenskému národu hlásilo, kruto postihla slovenský národný i kultúrny život.

Po vojenských neúspechoch Rakúskej armády v Taliansku cisár odvoláva ministra Bacha, ruší absolutizmus, a dáva milostivo svojim národom štipku slobody. Výsledkom toho je vznik prvých slovenských kultúrnych inštitúcií - zakladajú sa prvé slovenské gymnáziá, výsledkom Memorandových žiadostí slovenského národa je aj ustanovenie Matice slovenskej. V hojnejšom počte vychádzajú slovenské knihy a pomerne búrlivo sa rozvíja aj ochotnícke divadlo. S ním je spojené meno dramatika Jána Palárik, ktorý sa stal zvýrazňovateľom nového myslenia. Hlásal národnostnú znášanlivosť, toleranciu a jeho komédie oproti J. Chalukovi, ktorý je vedúcim zjavom prvej periódy existencie slovenského divadelníctva /1830-1849/, získali na farebnosti, malebnosti, stratili však ostrý satirický náboj /Dobrodružstvo pri obžinkoch, Drotár, Inkognito/. Značný ohlas získala Palárikova tvorba u južných Slovanov, kde sa hojne hrávala na profesionálnych i amatérskych javiskách.

Dramatikov bolo v tomto období viacej - no nikto nedosiahol významu a popularity Palárikovej. V tieni ostal večný skeptik, ironik a kritik Jonáš Záborský, ktorého počtom impozantné dielo sa na javisko prakticky nedostalo.

Slovenské ochotnícke divadlo už stihlo zapustiť pevné korene a rozkošatiť sa. Okrem starého centra Liptovského Mikuláša začína vznikať nové ohnisko divadelného života, ktoré najmä od sedemdesiatych rokov minulého storočia pre-

berie na seba vedúcu úlohu celkom jednoznačne - Turčiansky Svätý Martin. Sídlo Matice slovenskej, gymnázia, slovenskej kníhlačiarne, redakcií slovenských novín a časopisov si ustanoví najprv stály divadelný spolok Slovenský spevokol /1872/ a potom aj postaví ako prvý vlastnú divadelnú budovu - Národný dom, v ktorej potom hrávali, lebo Maticu v roku 1875 i slovenské gymnáziá zakázali a ich majetok zhabali. Slovenský spevokol začal vydávať aj prvú edíciu dramatickej literatúry Slovenský divadelný ochotník, a sprístupňovať tak vlastne svoj repertoár celej slovenskej pospolitosti. Martinský spevokol bol neobyčajne dobre organizovaný spolok, ktorý časom nadobudol aj istý majetok, hrával pravidelne, robil i zájazdy do okolia a po zákaze Matice slovenskej spolu so spolkom slovenských žien Živenou a Slovenskou muzeálnou spoločnosťou až do vzniku prvej Československej republiky bol vlastne jediným kultúrnym centrom a ohniskom národného kultúrneho života. Disponoval celým radom vzdelaných literárnych spolupracovníkov, autorov, prekladateľov, redaktorov, mal široký kádor schopných hercov a jeho práca bola postavené na dôsledných demokratických tradíciách. Hrával tu robotník vedľa lekára, doktor práv vedľa roľníka, remeselník vedľa bankového úradníka, či slovenského spisovateľa. Až prvá svetová vojna priškrtila aktivitu slovenských ochotníkov. Slovenský Spevokol sa stal majákom v tme, ako ho nazval významný slovenský estetik a básnik dr. Štefan Krčméry. Bol slovenskému národu ozajstným národným divadlom, hoci pre krutú nežičlivosť pomerov iba ochotníckym.

Koniec vojny, rozpad Rakúsko-Uhorskej monarchie, vznik Československej republiky znamenal nebývalý rozvoj ochotníckej aktivity. Mohli by sme ju prirovnať k erupcii sopky. Zlepšili sa organizačné podmienky. Divadelné sály, z ktorých mnohé sa budovali na rozhraní storočí s úmyslom

posilniť maďarizačný tlak aj kočovným maďarským divadlom, dostali sa do slovenských rúk. Pre majiteľov hostincov a dvorán prestalo byť existenčne nebezpečným povoliť slovenské ochotnícke divadlo. Rapídne sa rozrástla slovenská inteligencia a veľkú úlohu zohrali českí ochotníci, ktorí prišli na Slovensko zväčša ako správni úradníci. Priniesli so sebou skúsenejšiu réžiu, rozšírili repertoár o českú historickú drámu /Tyl, Jirásek, Stroupežnický/ i súčasnú českú drámu /medzi ňou však aj veľa divadelného braku/. V roku 1924 napríklad už zaznamenalo pravidelné účinkovanie 1539 súborov v 804 obciach, ktoré naštudovali za rok 2924 premiér. Najhranejším autorom bol slovenský ľudový dramatik Ferko Urbánek a popri ňom sa dostávali na scénu častejšie aj autori kriticko-realistickí: J. G. Tajovský, J. Hollý. Repertoár sa však modernizuje pomaly, pretože životné podmienky, štruktúra spoločnosti ostáva ešte dlho na predvojnovej úrovni. Silnou stránkou slovenského ochotníctva dvadsiatych rokov nášho storočia bolo herectvo - oplývalo radom samorastlých talentov. Réžia a scénografia boli slabou stránkou, ktorú sa darilo odstraňovať až v nasledujúcom desaťročí.

Treba poznamenať, že ekonomická stránka divadelného ochotníckeho podnikania bola slabá. Štát podporoval ochotnícke divadlo viac morálne ako ekonomicky, náklady na vybavenie javísk, dane a dávky zo zábavy boli vysoké.

Ak do týchto čias vystupuje slovenské ochotníctvo ako monolitný jav, v druhej polovici dvadsiatych rokov sa začína jeho vnútorná diferenciácia. Nielen v zmysle kvalitatívnom, keď vo väčších mestách existujú systematicky a náročne pracujúce divadelné združenia /Martin, Liptovský Mikuláš, Banská Bystrica, Zvolen, Kremnica, Bardejov, Nitra, Vrútky a i./, ale aj v zmysle politickom. Proletárske divadlo, organizované najmä Komunistic-

kou stranou, začína sa triedne vyhraňovať, repertoárovo i výrazovo odlišovať. Najprv tu cítiť vplyv sovietskeho politického divadla a potom tu možno zbadať ozveny na sovietsku divadelnú avantgardu.

Množstvo nových divadelných súborov vyvolalo k životu prvú slovenskú divadelnú organizáciu. Ústredie slovenských ochotníckych divadiel /ďalej ÚSOD/ vzniklo na ustanovujúcom zhromaždení v Martine roku 1922 ako tesne pridružená organizácia k oživotvorenej Matici slovenskej. Sprvu si kládla skromné ciele - združiť existujúce divadelné spolky, viesť ich k náročnejšej a zodpovednejšej práci, pomáhať im pri voľbe repertoáru, organizovať každoročne divadelné závody, usporadúvať divadelné kurzy. V oblasti ideovo-koncepčnej ÚSOD v podstate nadväzoval na ciele a snaženia predvojnového ochotníctva, kedy divadlo bolo predovšetkým národnou a mravnou inštitúciou, ktoré má vzdelávať, poučať a vôbec priaznivo vplývať na slovenský ľud. Bolo treba vykonať zakladateľskú kultúrno-osvetovú prácu. ÚSOD spočiatku nevstúpil do slovenského divadelného života /od roku 1920 existovalo v Bratislave aj prvé profesionálne divadlo Slovenské národné divadlo, ktoré však opäť nebolo slovenské, ale české; Slovenské profesionálna činohra vznikla až v tridsiatych rokoch, jeho zmiešaná česko-slovenská činohra uviedla do r. 1930 však 62 premiér po slovensky/ nijako revolučne. ÚSOD vykonal základné administratívno-organizačné práce, sústredil okolo seba ľudí - netreba zabúdať, že aj ľudí divadelne edukovaných a erudovaných bolo v tom čase na Slovensku neobyčajne málo, že organizácia neustále zápasila s veľkými finančnými problémami a nebyť patronky Matice slovenskej, bola by veľmi rýchlo skončila svoju púť.

Roku 1925 začal ÚSOD vydávať prvý slovenský divadel-

ný časopis Slovenský ochotník, skromný vestník organizácie, ktorý bol roku 1928 vystriedaný širšie koncipovaným časopisom Naším divadlom. Aj pomocou týchto periodík sa ÚSOD-u podarilo prehĺbiť vplyv na slovenské ochotnícke divadlo tak, že každý solídnejšie pracujúci divadelný súbor bol členom organizácie /v dodržiavaní stanov a v plnení členských povinností bolo vedenie ÚSOD-u prísne/ a nároky na divadelnú prácu, na umeleckosť jej vyjadrenia, začínajú rásť. Modernizuje sa repertoár, vo väčšej miere pribúdajú preložené hry, slovenské ochotníctvo sa začína aspoň sčasti vyrovnávať s odkazom svetovej klasiky.

Roku 1928 napísal Š. Krčméry o banskobystrickom predstavení Skochovej hry Kráľovnin omyl tieto slová: "našli štýl, ale preštylizovali ho do neživotnosti". Odmyslime si teraz klasifikáciu, a vyberme z tejto informácie iba aspekt štýlu. Najmä keď vieme, že toto predstavenie v hojnej miere využívalo scénické, najmä svetelné efekty. V tejto príslovečnej a typickej "bystrickej paráde" vari možno nájsť prvé uvedomelé pokusy prekonať prízemný opisný realizmus, a postaviť inscenáciu do štylizovanej polohy, v ktorej hlavnými vyjadrovacími prostriedkami sú: sošné gesto, viazané reč, deklamácia verša a náznak nahradzuje popisnú vernosť. Roku 1929 agilný nitriansky súbor Čapek inscenuje podobnými prostriedkami Wildeho Florentínsku tragédiu. Roku 1930 po nej siahajú v Banskej Bystrici spolu so Salome toho istého autora, keď sa roku 1929 prezentovali Vrchlického neoromantickou hrou Cattulova pomsta. Môžeme tu tede nájsť uvedomelé pokusy pokročiť ďalej. Neprekvapuje to, pretože aj v Banskej Bystrici, aj v Nitre pôsobili v súboroch viacerí českí divadelníci, ktorí prišli poučení vlastnou profesionálnou tradíciou. Nimi po prvýkrát uvedené hry našli

ohlas aj u iných súborov, ich štýl hrania tiež. Predbežne však bez väčších úspechov. Bolo to len semienko, ktoré malo vzklíčiť až o nejakých desať rokov neskôr.

Roku 1934 uvádza Slovenský spevokol v Martine hru sovietskeho autora Piotra Gorlova Únosca ohňa v réžii F. Hoffmanna. Čím je táto inscenácia pozoruhodná, na to odpovedá Andrej Mráz svojím článkom v Našom divadle: "Režisér Hoffmann zladil celý kus do štylizovaného celku, v ktorom sa podtrhovala primitívnosť neutrálnej štruktúry predhistorického človeka a jednotlivé postavy boli viac znakmi, viac symbolmi než individualizovanými jednotlivcami." A tak zrazu máme na slovenskom ochotníckom jevisku ozvenu symbolistického divadla nielen v texte, réžii, ale aj v herectve, v ktorom hlavní predstavitelia i množstvo komparzistov tvorili jednotný celok, "z ktorého nemožno menovať jedného, aby sa tým neublížilo ostatným." /A. Mráz/ No tieto modernizačné úsilia neostali pri tomto výboji. Slovenský spevokol aj ďalej rozširuje hranice svojej tvorby - r. 1936 inscenuje v Hoffmannovej réžii Jonsonovho a Zweigovho Volpona, akcentuje fyzické konanie a charakterizáciu postáv a dva roky predtým ešte Moliérov Nanútený sobáš v jasných karikatúrnych líniách, v ktorých hercom prišlo postihnúť základné črty postavy a stvárniť ich skoby ostrým ťahom pera, v nemalej hyperbole.

Začiatkom tridsiatych rokov silnie v slovenskom ochotníctve tendencia smerom k poetizácii divadla. Roku 1931 Slovenské liga v Spišskej Novej Vsi hrá takto úspešne Zeyrovu novoromantickú hru Radúz a Mahuliena, súbor Čapek v Nitre roku 1934 Wolkrovu hru Najväčšia obeť a štylizačné úsilia najmä v oblasti deklamácie a výtvarnej zaznamenávame aj v Slovenskom spevokole.

V dobovej tlači sa veľmi často píše o "prepatetizovaní". Ak to zoberieme z hľadiska štýlu /a nielen ako klasifikéciu/ v konkrétnych súvislostiach daného repertoárového čísla, signalizuje nám tento jev až prekvapujúco úsporné a masové snaženie na konci tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov o prekonanie už konvenčného napodobovacieho realistického, či pseudorealistického štýlu. Zrejme objektívne sa už pociťovala potreba rozširovať štýlové hranice slovenského herectva a réžie. Nútili k tomu nielen event. profesionálne vzory /najmä Praha a česká činohra SND, v štyridsiatych rokoch aj režisérske úsilia režiséra Hoffmanna a dr. Jamnického v SND/, odborná literatúra, ale aj repertoár a prirodzené hľadačstvo, obsiahnuté v každom umeleckom snažení. Vyvrcholením tejto línie modernizácie boli predstavenia Cyrana z Bergeracu /Štefánikov dramatický krúžok z Bratislavy, 1940/, Hugovi Hernani /Ružomberok 1940, Štefánikov dramatický krúžok z Bratislavy, 1941, Martin Slovenský spevokol, 1942/, Martákovej veršovaného Jánošíka /Mestské divadelné združenie Banská Bystrica, 1941/, ba aj ojedinelý pokus o antiku - Sofoklova Antigona roku 1943 v Slovenskom spevokole v Martine i o nadrealistickú Bezekovu Klietku - Dolný Kubín 1939. No tým, čo je pre tridsiate roky martinský Revízor, Shawova Svätá Jana a O'Neillova Túžba pod brestami - v ktorej herci "nerozkúskovali svoje výkony realistickou popisnosťou, ale zauzľovali ich v celok, v typové vyhranenie" /A. Mráz/, zintelektualizovali svoje herectvo, tým je pre prvú polovicu rokov štyridsiatych liptovskomikulášske predstavenie Pľuščevského dramatizácia Dostojevského románu Zločin a trest v réžii Ivana Terena. Liptovskomikulášski akademici prelomili, súc poučení sovietskou a pražskou divadelnou avantgardou, bariéru psychologickej popisnosti a determinácie

a akcentovali znakovosť postáv v silnej divadelnej expresii.

No ak chceme pravdivo interpretovať štylizačné úsilia a výboje slovenského ochotníckeho divadla týchto čias, je potrebné poznamenať, že realistické divadlo, najmä tak ako ho formuloval K. S. Stanislavskij a ako ho prezentovalo sovietske divadelníctvo, našlo v polovici tridsiatych rokov u nás živnú pôdu. Prirodzeným dispozíciám slovenských hercov bolo blízke učenie tohto učiteľa divadelných národov. A zásluhou najmä J. Borodáča aj Ústredie slovenských ochotníckych divadiel túto tvorbu vedome propagovalo a v dejinách tejto metodickej organizácie sa objavuje ako prvý ucelený a koncepčne presadzovaný divadelný systém. V ostatnom sa len paberkovalo a úspešné predstavenia sa viazali na výnimočné tvorivé osobnosti.

Pravdaže, nemožno si predstavovať, že takýto modernizačný prúd bol masovým javom. Faktom je, že sa dial na pôde vyspelých krúžkov, disponujúcich silnými režisérskymi osobnosťami, ktoré mali schopnosť formovať aj svoj herecký kolektív. A vôbec, jednou zo základných príčin pomerne pomalého rozvíjania všestranne disponovaného herectva na slovenských ochotníckych javiskách bola citeľná absencia režisérskych osobností. Ale príklady priťahovali. Repertoár, ktorý takto prezentovali vyspelé krúžky v závodoch, sa uplatnil aj inde, aj inde sa snažili vyhovieť štýlovej polohe hry, a tak spomínané modernizačné úsilia nemali už charakter iba občasných exkurzií, ale možno ich nazvať nastupujúcim trendom.

Významnú, a dodnes z tohto aspektu nedocenenú úlohu v inovačnom procese slovenského divadelníctva zohralo proletárske divadlo, najmä na sklonku dvadsiatych a tridsiatych rokov. Ním uvádzané programy textovo a štýlovo inšpirované sovietskou avantgardou, nemeckým expresioniz-

mom boli u nás načisto novým tónom. Hnutie Modrých blúz, recitačných zborov, ozveny na sovietske masové predstavenia a princíp demonštrácie politického a sociálneho javu na javisku mohol pri väčšom dosahu pôsobiť obrodne na celé divadelníctvo. Zdá sa, že v istých momentoch zapôsobili aj na meštiacke divadelníctvo, ale hlbší výskum tu bude potrebné ešte len vykonať. Pozoruhodné pritom je, že proletárske divadlo po prvý raz v histórii prakticky zachytilo avantgardné divadelné prúdenie takmer synchrónne s jeho rozmachom v krajinách vzniku. Ostatné divadelné výboje sa u nás upletňovali s oneskorením.

Významnou zložkou slovenského ochotníckeho divadla boli jeho divadelné závody, festivaly, ktoré sa od roku 1923 konali každý rok v Martine. Najprv ako prehliadka prihlásených súborov /najmä tých, ktoré mali finančné prostriedky na cestu do Martina/, od roku 1932 už ako výberová, vrcholná konfrontačná báza s celoslovenskou platnosťou.

Mimo vplyvu ÚSOD-u zostala časť robotníckych divadelných súborov /z nich niektoré, najmä krúžky Sociálnodemokratickej strany hrávali veľmi často ľahký, operetný repertoár - a proti tomu ÚSOD po celý čas svojej existencie nemilosrdne bojoval; naopak krúžky KSČ hrávali najčastejšie agitačný repertoár, tzv. živé noviny, Modré blúzy, politický kabaret a celovečerné hry uvádzali iba sporadicky/ a množstvo podenkových súborov, ktoré využívali divadlo vyslovene utilitárne - na získanie peňazí, napr. hasiči na striekačku, športovci na dresy a pod. Títo ani nemali šancu sa v ÚSOD-e udržať, pretože táto inštitúcia starostlivo bdela nad seriózznosťou ochotníckeho podnikania. Aj naďalej sa držala zásady, že divadelné umenie má byť nepolitické a nemá sa zúčastňovať na každodennom politickom boji.

Významným stimulom ochotníckej tvorby boli tradičné vystúpenia ochotníckych víťazov zo závodov v Martine na scéne Slovenského národného divadla v hlavnom meste Slovenska, v Bratislave /od roku 1936/, ktoré vznikli z iniciatívy čestného predsedu ÚSOD-u, dramatika dr. Ivana Stodolu a tešili sa veľkej pozornosti publika i centrálnej divadelnej kritiky.

Rozbitie Československej republiky Mníchovským diktátom, vypuknutie druhej svetovej vojny silne poznačili najmä v rokoch 1938-1941 ochotnícku aktivitu. Mnohí českí divadelníci museli zo Slovenska odísť /poznačilo to najmä agilitu bábkárskych súborov/, muži nerukovali a vôbec pomery nežičili divadelným múzam. /Porovnajme: počet 5900 predstavení evidovaných ÚSOD-om v roku 1937 klesol v roku 1938 na 2241 a v roku 1939 na 1454 predstavení./ Ochotnícke divadlo sa však čoskoro spamätalo z organizačných otrasov a široké ľudové vrstvy v ňom našli svoje útočište pred poryvmi nezmyselnej politickej situácie a vojnového besnenia. Ochotnícke divadlo sa stalo výrazom odbojového myslenia a väčšina ochotníckych krúžkov pracovala proti duchu fašizujúcej sa štátnej ideológie. Ujímali sa hier, ktoré štátna cenzúra zakázala na jevisku SND, hrala mnoho diel ruskej klasiky, Rollandove hry zakázané v celej Nemcami okupovanej Európe, hry fašistami nenávideného Karla Čapka i odbojné hry našich slovenských autorov.

Okrem politických ideí zrela v slovenskom ochotníckom divadelníctve však aj jeho umelecká úroveň. Najvyspelejšie krúžky si vyberali náročný repertoár, dlhoročné školenia ÚSOD-u, vplyv zlepšujúceho sa časopisu Naše divadlo, pribúdanie prekladovej dramatickej literatúry, kumulovanie skúseností a príliv mladých, vzdelaných ľudí spôsobil, že v tejto etape vývinu slovenského divadelné-

ho ochotníctva sa začína vytvárať tzv. zlatý fond slovenského ochotníctva, ktorý dáva vzniknúť najprv Slovenskému komornému divadlu v Martine /január 1944/ a o mesiac neskôr Slovenskému divadlu v Prešove, že služieb ochotníkov môže využívať Slovenský rozhlas a po oslobodení prudko sa rozmáhajúca profesionálna divadelná kultúra.

Ústredie slovenských ochotníckych divadiel nastupuje ofenzívnu politiku posilnené personálne, so zlepšeným finančným zabezpečením a s podporou štátu. Rozvíjajú sa na novej úrovni styky česko-slovenské. Roku 1946 po prvý raz po oslobodení a po druhý raz v histórii vôbec /roku 1932 pohostinsky súbor z Banskej Bystrice so Stodolovou Bačovou ženou/ vystúpil slovenský súbor na vrcholnej českej divadelnej prehliadke - na Jiráskovom Hronove. Slovenský spevokol v Martine napriek tomu, že všetky svoje najlepšie sily odovzdal profesionálnej scéne, výborne naštudoval klasickú drámu J. G. Tajovského Ženský zákon a s úspechom šiel do Hronova nadväzovať nové kontakty. Od roku 1947 sa stal Jiráskov Hronov už celoštátnym československým fórom, na ktorom slovenské súbory vždy patrili medzi svetlé zjavy.

Mení sa aj vnútorná organizačná štruktúra slovenského ochotníctva. Mnohé staré spolky prirodzenou cestou zanikli a nové súbory sa vytvárajú pri Revolučnom odborovom hnutí, najmä Závodných kluboch fabrík, pri mládežníckej organizácii ČSM, štátnych osvetových zariadeniach a miestnych odboroch Matice slovenskej. Keďže ÚSOD nebol spolkom v pravom zmysle slova /ako napr. UMDOČ v Čechách/, v januári 1949 svoju samostatnú existenciu skončil - zlúčil sa so svojou 26-ročnou patrónkou, Maticou slovenskou, ktorá novým zákonom sa stala ľudovýchovným ústavom a jediným organizátorom ľudovej umeleckej činnosti.

Na začiatku päťdesiatych rokov prestalo byť ochotníc-

tvo na Slovensku hlavným distribútorom divadla, zároveň prestalo byť "koníčkom", kratochvílnou záľubou. Nová spoločnosť mu prisúdila vážnu spoločenskú funkciu. Národnobuditeľské tendencie divadla výchovného sa transformovali do úloh vychovávať masy k novému životu v duchu zásad socialistického štátu a politiky KSČ.

V rokoch 1945-1948 paleta úsilí v oblasti repertoáru sa rozšírila a s tým úmerne rástli aj možnosti štýlového vyhranenia slovenského ochotníckeho herectva. Skončila sa vojna, začala sa obnova krajiny, v ochotníckom divadelníctve prevláda optimistický tón. Ten podmieňuje aj výber hier, a tým aj voľbu výrazových prostriedkov. Ak pred oslobodením sa uvedomelé pokusy o zmnoženie výrazového a slohového arzenálu viažu predovšetkým na niekoľko špičkových kolektívov /ostatné sú zväčša v úlohe diletujúcich epigónov/, v druhej polovici štyridsiatych rokov tento proces zasahuje širšie ochotnícke vrstvy. Slovenské ochotníctvo sa aj v tomto ohľade demokratizuje. No prevažovať začína celkom výrazne a po roku 1948 - už jednoznačne realistický divadelný sloh a na nižších stupňoch ochotníckej práce pretrváva napodobovací, naturalizujúci typ herectva, ktorý sa tu vlastne nikdy nepodarilo vo väčšej miere odstrániť a prekonať. Návrat k realistickej divadelnosti je prirodzeným a zákonitým javom.

Na konci päťdesiatych rokov, keď sa repertoárová štruktúra rozširuje, zmnožuje, začína aj postupná diferenciácia slohových prvkov v slovenskom ochotníckom divadelníctve a herectve.

Sústavná metodická starostlivosť, množstvo školení režisérov, dramaturgov ochotníckych súborov, zvyšujúce sa nároky porôt na krajských i celoslovenských festivaloch, samostatný časopis Javisko, spolupráca najmä mladých profesionálnych divadelníkov /ktorí prichádzajú nie

na jednorázovú výpomoc, ale pracujú s divadelným kolektívom systematicky, teda aj pedagogicky/ priniesli čoskoro značné výsledky. Ak v prvej polovici šesťdesiatych rokov vrcholí v slovenskom ochotníctve éra psychologického divadelného realizmu /najmä súbory z Púchova, Spiškej Novej Vsi/ a tradičnej komédie /súbory z Prievidze, Handlovej, Lučenca a i./, od začiatku sedemdesiatych rokov začína slovenské ochotníctvo obnovovať celkom v súlade so zákonitosťami divadelného vývinu svoje výrazové prostriedky, postupy a metódy.

Slovenské ochotnícke divadlo je jav síce historický mladý, no svojimi osudmi nevšedný, špecifický svojou spätosťou s existenčnými otázkami ľudu i s profesionálnou kultúrou, ktorej zrod vlastne umožnil, ale aj tým, ako intenzívne žije dnes, v časoch rozvoja masových médií i bohatej siete profesionálnych telies. Možno ho považovať za jednu z foriem národného, ľudového prejavu, za jednu z foriem zmocnenia sa a vyjadrenia sveta.

Súčasné ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku

Jozef Ušiak

Ľudovú architektúru zaraďujeme medzi najvzácnejšie poklady kultúrneho dedičstva nášho ľudu, pretože je výsledkom stáročných snáh, hľadania foriem, materiálov a konštrukcií. Rozmanitosť jednotlivých výrazov ľudového staviteľstva bola dôsledkom vplyvu rôznych podmienok klimatických, prevažujúceho spôsobu získavania obživy a v neposlednom rade aj administratívno-správneho delenia Slovenska, čo bolo v podmienkach feudalizmu zvlášť výrazné, ak si pripomenieme pútanie nevoľníkov k pôde a ich viazanie na jedno panstvo. Všetky tieto okolnosti ovplyvňovali vývoj ľudovej architektúry, ktorá postupne nadobúdala výrazné regionálne črty, pričom špecifické danosti sa postupne vytvárali aj v rámci menších oblastí či lokalít.

V dnešnom zmysle slova ľudová architektúra dosahuje svoj vrchol zhruba v minulom storočí, kedy dospieva do vyhraneného vývojového stupňa predovšetkým v pôdorysnej dispozícii, ale aj celkovou konštrukciou a morfológiou. Bezprostredný vzťah človeka k prírode a prírodnému prostrediu, z ktorého čerpal prostriedky na udržanie si života, sa pochopiteľne odrazil aj na jeho obydlí. Zo svojho prostredia čerpal nielen potrebný stavebný materiál, ale aj ako jeho dôverný znalec veľmi citlivo na toto prostredie reagoval, a prispôsoboval sa mu. Geografické prostredie a členitým povrchom sa mu stávalo akýmsi vzorom, pomocou ktorého vytváral výrazovo špecifické, funkčné stavebné diela v dokonalej súhre s okolitým prostredím. V tomto zmysle možno napr. poukázať najmä na domy na Orave, menovite v Hruštíne, Zuberci, Podbieli, Hladovke, Zá-

kamennom a pod., s tvarom a spádom strechy v súlade s okolitým geografickým reliéfom. K tomuto rámcu upravoval aj bezprostredné okolie svojho domu, ktoré zásadne situoval do zelene. Táto okolnosť ako dráža v zvykosloví spojenom s akousi povinnosťou zasadiť v blízkosti domu strom pri narodení dieťaťa. Stromy vôbec predstavovali v duchovnom živote dôležitú zložku v ochrane proti prírodným silám, mali v nich prebývať duše predkov /prevtelených na vtákov/ atď. Aj z tohto hľadiska bolo potom priam nevyhnutné utvárať životné prostredie tak premyslene, akým v súčasnosti sa môže pochváliť iba máloktoré novodobé sídlo. Akceptujúc danosti prírodného prostredia využíval človek prírodou ponúkaný stavebný materiál, ktorý upravený v obydlie vytváral súlad medzi prírodným a umelým prostredím. Dôverná znalosť dreva v horských a podhorských oblastiach umožnila staviteľom vytvárať objekty, ktoré sú predmetom oprávneného obdivu. Obdobne tak v nížinných oblastiach, kde je dominantným stavebným materiálom spracovaná hlina.

Obydlia a príslušné hospodárske stavby boli determinované aj spôsobom života a druhu zamestnania prostého človeka. Vytváralo sa tak postupne obydlie roľníka, pastiera, vinohradníka, remeselníka, želiara či domkára alebo neskôr aj poľnohospodárskeho nádenníka - bíreša či tovarichára. Vlastné bývanie, ovplyvnené práve týmito danosťami, odrážalo teda aj sociálnu situáciu. Vytvorila sa tak najbežnejšia forma trojpriestorovej dispozície domu s centrálnym obytným priestorom izbou, kde sa sústreďoval celý rodinný život, ďalej vstupný pitvor a odkladacia komora na úschovu potravinových článkov. Zložitá sociálno-hospodárska štruktúra obyvateľstva vidieka, ako sme ju už naznačili, si však vynútila i skromnejšie obydlia dvojpriestorové /izba pitvor/, či na druhej strane viac priestorové, prebudovaním zadnej komory na izbu, pričom predná izba sa zme-

posilniť maďarizačný tlak aj kočovným maďarským divadlom, dostali sa do slovenských rúk. Pre majiteľov hostincov a dvorán prestalo byť existenčne nebezpečným povoliť slovenské ochotnícke divadlo. Rapídne sa rozrástla slovenská inteligencia a veľkú úlohu zohrali českí ochotníci, ktorí prišli na Slovensko zväčša ako správni úradníci. Priniesli so sebou skúsenejšiu réžiu, rozšírili repertoár o českú historickú drámu /Tyl, Jirásek, Stroupežnický/ i súčasnú českú drámu /medzi ňou však aj veľa divadelného braku/. V roku 1924 napríklad už zaznamenalo pravidelné účinkovanie 1539 súborov v 804 obciach, ktoré naštudovali za rok 2924 premiér. Najhranejším autorom bol slovenský ľudový dramatik Ferko Urbánek a popri ňom sa dostávali na scénu častejšie aj autori kriticko-realistickí: J. G. Tajovský, J. Kollý. Repertoár sa však modernizuje pomaly, pretože životné podmienky, štruktúra spoločnosti ostáva ešte dlho na predvojnovej úrovni. Silnou stránkou slovenského ochotníctva dvadsiatych rokov nášho storočia bolo herectvo - oplývalo radom samorastlých talentov. Réžia a scénografia boli slabou stránkou, ktorú sa darilo odstraňovať až v nasledujúcom desaťročí.

Treba poznamenať, že ekonomická stránka divadelného ochotníckeho podnikania bola slabá. Štát podporoval ochotnícke divadlo viac morálne ako ekonomicky, náklady na vybavenie javísk, dane a dávky zo zábavy boli vysoké.

Ak do týchto čias vystupuje slovenské ochotníctvo ako monolitný jav, v druhej polovici dvadsiatych rokov sa začína jeho vnútorná diferenciácia. Nielen v zmysle kvalitatívnom, keď vo väčších mestách existujú systematicky a náročne pracujúce divadelné združenia /Martin, Liptovský Mikuláš, Banská Bystrica, Zvolen, Kremnica, Bardejov, Nitra, Vrútky a i./, ale aj v zmysle politickom. Proletárske divadlo, organizované najmä Komunistic-

kou stranou, začína sa triedne vyhraňovať, repertoárovo i výrazovo odlišovať. Najprv tu cítiť vplyv sovietskeho politického divadla a potom tu možno zbadať ozveny na sovietsku divadelnú avantgardu.

Množstvo nových divadelných súborov vyvolalo k životu prvú slovenskú divadelnú organizáciu. Ústredie slovenských ochotníckych divadiel /ďalej ÚSOD/ vzniklo na ustanovujúcom zhromaždení v Martine roku 1922 ako tesne pridružená organizácia k oživotvorenej Matici slovenskej. Sprvu si kládla skromné ciele - združiť existujúce divadelné spolky, viesť ich k náročnejšej a zodpovednejšej práci, pomáhať im pri voľbe repertoáru, organizovať každoročne divadelné závody, usporadúvať divadelné kurzy. V oblasti ideovo-koncepčnej ÚSOD v podstate nadväzoval na ciele a snaženia predvojnového ochotníctva, kedy divadlo bolo predovšetkým národnou a mravnou inštitúciou, ktorá má vzdelávať, poučať a vôbec priaznivo vplývať na slovenský ľud. Bolo treba vykonať zakladateľskú kultúrno-osvetovú prácu. ÚSOD spočiatku nevstúpil do slovenského divadelného života /od roku 1920 existovalo v Bratislave aj prvé profesionálne divadlo Slovenské národné divadlo, ktoré však opäť nebolo slovenské, ale české; Slovenská profesionálna činohra vznikla až v tridsiatych rokoch, jeho zmiešaná česko-slovenská činohra uviedla do r. 1930 však 62 premiér po slovensky/ nijako revolučne. ÚSOD vykonal základné administratívno-organizačné práce, sústredil okolo seba ľudí - netreba zabúdať, že aj ľudí divadelne edukovaných a erudovaných bolo v tom čase na Slovensku neobyčajne málo, že organizácia neustále zápasila s veľkými finančnými problémami a nebyť patrónky Matice slovenskej, bola by veľmi rýchlo skončila svoju púť.

Roku 1925 začal ÚSOD vydávať prvý slovenský divadel-

ný časopis Slovenský ochotník, skromný vestník organizácie, ktorý bol roku 1928 vystriedaný širšie koncipovaným časopisom Naším divadlom. Aj pomocou týchto periodík sa ÚSOD-u podarilo prehĺbiť vplyv na slovenské ochotnícke divadlo tak, že každý solídnejšie pracujúci divadelný súbor bol členom organizácie /v dodržiavaní stanov a v plnení členských povinností bolo vedenie ÚSOD-u prísne/ a nároky na divadelnú prácu, na umeleckosť jej vyjadrenia, začínajú rásť. Modernizuje sa repertoár, vo väčšej miere pribúdajú preložené hry, slovenské ochotníctvo sa začína aspoň sčasti vyrovnávať s odkazom svetovej klasiky.

Roku 1928 napísal Š. Krčméry o banskobystrickom predstavení Skochovej hry Kráľovnin omyl tieto slová: "našli štýl, ale preštylizovali ho do neživotnosti". Odmyslime si teraz klasifikáciu, a vyberme z tejto informácie iba aspekt štýlu. Najmä keď vieme, že toto predstavenie v hojnej miere využívalo scénické, najmä svetelné efekty. V tejto príslovečnej a typickej "bystrickej paráde" vari možno nájsť prvé uvedomelé pokusy prekonať prízemný opisný realizmus, a postaviť inscenáciu do štylizovanej polohy, v ktorej hlavnými vyjadrovacími prostriedkami sú: sošné gesto, viazaná reč, deklamácia verša a náznak nahradzuje popisnú vernosť. Roku 1929 agilný nitriansky súbor Čapek inscenuje podobnými prostriedkami Wildeho Florentínsku tragédiu. Roku 1930 po nej siahajú v Banskej Bystrici spolu so Salome toho istého autora, keď sa roku 1929 prezentovali Vrchlického neoromantickou hrou Cattulova pomsta. Môžeme tu teda nájsť uvedomelé pokusy pokročiť ďalej. Neprekvapuje to, pretože aj v Banskej Bystrici, aj v Nitre pôsobili v súboroch viacerí českí divadelníci, ktorí prišli poučení vlastnou profesionálnou tradíciou. Nimi po prvýkrát uvedené hry našli

ohlas aj u iných súborov, ich štýl hrania tiež. Predbežne však bez väčších úspechov. Bolo to len semienko, ktoré malo vzklíčiť až o nejakých desať rokov neskôr.

Roku 1934 uvádza Slovenský spevokol v Martine hru sovietskeho autora Piotra Gorlova Únosca ohňa v réžii F. Hoffmanna. Čím je táto inscenácia pozoruhodná, na to odpovedá Andrej Mráz svojím článkom v Našom divadle: "Režisér Hoffmann zladil celý kus do štylizovaného celku, v ktorom sa podtrhovala primitívnosť neutrálnej štruktúry predhistorického človeka a jednotlivé postavy boli viac znakmi, viac symbolmi než individualizovanými jednotlivcami." A tak zrazu máme na slovenskom ochotníckom javisku ozvenu symbolistického divadla nielen v texte, réžii, ale aj v herectve, v ktorom hlavní predstavitelia i množstvo komparzistov tvorili jednotný celok, "z ktorého nemožno menovať jedného, aby sa tým neublížilo ostatným." /A. Mráz/ No tieto modernizačné úsilia neostali pri tomto výboji. Slovenský spevokol aj ďalej rozširuje hranice svojej tvorby - r. 1936 inscenuje v Hoffmannovej réžii Jonsonovho a Zweigovho Volpona, akcentuje fyzické konanie a charakterizáciu postáv a dva roky predtým ešte Moliérov Nanútený sobáš v jasných karikatúrnych líniách, v ktorých hercom prišlo postihnúť základné črty postavy a stvárniť ich akoby ostrým ťahom pera, v nemalej hyperbole.

Začiatkom tridsiatych rokov silnie v slovenskom ochotníctve tendencia smerom k poetizácii divadla. Roku 1931 Slovenská liga v Spišskej Novej Vsi hrá takto úspešne Zeyrovu novoromantickú hru Redúz a Mahuliena, súbor Čapek v Nitre roku 1934 Wolkrovu hru Najväčšia obeť a štylizačné úsilia najmä v oblasti deklamácie a výtvarnej zaznamenávame aj v Slovenskom spevokole.

V dobovej tlači sa veľmi často píše o "prepatetizovaní". Ak to zoberieme z hľadiska štýlu /a nielen ako klasifikáciu/ v konkrétnych súvislostiach daného repertoárového čísla, signalizuje nám tento jav až prekvapujúco úsporné a masové snaženie na konci tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov o prekonanie už konvenčného napodobovacieho realistického, či pseudorealistického štýlu. Zrejme objektívne sa už pociťovala potreba rozširovať štýlové hranice slovenského herectva a réžie. Nútili k tomu nielen event. profesionálne vzory /najmä Praha a česká činohra SND, v štyridsiatych rokoch aj režisérske úsilia režiséra Hoffmanna a dr. Jamnického v SND/, odborná literatúra, ale aj repertoár a prirodzené hľadačstvo, obsiahnuté v každom umeleckom snažení. Vyvrcholením tejto línie modernizácie boli predstavenia Cyrana z Bergeracu /Štefánikov dramatický krúžok z Bratislavy, 1940/, Hugovi Hernani /Ružomberok 1940, Štefánikov dramatický krúžok z Bratislavy, 1941, Martin Slovenský spevokol, 1942/, Martákovej veršovaného Jánošíka /Mestské divadelné združenie Banská Bystrica, 1941/, ba aj ojedinelý pokus o antiku - Sofoklova Antigona roku 1943 v Slovenskom spevokole v Martine i o nadrealistickú Bezekovu Klietku - Dolný Kubín 1939. No tým, čo je pre tridsiate roky martinský Revízor, Shawova Svätá Jana a O'Neillova Túžba pod brestami - v ktorej herci "nerozkúskovali svoje výkony realistickou popisnosťou, ale zauzľovali ich v celok, v typové vyhranenie" /A. Mráz/, zintelektualizovali svoje herectvo, tým je pre prvú polovicu rokov štyridsiatych liptovskomikulášske predstavenie Pľuščevského dramatizácia Dostojevského románu Zločin a trest v réžii Ivana Terena. Liptovskomikulášski akademici prelomili, súc poučení sovietskou a pražskou divadelnou avantgardou, bariéru psychologickej popisnosti a determinácie

a akcentovali znakovosť postáv v silnej divadelnej expresii.

No ak chceme pravdivo interpretovať štylizačné úsilia a výboje slovenského ochotníckeho divadla týchto čias, je potrebné poznamenať, že realistické divadlo, najmä tak ako ho formuloval K. S. Stanislavskij a ako ho prezentovalo sovietske divadelníctvo, našlo v polovici tridsiatych rokov u nás živnú pôdu. Prirodzeným dispozíciám slovenských hercov bolo blízke učenie tohto učiteľa divadelných národov. A zásluhou najmä J. Borodáča aj Ústredie slovenských ochotníckych divadiel túto tvorbu vedome propagovalo a v dejinách tejto metodickej organizácie sa objavuje ako prvý ucelený a koncepčne presadzovaný divadelný systém. V ostatnom sa len paberkovalo a úspešné predstavenia sa viazali na výnimočné tvorivé osobnosti.

Pravdaže, nemožno si predstavovať, že takýto modernizačný prúd bol masovým javom. Faktom je, že sa dial na pôde vyspelých krúžkov, disponujúcich silnými režisérskymi osobnosťami, ktoré mali schopnosť formovať aj svoj herecký kolektív. A vôbec, jednou zo základných príčin pomerne pomalého rozvíjania všestranne disponovaného herectva na slovenských ochotníckych javiskách bola citeľná absencia režisérskych osobností. Ale príklady priťahovali. Repertoár, ktorý takto prezentovali vyspelé krúžky v závodoch, sa uplatnil aj inde, aj inde sa snažili vyhovieť štýlovej polohe hry, a tak spomínané modernizačné úsilia nemali už charakter iba občasných exkurzií, ale možno ich nazvať nastupujúcim trendom.

Významnú, a dodnes z tohto aspektu nedocenenú úlohu v inovačnom procese slovenského divadelníctva zohralo proletárske divadlo, najmä na sklonku dvadsiatych a tridsiatych rokov. Ním uvádzané programy textovo a štýlovo inšpirované sovietskou avantgardou, nemeckým expresioniz-

mom boli u nás načisto novým tónom. Hnutie Modrých blúz, recitačných zborov, ozveny na sovietske masové predstavenia a princíp demonštrácie politického a sociálneho javu na javisku mohol pri väčšom dosahu pôsobiť obrodne na celé divadelníctvo. Zdá sa, že v istých momentoch zapôsobili aj na meštiacke divadelníctvo, ale hlbší výskum tu bude potrebné ešte len vykonať. Pozoruhodné pritom je, že proletárske divadlo po prvý raz v histórii prakticky zachytilo avantgardné divadelné prúdenie takmer synchrónne s jeho rozmachom v krajinách vzniku. Ostatné divadelné výboje sa u nás uplatňovali s oneskorením.

Významnou zložkou slovenského ochotníckeho divadla bolí jeho divadelné závody, festivaly, ktoré sa od roku 1923 konali každý rok v Martine. Najprv ako prehliadka prihlásených súborov /najmä tých, ktoré mali finančné prostriedky na cestu do Martina/, od roku 1932 už ako výberová, vrcholná konfrontačná báza s celoslovenskou platnosťou.

Mimo vplyvu ÚSOD-u zostala časť robotníckych divadelných súborov /z nich niektoré, najmä krúžky Sociálnodemokratickej strany hrávali veľmi často ľahký, operetný repertoár - a proti tomu ÚSOD po celý čas svojej existencie nemilosrdne bojoval; naopak krúžky KSČ hrávali najčastejšie agitačný repertoár, tzv. živé noviny, Modré blúzy, politický kabaret a celovečerné hry uvádzali iba sporadicky/ a množstvo podenkových súborov, ktoré využívali divadlo vyslovene utilitárne - na získanie peňazí, napr. hasiči na striekačku, športovci na dresy a pod. Títo sni nemali šancu sa v ÚSOD-e udržať, pretože táto inštitúcia starostlivo bdela nad seriózznosťou ochotníckeho podnikania. Aj naďalej sa držala zásady, že divadelné umenie má byť nepolitické a nemá sa zúčastňovať na každodennom politickom boji.

Významným stimulom ochotníckej tvorby boli tradičné vystúpenia ochotníckych víťazov zo závodov v Martine na scéne Slovenského národného divadla v hlavnom meste Slovenska, v Bratislave /od roku 1936/, ktoré vznikli z iniciatívy čestného predsedu ÚSOD-u, dramatika dr. Ivana Stodolu a tešili sa veľkej pozornosti publika i centrálnej divadelnej kritiky.

Rozbitie Československej republiky Mnichovským diktátom, vypuknutie druhej svetovej vojny silne poznačili najmä v rokoch 1938-1941 ochotnícku aktivitu. Mnohí českí divadelníci museli zo Slovenska odísť /poznačilo to najmä agilitu bábkárskych súborov/, muži narukovali a vôbec pomery nežičili divadelným múzam. /Porovnajme: počet 5900 predstavení evidovaných ÚSOD-om v roku 1937 klesol v roku 1938 na 2241 a v roku 1939 na 1454 predstavení./ Ochotnícke divadlo sa však čoskoro spamätalo z organizačných otrasov a široké ľudové vrstvy v ňom našli svoje útočište pred poryvmi nezmyselnej politickej situácie a vojnového besnenia. Ochotnícke divadlo sa stalo výrazom odbojového myslenia a väčšina ochotníckych krúžkov pracovala proti duchu fašizujúcej sa štátnej ideológie. Ujímali sa hier, ktoré štátna cenzúra zakázala na javisku SND, hrala mnoho diel ruskej klasiky, Rollandove hry zakázané v celej Nemcami okupovanej Európe, hry fašistami nenáviideného Karla Čapka i odbojné hry našich slovenských autorov.

Okrem politických ideí zrela v slovenskom ochotníckom divadelníctve však aj jeho umelecká úroveň. Najvyspelejšie krúžky si vyberali náročný repertoár, dlhoročné školenia ÚSOD-u, vplyv zlepšujúceho sa časopisu Naše divadlo, pribúdanie prekladovej dramatickej literatúry, kumulovanie skúseností a príliv mladých, vzdelaných ľudí spôsobil, že v tejto etape vývinu slovenského divadelné-

ho ochotníctva sa začína vytvárať tzv. zlatý fond slovenského ochotníctva, ktorý dáva vzniknúť najprv Slovenskému komornému divadlu v Martine /január 1944/ a o mesiac neskôr Slovenskému divadlu v Prešove, že služieb ochotníkov môže využívať Slovenský rozhlas a po oslobodení prudko sa rozmáhajúca profesionálna divadelná kultúra.

Ústredie slovenských ochotníckych divadiel nastupuje ofenzívnu politiku posilnené personálne, so zlepšeným finančným zabezpečením a s podporou štátu. Rozvíjajú sa na novej úrovni styky česko-slovenské. Roku 1946 po prvý raz po oslobodení a po druhý raz v histórii vôbec /roku 1932 pohostinsky súbor z Banskej Bystrice so Stodolovou Bačovou ženou/ vystúpil slovenský súbor na vrcholnej českej divadelnej prehliadke - na Jiráskovom Hronove. Slovenský spevokol v Martine napriek tomu, že všetky svoje najlepšie sily odovzdal profesionálnej scéne, výborne naštudoval klasickú drámu J. G. Tajovského Ženský zákon a s úspechom šiel do Hronova nadväzovať nové kontakty. Od roku 1947 sa stal Jiráskov Hronov už celoštátnym československým fórom, na ktorom slovenské súbory vždy patrili medzi svetlé zjavy.

Mení sa aj vnútorná organizačná štruktúra slovenského ochotníctva. Mnohé staré spolky prirodzenou cestou zanikli a nové súbory sa vytvárajú pri Revolučnom odborovom hnutí, najmä Závodných klubech fabrík, pri mládežníckej organizácii ČSM, štátnych osvetových zariadeniach a miestnych odboroch Matice slovenskej. Keďže ÚSOD nebol spolkom v pravom zmysle slova /ako napr. UMDOČ v Čechách/, v januári 1949 svoju samostatnú existenciu skončil - zlúčil sa so svojou 26-ročnou patrónkou, Maticou slovenskou, ktorá novým zákonom sa stala ľudovýchovným ústavom a jediným organizátorom ľudovej umeleckej činnosti.

Na začiatku päťdesiatych rokov prestalo byť ochotníc-

tvo na Slovensku hlavným distribútorom divadla, zároveň prestalo byť "koníčkom", kratochvíľnou záľubou. Nová spoločnosť mu prisúdila vážnu spoločenskú funkciu. Národnobuditeľské tendencie divadla výchovného sa transformovali do úloh vychovávať masy k novému životu v duchu zásad socialistického štátu a politiky KSČ.

V rokoch 1945-1948 paleta úsilí v oblasti repertoáru sa rozšírila a s tým úmerne rástli aj možnosti štýlového vyhranenia slovenského ochotníckeho herectva. Skončila sa vojna, začala sa obnova krajiny, v ochotníckom divadelníctve prevláda optimistický tón. Ten podmieňuje aj výber hier, a tým aj voľbu výrazových prostriedkov. Ak pred oslobodením sa uvedomelé pokusy o zmnoženie výrazového a slohového arzenálu viažu predovšetkým na niekoľko špičkových kolektívov /ostatné sú zväčša v úlohe diletujúcich epigónov/, v druhej polovici štyridsiatych rokov tento proces zasahuje širšie ochotnícke vrstvy. Slovenské ochotníctvo sa aj v tomto ohľade demokratizuje. No prevažovať začína celkom výrazne a po roku 1948 - už jednoznačne realistický divadelný sloh a na nižších stupňoch ochotníckej práce pretrváva napodobovací, naturalizujúci typ herectva, ktorý sa tu vlastne nikdy nepodarilo vo väčšej miere odstrániť a prekonať. Návrat k realistickej divadelnosti je prirodzeným a zákonitým javom.

Na konci päťdesiatych rokov, keď sa repertoárová štruktúra rozširuje, zmnožuje, začína aj postupná diferenciácia slohových prvkov v slovenskom ochotníckom divadelníctve a herectve.

Sústavná metodická starostlivosť, množstvo školení režisérov, dramaturgov ochotníckych súborov, zvyšujúce sa nároky porôt na krajských i celoslovenských festivaloch, samostatný časopis Javisko, spolupráca najmä mladých profesionálnych divadelníkov /ktorí prichádzajú nie

na jednorázovú výpomoc, ale pracujú s divadelným kolektívom systematicky, teda aj pedagogicky/ priniesli čoskoro značné výsledky. Ak v prvej polovici šesťdesiatych rokov vrcholí v slovenskom ochotníctve éra psychologického divadelného realizmu /najmä súbory z Púchova, Spišskej Novej Vsi/ a tradičnej komédie /súbory z Prievidze, Handlovej, Lučenca a i./, od začiatku sedemdesiatych rokov začína slovenské ochotníctvo obnovovať celkom v súlade so zákonitosťami divadelného vývinu svoje výrazové prostriedky, postupy a metódy.

Slovenské ochotnícke divadlo je jav síce historický mladý, no svojimi osudmi nevšedný, špecifický svojou spätosťou s existenčnými otázkami ľudu i s profesionálnou kultúrou, ktorej zrod vlastne umožnil, ale aj tým, ako intenzívne žije dnes, v časoch rozvoja masových médií i bohatej siete profesionálnych telies. Možno ho považovať za jednu z foriem národného, ľudového prejavu, za jednu z foriem zmocnenia sa a vyjadrenia sveta.

Súčasné ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku

Jozef Ušiak

Ľudovú architektúru zaraďujeme medzi najvzácnejšie poklady kultúrneho dedičstva nášho ľudu, pretože je výsledkom stáročných snáh, hľadania foriem, materiálov a konštrukcií. Rozmanitosť jednotlivých výrazov ľudového staviteľstva bola dôsledkom vplyvu rôznych podmienok klimatických, prevažujúceho spôsobu získavania obživy a v neposlednom rade aj administratívno-správneho delenia Slovenska, čo bolo v podmienkach feudalizmu zvlášť výrazné, ak si pripomenieme pútanie nevoľníkov k pôde a ich viazanie na jedno panstvo. Všetky tieto okolnosti ovplyvňovali vývoj ľudovej architektúry, ktorá postupne nadobúdala výrazné regionálne črty, pričom špecifické danosti sa postupne vytvárali aj v rámci menších oblastí či lokalít.

V dnešnom zmysle slova ľudová architektúra dosahuje svoj vrchol zhruba v minulom storočí, kedy dospieva do vyhraneného vývojového stupňa predovšetkým v pôdorysnej dispozícii, ale aj celkovou konštrukciou a morfológiou. Bezprostredný vzťah človeka k prírode a prírodnému prostredíu, z ktorého čerpal prostriedky na udržanie si života, sa pochopiteľne odrazil aj na jeho obydlí. Zo svojho prostredia čerpal nielen potrebný stavebný materiál, ale aj ako jeho dôverný znalec veľmi citlivo na toto prostredie reagoval, a prispôsoboval sa mu. Geografické prostredie s členitým povrchom sa mu stávalo akýmsi vzorom, pomocou ktorého vytváral výrazovo špecifické, funkčné stavebné diela v dokonalej súhre s okolitým prostredím. V tomto zmysle možno napr. poukázať najmä na domy na Orave, menovite v Hruštíne, Zuberci, Podbieli, Hladovke, Zá-

kamennom a pod., s tvarom a spádom strechy v súlade s okolitým geografickým reliéfom. K tomuto rámcu upravoval aj bezprostredné okolie svojho domu, ktoré zásadne situoval do zelene. Táto okolnosť sa odráža v zvykosloví spojenom s akousi povinnosťou zasadiť v blízkosti domu strom pri narodení dieťaťa. Stromy vôbec predstavovali v duchovnom živote dôležitú zložku v ochrane proti prírodným silám, mali v nich prebývať duše predkov /prevtelených na vtákov/ atď. Aj z tohto hľadiska bolo potom priam nevyhnutné utvárať životné prostredie tak premyslene, akým v súčasnosti sa môže pochváliť iba máloktoré novodobé sídlo. Akceptujúc danosti prírodného prostredia využíval človek prírodou ponúkaný stavebný materiál, ktorý upravený v obydlie vytváral súlad medzi prírodným a umelým prostredím. Dôverná znalosť dreva v horských a podhorských oblastiach umožnila staviteľom vytvárať objekty, ktoré sú predmetom oprávneného obdivu. Obdobne tak v nížinných oblastiach, kde je dominantným stavebným materiálom spracovaná hlina.

Obydlie a príslušné hospodárske stavby boli determinované aj spôsobom života a druhu zamestnania prostého človeka. Vytváralo sa tak postupne obydlie roľníka, pastiera, vinohradníka, remeselníka, želiara či domkára alebo neskôr aj poľnohospodárskeho nádenníka - bíreša či tovariša. Vlastné bývanie, ovplyvnené práve týmito danosťami, odrážalo teda aj sociálnu situáciu. Vytvorila sa tak najbežnejšia forma trojpriestorovej dispozície domu s centrálnym obytným priestorom izbou, kde sa sústreďoval celý rodinný život, ďalej vstupný pitvor a odkladacia komora na úschovu potravinových zásob. Zložitá sociálno-hospodárska štruktúra obyvateľstva viďieka, ako sme ju už naznačili, si však vynútila i skromnejšie obydlia dvojpriestorové /izba pitvor/, či na druhej strane viac priestorové, prebudovaním zadnej komory na izbu, pričom predná izba sa zme-

nila na takzvanú parádnu. Azda najrozvinutejšiu a najprepychovejšiu formu prednej izby majú obydlia na západnom Slovensku v oblasti Malých a Bielych Karpát /obce Čataj, Viničné, Vajnory, Orešany a ďalšie/, kde bola reprezentačnej funkcii podmienená aj dekoratívnosť nábytku /maľovaného/ s množstvom ozdobne uloženého hlineného riadu, vysoko vystlanými posteľami. Vrchol dekoratívnosti a estetického citu predstavovali v týchto obydliach maľované ohniská, ktoré maľovali miestne ženy pôvodne bez šablón, voľnou rukou.

Z hľadiska vonkajšieho vzhľadu osobitný druh obydlia predstavujú domy tzv. amerikánov, t.j. tých, ktorí boli nútení hľadať prácu v zámorí a po návrate si za ušetrené peniaze postavili alebo dali postaviť dom. Keďže ide napospol o murované stavby z pálenej hliny, najviac ich je z obdobia 20. - 30. rokov nášho storočia, a to postavených aj v oblastiach s výlučne drevenou architektúrou, čím sa stávajú zvlášť nápadnými. Predstavujú spravidla súvislý rad domov s členenou fasádou a použitím množstva stavebných prvkov prevzatých zo slohovej architektúry staršieho obdobia /pilastre, renesančné kvapky, štuku, celý rad barokových prvkov a pod./. Plocha omietky, sledujúc použité stavebné výzdobné prvky, je farebne členená, pričom sa používa secesná veľkoplošná harmónia. Niet oblasti na Slovensku, kde by sa nevyskytovali takéto domy "amerikánov". V takomto istom "štýlovom" poňatí sú postavené takmer všetky domy v Liptovskej obci Hybe, postavené zručnými liptovskými murármi, ktorí spravidla stavali domy amerikánov takmer po celom Slovensku a vo veľkej miere stavali v 19. storočí výstavné budovy v Budapešti. Touto okolnosťou možno tiež vysvetliť takmer jednotnú formu tohto obydlia na celom našom území.

Zo stručne naznačeného stavu ľudovej architektúry

na Slovensku zhruba do obdobia II. svetovej vojny možno poukázať na regionálne zvláštnosti vytvorené v závislosti od rôznych subjektívnych i objektívnych daností, o ktorých sme už hovorili.

Ak konštatujeme pozvoľný vývoj obydlia v priebehu niekoľkých storočí s výrazným vyhraňovaním koncom minulého storočia, možno začiatok nášho storočia, predovšetkým však obdobie po II. svetovej vojne, právom označiť za obdobie prudkých, prevratných zmien. Ak v minulosti dochádzalo k výraznejším zmenám pozvoľne, takmer nebadane, v priebehu celého storočia, od roku 1945 možno v ľudovej architektúre zaznamenať výrazné zmeny v rámci jedného desaťročia. V tomto zmysle sú potom obydlia charakteristické pre 50. - 60. a 70. roky nášho storočia, teda pre bezprostrednú súčasnosť. Práve na týchto zmenách možno jasne dokumentovať sociálno-spoločenské premeny našej spoločnosti od oslobodenia až do dnešných dní.

Prevratné zmeny v našej spoločnosti spojené s industrializáciou Slovenska, kolektivizáciou poľnohospodárstva v období budovania socializmu, odrazili sa nevyhnutne aj vo vzhľade a využití obydlia vo vidieckom prostredí. Keďže nie je možné v krátkom rozsahu podrobne charakterizovať všetky zmeny v ľudovej architektúre a bývaní, uspokojíme sa s poukázaním na tie najdôležitejšie a najvýraznejšie.

Obdobie päťdesiatych rokov je charakteristické zakladaním jednotných roľníckych družstiev, najskôr menšinových, neskôr celoobecných, čo sa ďalej podľa stupňa delilo na JRD I. - III. typu. S týmto obdobím je spojené uvoľňovanie pracovných síl z poľnohospodárstva pre priemysel a stavebníctvo, ktoré naopak pociťovalo nedostatok pracovných síl. Nastáva teda postupné premiestňovanie obyvateľstva, hlavne mladšieho, z vidieka do miest. V tomto dôsledku zaznamenávame aj zmenu vekovej skladby obyvateľstva

na vidieku a v mestách. V mestách sa urýchlene začína s budovaním nových, rozsiahlych sídlisk. Toto obdobie industrializácie sa odrazilo v ľudovej architektúre predovšetkým postupujúcou zmenou pôdorysnej dispozície, ktorá sa rozširuje smerom na pozdĺžnu stranu /radenie priestorov za sebou - izba, pitvor, komora/, s prebudovaním chráneného vstupu do pitvora vysunutým podstreším a jeho zmenou v portikus, resp. rizalit, čím vzniká nový priestor. Na západnom Slovensku a v obciach, kde bol rovnobežne s frontálnou časťou postavený sypanec /hospodársky objekt využívaný najmä na uloženie obilia/, sa tento objekt konštrukčne spája s obytnou časťou, pričom dochádza zároveň k pozdĺžnej orientácii domu vzhľadom na komunikačnú os. Vstup do dvora je riešený alebo veľkou bránou, alebo zastaveným podjazdom. Samotný sypanec sa využíva ako obydlie pre rodičov /výmenok/, alebo ako letná kuchyňa. Táto zmena naznačuje, že vlastný sypanec ako jednoúčelový hospodársky objekt stráca postupne svoje opodstatnenie. Drevené domy sa spravidla začínajú obhadzovať hlinou, najčastejšie však vápennou omietkou, takže na pohľad niet rozdielu medzi nimi a murovanými domami. S touto úpravou sa zároveň zväčšujú okná, s čím zasa súvisí aj zmena interiéru, kde sa uplatňuje nový - kupovaný - nábytok a bytové doplnky, alebo nastáva aspoň zmena v rozmiestnení pôvodného nábytku. Predovšetkým je to umiestnenie stola, ktorý v tradičnom interiéri mal svoje stále miesto v uhlopriečke s pecou v tzv. slnečnom, či východnom kúte izby. V tomto období sa stôl premiestňuje zásadne do stredu izby. Samotné bývanie sa nesústreďuje už len v jednom priestore - izbe -, ale sa postupne funkčne rozkladá aj do ostatných priestorov. Bývanie teda chápeme v širokom i v úzkom zmysle ako súbor funkcií potrebných ku kultúrnemu životu človeka a jeho rodiny v rámci obydlia. Funkcia vlastného bývania sa za-

bezpečuje v priestoroch, ktoré zaručujú ochranu pred prírodnými vplyvmi a primeranou mierou súkromia. Práve tieto hľadiská sa začínajú rozvíjať a uplatňovať postupne koncom 50. a začiatkom 60. rokov. Toto obdobie predstavuje zároveň ústup od troch priestorov radených za sebou, ako to bolo v tradičnej pôdorysnej dispozícii domu. Vystriedala ho štvorcová pôdorysná dispozícia domu približne v rozmeroch 8-10 x 8-10 m. Štvorcový dom je pokrytý ihlanovou strechou a centrálne umiestneným komínom, ktorý dovoľuje vykurovať všetky izby pomocou kachlí na tuhé a v 60. rokoch postupne i na tekuté, či plynné palivo. Štvorcové domy sú situované uprostred stavebnej parcely upravenej ako záhrada, kde sa pestuje polievková zelenina a kvety. Pozemok sa získava postupnou asanáciou tradičného domu. Vzniká tak radová zástavba vilového charakteru. V polovici 60. rokov nadobúda prevahu obydlie s manzardami a vo všeobecnosti sa pristupuje aj k poschodovému riešeniu domu. Pre toto desaťročie je tiež charakteristické uplatňovanie nových stavebných materiálov, predovšetkým pálených tehál, škvárobetónových tvárnic a najmä brizalitu, ako novej omietkovej hmoty. Nadobro sa upúšťa od výstavby veľkých hospodárskych objektov, ako sú stodoly a maštale, ktoré v družstevných obciach stratili svoje opodstatnenie. V novej výstavbe sa ráta iba s menším chlievom pre ošípanú, resp. hydinu, ktorá sa chová na záhumienkoch. Z pôvodného roľníka sa stáva družstevný roľník so všetkými sprievodnými znakmi, ktoré sa okrem iného odrážajú aj v spôsobe života, a teda aj v bývaní. Interiér s jednofunkčnými priestormi sa zariaďuje jednoúčelovo adekvátnym nábytkom zodpovedajúcim využitiu daného priestoru. Avšak v tomto období nezaznamenávame ešte plné využitie jednotlivých účelových priestorov. Zotrvačnosťou sa rodinný život sústreďuje spravidla do pristave-

nej letnej kuchyne alebo suterénu, pričom všetky zariadené priestory prakticky slúžia ako reprezentácia. Postupne sa ukazuje skutočnosť, že tradičný spôsob bývania všetkých členov domácnosti pod jednou strechou je už nereálny, osamostatňujúce sa deti odchádzajú do vlastných domov alebo do mestských bytov podľa svojho zamestnania. S rodičmi ostáva bývať iba jedno dieťa so svojou vlastnou rodinou. Koniec 50. a začiatok 60. rokov znamenajú zároveň obdobie zmien v rodinnom živote v dôslednom osamostatňovaní sa jednotlivých malých rodín v zmysle ich lokalizácie, i keď naďalej ostáva materiálna závislosť detí od rodičov. Deti žijúce v meste využívajú možnosti získania poľnohospodárskych produktov na vidieku, ktoré dostávajú formou darov od svojich rodičov, čo zároveň predstavuje významnú pomoc zabezpečenia rodín v meste.

Uvedená situácia sa prehlbuje v 70. rokoch, teda v súčasnom desaťročí, pre ktoré je charakteristická výstavba domov s plochou strechou štvorcového pôdorysu, s jedným poschodím, balkónom či loggiou, realizujú sa už aj striové domy. Individuálne vykurovanie priestorov je nahradené ústredným kúrením s kotolňou v pivnici. Interiér priestorov je vybavený najmodernejšími nábytkovými stenami, bytovým textilom, tapisériami, originálmi, či kópiami obrazov súčasných maliarov i klasikov. Proces vyrovnávania sa v bývaní medzi dedinou a mestom nadobúda svoj vrchol, čomu zodpovedá aj celkový stupeň urbanizácie vidieckeho prostredia. Štrukturálna skladba vidieckeho obyvateľstva dosiahla kvalitatívne i kvantitatívne zmeny odrážajúce sa v celom spôsobe života. Vidiek dnes už nemožno chápať ako prostredie roľnícke, pretože uvedenými zmenami stratilo svoje najzákladnejšie danosti, ktoré ho kedysi charakterizovali.

Akcelerácia zmien v posledných 30. rokoch však nesie so sebou aj určité nedostatky a nevyváženosť. Ak sme v úvo-

de poukázali na harmonický súlad prírodného prostredia a obydlia v tradičnej ľudovej architektúre, nemožno túto skutočnosť v plnom rozsahu konštatovať aj v súčasnom staviteľstve a bývaní. Pôvodný, regionálny svojráz sa zmenil v stereotyp a unifikáciu stavebného prejavu na celom území Slovenska. V dôsledku toho sa často súčasná výstavba na vidieku označuje ako prejav stavebného gýču a nevkusu, ako protipól tradičnej architektúry. Avšak i táto skutočnosť má dve stránky. Tradičná ľudová architektúra vychádzala z osvedčených materiálových, konštrukčných a morfologických daností dedených a vylepšovaných nasledujúcimi generáciami. Často sa preberali prvky slohovej architektúry priamo z miest, či zemanských kúrií a kaštieľov lokalizovaných v obciach. Za podmienok feudálnych obmedzení a nariadení transformovali sa tieto vzory v ľudovom prostredí postupne vo vysoko hodnotný prejav staviteľskej kultúry. Tento kanál v sledovanom období 30. rokov zanikol. Ak však pripustíme, že uvedený mechanizmus preberania vzorov funguje i naďalej, tak potom musíme konštatovať, že sa vzory preberajú zo súčasnej výstavby mestských sídlisk, ktorých architektonický ráz možno rovnako rozdeliť do jednotlivých desaťročí po II. svetovej vojne. A sídliská, rovnako ako projekty domov určených na výstavbu na vidieckom prostredí, navrhujú naslovovzatí architekti. Priemyselná architektúra ako hlavný indikátor súčasnej urbanistiky sa nutne uplatňuje aj vo vidieckom prostredí. Jej výsledky však nie vždy zodpovedajú predstavám kontinuity tradičného a súčasného. Ako jednu z hlavných príčin tohto stavu vidíme v tom, že mesto ako kultúrny vzor pre vidiecke prostredie neposkytlo tomuto prostrediu dôslednú osvetovú činnosť, napríklad vo využívaní nových, neznámych stavebných materiálov. Preto sa používanie tohto stavebného materiálu najskôr realizovalo podľa tradičných predstáv a spôsobov

a uplatňovaním názorov jednotlivých staviteľov. Dnes už vieme, že tu bolo potrebné podať pomocnú ruku prostredníctvom konkrétnych projektov domov určených nie vo všeobecnosti na realizáciu na bližšie neurčenom vidieku, ale návrhy mali vychádzať z regionálnych daností a svojrázu, napr. projekt domov pre hornú Oravu, Liptov, Zemplín, Novohrad. Vznikajúce projekty nezohľadňujú vždy tieto požiadavky, i keď v posledných rokoch sa v tomto smere vykonalo pomerne veľa. Možno však očakávať, že budúce desaťročie prinesie aj v tomto smere žiadúcu nápravu, pretože prvé príznaky tohto nového smeru už nachádzame na našich dedinách. Je to potrebné o to viac, že kultúrne dedičstvo, ktoré sme prebrali od svojich predkov, by malo byť rovnako hodnotné ako dedičstvo, ktoré odovzdáme generáciám, ktoré budú pokračovať v našich snahách.

Slovenské časopisy pre deti

Jozef Vatrál

Prvé slovenské časopisy pre deti začali vychádzať v polovici 19. storočia. Prvenstvo sa pripisuje ZORNIČKE z roku 1846 s podtitulom "zábavník pre dietky", ktorú redigovali August Horislav Škultéty a Jonatán Dobroslav Čipkay. Obsahovala rozprávky a básničky. ZRKADLO MALUČKÝCH /1863-1864/ bolo mesačnou prílohou Slovenského národného učiteľa v Trenčíne. V roku 1864 vychádzala ZORNIČKA, dvojmesačník pre "slovenských mládencov a panny pre obveselenie a zošľachtenie srdca" v Novom Sade, spolu so SLÁVIKOM. Budapeštianska ZORNIČKA /1908-1914/ mala podtitul "novinky pre naše dietky".

Dva ročníky PRIATEĽA DIETOK /1887-1890/ vydal Karol Salva vo svojej knihtlačiarni v Ružomberku. Jeho tretí ročník zredigoval Rehor Urem Podtatranský. Tematicky časopis triedil na "básne a verše, nábožensko-mravné rozprávky, poviestky a rozprávky, životopisy, dejepis, prírodopis, prírodospyt, zemepis, bájky, rôzne články, zábavné hry, hádanky a rébusy, vyobrazenia". Ako časopis evanjelického spolku Tranoscius sa Priateľ dietok tlačil v Salvovej tlačiarni ešte ku koncu minulého storočia /1898-1900/ a neskôr tento titul pokračoval v Skalici /1906-1908/.

V Martine mesačník VČELKA /1878-1882/ vydával pre školákov A. Sokolík. Za najlepší detský časopis do vzniku Československej republiky sa považujú NOVINY MALÝCH /1899-1914/, ktoré začal vydávať Ján Bežo v Senici nad Myjavou za redakcie Martina Bráxatoriea, syna Andreja

Sládkoviča.

Po vzniku Československa sa o časopisy pre deti pokúšali viacerí vydavatelia, ale väčšina z týchto pokusov mala len krátkodobú životnosť. V Ružomberku vychádzal mesačník ORIEŠKY /1919-1929/, v Trnave ORLÍK /1923-1934/ pre katolícky dorast a žiactvo a v Bratislave boli zábavným časopisom pre deti katolícke SLOVENSKÉ KVETY /1924-1934/. Žiacky časopis ZORNIČKA /1920-1922/ nadviazal na svoje predprevratové ročníky. V tridsiatych rokoch pre čitateľov do desať rokov kratší čas vychádzali NOVINÔČKY /1931-1933/ v Košiciach. Dlhodobejšie, ale tiež pod vplyvom cirkvi /františkánsky rád/ vychádzal "poučno-zábavný a vzdelávajúci časopis pre slovenské dietky" PRIATEĽ DIETOK /1925-1948/.

V medzivojnovom období bolo najpozoruhodnejšie matičné SLNIEČKO v Martine, ktoré po dvoch ročníkoch VČELKY /1925-1927/ pôsobilo nepretržite v rokoch 1927-1950 a dosiahlo vysoką literárnu a výtvarnú úroveň. Okrem iných ho redigovali Jozef Cíger Hronský a Mária Rázusová-Martáková.

Za druhej svetovej vojny, v období vlády fašizmu slúžila aj detská tlač na Slovensku ľudáckemu režímu.

Po oslobodení v rokoch 1945-1948 bolo časopisov pre deti málo. Pre najmenších naďalej jestvoval matičný mesačník SLNIEČKO. Pomerne veľký vplyv mali ešte náboženské časopisy pre deti.

Ucelený systém detskej tlače podľa vekových kategórií sa na Slovensku postupne vytvoril po víťazstve československého pracujúceho ľudu vo februári 1948. Vydavateľom väčšiny časopisov pre deti sa stal Socialistický zväz mládeže vo vydavateľstve Smena /založený roku 1949/.

Pre deti v predškolskom veku vychádza dvojtýždenník VČIELKA /od roku 1959/. Najmenší čitatelia vo veku 6 - 9

rokov majú dvojtýždenník ZORNIČKA /od roku 1948/. Pre deti základných škôl pribudlo SLNIEČKO /od roku 1969/, mesačník vydavateľstva Mladé leté. Školákom vo veku 9 - 11 rokov sa venuje dvojtýždenník OKNÍK /od roku 1948/. Školská mládež vo veku 12 - 15 rokov mala časopis MLADÝ TECHNIK /1952-1953/, potom PIONIER /od roku 1953/ a VEDA A TECHNIKA MLÁDEŽI /od roku 1954/. Obidva posledné časopisy splynuli do mesačníka ABC PIONIEROV /1960/, ktorý zmenil názov na PRÚD /1965/. Prúd nahradil mesačník pre pionierský aktív PIONIER /1970/. Mesačník o vede a technike pre mládež má názov ELEKTRÓN /od roku 1973/. Deti vo veku 12 - 15 rokov mali týždenník PIONIERSKE NOVINY /od roku 1950/, ktoré nahradil obrázkový týždenník KAMARÁT /od roku 1968/. Pre dievčatá od 14 rokov vychádza dvojmesačník DIEVČA /od roku 1969/ vo vydavateľstve Ústredného výboru Slovenského zväzu žien Živena.

Hlavným poslaním periodickej tlače pre deti v socialistickej spoločnosti je výchova mladej generácie v duchu komunistických ideí, socialistického vlastenectva a proletárskeho internacionalizmu. Vštepuje im úctu k práci, prehlbuje ich túžbu po vzdelaní, podnecuje zdravú ctižiadostivosť a vôľu po spoločenskom uplatnení sa. V súlade s vytváraním socialistického spôsobu života rozširuje obzor mladých ľudí a pomáha im vytvárať si správnu hodnotovú orientáciu. Časopisy pre deti podporujú rozvoj ich kultúrno-umeleckej a technickej tvorivosti, športovej a inej aktivity. Sústavnú pozornosť venujú výchove ku kolektivizmu, súdružstvu a priateľstvu, vedú mladých ľudí k plnému chápaniu spoločenskej a občianskej zodpovednosti. Detské časopisy sú nielen zrkadlom života mladej generácie, ale aj spoluorganizátorom činnosti jej Pionierskej organizácie Socialistického zväzu mládeže, ktorá si v roku 1979 pripomenula 30. výročie svojho vzniku.

Ich obsah a forma podporujú realizáciu všetkých zložiek komunistickej výchovy: mravnej, rozumovej, svetonázorovej, estetickej i pracovnej.

Súčasné slovenské detské časopisy možno podľa vekového kritéria rozdeliť do troch skupín:

a/ časopisy pre deti predškolského veku /Včielka/

b/ časopisy pre deti mladšieho a stredného školského veku /Zornička, Ohník, Slniečko/

c/ časopisy pre deti staršieho školského veku /Kamarát, Pionier, Elektrón, Dievča/

VČIELKA /vychádza 20 x ročne, rozsah 16 strán, náklad 85 000/ - je určená deťom od troch do šiestich rokov a má úlohu pomáhať rodičom a učiteľkám materských škôl sústavne a cieľavedome formovať pozitívne charakterové vlastnosti detí; oboznamuje ich so základnými poznatkami prírodných a spoločenských vied, obohacuje slovnú zásobu detí, podporuje rozvoj ich matematického myslenia /uverejňuje hlavolamy/, predstavivosti /návody na konštruovanie jednoduchých papierových hračiek/ a venuje pozornosť telesnej výchove /pohybové hry/. Včielka vedie svojich "čitateľov" k primeranej pracovnej aktivite, hravou a zábavnou formou približuje deťom budúce povinnosti v škole a organizácii iskier. Hlavnou hrdinkou časopisu je už dve desaťročia usilovná včielka Medúška. Účinnosť pôsobenia umocňuje kvalitné výtvarné a grafické riešenie časopisu.

ZORNIČKA /vychádza 20 x ročne, rozsah 16 strán, náklad 150 000/ - je časopisom pre žiakov prvého až tretieho ročníka základnej deväťročnej školy. Svoje poslanie plní v troch tematických okruhoch: a/ ideovo-politickom, ktorý je zameraný na pionierske hnutie, významné výročia a politické udalosti, prehlbovanie vlastenského a internacionálneho cítenia, formovanie vedeckého ave-

tonázoru, socialistického spôsobu života a vzťahu k práci; b/ literárno-umeleckom, ktorý je žánrovo bohatý a pestrý, koncipovaný so zreteľom na morálnu a estetickú výchovu detí. Obsahuje ľudové i moderné literárne útvary /poézia, piesne, rozprávky, scénky/, kreslené seriály, literárnu i výtvarnú tvorbu detí a ilustrácie renomovaných autorov; c/ okruh náučných, vzdelávacích, zábavných a polytechnických tém, ktorý mladých čitateľov oboznamuje so svetom prírody, vedy a techniky, vedie ich k zručnosti, fyzickej zdatnosti a prináša materiály charakteru dopravno-výchovného, zdravotno-osvetového, ako aj pravidlá spoločenského správania sa.

OHNÍK /vychádza 20 x ročne, rozsah 16 strán, náklad 110 000/ - je výchovno-zábavným časopisom pre pionierov štvrtého a piateho ročníka ZDŠ. Plní dôležitú funkciu organizátora pionierskej činnosti. Vedie deti ku kolektívnosti, odvahe a statočnosti. Vzbudzuje záujem o technické poznatky a vynálezy, rozvíja umeleckú tvorivosť a vkus detí. Obsahová štruktúra jedného čísla Ohníka sa vyprofilovala takto: rozprávka a báseň, problematika pionierskeho hnutia, aktuálna reportáž, dobrodružná tematika, literárno-umelecká tvorba, zábavná rubrika a kreslený seriál.

KAMARÁT /vychádza 43 x ročne, rozsah 16 strán, náklad 85 000/ - je informačným, náučno-zábavným a výchovnovzdelávacím týždenníkom pre deti od 12 do 15 rokov, zameraným na popularizáciu činnosti Pionierskej organizácie SZM, rozširovanie vedomostí o Československej socialistickej republike, krajinách socialistického spoločenstva a ostatného sveta, poznatkov z oblasti vedy a techniky, kultúry, histórie, geografie a športu. Pri tvorbe koncepcie časopisu sa redakcia opiera o seriózny vedecký výskum svojich čitateľov a každoročné obsahové analýzy kompletného ročníka. Kamarát má všetky atribúty

dobrého časopisu - je pestrým, pútavým a funkčným nástrojom komunistickej výchovy.

PIONIER /vychádza 10 x ročne, rozsah 24 strán, náklad 50 000/ - je časopisom pionierskeho aktívu a prináša námety a metodické rady pre činnosť pionierskych kolektívov, najmä pionierskych oddielov ako základných buniek celej organizácie, veľkú pozornosť venuje svetonázorovej, vlasteneckej a internacionálnej výchove pionierov a iskier, formoveniu ich uvedomelého vzťahu ku komunistickej strane, socialistickej spoločnosti, k práci, vzbudzovaniu túžby po nových poznatkoch a vedie svojich čitateľov k svedomitému plneniu školských povinností.

ELEKTRÓN /vychádza 12 x ročne, rozsah 68 strán, náklad 40 000/ - je populárny mesačník pre mladých, ktorý uspokojuje ich záujem o nové vedecké poznatky a objavy vznikajúce v procese vedecko-technickej revolúcie a spolupôsobí pri profesionálnej orientácii mladej generácie. Konštrukcia optimálneho modelu tohto časopisu bola vzhľadom na veľké vekové rozpätie čitateľov a široký tematický záber náročná. Pri popularizácii vedy a techniky redakcie využíva viaceré formy - od informácií až po návodové materiály s dôrazom na pôsobenie aktivizačnej zložky obsahu.

Pre deti bratských národností žijúcich na Slovensku vydáva Slovenský ústredný výbor Socialistického zväzu mládeže v ich materinskom jazyku časopisy KIS ÉPÍTŐ /Malý budovateľ - vychádza 20 x ročne, rozsah 16 strán, náklad 25 000/ - mesačník pre žiakov 1. - 5. ročníka základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským, TÁBORTŰZ /Ohník - vychádza 43 x ročne, rozsah 12 strán, náklad 15 000/ - týždenník pre chlapcov a dievčatá maďarskej národnosti vo veku od 10 do 15 rokov a VESELKA /Dúha - vychádza 20 x ročne, rozsah 12 strán, náklad 4 000/ pre de-

ti ukrajinskej národnosti. Pôsobenie týchto časopisov v oblasti ideovo-politickej, náučnej i umeleckej je zhodné s účinkovaním ich pendantov pre deti slovenskej národnosti.

Časopisom vydavateľstva Mladé leta je obnovené SLNIEČKO /vychádza 10 x ročne, rozsah 32 strán, náklad 41 000/. Úlohou tohto na veľmi dobrej profesionálnej úrovni robeného mesačníka pre deti od 7 do 12 rokov je vychovávať svojich čitateľov k prijímaniu umeleckého slova a úcte ku knihám. Jeho tvorcami sú poprední autori literatúry pre deti a osvedčení ilustrátori.

DIEVČA /vychádza 6 x ročne, rozsah 68 strán, náklad 136 000/ - je módnym časopisom Živeny, vydavateľstva ÚV SZŽ. Prináša ukážky praktického, estetického, veku primeraného oblečenia pre dievčatá, pôsobí na formovanie mladej osobnosti témami z oblasti svetonázorovej, citovej, etickej a estetickej, publikuje ukážky z diel mladých autorov i klasikov. Súčasťou každého čísla je 16 stranová strihová príloha.

Osobitný charakter majú mesačníky Ministerstva školstva SSR v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve, ktoré vychádzajú v záujme prehlbovania jazykových znalostí žiakov. Sú to DRUŽBA /založená 1950, vychádza 10 x ročne, rozsah 16 strán, náklad 230 000/ pre žiakov najvyšších tried základnej školy, gymnázií a odborných škôl na pomoc vyučovaniu ruštiny, L'Amitié - Friendship /založený 1967, vychádza 10 x ročne, rozsah 28 strán, náklad 35 000/ pre výučbu francúzštiny a angličtiny a PRIATEĽ /založený 1970, vychádza 10 x ročne, rozsah 16 strán, náklad 17 000/ pre žiakov základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským na pomoc pri výučbe slovenčiny.

Do systému tlače pre deti zaraďujeme aj periodiká Slovenského pedagogického nakladateľstva určené žiakom

Základnej deväťročnej školy internátnej pre nevidiacich v Levoči NAŠE RÁNO /vychádza 10 x ročne, rozsah 36 strán, náklad 100/ - mesačník pre 6 - 10 ročné deti - a ZA SVETLOM /vychádza 10 x ročne, rozsah 36 strán, náklad 100/ - mesačník pre 10 - 15 ročné deti. Obidva časopisy pre nevidiace deti /začali vychádzať 1. 9. 1951/ vo svojom obsahu spájajú teoretické školské poznatky so životnými reáliami, zbavujú nevidiacich predsudkov a komplexov, rozvíjajú ich kladné charakterové rysy, pocity osobnej a spoločenskej dôstojnosti a pripravujú ich na aktívnu účasť v živote našej spoločnosti. Časopisy sa vyhotovujú Braillovým písmom v Slepeckej tlačiarni v Levoči.

Kvalitná periodická tlač pre deti je dnes samozrejmým pomocníkom pri výchove mladej generácie. Načrtnutá štruktúra detskej tlače v Slovenskej socialistickej republike /charakterizovali sme 16 časopisov vychádzajúcich v celkovom jednorazovom náklade 1 milión výtlačkov/ spĺňa kritériá vekového členenia, ale z hľadiska záujmového má ešte rezervy hlavne v kategórii časopisov pre deti staršieho školského veku. Preto sa aj ďalší rozvoj tohto subsystému slovenskej tlače bude uberať jednak cestou skvalitňovania vychádzajúcich titulov /z hľadiska obsahu, rozsahu, periodicity a polygrafickej úrovne/, jednak zakladaním nových časopisov, ktoré by pokryli všetky vekové, národnostné, sociálne a záujmovo-špecializované skupiny detí.

Slovenský ústredný výbor Socialistického zväzu mládeže, ako hlavný vydavateľ tlače pre deti a mládež, pri skvalitňovaní sústavy detskej periodickej tlače dôsledne vychádza z uznesení XIV. a XV. zjazdu KSČ, ktoré venovali pôsobeniu prostriedkov masovej informácie a propagandy pri socialistickej výchove mladej generácie veľkú pozornosť.

Informácie o autoroch a ich najvýznamnejších knižných publikáciách

Daniela Augustínská

Bagin Albín, 19. 12. 1939, PhDr., odborný asistent Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Priestory textu /1971/; Literatúra v premenách času /1978/.

Bajzíková Eugénia, 28. 1. 1937, PhDr., CSc., univ. docentka, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Pojmoslovie literárnej komunikácie /1976/, spoluautorka; Úvod do textovej syntaxe, skriptum /v tlači/.

Beran Zdeněk, 18. 2. 1932, PhDr., CSc., odborný asistent Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Slovenská literárna čítanka /1968/, spoluautor; Antológia literárnovedných textov /1970/, spoluautor; J. Otčenášek, Romeo, Julia a tma /1976/; J. K. Tyl, Strakonický dudák /1977/; Jan Neruda, Povídky malostranské /1979/.

Cesnaková-Michalcová Milena, 27. 1. 1924, PhDr., CSc., samostatná vedecká pracovníčka, Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, vedúca sekcie divadla a filmu.

Divadelné hry Pavla Kyrmezera /1956/; Dejiny staršej slovenskej literatúry /1958/, spoluautorka; Dramatik

Jan Amos Komenský a humanistické divadlo /1970/; Juraj Tesák Mošovský, Komedie ... Ruth /1973/; Premeny divadla. Inonárodné divadlá na Slovensku do prevratu 1918 /v tlači/.

Haboštiak Anton, 22. 9. 1924, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II, 1. vyd. /1964/, spoluautor; Oravské nárečia, 1. vyd. /1965/; Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus /1968/, spoluautor; Hviezdoslav a slovenčina /1969/; Oravské chotárne názvy /1970/; Atlas slovenského jazyka IV /v tlači/. Autor niekoľkých beletristických prác pre deti a mládež.

Habovštiaková Katarína, 18. 5. 1929, PhDr., CSc., docentka na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Nitre.

Bernolákovo jazykovedné dielo /1968/; Slovník slovenského jazyka III /1963/ a IV /1964/, spoluautorka; Slovenský historický slovník z predspisovného obdobia. Ukážkový zošit /1973/, redaktorka a spoluautorka.

Horecký Ján, 8. 1. 1920, PhDr., DrSc., univ. profesor, vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, zástupca riaditeľa ústavu.

Fonológia latinčiny /1949/; Základy slovenskej terminológie /1956/; Kultúra slovenského slova /1956, 1958/; Slovotvorná sústava slovenčiny /1959/; Morfematická štruktúra slovenčiny /1964/; Úvod do matematickej jazykovedy, skriptum /1969/; Slovenská lexikológia I /1971/; Úvod do jazykovedy, skriptum /1975/; Základy jazykovedy

/1978/; Slovenská jazykovedná terminológia /1979/, spoluautor; Lexikológia slovenského jazyka /v tlači/, spoluautor.

Hrozienčík Jozef, 13. 5. 1915, PhDr., DrSc., univ. profesor, vedúci vedecký pracovník, Ústav dejín európskych socialistických krajín SAV, riaditeľ ústavu.

Bojová družba /1959/; Medzinárodná solidarita v SNP /1959/, spoluautor; Neboli sme sami /1964/; Poliaci a my /1964/.

Jirges Miroslav, 25. 6. 1921, Ing., DrSc., univ. profesor, vedúci vedecký pracovník, Ústav marxisticko-leninskej filozofie Univerzity Komenského v Bratislave, riaditeľ ústavu.

Monopol a konkurencia v socialistickej ekonomike /1963/, spoluautor; Západoslovenský nábytok v novej sústave plánovitého riadenia /1965/, spoluautor; Trh spotrebných tovarov v novej sústave riadenia /1966/; Ekonomické riadenie vo vnútropodnikových podmienkach /1966/, spoluautor; Stimulovanie socialistického vzťahu k práci /1967/, spoluautor; Dodávateľsko-odberateľské vzťahy /1969/; Fungovanie socialistického trhu v plánovitej ekonomike /1974/; Metodologické problémy socialistickej ekonomickej integrácie /v tlači/; Važnejšije problemy funkcionirovanija socialističeskogo rynka i vzaimootnošenija postavščikov i potrebitelej /Moskva 1971/; Die historische Erfahrung der KPČ im Aufbau der sozialistischen Ökonomie der ČSSR /Halle 1972/; 25 let učastija ČSSR v dejateľnosti SEV /Moskva 1974/.

Krajčovič Rudolf, 22. 7. 1927, PhDr., CSc., univ.

docent, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin /1964/; Náčrt dejín slovenského jazyka /1964, 1971/; Technika jazykovej interpretácie /1966/; Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny /1974/; Historical Phonology of Slovak /1976/; Svedectvo dejín o slovenčine /1977/; Pri prameňoch slovenčiny /1978/; Textová príručka k dejinám slovenského jazyka /1979/.

Matula Vladimír, 30. 4. 1928, PhDr., CSc., vedúci vedecký pracovník, Historický ústav SAV v Bratislave, zástupca riaditeľa.

Ľudovít Štúr /1956/; City vděčnosti mladých synů Slovenska /1959/; Zarubežnyje slaviane i Rossija - Dokumenty archiva M. P. Rajevskogo /Moskva 1975/.

Michálek Ján, 12. 3. 1932, PhDr., CSc., univ. docent, vedúci Katedry etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Zo živých prameňov; výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1960/; Studnička. Zo slovenských ľudových piesní, hier, hádaniek, porekadiel, príslovi a rozprávok /1962/; Havran a líška. Slovenské ľudové rozprávky /1964, 1966/; Pavol Dobšinský, Prostonárodné slovenské povesti. Výber /1969/; Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou /1971/; Čarovné zrkadlo. Výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti /1973/; SNP v ľudovej tvorbe /1974/, spoluautor; Ústna slovesnosť. Slovensko 3. Ľud II. časť /1975/.

Michalides Pavol, 5, 5. 1922, PhDr., CSc., univ. profesor, Katedra estetiky a vied o umení, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Úžitkové umenie a priemyselné výtvarníctvo /1960/; Výtvarná agitačná a propagačná tvorba /1962/; Základy výtvarnej výroby /1963/; Techniky výtvarného umenia /1963/; Úžitkové umenie a dekoratívna tvorba /1969/; Ľudové hračky na Slovensku /1972/; Elena Holéczyová - národná umelkyňa /1973, 1976, 1979/; Ferdiš Kostka - národný umelec /1977/; Dentelles de notre tempe - Elena Holéczyová, Tchecoslovaqui /Dessain et tolra, Paris 1978/; Výtvarná úžitková tvorba na Slovensku /1978/; Umelecké remeslá na Slovensku /v tlači/.

Michnevič Arnoľd, 9. 9. 1936, DrSc., profesor, vedúci Katedry ruského jazyka na Inštitúte jazykovedy Jakuba Kolasa Akadémie vied bieloruskej SSR.

Syntaksičeski deli nedelimyje slovosočetanie v beloruskom jazyke /1965/; Iz istorii oratorskogo iskusstva /1972/; Beloruskij jazyk dľa Nebelorusov /1973, 1978/, spoluautor; Lektorskoje masterstvo /1975/, spoluautor; Problemy semantiko-sintaksičeskogo issledovania beloruskogo jazyka /1976/; Chrestomatija po lektorskomu masterstvu /1978/.

Mistrík Jozef, 2. 2. 1921, PhDr., DrSc., univ. profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, riaditeľ XV. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry.

Intonácia rozhlasovej reči /1961/; Slovosled a vetosled v slovenčine /1965/; Morfológia slovenského jazyka /1966/, spoluautor; Kompozícia jazykového prejavu

/1968/; Jazykovo-intonačné prostriedky recitátora /1969/, skriptum; Frekvencia slov v slovenčine /1969/; Slovník tlače /1969/, skriptum; Štylistika slovenského jazyka /1961, 1963, 1965, 1970, 1977/; Slovenčina pre každého /1967, 1971/; Hovory s recitátorom /1971/; Hľadanie profilu básne /1972/; Exakte Typologie von Texten /1973/; Úvahy s recitátorom /1974/; Žánre vecnej literatúry /1975/; Retrográdny slovník slovenčiny /1976/; Štruktúra textu /1976/, skriptum; Kapitolky zo štylistiky /1977/; Rétorika /1978/; Hovory s recitátorem /v češt. 1978/; Dramatický text /1979/; Rýchle čítanie /v tlači/; Učebnik slovackogo jazyka dľa VUZ-ov /v tlači/.

Novák Ľudovít, 15. 10. 1908, PhDr., DrSc., univ. profesor Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove.

K otázce jerových střídnic a kontrakce v střední slovenštině /1932/; Prípady rat-, lat- za praslov. *ort-, *olt- v slovenčine /1933/; Fonológia a štúdium slovenčiny /1934/; Dve štúdie o modernej slovenskej poézii z hľadiska spisovnej normy /1935/; Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny /1938/; Dve štúdie z porovnávacej jazykovedy stredoeurópskej /1940/; Z abecedy organizácie slovenskej kultúry /1941/; K najstarším dejinám slovenského jazyka /v tlači/.

Ondrus Pavel, 19. 5. 1919, PhDr., DrSc., univ. profesor, vedúci Katedry slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Stredoslovenské nárečia v maďarskej ľudovej republike /1956/; Prehľad slovenskej dialektológie /1961/; Morfológia spisovnej slovenčiny /1964/; Výskum slovnej

zásoby slovenských nárečí /1966/; Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine /1969/; Slovenská lexikológia 2. Náuka o slovnej zásobe /1972/; Vetný rozbor v príkladoch /1971, 1977/; Učebnica slovenského jazyka pre maďarské oddelenie Pedagogickej fakulty v Nitre /1974/, spoluautor; Sociálne nárečia na Slovensku I. /1977/; Kapitoly zo slovenskej morfológie /1978/; Dejiny slovenského jazyka a dialektológia /1979/; Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia /v tlači/, spoluautor.

Ondruš Šimon, 27. 10. 1924, PhDr., CSc., univ. profesor, vedúci Katedry slavistiky a indoeuropeistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Úvod do slavistiky /1955, 1956, 1959/; Zur Theorie der Semasiologie und Etymologie /1961/; Szláv népek és nyelvek /1962/, spoluautor; Slovenský etymologický slovník /v tlači/.

Pauliny Eugen, 13. 12. 1912, PhDr., DrSc., univ. profesor, člen korešpondent SAV, Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Štruktúra slovenského slovesa /1943/; Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí /1946/; Nárečie zátopových osád na hornej Orave /1947/; Slovenské časovanie /1949/; Dejiny spisovnej slovenčiny /1948, 1966/; Fonologický vývin slovenčiny /1963/; Fonológia spisovnej slovenčiny /1961, 1968/; Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy /1964/; Krátka gramatika slovenská /1960/; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1963, 1968/, spoluautor; Slovenská fonológia /1979/.

Perlác Július, 15. 12. 1921, Ing., CSc., riaditeľ Štátneho drevárskeho výskumného ústavu, nositeľa Radu práce v Bratislave.

Organizácia výroby nábytku podľa grafu cykličnosti /1953/; Niektoré otázky rozvoja preglejkárenskej výroby v ČSSR /1961/; Problémy surovinovej základne drevopriemyslu v ČSSR /1962/; Formen und Methoden der internationalen Zusammenarbeit in der Holzforschung /1962/; K problematike perspektívy základného výskumu dreva /1965/; Spezialisierung und Kooperation in der tchechoslowakischer Holzindustrie /1967/; Súčasný stav a perspektívy rozvoja mechanického spracovania listnatých drevín v ČSSR /1969/; Význam drevárskeho priemyslu v národnom hospodárstve ČSSR, skriptá, spoluautor; Kompleksnoje ispoľzovanie drevesiny - primer sotrudničestva v obščich interesach - členov SEV /1975/; Osnovnaja naučno-techničeskaja problema "Kompleksnoje ispoľzovanie drevesnovo syrja" v uslovijach razvitija socialističeskoj integrácii stran - členov SEV /1976/.

Peťko Valér, 19. 11. 1930, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Výzvy a postoje /1977/.

Petrík Vladimír, 1. 3. 1929, PhDr., CSc., samostatný vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Literárne dielo dr. L. N. Jégého /1956/; Hľadanie prítomného času /1970/; Človek v Jégého diele /1979/; Podnety a hodnoty - výber /v tlači/.

Rosenbaum Karol, 7. 2. 1920, PhDr., DrSc., vedúci

vedecký pracovník, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave.

Michal Miloslav Hodža /1948/; Ján Kollár /1952/; Dejiny slovenskej literatúry, zv. 2. časť II. /1960/; Pavel Jozef Šafárik /1961/; Podobizeň Ivana Horvátha /1967/; Priestorom literatúry /1970/; Poézia národného obrodenia /1970/; Pamäť literatúry /1978/.

Ruttkay Fraňo, 4. 9. 1928, PhDr., DrSc., univ. profesor, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, vedúci Katedry novinárstva, prodekan fakulty.

Daniel G. Lichard a slovenské novinárstvo jeho doby /1961/; Prehľad dejín slovenského novinárstva do roku 1861 /1962/; Samuel Jurkovič - priekopník európskeho družstevníctva /1963, 1965, 1971/; Ľudovít Štúr ako zakladateľ modernej slovenskej žurnalistiky /1966/; Prehľad dejín slovenského novinárstva od najstarších čias po rok 1918 /1968/; Prvé úverové družstvo v Európe /v slov., rušt., angl., 1970/; Novinárske osobnosti I. /1971/; Ľudovít Štúr /v slov., rušt., angl., franc., nemč. 1971/; Slovenské robotnícke novinárstvo do konca prvej svetovej vojny /v tlači/; Jozef M. Hurban /v slov., rušt., angl., franc., nemč. v tlači/; Začiatky slovenskej robotníckej žurnalistiky /1976/.

Ružička Jozef, 12. 1. 1916, PhDr., DrSc., univ. profesor, člen korešpondent SAV, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, riaditeľ ústavu.

Z problematiky slabiky a prozodických vlastností /1947/; Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku /1956/; Slovenština /1958/, spoluautor; Morfológia slovenského jazyka /1966/, redaktor a spoluautor; Slovenská gramatika /1953, 1955, 1963, 1968/, spoluautor; Tézy

o slovenčine /1968/; Spisovná slovenčina v Československu /1970/; Čeština /1972/, spoluautor; Dejiny spisovnej slovenčiny II /1974/, spoluautor; Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu/1975/.

Sabol Ján, 25. 1. 1939, PhDr., odborný asistent Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove.

Základy exaktného rozboru verša /1969/, spoluautor; Prozodická sústava slovenčiny /1977/, skriptum; Základy akustickej fonetiky /1978/, spoluautor.

Slobodník Dušan, 11. 4. 1927, PhDr., CSc., vedecký pracovník Literárnovedného ústavu SAV v Bratislave.

Súčasná sovietska poézia a próza /1975/, spoluautor; Cesty k poézii /1976/; Autori, diela, problémy /1977/; Genéza a poetika science fiction /vtlači/.

Štefko Vladimír, 25. 2. 1942, PhDr., šéfredaktor časopisu Javisko.

Vatrál Jozef, 17. 2. 1945, PhDr., odborný asistent, Katedra teórie a dejín žurnalistiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Ušak Jozef, 1. 6. 1937, PhDr., odborný asistent, Katedra etnografie a folkloristiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

O B S A H

PREDHOVOR 5

Albín Bagin
PROGRAM A VÝRAZ MLADŠEJ SLOVENSKEJ POÉZIE 7

Eugénia Bajzíková
VÝSKUM TEXTOVEJ SYNTAXE V SLOVENSKEJ JAZYKOVEDE 19

Zdeněk Beran
O VZŤAHOCH ČESKEJ A SLOVENSKEJ LITERATÚRY PO ROKU 1945 31

Milena Cesnakové-Michalcová
DIVADLO NA SLOVENSKU OD STREDOVEKU DO NOVOVEKU 45

Pavel Dutko, Pavel Perjenčík
HISTORICKY CENNÉ DREVENÉ KONŠTRUKCIE NA SLOVENSKU 59

Anton Habovštiak
SPOLOČNÁ LEXIKÁLNA BÁZA SLOVENSKÝCH NÁREČÍ 71

Katarína Habovštiakové
RODNÉ MENÁ V SLOVENČINE 85

Ján Horecký
SLOVNÁ ZÁSOBA SLOVENČINY V KONTEXTE CUDZÍCH SYSTÉMOV 99

Jozef Hrozienčík
MEDZINÁRODNÁ ÚČASŤ V SLOVENSKOM NÁRODNOM POVSTANÍ 111

Miroslav Jirges
ÚČASŤ ČSSR V SPOLUPRÁCI KRAJÍN RVHP 131

Miloš Kovačka
LITERÁRNE ČASOPISY A ZBORNÍKY 147

Rudolf Krajčovič
O STABILIZÁCII VO FONOLOGICKO-FONICKOM VÝVINE SLOVENČINY 159

Vladimír Matula
KOLLÁROVSKÁ A ŠTÚROVSKÁ KONCEPCIA SLOVENSKÉHO NÁRODA A SLOVANSKEJ VZÁJOMNOSTI 175